

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

ÍRTA
KÖVÁRI LÁSZLÓ.

NEGYEDIK KÖTET.

PESTEN RÁTH MÓR,
KOLOZSVÁRIT STEIN JÁNOS BIZOMÁNYA.

166».

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

NEGYEDIK KÖTET

A. Báthoriak, Bocskai es Bethlenek kora.

Tartalmazza:

Báthori István
Báthori Kristóf
Báthori Zsigmond
Mária Krisztierna
Báthori Endre
Básta
Bocskai István
Báthori Gábor
Bethlen Gábor
Brandenburgi Katalin
Bethlen István — korát.

Előszó.

Mióta Erdély Történelme harmadik kötetét kiadtam, a nemzet azon nemes ötletre jött, hogy nemzeti öltözetét, mit már csak diszöltözetnek használt, újra felöltötte, s a társadalom minden rétegét áthatotta a vágy, hogy őseink elhanyagolt szokásait, mennyiben lehet, ismét visszaállítsuk.

A nemzeti viseletek és szokások az erdélyi nemzeti fejedelmek udvara által a nemzeti fejedelmek korszakában érvényesült szokásukat, hogy a nemzet nemes hajlamának a történelem is némi útmutatással szolgáljon; jelen munkám egyes pontjait összeállítva, 1860-ban ily című munkát bocsátottam közre:

A magyar családi és közeleti viseletek és szokások

a némaévi fejedelmek korától.

Nem kívánok reá bővebben visszatérni, csak annyit akarok tartalmából megemlíteni, mennyi jelzést fogja azt, hogy a „Viseletek és szokások“ történelmem kiegészítő részét képezik.

Legyen elég azért tartalmából néhány fejezet címét megemlíteni, milyenek: a háztartás, lakhely és bútortartás; férfi viseletek: a hajzat, egyes öltözetek; női viseletek: hajzat és főék, az öltözék darabok; az asztaltartás: ételmi szerek, teríték, reggeli, ebéd és vacsora, az italok, a fejedelmi ebéd szertartásai; a családi élet: a család tagjai

és foglalkozása, a cselédség, a fejed, udvarszemélyzet; a családi élet ünnepélei: kresztelés, nász, fejedelmeink násza, temetkezés; fejedelmeink temetése; a társadalmi élet: látogatás és fogatok, ezimek, játékok és időtöltések, lánccs és vadászat; harci életünk: lőszer, vért és fegyverzet, a fegyveres erő és szervezete, táborozás, csata; alkotmányos életünk: az alkotmány, megye- és országgyűlések, közigazgatás, törvényszolgáltatás; a fejedelem kai- és belviszonyai, a fejedelem-választás, beigtalása ünnepélei stb.

Ezek főbb vonalai a munkának, mely nélkül Erdély történelme s különösen a nemzeti fejedelmek korszaka hiányos lenne. Megkívántam említeni már csak azért is, hogy t. ez. olvasóim c tárgyakat itt ne keressék; hogy figyelmeztessem a nemzeti szokások barátait, hogy őseink élete oly gazdag volt nemzeti sajátságokban, hogy arról egész könyvet lehet írni.

Előre bocsátva, ezennel megkezdem a nemzeti fejedelmek k o r s z a k á t, mit a nyomban következő kötetben végzendők be.

Kolozsvárit, máj. 1863.

a szerző.

A fejedelmikor jellemzéséhez

E kötet nemzeti fejedelemségünk szerencse-csillagának ragyogni indulását tárgyalja¹⁾

Erdély sajátlag a Báthoriak felléptével vált el az anyahontól. A Zápolyák mint válaszlott magyar királyok kormányozták Erdélyt, kihaltukkal vajdák léptek helyükbe, kik csak hamar fejedelmekké nőtték ki magukat.

Erdély kiszakadva a magyar korona közvetlen uralma áléi: külön, mondhatni önálló állatná alakult.

És ez nem egyesek nagyravágyása, nem pártoskodás, hanem a nemzeti lét önfentartási küzdelmének természetes kifolyása. Nem vakeset szüleménye, hanem a magyar történelem egyik legszebb gondolata. Másfélszázados szabadságharczi vállalat volt az, két óriás birodalom elnyelni akarása ellenében.

Erdély ez időben két világeszmét képviselt, a magyar nemzet szabadságát, az alkotmányos törekvést, mivel akkor az angolon kivid Európa egy népe sem törődött; s képviselte a protestáns vallást, mely ellen fél Európa egész 1648-ig, másfél századig, fegyverben állott.

Ily szempontból tekintem én a nemzeti fejedelemség történetét, s így tekintették régi történetíróink is; kik közül azok, kiknek ez eszmék nem tetszettek, a nemzeti fejedelmek ragyogó korszakát gyakran a legszolgaibb ecsettel mázolták. S fájdalom, máig is akadnak egyoldalú regényírók, kik e szabadsághősöket, koruknak e legnagyobb magyarjait, csak is gyenge oldalukról szeretik bemutatni.

Pedig, ha a nemzeti fejedelemség örök igazságu eszméket képvisel: c kor hősei ez eszméknek voltak martyrai. Mert igen

¹⁾ L. e jellemzéshez; A m. viseleiek és szokások a nemied fejedelmek korában.“ 163.

csalódnék az, ki azt hinné, hogy nemzeti fejedelmeink közt volt csak egy, kinek fejedelmi süvege gyémánt tövisekkel ne lett volna megrakva. A fejedelemség kiküzdése, megalapítása, a liatalmakkali elismertetése, nem egy perez, nem egy fejedelem műve volt. A küzdelem sok vérrel és lionfi-könnyel áztatott phasion ment keresztül, míg oda jutott, hogy Erdély a lón, minek szánva volt, a magyar nemzetiség, az alkotmányos szabadság, a proteslantismus védbástyája, s az annyi felől szorongatott, mondhatni iihlőztetett anyahon szabadabban gondolkodó fiainak menhelye.

A Zápolyák is, kiket korunkig oly divatos volt sárral dobálni, megtették a magukét.

Zápolya 1538-ban oly békét kötött, mely által Erdély az 8 részére biztosított, s hogy erősebb legyen, a Szilágyot és Zárándot hozzá szakasztatá;

Izabella királyné a mint 1541-ben Budát elvesztette, nem hallgatott ellenei rémitéseire, 1542-ben Erdélybe jött, a magyar koronát behozta, ennek aegise alatt a magyar királyságot folytatván, hogy ne koczkáztasson mindent, Erdélyt Magyarhontól elszakasztá; 1543-ban hogy keletről biztosítsa magát, a török portára adót kezdett küldeni; s fia halála esetére Erdélynek szabad fejedelemséget kért; mit 1550-ben mint ígéretet csikortki

János Zsigmond 1566-ban márformuláztathatá,sa szabad fejedelem választásról okmányt eszközölt; míg végre 1570-ben kivitte, hogy a speyeri szerződés által Ausztria, mely félszázadon át küzdött az elszakadás ellen, az erdélyi fejedelemséget szintén elismerte, jóllehet csakis vajdai cziminel.

Ily phasisakon érkezünk a mohácsi vésztől a ponthoz, hol e kötet történelmünk fonalát felvette.

Az összeomlott magyar birodalomból egy fejedelemség lón mentve, mely annak alkotmányát megmentette, s idővel tovább fejtette.

E szerint, mikor János Zsigmond megholt, a Magyarhontól elválás s külön fejedelemség alapítás eszméje ki volt ugyan fejlődve; de a valósítás révpartjához csakis Scylla és Charibdis között lehetett eljutni: mint Scylla ott állt a török porta, melynek sziklái, ha összeütközünk, Erdély hajóját szilákba zúzással,mint Charjb-

dis ott állt Ausztria, mely ha a törökkel szakasztunk, az egész magyar birodalmat beolvasztással fenyegető.

Nyíltan a törökkel, titokban Ausztriával szövetkezni, e volt elvül felállítva, s ezt a speyeri pontok értelmében Ausztria is helyeselte; azonban, viszály magvaként, maradt fenn, hogy a szultán fejedelmet, Ausztria vajdát kívánt Erdély élére.

E ponton hagyó János Zsigmond kora halálával Erdélyt . . . Innen fejteni tovább, e volt a nagyszerű feladat . . . Tovább fejlett, mert a diplomacia s a kormányok féltékenykedése hathatósan közreműködött.

A kormányok divide et vinces politikája Magyarhont három darabra szakító: egy részét Budával bírta a török, másikat Pozsonnal, Kassával az osztrák; Erdély, mint a két hatalom vetélyének aranyalmája, a kettő közt hányatott; mert mindenik belátta, hogy a hová a harmadik rész hajol, azé lesz végül is sz. István birodalma.

Magyarhon nagy része igában nyögött; Erdély, mint a Zápolyák nemzeti királyságának központja, rospublicával határos szabadságnak örvendett. S miután belátta a nemzet, hogy Magyarországot a basák uralma vérig kínozza: örvendett a nagy rész, hogy a szabad Magyarhon romjaiból még egy kis védbástya tartja magát fenn, hová az üldözőit nemzetiség, eltiport alkotmányosság, s vérpaddal fenyegetett protestáns vallás vértanúi magukat elvonhatják.

Míg Erdély s a magyarhoni ellenzék így gondolkozott, protectorai zavart helyzete a gondolat kivitelére kedvczöleg hatott. A török udvar a Zápolyák, és a Zápolyák iránt oly jó Szolymán elhalásával, úgy látszik, lemondott arról, hogy Budára a nemzeti trónt visszaállítsa; de mégis szükségesnek látta jó hiszemben hagyni a magyart, s Erdélyt folyvást olyan Archimedesi pontnak kívánta tekintetni, honnan az ausztriai kormányt sakkban, s a hozzá szító Magyarországot izgalomban tarthassa. Bár meglehet, hogy Erdélyből csak is ezért alkotott szabad államot, s csakis ezért engedett szabad fejedelem választást, mindazáltal meg volt jó következése, mert Erdély ez órától szabadon kormányozható magát, törvényeket hozhatott, a melyet tetszett, a vallás és sajtó-szabadság, irodalom és nemzetiség ipar és kereskedelem; tudomány és küzmíveltség, szóval az anyagi és szellemi jólét, a haladás minden kellékét háborítlanul élvezhette; a portónak csak annyi volt kívánsága, hogy az

ország 10 — 15,000 arany adóját küldje meg¹⁾, s ellenségeinek ellensége, barátjának barátja legyen.

Ausztria, ki maga is, mint magyar király adózója volt a töröknek, s kiverésére, sőt a kormánya alatti Magyarhon megoltalmazására sem bírt kellő erővel: elégségesnek tartá, ha Erdély a magyarkirálysággal legalább titokban jó szövetséget tart, s fejedelmei fensőségét ha nyíltan nem is, de legalább titokban elismeri.

Ily elvek uralma mellett lépett a Báthori-ház Erdély trónára. E ház mint kalholikus s a jezsuiták barátja, mint magyar és keresztény, — természetes, hogy inkább szított a magyar királyhoz: azonban Báthori István még török, s bárkatholikus, csak protestáns templomba jár, misét csak titokban halgat; de már Kristóf a jezsuitákkal nyíltan szövetkezett, s egyformán török és német; Báthori Zsigmond már, ki maga is jezsuita, egészen német irányt vett, Erdélyt az osztrákház uralma alá jutatta; mígnem Bocskai a buzgó protestáns fellépésére, a német párt megbukott, a Protestantismus győzött; s az utolsó Báthori már nem hogy jezsuita lehetett volna, sőt el kelle hagynia ősei vallását, s csak mint protestáns foglalható el székét, mit a török és osztrák ház közti ingadozásával veszélybe döntött; míg végre Bethlen Gábor alatt a protestáns és alkotmányos független fejedelemség, török fensőség mellett, egész teljerejében életbe lépett.

E nagyszerű dráma tragikus jelenetei képezendik a jelen kötet tartalmát.

¹⁾ S kevés ajándékot Lajstromát 1. Szalay, Magy. Történelemhez 1. 114. 300. -) Bód. Hist. Ecel. Ms. Libr. II c. 3

TIZENHARMADIK KORSZAK.

A Báthoriak és Bocskai kora.

(1591-1613)

A Zápolyák alatt két nagy eszme ment kérésziül: a törökhöz hajlás s a protestáns vallás uralomra jutása.

Az utolsó Zápolya mint katolikus született, alatta törvényesen bevett vallás lón a lutheránus, majd a református, végre az unitárius vallás: s maga is mint ilyen hala el.

Azon időben a politikai és vallásos hitvallás karöltve járt. Épen ezért volt nagy jelenség az; hogy unitárius fejedelemre a katolikus Bálhori-ház következett.

Midőn a vallásnak ily szerepet tulajdonítunk, jónak látjuk ismételni; mikép azon kórban a vallás egyszersmind politikai pártot is képviselt. Legalább Erdélyben kevés kivétellel, a protestáns ember a török, a katolikus az osztrák pártot képviselte. Innen volt, hogy Uálhori István és Kristóf fél török fél osztrák; a jezsuita pártoló Bálhori Zsigmond egészen osztrák, a protestáns Bocskai, mint fejedelem, osztrákellenes s merőben török; inig végre Bálhori Gábor mint hitehagyott, előbb török, majd osztrák érzelmű lón — miért Ironát és életét veszté.

Így küzdött egymással szemben negyven éven át a két váási és politikai eszme, miglen Bethlen Gábor a prolesztanlismust s vele a török befolyást végkép megalapította.

A Somlyói Báthori-ház öt fejedelmet adott Erdélynek: B áthori Istvánt, Kristófot, Zsiginondot, Endrét és Gábori, kik közé Bálhori Zs. neje Mária Kristierna ausztriai főhernzegnő, s I. F e r d i n á n d császár alatt az úgynevezett B á s t a kora, s az ebből fejlett Bocskai-forr adalina és Bocskai fejedelemsége szövődött.

Erdély történelme legviharosabb korszaka ez, mely mint látni fogjuk, annyi véráldozat után is, a fejedelmi kor vezérelve, a váási és polgári szabadság diadalával fog végződni.

Báthori István, fejedelem.

(1571. mart. 14. — 1576. Jan. *8.)

I.

Báthori megválasztása. Békés mint trónkövetelő. Maximilian és a székelyek által támogatatik. Báthori megtámadja. Békés kifut az országból.

János Zsigmond 1571. mári 14-én történt váratlan halálát, egyelőre jónak látták eltitkolni. Apr. 1-re országgyűlést hirdettek.

Nehéz gond ült minden arczon. A hirtelen gyanús halál, a honnak a két császár közti függő helyzete, méltó aggodalommal tölté a honfiak keblét. Követeket indítanak, kik a fejedelem lehető halálát mind a két udvarnál jelentsék, s a bekövetkehető fejedelem választásban védurak beleegyezését előkészítsék. Békés Gáspárnak pedig, ki Prágában épen a speyeri békepontok ratificatiójával foglalkozott, megírák, hagyjon mindent félben, siessen haza.¹⁾

Apr. 1-re Fejérvárra gyűltek a rendek. Végzéssé lön, hogy fejedelmet fognak választani, mi végre máj. 24-ére választó országgyűlést határoztak. Hogy a Békéssel tartó kis nemességet a szavazásnál háttérbe szorítsák, nem fejenkénti megjelenésben nyugodtak meg, hanem a vármegyék és székely székekből tiz-tiz, a szász székekből hat-hat választolt főembert rendeltek küldetni: addig pedig a kormányzást a végrendelet végrehajtóira, Csáki Mihály cancellár, beregszói Hagyniási Kristóf, ²⁾ B ékes és Nisoszkira bízták; ezen kívül Báthori Kristófnak ineghagyák, hogy Torda mellé 2500 főből álló figyelőhadtestet húzzon össze; ³⁾ végre követeket indítanak Szélún szultánhoz, kik a fejedelem halálát bejelentsék, s a fejedelem választásra beleegyezését kieszközöljék.

A figyelő hadtest, mely kéz alatt tízezer főre emeltetett, nem volt éppen felesleges, mert inig egy felől attól tarthattak, hogy a

¹⁾ F'orgách, Commentarii Iler. Hüiig. 630, 1. ³⁾ Dézs, Kótár, Ke-reki, Tasnád, Gürgény, I'f.-Sajó ura Kemény Jós. Diplomatan urna (Jfs.) V. 297.

²⁾ Törvényczikk, Érd. Tört. Tára. I. 96.

török Erdélyt basasággá változtatja: Magyarhon felől is mogróhánástól féltének. De csak hamar minden aggodalom elenyészett mind a két császártól megjött az értesítés, hogy a fejedelem válaszátnak nem lesznek ellene.

Máj. 24-e megérkezett. Fejérváron a választógyűlés megnyílt. A közvélemény hajlama két férfi közt oszlott meg: egyike alunnol esze által emelkedett fel, Petrovics és János Zsigmondnak köszöné állását, vagyonát: a másik gazdag család ivadéka, mely Erdélynek vajdákat adott; egyik inkább szónok, a másik inkább hős; egyik protestáns, a másik katolikus; egyik a római, a másik a török császártól várta a hon javát; egyébiránt mindkettő meggyőződés embere, mindkettő hazafi, mindkettő nagy diplomata. E két férfi kornyáli Békes Gáspár, és Somlyói Báthori István. ²⁾

Ily megoszlott hangulattal jöttek össze a rendek, még pedig oly számmal, mint eddig soha. Mindenekelőtt a meghalt fejedelem koporsója körébe sereglettek, a cancellár, Csáki M. felnyitván a koporsót, a fejedelmi halottat, melyet karmasin öltöny s fekete palást fedezett, megmutatá: s miután meggyőződtek hogy halott, a koporsót bezárták. Kezdődött a temetés. A fejedelmi palotából a nagy templomba vitték, anyja mellé helyezék, a sarkophág alá, mi most is látható.

A temetés után megkezdődött az ülés. A két párt heves szóvitába elegyedett. A meghalt fejedelem tényei, főleg a Maxim jliánnal kötött, de az országgal soha sem tudatott speyeri szerződés, zajosan rosszaltatott.

Erre a cancellár belépett, kezében a meghalt fejedelem végrendelete s a szultán levele, melyek mindenike választást rendelt; a mint ezeket felolvasák, minden szem a Báthoriakra fordult, kik a gyűlés alatt csendesen ültek; de késő délest lévén már, az ülés eloszlott. Másnap, máj. 25-én jó hajnalban ismét egybe gyűltek a rendek, s minden további vita nélkül Báthori István váradi főkapitányt kikiálták: mit az röviden megköszönt, s régi szokás szerint a gyűlést azonnal elhagyá.

¹⁾ Szalay, A magyar Történelemhez. Pest. 1861. I. 6 ²⁾ W. Bethlen II. 219—23. Furgácli, 634. ³⁾ Miles; Würngengel 137. Ambr. Slmigianus, Hist. II. 103. ⁴⁾ Forgách, 637. I.

Báthori István tehát Erdély vajdájává, székelyek ispánjává s a magyarhoni részek urává választatott. . . . Esküjét letette. ¹⁾ A választás nem volt rósz. Ha meggondoljuk, hogy egy alakuló trónra emelek Bálhont, a személy ellen sem lehet kifogás. A szerencsés Báthori név, mely már három vajdát adott Erdélynek, sok biztosítékot nyújtott; ²⁾ csak egy aggodalma maradt fenn a honnak, hogy katolikus lépett a protestáns'állam élére; de mint-hogy Báthori vallása iránt egykedvűnek mutatkozott, az aggodalom feleslegesnek tetszett. S miután később nyíltan protestáns papokat hallgatott, csak is titkon, vadászai ürügye alatt lopodzott el kiöltözött gyóntatójához, ³⁾ minden aggály elnémult.

Báthori, kit kortársai nagyeszűnek jogosabban nevezhetek volna, mint nagy lábúnak, ⁴⁾ átvette a kormányt. Eső gondja volt, hogy Erdély nyílt és titkos két protectorát megnyerje, magát mind a két császárral megerősíttesse. A portára Gyulai Mihály, Várfalvi György és szenlmihálytelki Tompa István, később kolozsmegyei főispántól ⁵⁾, megküldé a 10,000 arany évi adót; ⁶⁾ Maximiliánhoz tanácsa megegyezésével, de az ország tudtán kívül szintén követséget indított s megígéré, hogyha oltalmat remélhet, a speyeri pontokat kész lesz elfogadni.

Maximiliántól nyert előbb választ. A császár kész volt a protectoratust elfogadni, de Békés izgatása következtében különösen kettőt kívánt: egyiket, hogy Báthori vallja magát a római császár hűbéresének; másikat, hogy a hajdani erdélyi vajdák módjára, kötelezze magát, hogy mihelyt a császár kívánandja, a várakat átadja s a kormányt leteszi. ⁷⁾ Nehéz kikötés, mert nem tett kevesebbet, mint azt, hogy a vajdaság a császárság kegyétől tétessék függővé. Azonban, nehogy Béka? nagyobb akadályokat gördítsen elébe, a feltételeket titokban elfogadta, s az esküt megígérte. ⁸⁾

De alig hangzott el ígérete, vigasz érkezeit, honnan Báthori egyebet remélt. Meghozáka hirt, hogy Mehemet aga két száz lovas s

¹⁾ Törvényczikk. Érd. Tort. Tára I. 102—109. 1. ²⁾ Az esküt 1. Szalay A. ni. Történelemhez I. 16 ³⁾ Erdély Nevezetes Családal 28 ⁴⁾ Gr Kemény J. nyomozása, Új m. innz. 1855 379—83. ⁵⁾ l'etliő. Gergely krónikája 123. ⁶⁾ Neje Patocsi Emerenczia, 1584. Kihalt. Kemény J. App. Dipl. XII.k. ⁷⁾ Forgách 648 ⁸⁾ W. Hetiden II. 233. ⁹⁾ Az eskü W. Bethlen II. 234.

feles tevé kíséretében Fejérvár felé közelít, hozza az athnamét s fejedelmi jelvényeket. Báthori szintén fényes kísérettel egy mföldre lovagolt elébe, hol a küldöttség őt, aug 15-n, a szultán nevében, mint Erdély megerősített fejedelmét köszöntő. ¹⁾

Az annyiszor kétség alá hozott portai pártfogással Báthori tisztába jött, mi politikájának egyszerre határozott irányt adott. Maximiliánhoz azonnal követet indított, s a már elfogadott feltételekre nézve következő módosításokat kért: először, hogy Maximilián az erdélyi perek hozzá fellebbezését ne kívánja; másodsor, hogy azon pontot, miszerint óhajtására a vajdaságról lemond, semmisítse meg; végre hogy a magyarhoni megyékre nézt nyugodjék bele, hogy „a magyarhoni részek helytartója“ cziinét viselhesse.²⁾ Azonban, hogy a katolikus udvarnak kedvét látszassák keresni, sept 17-ről rendeltvényt adott ki, mely a sajtót, mely azon időben vallásos polémiákkal foglalkozott, bár az előtt nálunk teljesen ismeretlen volt, cnsura alá vetette.³⁾

Mint várni lehetett, Maximilián színleges beleegyezéssel felelt; de semmit sem mulasztott el, hogy Báthori állását tarthatlanná tegye. Legfőbb eszközül mutatkozott Békés Gáspár, kinek bár kedve lett volna Báthori hűségére térni, Maximilián a neki letett eskü alól fel nem oldozá, őt folyvást fejedelemségre jutással kecsgetető; Békés mellett álltak még C s á k i Mihály volt cancellár és Hagymási Kristóf, minthogy János Zsigmond Husztot 80,000 aranyban hármuknak vég hagyományozta, s Maximilián őket új adomány levéllel látta el. Hozzájuk tartozott még Bornemisza Farkas, kik leginkább önérdékből Báthorit fejedelemnek elismerni még mind vonakodtak.

Békés mint látok, mikor Báthori megválasztatott Becsben mulatott, honnan a választás napja után Konstantinápolyba indult, hogy Ott magának pártfogókat szerezzen. ⁴⁾ Azonban látva, hogy a trón-tól elesett, lejött, Fogaras-várába vonta meg magát, saját birtokába. Egyelőre terveit titokban tartá. Mint a közös Huszt, s a Fogarasvári zászlós uraság birtokosa, meglehetősen erővel rendelkezett ugyan, de egy maga mit sem kisértethvén, pártosok után nézett. E célból

¹⁾ Forgács 644. W. Belh. II 236. ²⁾ W. Bettiién II 252 ³⁾ Kemény, Diplomát. Supl. VII 291 ⁴⁾ Szolay, Adalékok 235 l.

különös számítást fektetett a székely köznépre, kiknek azon ígéretet tette, hogyha győz, ő a János Zsigmond alatt elvesztett kiváltságaikba visszahelyezendi. ígérete a szabadságért lángoló széke-lyeket felvilanyozá, a belföldi székelyek fegyverkeztek: azonban a fejedelem, ki folyvást érezte, hogy őt nem a középosztály; hanem a nagyok szózata emelte a trónra, hogy a közvélemény nyilatkozatát csirájában lesújtsa, az Udvarhelyi és Görgényi-vár körül serget húzott össze, Csikszéket oct. 3-a éjjelén Bekk Pál vezérlete alatt két felülről megrohantatá, a már egybe seregelve volt 800 főnyi székelységet hirtelen szerteverté.

Báthori István e határozott fellépése a honfiak tetszésével teljesen találkozott, mert Erdély külön szakadása mint a nemzeti szabadság mentő eszköze tekintetett. A csatára nyomban következett november 9-ére Kolozsvárra hirdetett országgyűlés a fellépést magáévá tette'. E gyűlésen az erdélyi három nemzet mellett, a magyarhoni részekből Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros, Zarándmegye, Iáaránsebes és Lugos tartománya is megjelent; s mely törvényezikkekben Báthori magát vajdának, de a rendek őt nagyságos fejedelemnek czimezik, a pártos Csákit, mint az interregnum alatti kormányzót, számolásra szólíták fel; tőle, Hagymásitól és Békestő I Huszt-várát felkértek; a fogságba esett vagy elbujdosott székely-lázadás főnökeire büntetést, a köznépre pedig, azon feltét alatt, hogy a jövő nyarat N.-Várad erődítésénél töltik, kegyelmet határoztak; végre a kolozs-monostori conventbéli levelek keresésére és őrzésére, az eddigi egyháziak helyébe világiakat tétettek. ²⁾

Hogy e végzést, melyet a Csáki helyébe lépett Forgács Ferencz, a történész ir alá mint cancellár, eltitkolni ne látszassák, a fejedelem nov. 15-ről megírta Maximiliánnak, s azt, mi a Békesék pártoskodásából következhetik, a császárra visszahárintá.)

Természetesen, Békés és pártja e gyűlésben részt nem vett. Minek következtében nemcsak hogy a rendek határozatának meg nem hajoltak, sőt magukat Báthoritól függetleneknek nyilváníták, jobbágyaiknak megtilták, hogy a török adót ne fizessék. Hogy Báthorit

¹⁾ Forgács 649. W. Beth II. 246. Szalay, A m. történelemhez I 28

²⁾ Törvényczihk, Érd. Tört. Adatok I. 28—295 I ³⁾ Okl. Szalay, Magyar Történelemhez. I. 25

a portánál gyanúba hozzák, Maximiliánál dec. 11-én azt sürgetők, hogy a speyeri kötést, melynek megtartására Báthori magát kötelezte, a magyarhoni országgyűlésen hirdettesse ki.

Nem nyerték meg, mert a török beavatkozást nem fogott volna tűrni, sőt attól is lehetett tartani, hogy Erdélyt megszólja Épen azért Maximilián 1572 jan. 23-ról tudatá velők, hogy a szerződés nyilvánosságra hozatalát a porta miatt elhalasztandónak látja, de arra inté őket, hogy Báthorival szembe ellenállási helyzetüket tartsák meg.¹⁾

Báthori belátta a függő kérdés horderejét. Mérsékelt politikájából kiindulva, sógorasszonyát Majláth Margitot, a Báthori Endréjék anyját, most bolyai Ifjú Jánosnét, azon ürügy alatt, hogy öt testvére Majláth Gábor, Fogaras elzálogosításánál mellőzte, Békés ellen felléptetvé, s a 30,000 ft. zálogösszeeggel megkínáltatá. E lépés Békés Erdélyből kimozdítására volt czélozva, s természetesen Békés megtagadta; a tervhez képest Majláth Margit az ügyet a fejedelem elé vitte; az pedig Kendi Sándor és Blandrata György által megidézteté. Békés egész daczczal azzal bocsátó el őket, hogy ő csak Maximiliön király törvényszéke előtt fog megjelenni. De nehogy a port elüssék rajta, Maximiliánhoz folyamodott; ki Ibrányi Ferenczet, a híres magyar jogtudóst Erdélybe küldé; de ennek Báthori csak annyit felelt: hogy az ügy kizárólag az ő, mint erdélyi vajda ítélőszéke elé tartozik.²⁾

Míg ezek folytak, a fejedelem T o r d á r a máj. 25-re gyűlést hívott össze, hol három nevezetesebb végzést hozatott. Az egyik a vallásbeli újítások meggátlása ürügye alatt, a protestáns vallásnak korlátokat kezdett vetni, melynek nyomán Dávid Ferencz, unitárius püspök, Krisztus örökistenségét tagadó tanát betilták; második, mi a gyűlésen előfordult, Csáki cancellár halála, melynélfogva örökösait számolásra szólíták; harmadik, mi Báthori közvéleménytől izolált helyzetét vastag színekben ecseteli, azon kemény büntetés, mely azokra, kik a hongyülésre meg nem jelennek, 16 gira büntetést szabott.³⁾

¹⁾ Okl. W. Bethlen II 252. ²⁾ W. Bethlen II. 259 I. ³⁾ Gira vagy marca, melyről a gyras vagy markalis gyűlés nevét vette, négyféle volt Erdélyben: arany glra 72 mft. ezüst nehéz gira 4 ft könnyű ezüst gira 1 ft., a székelyek ezüst girája ½ ft. Mint ez Verböczyi Triparf. látható.

Hogy a lutheránusokat a tervezett vallásos ligába behúzhassa, megengedő, hogy meghalt superintendensök, Hebler helyébe mást válaszanak. így lépett U n g l e r Lukács, berethalmi pap, július 4-én történt megerősítése következtében püspökségre,¹⁾ mely időtől a luth. superintendenség a berethalmi papsággal egybekötve maradt.

E közben júl. 7-én Zsigmond Ágoston lengyel király meghalt, benne kihalt a Jagelló királyi-ház: Maximilián császár sogora megürült trónára szemet, vetett, de a lengyel nemesség fejedelmünkre gondolt. A verseny, mozgalmakat idézett elő. Maximilián legidősb fiát a 21 éves Rudolfot sept 21-én magyar királylyá koronáztatá; s minden erejét oda irányozta, hogy a lengyel trónt másik fiának Ernőnek kaphassa el.

Báthori sem vette a kérdést egykedvűleg, de a Békes-párt még folyvást zavarta terveit. Mert Békés miután Fogarasba beült, minden elkövetett, hogy e vár birtokában maradjon, s magát Maixmiliánnál mint pártfőnököt képviseltesse. Erre nézi tancsi Földvári Istvánt Prágába küldé, s ez Csanádi Jánost, F r á t a i Györgyöt, Radák Lászlót s másokat mint Békés-pártiakat bejelentve, arra kérte a császárt, hogy Békést második erdélyi vajdává nevezze: azonban nov. 15-én azon kétértelmű választ kapta, hogy várjanak az időtől; Báthori iránt színleljenek hűséget, tettei felett örködjének, s ha az a császár ellen működnék, tegyék, mit hűségök jónak látand. ²⁾ Báthori az ellene fenekedő pártnak véget akarván vetni, a portára küldött, bejelentő, hogy felakar lépni ellenek. Békésnek tudtára lett, s Maximilián utasításához képest, a fejedelemnek hűséget ajánlt. Azonban, hogy mit kelljen hűségére adni, Báthorit Bánfi László és Forgács Pál Maximilián udvarából már értcsittették vala; valamint arról is, hogy Békés 1573 jan. 3-án II. Maximiliántól Fogaras várára adománylevelet vett, s hogy folytatja pártalakító levezéseit. ³⁾

A fejedelem tehát keményebb rendszabályokhoz készült: jan. 1-én Kolozsvárit hongyülést tartott, magát felhatalmaztatá, hogy béke-háborítók ellen felléphessék. ⁴⁾ Febr. 14-én megszületvén Báthori Zsigmond, hogy a Báthori-családot a fejedelmi széken mi-

¹⁾ Mtkovia, II. 541. ²⁾ Okl. Szalay, M. Történelemhez I. 69 ³⁾ Erd. Tört. Tára I. 130 ⁴⁾ Szalay, M. Történelemhez I. 69. ⁴⁾ Törvények. Erd. Tört. Ad. 111 2831.

előbb megerősítve láthassa, Békés megsemmisítését az égetőbb kérések közzé sorozá. Elrendelte tehát, hogy letevén részére a zálogöszeget, ha ki nem bocsátatná Fogarasvárát, fegyveres dulóerővel is vegyék el. Békés a mint ezt megértette, a császárhoz futott, serget kért; mi azonban azon ürügy alatt, hogy a portát nem kívánják fegyverre kelteni, meg lón tagadva; de kéz alatt védelmére mindenben utat megnyitottak. — Ily előzmények és utasításokból kiindulva, máj. 3-án Prágából Radák Lászlóhoz terjedelmes levelet intézett, fölkérte, hogy pártját bizonyos napra gyűjtse össze, az összegyűlés napját és helyét neki adja tudtára, hogy Székely Antallal és testvérével Békés Lázárral titkon maga is ott teremhessen: czélul tűzvéni ki, hogy a inig a fejedelem híveit összeszedi, rajtaüssenek; s Nagy-Várad felé Erdélyből kifutassák. E nevezetes levél, mely később kézre kerülvén, annyi embert megbuktatott, egyszersmind arra is lelhatta 11 a dákot, hogy pártlónőkei, mint An d r á s i Pétert Csikszék, Szent mihályfalvi Pétert Aranyosszék felköltésére indítsa; meghagyd tovább, hogy Csáki Pált, Telegdi Mihályt, kápolnai Bornemisza Boldisárt, Kendi Gábort; Alárdi Ferenczet; drági Károlyi Lászlót, farnasi Veres Jánost, Csányi Miklóst, Várad Pál deákot és Barabási Ferenczet találja meg s vélek tanácskozzék; különösen Szentmihályfalvi Péter deáknak azon szerepet oszló, hogy a kítűzendő napon a fejedelmei udvar ménését, mely a tordai határon legelt, rohanja meg s kerítse kézre. ¹⁾ De miként a tordai jun. 24-én tartott részletes gyűlés mutatja, ²⁾ a fejedelem ébren volt, Tordához serget vont össze; s vállolatukat kezdetében elfojtó.

Ezt látva Békés, ez úttal a fegyveres fellépéssel felhagyott. Azonban közbejött az, hogy Ver á n c z Antal, Maximilián magyarhoni helytartója, juh 21-én meghalt s Liszti püspök lépett előtérbe, mint cancellár: Békés ügye pártolásáért ehhez fordult, részére nyerte, azzal Erdélybe jött, magát Fogaras várába vette, fegyverfogását az Ígért segélysereg megkapása idejére halasztván.

Békés ábrándos reményei csakhamar lendületet kaptak. Földvári István Maximilián udvarábani ügyvivője sept. 7-én határozott választ nyervén; Békés tőle levelet kapott, mely öt terveit

¹⁾ Ok!. Erd. Tiirt. Tára I. 116—124. ²⁾ Törvényczikk, Érd Tört. Adatok. III. 555.

ben megerősíé. A levél nem kevesebbet tartalmazott, minthogy Báthori István a kegyvesztés pontján áll, Maximilián nem akarván sikertelen rendeletek kibocsátásával tekintélyét kockáztatni, a fejedelemhez több rendeletet nem küld: épen azért Békés fegyverezze magát, Fogaras kérdésében a fegyveres dúlóerőnek vessen fegyvert ellenébe; tudatá egyszersmind, hogy Békésnek, Karinainak, Berendi Györgynek, P e k r i Gábornak, R a d á k Lászlónak s többeknek viszi Maximilián nj adománylevelét; jelenté továbbá, hogy Kendi János örökségét, az Izabella királyné által elvesztett Vécs várát visszaigérték, miért Kendi nevében Liszti püspöknek 300 aranyot Ígért; biztosító, hogy Békés bátran költhet, ajándékozhat; mert a császár mindent megtérít; gúnyosan közbeszövé, hogy a vajda házasságából semmi sem lesz, mert — úgymond — Somlyó a királyi nemet el nem tarthatja; végre tudatá, hogy grófságaról az oklevelet másolják, s a neki szánt erdélyi vajdaság után járandó fizetésről Maximilián fogja értesíteni, Ilueber tábornok által. 0

Egy ily levél bárkit is elszédíthetett volna. Hogy a nagy vágyakkal felruházott Békés készpénz gyanánt vette, nem lehet csodálni. Azonban Báthorinak is voltak, kik értesítsék; s mint a ki hatalmasabb eszközökkel rendelkezett, a bosszúság poharát maga sietett ellenére felköszönteni. Belátva, hogy két kard küzd egy hüvely felett s hogy valamelyiknek törni kell: azonnal hozzálátott. A budai és temesvári basáknak megízené, hogy magukat minden eshetőségekre készen tartsák; ²⁾ betegséget színelve; Fejérvártt bezárató, hogy titokban fegyverkezzék; ágyukat vonatott elő, s losonczi Bánli György alatt lovasságot, Sása János és Vadas Mihály alatt gyalogságot indíta útnak, s mindezek Bánfi vezérlete alatt oly sebesen nyomultak Fogaras alá, hogy Békés 'oct. I-e hajnalán dobpergés és ágyúszóra ébredett. ³⁾

Békés ez eljárás által teljesen meg volt lepelve. Egyelőre védelemre gondolt, Fogarasvár bástyáin az ágyuk szintén megszóltak. De nem akarván életét kockáztatni, Maximilián segélyigéretére gondolva, kis fiát testvére, a vár és kincstára oltalmát

¹⁾ Okl. Erd. Tört. Tára I. 125 I. ²⁾ Szalay, A Magyar Történelemhez I. 83. 87. I. ³⁾ Wolf. Bethlen 11.275

az általa kiemelt s Olaszthonban képeztetett titkára, a regényben is megénekelte G y u l a i Pálra azon utasítással bizá, hogy tartsa a várat míg megérkezik; de végső esetben kincstárát a katonák prédájának ne engedje.

E szerint az ostrom el lön fogadva. Azonban Békés hadi cselhez nyúl, a dobok peregnek, a trombiták harsognak, mintha a várból kiakarna rontani; Bánli György erre minden figyelmét a főkapura fordítja: az alatt Békés paripái patkóit visszafelé vereti, s az éj setéiében egy hátulsó kijárón kevés hű kísérettel eltűnt. A csel teljesen sikerült. Mert Bánfi, midőn a nyomokat felfedezék, segély csapatok becsempészésére gondolt, s a helyett, hogy Békést nyomban üldözte volna, ostromhoz fogott, mit Gyulai két hétnél tovább tartott fenn. Végre midőn látnák, hogy Békés nem érkezik s magokat már nem tarthatják, oct 19-én a várat feladók. Feles kincse, János Zs. adománya, részint a katonák, részint a fejedelem kezébe esett. De Békés, kit kerestek sehol sem volt, erdőkén és hegyeken át, hét napi és éjjeli bujdosás után Maximiliánhoz menekült. ²⁾

Ezalatt a hongyülés oct. 15-én Medgyesen már összeült vala, Békés Gáspárt, mint a ki a haza és közcsend ellen feltámadt, a rendek a fejedelem büntetése alá vetették, ³⁾ ki öt számüzé s javait elkoboztatá: pártostársai tetteire ezúttal fátyol lön vetve. — De hogy a szabadabb gondolatok szárnyából egy pár hatalmas tollat kitéphessen, Hofhabert a János Zsigmond nyomdászát, nyomdástul együtt Békés után üzé. ⁴⁾

II.

Békés Prágában. Onnan sereggel bejő. A székelyföldnek tart Báthorl serget von össze. Kzt -Pálnál megveri. Békés kifut, hívei elbuknak.

Békés Maximilián udvarába futott. Mindent megmozgatott, hogy Báthorit megbuktathassa.

A császár a török miatt nem akarván Erdély ügyeibe nyíltan beleelegyedni, azon kezdé, hogy átirt Báthorinak, hogy Békesseli

¹⁾ B Kemény Zs. regényének e h ö e 1577 nov. 4-ről kapta nemeselevét, melynek eredetije Mike Sádórnál. Fiáptian kihalt. Testvérét Jánost 1607-ben szintén kihaltak írtak. Rákóczi Zs. I. iher Rej. n[. 496.

³⁾ W. Bethlen II. 273—5. I. Miles, Wüirgengel 138. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltárdiamim. 67. ³⁾ Törvényezikk, tárd. Tört. Tára I. 135. ⁴⁾ Tad. gyűjt. 1833. IV. 52. I.

ügyét terjeszse császári döntvény alá. Báthori som keresvén a vizsályt, Sulyok Imre ítélőmester és Zombori László fiscalis dircetora által azon kitérő feleletet adatá, hogy Fogaras-vár felett hajlandó ugyan elismerni az udvar békebírótságát de Békést mint büszke forrongó jellemű embert, kivel kibékülést nem remél, Erdélybe bocsátani nem fogja. ¹⁾

Törésre került tehát az ügy: Maximilián Békésnek tudtára adá, hogy serget tőle ne remélljen; de ha a török udvar, vagy pártja segítségével az erdélyi széket elfoglalhatja, nem fogja ellemezni. ²⁾ Békés átértette a feleletet, Kassára rándult, serget kezdett loborzani, hová az átállás Maximilián katonáinak is megengedletett.

Báthori Békés kifutása horderejét mérlegbe bírta vetni. Kozlozsvárit 1574. jan. 1-én országgyűlést tartott, felülést rendeltetett, s Várad, mint Erdély előbástyája építtetése folytatására költséget szavaztatott. ³⁾ A nyílt ellenségeskedés tehát kezdetét vette. A fejedelem G é c z i dános várad kapitánt a temesvári, G y e r ő fi Jánost a budai basához küldé, s mikor az adót a portára áttette, a komoly tényállást előadatni, olt sem mulatá el. S hogy Maximilián fenségi érzetét se sértse meg, felhatalmazottakat küldé fel, s a Békéstől lefoglalt Fogaras és Vincz, mint zálogos jószágok felett annak rendiszertint a pert benyújtotta.

Báthori e fellépése Békcs ügyét az udvarnál ismét háttérbe szorítá. Maximilián; mert a török miatt nvilt fellépésre most sem volt hajlandó, Békésnek azon tanácsot adá, forduljon a portához, hogy legalább elnézést eszközöljön. Békés ez útmutatás alapján a budai basához fordult, egyelőre csak azt kérte, hogy adjon Antalfi Imrének útlevelet, hogy részéről a portára mehessen. Azonban pártfogás helyett, a budai basától azon gyanús izenelet vette» hogy személyesen menjen Konstantinápolyim. Menni nem mert; hanem febr. 15-ről, a legnagyobb őszinteséget tettetve, azt irá a basához, ha életét kívánják, küldjenek oda, ölessék meg, de ő császár udvarából nem távozhatik; azonban arra kéri a budai basát, vesse közbe magát a nagyvezérnél s biztosítsa azt, hogyha őt tervében elősegíti, többet fog adni évenként, mint Báthori egész éle-

¹⁾ Szalay, A magyar Történetemhez I. 124 ²⁾ W. Uetlöen II. 281.

³⁾ Törrényczikk, Erd. Tört. Adat. I. 299. ⁴⁾ Szalay, A in. Történelemhez I. 157.

leben.¹⁾ E török szellemben irt levele megtette hatását, keresztül vitte, hogy máj. 8-án Antalfi az addig 10,000 arany évi adó helyett 30,000-et ment ígérni, mi Erdély ügyét meglehetősen zavarral fenyegeté.²⁾

Békés e hazafiatlan eljárása Báthori előtt nem maradhatott titokban. Kendi Sándor portai ügynöke u'ján, ki Békés ellen hatalmasan működött, tudomást szerezvén a vérszről, mely a török porta kapiságából keletkezöben voli: jun. 13-án Marosvásárhelytt hongyülést nyitott meg, s beválva, mikép a török felöl is tart: 111 y e - v á r á t fejedelmi várrá emelé, s megeröditését becikkelyezteté.³⁾ És hogy e fenyegető helyzet soká tartott, mutatja az, hogy a dec. 13-án Segesvárra hivott hongyülésben Várad és Hlye tovább építhetésére új költségeket szavaztatott.⁴⁾

Tisztába akarván jönni a török udvar hangulatával, 1575. januárjában Kendi Sándor vezérlete alatt követséget indított be, mely a szokott adó bevitele mellett, a Szelön helyébe dec. 21-n lépett 111. Murád szultán trónraléptét üdvözölje.⁵⁾ Mire a követség beért, tapasztalnia kellett, hogy Békés adóiránti árverezése megtette hatását, mert az új szultán Báthoritól 15,000 arany adót kezdett követelni. S miután Kendi maga fejétől meg nem Ígérhette, Antalfi, Békés ügyvivője, oly biztatást kapott, mikép üssen be maga, német segítség nélkül, s ha Bálhorit megbuktathatja, a porta öt el fogja ism^{em*}-

Antalfi ezt apr. 23-ról tudatá Békéssel, ki csak erre várt.¹⁾ Annyi küzdés után most már czélnál látta magát. Prágából máj. 14-ről R a d á k Lászlónak a beüthetési engedély tudatása mellett azonnal megírd, hogy eljött az idő, bogy fellépjenek; ő maga indul Kassára, ott várja be izenetöket; hozzáadd még, hogy határozzák gyülponlul a Patócsiak bethleni-várat, s tűzzenek időt, melyre ott megjelenjék.⁸⁾

Békés tehát két évi hontalanság után ismét szerencsét kívánt kísérteni. Kassára ment; fenhangon hirdeté, hogy a porta Erdélyt neki ígérte. Pártját fegyverzeni kezdé, a német párti főurak

¹⁾ Okl. Érd Türi. Tátit I 139 Szilay, A m. Történelembe* 149. 178 81. 245. W. Bethlen U. 293. ³⁾ Törvénye. Erd. Tört. Adt I. 381. ⁴⁾ Törvények. Erd. Tört. Adt III. 289. ⁵⁾ Szalay, A in, Történelemhez I. 19'. ⁶⁾ Szalny, A m. Tört. I 199. 201. ⁷⁾ W. Bethlen II. 293 ⁸⁾ Okl. Erd. Tört. Tára I. 144.

közül Prépostvári Bálint kállai kapitány; Perényi György; Lonyai Ferencz, Pongrácz Frigyes a szathmári őrség parancsnoka^ a vezéri talentumú Deregnyei melléje állának, s Erdély elfoglalására indultak.

Báthori a mint a készülődés híret vette; Rácz Pétert a portára, Gyerőfi Jánost, kolozsmegyei főispánt a temesvári basához indítá; az erdélyi rendeknek pedig kiirt, hogy a honáruló, ki Erdélyből most német, majd török gyarmatot akar csinálni, sereg élén közég, — tehát keljenek fegyverre. Hág y m á s i Kristófot, Bethlen Farkast, Apafi Istvánt dandár-parancsnokokká nevezvén, a sereg szervezést megkezdetö. Azonban míg ezek csendesen fegyverkeztek, Békés a katonákat zsákmánynyal, az urakat adományozásokkal kecsgetve, sebesen nyomult befelé. Leveleket küldözött előre, a melyek közül Gyulafi László, az erdélyi hadak fővezére is kapott, ki azonban a fejedelemnek küldő felbontatlan; de azért Volt mégis egy tekintélyes párt, mely a protestáns Békés mellett, főleg vallásszabadság szempontjából köszörülni kezdé fegyverét. Mig így forronganak, Békés a Meszesen átlépte Erdély határait. A Dézs melletti Kozárvárról kiáltványt bocsátott ki, tudatá, hogy megjelent; felszólító pártját siessen táborába, míg a fejedelem készületlen. Feleletüket be sem várva, táborát felkülté, s harmadnapra Apahidához szált, Kolozsvár mellé.

Jun. 28-án már Tordán alól, a Keresztesmezőn látjuk, kilencz mértföldre a fővárostól. A fejedelem tábora még akkor gyülekezett, s most is csak oly mérvben, hogy Váradról Báthori Kristóf alatt 200 lovag, 200 gyalog, Karánsebesből 200 lovag, 300 gyalog jött; s a tábor zömét 200 nemes, 800 aranyosszéki székely gyalog, s szebeni polgármester Helyig Ágoston által hozott 1000 szászföldi fizetett nép, a Gyulafi László és Bánfi István, Wesselényi Ferencz, Székely Mózes s mások apró dandárai képezék. Nem sok nép, de mégis annyi, hogy Békést megrendítette, s a helyett hogy a fejedelemre rontson, a mellette buzgó székelyföld felé vette útját, melynek szabadságát okmány által biztosítá.

E ballépés Békés felett a vakkoczkát elvetette, mert ha Tordáról az ő nagyobb erejével, mit jó német fegyverek gyámolítanak,

1) W. Bethlen II. 299. 2) W. Bettii. II. 299.

Fejérvárnak indul, alkalmasint sikerhez juthatott volna; de habozásával Báthorinak időt engedett: ez hadait összegyűjté, s Enyedről egyszerre előnyomult.

Békés Torda mellől első nap Kulyfalvára, másnap, jul. 5-én a Maros-Vásárhelytől egy órára fekvő Nyárádlőre ért, hol melléje, András Péter 2000 csiki székelyt vezetett. Marosszék, mint-hogy a II a gy m á s i Kristóf által hirt Görgényi-vár által nagyon sarcoltatott, szintén csatlakozott. ¹⁾

A fejedelem sem állt elhagyatottan: a temesvári basától, s oláhoni vajdától segély sergeket kapva, ellenét nyomba követte. ²⁾ Békés, hogy hívei bátorságát nevelje, Nyárádtőről Radnótiig elébe jött, csak a Maros vize állta közöttük. Azonban itt a második nagy botlást is elkövette: elnézte míg a fejedelem jul. 8-án Dátosnál, egész táborát a Maroson átszállítá. ³⁾

Már csatarendben álltak Radnóti mellett, midőn Békés, hogy Báthori jól felállított csatarendjét megbontsa, felszedte táborát s majd három órányira Korelő-Szt.-Pálhoz visszahúzódóit. Másnap jul. 9-én, Báthori szintén Szent-Pálhoz érkezett s megkezdődött a nevezetes csata, mely nem csak a Báthori, de Erdély sorsát is sok időre eldöntötte. Békés Szt.-Pálnál az litat átmetsző magaslatot foglalta el, s ágyúit megszólaltak. Báthori a völgyen, mely Besenyő felé visz, serget indíta, mely ellenfelét megkerülje. Békés erre megfordítá táborát, hátát A l á r d i Ferencz szentpáli kastélyának veté, mely megett a Marosoni vesszőgát vesztés esetében menekvést biztosított. A nagyreményű ifjú Székely Móses, itt adá hősi bátorsága első próbáját, székelyeivel Békés balszárnyára tört, de visszanyomatott; majd G y u l a f i a fővezér; a sereg zömmével a közepet, Báthori a Békés által vezetett jobbszárnyat rohanta meg, mire a véres harcz kitört; nagyszerű lovassági csata fejlett ki: a felkeltek tábora megbomlott, Békés „és a magyarhoni dandárok is csatára szálltak, a nem igen tágas téren kard kard ellen kelt tusára . . . Békés tábora veszve látván a csatát, futást kísért, de be vala kerítve, a gyalogság a malom-gátra rohant, a lovasság a vízbe ugratott; a harmadik rész a kastélyba szo-

¹⁾ Székely krónika 36. ²⁾ Szalay, A m. Történelemhez 1 225—29
³⁾ W. Bethlen II. 307. ⁴⁾ Székely Mézes, a későbbi fejedelemnek alyja Székely Literati János, öcscesel István, János és Péter. Báth. Zs. Lib. 172.

rult, vagy fogságra jutott. . . A fejedelem ura maradván a csatártnak, a kastélyt bevéteté: benne egy sereg főur került kézre, kik közül ötöt, Bartakovics Horváth János tordai kamarispánt,) Barcsai Gáspárt, Zádorlakí Görgyöt, Szakács Miklóst és Darlaci Jánost, helyben kivégeztette ²⁾ . . . Erre a Maroson átkelt, a felvert tábor után indult; s mint látjuk, másnap jul. 11-n, mezőkapusi táborából küüllömegyei főispán Apafi Gergelyhez rendeletet bocsátott, melyben meghagyta, hogy a pártosok javait írassa össze s foglaltassa le. ³⁾

Békés kövesed magával elmenekült, Bethlen-várába futott, hova a felkelők kincse, s Békés 6 éves fia, Gábor, volt helyezve; félórai olt mutató után, a csatára következett hajnalban, Szathinár felé vágtatott. Elég jokor még, mert Báthori jul. 12-én Bethlen előtt állt, mire a vár feladá magát. Békés előbb Kassára, onnan Maximiliánhoz ment, hol mint bukott hős hidegen fogadtatott.⁴⁾

A győztes fejedelem tisztulva látva a hont, táborát Kolozsvár felé vezető: jul. 19-én Szamosfalvánál táborozott. Jul. 25-én Kolozsvárt országgyűlést nyitott meg, hol Békés megbukását, pártosai kézrekerültét a rendeknek fejedelmi izenetében azon hozzáadással terjesztő elő, hogy velők szemben a törvények szerint kíván eljárni. ⁵⁾

Erre az elfogott főurak, székelyek clóállittattak, kik azonban legyőzőik helyett, magoknak bírákat Magyar- vagy Lengyelországból kívántak: elhibázott követelés volt ugyan, de azt, hogy a győzelmek elég gyávák voltak a pillanat bosszuhevének engedni, hogy a fejedelem mint egy forradalmi főnök, a perez sikerét oly mohon felhasználta, s politikai vélemény-különbségért nem csak a főnökeket sujtá le: azt szintén lehet kárhoztatnunk; s hogy a nemzet máig sincs e léptével kibékülve, mutatja az, hogy a szt. páli csatát a nemzet győzedelmei sorában soha seiu volt szokás emlegetni.

A hongyülés tehát megnyílt, a vizsgálat megkezdődött. Zsombori László fiscális director vérebi hűséggel nyomozó ki a párt minden lépteit, felmutató a kézrekerült, s már általunk is felhozott levele-

¹⁾ Öii egye Kabos Ilona. Bálti. Zs. J.ibr. Reg II. 216. ²⁾ Wolf de Bethlen II. 318 I. ³⁾ Kemény, Snpl. Diplon. VII. 357. ⁴⁾ Okl. Székely krónika 37 I. ⁵⁾ Törvénycilkk. Erd. Tört. Tára I. 146

kel; a tényállást oly meztelen állítani elő, hogy a bírák előtt a hűtlenségi büntetés nem alkalmazását fejetlenné tette, s a fejedelem ajkán a kegyelem szavát gyávasággá bélyegezte. Idegen bujtogatás, elkábított nemes ábránd ennyi áldozatot egyszerre alig hozott, mint itt: Békés s testvére Lázár, Telegdi Mihály, Csáki Pál, kápolnai B o r n e m i s z a Boldizsár, karinai Farkas Miklós, drági Károlyi László; ¹⁾ paniti A l á r d i Ferencz, Kendi Gábor és Farkas, ²⁾ Hadák László és Imre, farnosi Veres János, Várfalvi Bálint, Hallabori Pál, C s á k i György és Mihály, Szentmihályfalvi Péter, M i s k e András, Andrási Péter, — ki Magyarhonban azután a gr. Andrási csalódott alapíiá, ³⁾ — Ilyés Gáspár, Apor Miklós, D é c s e i Tamás, Széki Kálmán, Pattantyús Balázs, Móré László; dobokai Tömöri György és Andráséit, mint elmenekültek fejére kimondták a fő és vagyon-vesztést. Fejökkel nem rendelkezhetvén, számúzóok őket; vagyonokra pedig oly barbár módra alkalmazók a törvény szigorát, hogy nők és gyermekeik is földönfutókká tétettek, mi által több századokon át virágzott család lőn tönkre téve. ⁴⁾ K e n d i Jánost (a Ferencz (iát) karinai Farkas Jánost, ⁵⁾ Patócsi Györgyöt ⁶⁾ Pókai János és Pétert, C s a n á d i Jánost, Miske Györgyöt, Bogáthi Gáspárt, Barcsai Miklóst, C s á n y i Miklóst, Kabós Farkast, Horváth Menyhártot, Gyalakuti Györgyöt s másokat, mint hadi foglyokat fej és vagyonvesztésre Ítélték, ⁷⁾ mely végzést aug. 6-n Wesselényi Miklós ítélőmester kényes szemekkel felolvasván; a kérlelhetlen fejedelem, ki a pártosokban a török véduralom megbuktatni akaróit látta, mint mentüszert, a halálos ítéletet aláírta.

Harmadnap, aug. 8-án reggeli 8 órakor Kolozsvárit vérpad állíttatott fel, s a halálra kijeleltek, Kabós Farkas; Bogáthi Gás-

¹⁾ Fia volt az utolsó Drági leánynak, a Veres Jnos sogora; veszté D r á g o t, veszt Kékesen és Apátiban ²⁾ Deutshe Fundgruben I. 6. ³⁾ Veszté Közép- és Kclső—iM'ildöt; clyeré utánna Vitéz Gábor 1576. felír. 3. Kemény, Suppl. Diplomát. VII 3 1. Veresnek nejét, drági Károlyi Zsófiát is notázván, 1583-ban K. Galambfalván néhány telket kapott, hogy ne nyomorogjon. Kemény, App. Dipl. XII. ⁴⁾ L. Erdély név. csal idat 9 I. ⁵⁾ Wolf de Bethlen II. 374 ⁶⁾ H. Farkas J. és Miklós után Szes zárni át 13 faluval B itliori Kristóf kapj i. Kemény Jós. Diplmataruma V 277. 81 Fasz most 14 faluval Hagymisi Kristóf nyéré el. ⁷⁾ Patócsi György és János után, liellilen-várat s a Konyhai uradalmat Báthori K. kapá. Kernén J. Diplomaariuma V. 276 ⁸⁾ I. az egész ítéletet Wolf de Bethlen II. 332. 330 I. Szalay; I. 233

pár, Barcsai Miklós, Cs a n á d i János, Ősi Miklós, szentkirályi Csányi Miklós¹⁾ barátaik közbejárása daczára — fejöket veszték; A kijeltek közt még két ifjú testvér volt: P ó k a i János és Péter, ²⁾ kiknek megmentéséért anyjok a fejedelem lábához borult, de a fejedelem csak egyiknek kegyelmezett meg, a választást az anyára hagyta, ki a kínos félkegyelem tovább intézését rokonaira bizá: kik a míg tanácskoztak — a hagyomány szerint — a nagyobbik, János vérpadra lépett. Oly jelenet, melyben Bálhori a Tarquinokat elűző Brutust, Róma első consulát juttatja eszünkbe azon helyzetben, midőn a királyságot visszaállítani törekvőket kivégezteté, s köztök lévén két fia is, azok elítéltetését másra bizá, de a végrehajtást személyesen teljesíté A lefejezettek tetemei délutáni 3 óráig a téren hagyattak, akkor a mészárszék megé temeltettek. A székelyek közül 34-nek orát, fülét csonkíták meg, 34 Szamosfalván bitóra került.³⁾ Tinódi Sándort és A n t a I fi Imrét pedig a porta, mint Békés ottani ügyvivőit, Báthori kezébe küldé, ki Déva-várába záratá őket.

Itt végződök Békés osztrák érzelmének szomorú játéka. Ily határozottan lépett fel Báthori e befolyás ellen. Békés bevégezve látva hálátlan szerepét, mint menekült, nőszült, elvette Sárkándi Annát, magán élethez kezdett. Hívei megbuktak, családi régi fényükből kiestek, új arislocratiának nyitottak utat. Csak azok láttak jobb napokat, kik később kegyelmet kaptak, s kik mint Bethlen ura, Patócsi György, a szentpáli kastély ura Alárdi Forencz; Kendi Gábor, Bornemisza Boldizsár jószágokat nyertek vissza. Erdély pedig nyerte azt, hogy a porta az eddigi 10,000 arany helyett 15,000 évi adót kezdett venni, mit sept. 21-én ily összegben elkezdtek beküldeni. ⁴⁾

¹⁾ Neje Zsuki Anna, fiai Balázs és Miklós. Bálli. Zs. Lib. Reg. I. 428. ²⁾ Ulánik Alsó-Mecset kapja Hagyni,-isi Kristóf, Kemény J. Diplomatar. V. 281. ³⁾ Wolf de Bethlen 11. 381—82. ⁴⁾ Szalay, A magy. történelemhez 1. 247 252.3 00 1.

III.

Báthori a lengyeltrónért fellép. Lengyel királylány választják. Erdély fejedelméé testvérét választatja Kimegy, megkoronázzák.

Békés bukásával Báthori szabad kezet kapott. Ő már a Jagel-lók kihalásakor azerette volna a lengyel trón elnyerése érdekében fellépni, de az osztrák udvar, hogy azt magának megkaphassa, Békéssel öt folyvást sakkban tartá. így történt aztán, hogy a Jagel-lók után a francia uralkodóház nyerte vala el, Yalois Henrik herczeg személyében. Azonban IX. Károly francia király csakhamar meghalt, Henrik a lengyeltrónt ott hagyva, (1574 jun. 18) hazament, mire (1575 máj. 26.) trónvesztettnek nyilváníták: így nyílt meg Báthori előtt a lengyel trón; másodsor is. Az ellenpárt legyőzete után csend állott be a hazában, Báthori most helyzete egész sulyátmérlegbe vetheté.

Nem is mulatott el semmit. Zborovszki Sámuel, lengyel menekült képezte terve előcsapatát. Zborovszki, hogy védurának a népszerűséget megszerezze, mindent megmozgatott. Róla mint nagy kormányfőfiről, nagy hadvezérről, mint a gránátok feltalálójáról beszélt, s miután a szentpáli csatát megnyerte és ez által az osztrák pártot Erdélyben megtörte: Lengyelország nemessége, mely a svéd és osztrák udvar trónkeresését sehogy sem szívelte, Báthorinak egészen meg vala nyerve. Az út meglővén tehát törve, a fejedelem Blandrata Györgyöt, főorvosát és tanácsosát küldé át, mint a ki Lengyelországban sokáig lakván, a viszonyokat és embereket meglehetősen ismerte; *) s midőn pártját fejleni látta, titoknokát, Berzeviczi Mártont, a Forgács Férencz helyébe lépett procanczellárt szintén beindítá, 2) fél millió tallért bízván rendelkezésök alá. A portát sem mulatta el megkérdezni, ki, hogy Báthori sikeresebben működhesék, egy évi adóját elengedte. A* szerencsés kezdet után a lengyel nemesség abban állapodott meg, hogy Báthori a volt lengyel király Zsigmond testvérét, Annát, mint trónörököst vegye el, s úgy őt királynak fogja választani. Mit Bá-

1) W. Bethlen II. 390. 2) Kájántdt kaptá. Kemény Supl. Dipl. VII. 215.

thori elfogadott: s erre a lengyel országgyűlés megválasztá, míg a senatus Maximiliánra szavazott. Meg lőn választva, de a nehézségek sajátlag itt kezdődtek. Maxiinrlíán őt visszalépésre bírandó, Tenfenbach tábornokot Báthorihoz küldé, Szathmárt és N.-Bányát ígéré neki kárpótlásul: azonban Báthori inegizcnc, hogy visszalépni gyávaságnak tartaná; s mivel fenyegetve volt, hozzáveté, hogy a választást fegyverrel is megkísérti érvényesíteni. Hogy ezt komolyan értette, mutatja az; hogy a dec. 6-kán a Beszterezén megnyílt gyűlésben, a tél daczára, az összes fegyveres erőnek mustrát rendeltetett. ¹⁾

A megválasztatást fényes lengyel küldöttség hozámeg, mit Tarló János vezetett: 1576 jan. 28-án érkeztek Báthorihoz, kit a lengyel trónra ünnepélyesen ineghítták. ²⁾ Erre a fejedelem jan. 28-kára, Medgyesre ismét hongyűlést hirdetett, a lengyel követek által kísértetve megjelent, s fejedelmi ;zeneiében tudatva a rendekkel, hogy lengyelkirályságra lett megválasztatását elfogadta; a maga helyébe v a j d á n a k bátyját, Báthori Kristófot ajánlta, úgy; hogy ő, a mint később formuláztatott; Erdély fejedelme czimét s véduralmát magának tartja; de testvérének minden adományozás s törvényszolgáltatásban szabadkezet enged;²⁾ mibe a rendek beleegyeztek. Ha ennyit elfogadtak, sziikségkép fegyveres erőről kelle gondoskodniuk, hogy fejdolmököt illően támogassák: e végre a magyarhoni megyéket Somlyóra, az erdélyieket Kolozsvárra, a székelységet M.-Vásárhelyre rendelek; s mindamellet, hogy már harmadéve, hogy szükség s pestis dúlta a hazát, a hadi költséget megszavazták. ⁴⁾

Mielőtt kiment volna, néhány adományozást lett: többek közt febr. 1-én Ilye-várát Dienosy magvaszakadtén, főleg Békés elleni esalázása jutalmául, iklári Bethlen Farkasnak adományozta. ⁵⁾

A gyűlés után a választott lengyel király czimét felvéve, csak a tavasz megnyílására várt, s a mint az idő kedvezett, fényes kísérettel kiindult. Mart. 8-án Fogaras, 12-én Brassónál haladott: ⁶⁾ Lengyelország határán egy püspök jött elébe, felszóz-

¹⁾ W. Beililen II. 41. 411. ²⁾ Törvényesítik, Erd. Tört. Adatok. III. 293. ³⁾ Bethlen II. 42t. ⁴⁾ Törvényesítik, tírd. Tört. Tára I. 155. Kemény J. Diplomainar. V 251. ⁶⁾ Kemény App. Diplom. XII. ez év.

lítá, nyilatkoznék, ha csakugyan kalholikus-e? ¹⁾ Beérkezvén, márt 23-án még nagyobb szavazattöbbséggel újra megválasztották, máj. 1-én Krakóba megkoronázták; máj. 2-án Anna herczegasszonyal a Jagello-ház utolsó sarjadékával, kit szintén királynénak koronáztak, menyegzőjét megtartá; s uralkodását Maxiinilian fenyegetése daczára, szerencsésen megkezdette. Mit azonban Erdélynek egy tény adott tudtára, mi Bátorib emlékezete érdekében elmaradhatott volna. Említők ugyan is, hogy a porta Békés portáni követeit, Antalfit és Tinódit kézbe küldte vala; mint Bethlen Farkas Írja, ők mint várfogyok, midőn a lengyel trónra hivatás híret vették, fejöket tevék fel, hogy nem sikerül: a Dévai-vár 'parancsnoka a pártos szavakat nem feledé, a mint a koronázás megtörtént, a saját fejökre mondott halálíléletet rajtok végrehajlatá.

Így uralkodott, így lépett le Báthori István; legnagyobb fejedehneink egyike. Az erdélyi fejedelemség alapítása bevégzését ő neki köszönhetjük. Mint diplomata a török udvart megnyerte; II. Maximilián alól Erdélyt emancipálta, a lengyeltrónt előle elragadta. Mint hadvezér eddig is szerencsés, később a muszka ellen még szerencsésebb. De az, hogy a protestáns és katolikus vallás közti súrlódás a fejedelmet benne olykor fanatizálta, hogy Békés és pártja elleni fellépése inkább inquisitio; hogy a censurát behozta, hogy János Zsigmond nyomdáját kiűzte, hogy az ő családokat tönkretette, s hogy családjában dynastiát alapíthasson új aristocratiát teremtet . . . mindez nevét kétségbehozhatlan hazafisága s a reánézt mostoha idők kényszerűsége leszámítása mellett is annyi homálylyal boritá, melyen át csak is a szigorúan számító fejedelem fénysugarai törnek át, a nélkül, hogy a kegyelet és szeretet hajlamait keblünkben felmelegítenék. Nagysága azon nagyság, melyet bámulni tartozunk, de szeretnünk nem lehet.

¹⁾ Uj magy. műi. 1855. 280.

Báthori Kristóf, fejedelem.

(1576 jan. 29. — 1591. máj. «7)

I.

Belügyi rendezések. Az unitáriusok ellen fellépik. A Jezsuiták bejönek. Báthori Istvánt a muszkákall háborújában támogatja.

Báthori Kristóf nóm bírván öcsesc, István talentumával, kormányzási ügyessége amazétól messzi maradt. Azonban a Báthori-liáz politikája: függeni a portától, a császárral és pápával jó egyet-éitűsben élni — meglővén alapítva, könnyen haladt a vert ösvényen. Különben is trónra jutását inkább csak Báthori Istvánnak kőszéné, ki nem lévén a lengyeltrón elnyerhetésében bizonyos, ki-ritte, hogy őt egyelőre csak mint helytartóját nézők, mint ilyen vette fel a kormányt 1576 jan. 28-án. Cancellára egyelőre szopori Sulyok István, dobokai birtokos.

Báthori István az ő Lengyelhonba lett megerkezését a kolozsvári apr. 23-i hongyülésen tudatá a rendekkel; értésükre adá egyszersmind azon aggodalmát is, hogy e lépés alkalmasint fegyverre fogja kelteni a mellőzött osztrák-házat, mi Erdélyt is viszályba keverheti: felszólítá, hogy adót és haderőt szavazzanak.¹⁾ Kolozsvár körül tábort vontak tehát össze, Kristóf fejedelem is ide jött, s apriltól novemberig Kolozsvártt, Gyaluban és Szamosujvártt mulat.

Báthori István lengyeltrónra juthatásában a török portanagy szerepet játszott, annálfogva azt, hogy Erdély feletti uralmáról nem mondott le teljesen, igen zokon vette: mert attól tartott, ne-hogy Erdély a lengyel királyságtól tétessék függővé. A mint Báthori Kristófnak Nagy Máté konstantinápolyi ügyvivőjéhez máj. 18-kán intézett levele mulatja, a porta ez aggodalmát mind a ketten siettek eloszlalni: ²⁾ csakhamar célhoz is értek, s júl. 16-án Mehedned aga majd háromszáz főből álló fényes kíséret mellett meghozó

¹⁾ Törvények. Erd. Tört. Adt. 1. 304. ²⁾ Erd. Tört. Tára. 1. 160.

a fejedelmi jelvényeket; s Báthori Kristófot, ki egyelőre mintegy a Báthori István vajdájává választatott, mint fejedelmet küszönté.

Míg Budolf trónra lépése első gondoljaival foglalkozott, az erdélyiek az alkalmat felhasználva, Husz tv ár át megszökták, s Békesék kezéből visszavívták. ¹⁾ Mire Békés is kiábrándult, belátta valahára, hogy csak eszköz volt mások kezében; esküjét Maximilián halálával megsetnmisültnek nyilvánítá, az udvart odahagyta: 1577 elején Báthori Istvánhoz ment, az egykori két jó barát egymásnak megbocsátott, Báthori Békést sergei élére állítá. ²⁾

Báthori Kristóf a mint a táborozásnak vége lón, a belügyek rendezésére fordítá gondjait. Körutazásokat tett, jan. 25-én Segesvárit látjuk. Nevezetes döntvényeket hozott. A szászokat az által, hogy Süveg vagy Huct Albert szebeni királybírárt élte hosszára inegerősíté, s őt mart. 24-én Kendi Sándor s Apafy Gergely állal ünnepélyesen beigtatá, igen lekötelezte. ³⁾ A politikai kormányzást régi kerékvágásba hozta. Azonban a vallásügyben, tán mert Báthori Istvánnak a muszkák ellen a pápa és katholicus udvarok támogatására szüksége volt, naponta mindinkább gravitált a jezsuiták felé. Hogy a görög-vallást valamely más vallással uniáltathassa, azon oláhoknak, kik a görög egyháztól elszakadnak, az apr. 21-ki gyűlésen, megholtsuperintendensök helyébe, új superintendens választást engedett; ³⁾ valamint a tordai oct. 21 -ki hongvülésen míg egyfelől az unitáriusok zsinallarthatását csak is Tordára és Kolozsvárra szorítá, másfelől a református püspököknek szabadságot adott a térítésre. ⁴⁾ Sőt az 1578. apr. 27—i kolozsvári hougyülésen, melyre a nemesség fejenként vala meghiva, több lényeges határozatok mellett, Dávid Ferenczet, az unitáriusok püspökét, mint újítót kereset alá vettetö.

A protestáns vallásfelekezetek egymás elleni uszítása csakhamar teremni kezdö gyümölcsét: s a felkeltett súrlódásnak, mint látni fogjuk, a jezsuiták veszik hasznát. Ugyanis mert I s t v á n lengyel király; a muszkákkal nagy háború elé nézett, hogy Erdély támogatására számíthasson, nagyszerü intézkedés készült: a fiscalis directorságra (1577) Sombori László

¹⁾ Sialny, A m. Történelemhez I. 283. ²⁾ Simigianus II. 190 ³⁾ Ke-mény, Supl Dipl. VIII. 9. ⁴⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Adt. 111.. 297. ⁵⁾ Törvénye/ Miké. Art, Diet. 1. 609.

helyett, a Báthori-ház egyik teremtményét, szentgyeydi S o m l y a i Gergelyt emelik; a cancellársága Kovácsoczi Farkas, egy kolozsmegyei kis birtokos jutott;¹⁾ s a protestáns államban fejedelemség és cancellárság, a két leghatalmasabb méltóság kiese a protestánsok kezéből.

Mielőtt a vallásbeli nyomás tovább fejtetnék, a kilátásban levő lengyel-orosz háború érdekében, az említett áprilisi gyűlésen az államgazdászkat két nevezetes tördőfést kapott: az egyik a volt, hogy meghatározták, miszerint az adókulcsnak használtatott kapuszám ezentúl ne házhelyek, hanem ökrök és juhak száma szerint számíttassék, mi a marhatartásra hivatott Erdély barom-csordáit úgy kipusztítá, hogy 1608 sept. ezen adókulcsesal teljesen fel kellett hagyni; ²⁾ más tördőfés volt, hogy a háború folytatására szükséges kellékeket, névszerint a bőrreli kereskedést fejedelmi monopóliummá tették, s a lovakkal és juhakkalit pedig a Báthori-ház híveinek juttatták. ³⁾ Mert nyilvános titok, mikép Báthon Kristóf kötelezte volt magát, hogy Báthori István trónját kéz alatt pénzzel és vérrel támogatni fogja. S már az oct. 21-ki Kolozsváron tartott hongyűlésen ki kellett mondanía, hogy a két császár fegyveres készületei őt is fegyverfogásra hívják fel; de a sajátlagi indokot elő nem adhatván, a rendek a pénzt megszavazták ugyan, de a bőrreli monopólium megbuktatását keresztül vitték. ⁴⁾

A Báthori István; illetőleg a Báthori-ház szorult helyzetét a jezsuiták igen eszélyesen feltudták használni; ismerték, hogy B áthori Istvánnak a pápa kegyére mind nagyobb szüksége van; közbejárásuk jutalmául az Erdélybeni léirithetóst vetették fel. Hogy kezdetét vehesse, a hatalmas Dávid Ferencznek buknia kellett. E végre legelőbb is B l a n d r a ta Györgyöt, az unitárius vallás Erdélybe behozóját, fejedelmi orvost és tanácsost kellett megnyerni, ki Tiburcz, Kájántó és Jegenye falvakért könnyen engedett, ⁵⁾ s egyszersmind vallása sorsa feletti aggodalomból Dávid Ferencz ellen sorompóba lépett. Fejérvárra 1579 június 2-ra vitatkozó gyűlést hirdettek, s Dávid Ferenczet megidézék; hogy a Krisztus örökistensége tagadását vele visszavonassák. Dávid F.

¹⁾ Kemény .1. Suppl. Dipl. Vili. 115. ²⁾ Mike, Art. ölet. II. 215.

³⁾ Ugyanott I 615 ⁴⁾ Mike, Art. Diet. 1. 6 3. ⁵⁾ .1 Kemény, Suppl. Dipl. VIII. 215.

mert beteg lón, inkább hurczoltatott mint vitetett. A fejedelmi lak nagy termében a tanácsosok s egyházi nevezetességek előtt megkezdett a vitatkozás. Leleszi János jezsuita szintén jelen volt, bár a jezsuiták bejöhetségéről még szó sem vala. Dávid F. gyenge lóvén, veje T r a u z n e r Lukács kolozsvári jegyző vette fel a védelmet; oly jellem, ki maga is később, Básta rájlesztésére katholizált s consiliariusságra emelkedett. Mi volt természetesebb, minthogy Dávid Ferencz vesztett . . . elítélték . . . Dávára fogságra veték, hol nov. 7-én meghala.

Így elő volt készítve Erdély, a midőn Posserin Antal jezsuita a pápától, XIII. Gergelytől, Báthori Istvánhoz ment s felkérte, hogy a római vallásért Erdélyben is tegyen valamit. Báthori a pápa ebbeli óhajtságának eleget kívánván tenni; Polock vára alatt táboroztában a lengyelhoni jezsuiták főnökét magához hivató, s meghagyta neki, hogy Erdélybe 12 jezsuitát vezessen be, mire dús költséggel is ellátta. Bejöttek. Báthori Kristóf őket Kolozsvárit a farkas-utezában, a Seraphin-apácák pusztán maradt zárdájába telepítő le, az oltani templomot kezükre bocsátó, s jövedelműi a kolozs-monoslori apátság falvait vissza kezdé az egyesektől szerezni. ¹⁾ Az iigy oct. 21-n a tordai hongyülésen került a rendek elébe, mindamelllett, hogy ellene szót emeltek, s a jezsuiták behozása ellen törvényeket idéztek: már minden késő volt, alig leheté már a törvénybe igtalni, hogy ha már benn vannak, a tanításon kívül egyébbe ne elegendjenek

A közvélemény ezen igáztatása után, most már a lengyel király támogatása is nyilvánosakban eszközölthetett. Báthori István harcza B a s i l i o s János orosz nagyherczeggel még mind tartott. A monopolizálás, a lovak, hadi szerek titkos küldetése mind nagyobb mérvet kapott, ²⁾ Torján a lőporhoz kívántaié kén bányászata nagyban üzetett, miért Torja 1580 jan. 20-án kiváltságokkal lón megajándékozva. A csapatküldések is megkezdődtek. Rendre annyian mentek ki, hogy a fiatal Báthori Boldizsár, a lengyel indigenátussal megtisztelt, de ez évben meghalt

¹⁾ Miles Würgengel 122—34. liulesárféle Krónika 43. ²⁾ Illa Őrt. el I'rogr. 66. VV. Bethlen II. 437. ³⁾ Törvényciikk Mike gyűjt. I. 639. ⁴⁾ L. az 1579. october 21. 158 . april 17. orsz. gyűl. art. Mike Art. Diet. I. 645—53.

Békés Gáspár, Wesselényi Ferencz, a magát itt felküzdölt Székely Móses gyalogsági parancsnok, kercesdi Károlyi István, ¹⁾ kálnai Bornemisza János, R á c z Bálint, más dandár és csapalvezérek mellett ²⁾ 5000 emberünk állt a lengyel csatateren.

A fegyver mellé pénz is szükségeltetvén, Bálhori Kristóf egy merész pénzügyi mütéthez fogott. Az apr. 18—i országgyűlésén Kendi Ferencz és Daczó Györggyel, mint a székelyek megbízottjaival tervet adatott be, mely azt javallá, hogy miután a több erdélyi papoktól is elvétellett, a s z á s z papok tizede ^{3/4}-dét is a fejedelem tegeje álladalinivá. A fejedelem egyelőre vonakodást színlelt, végre is a lett belőle, hogy tizedjök ^{1/4}-ét az érték ^{1/4}-ed részében kénytelenek lőnek a fejedelem kezébe haszonbérbe bocsátani; a többitől máj. 12-én biztosító okmányt kaptak. ")

II.

Báthori Kr betegeskedni kezd. Fiát következőjévé választja. A jezsuiták állandósító okmányt kapnak. A fejedelem meghal.

Báthori Kristóf ily erély kifejtése mellett, már a lengyel trónt biztosítva képzelte családja számára, a midőn azon vesztés érte, hogy derék neje, Bocskai Erzsébet, Bocskai István nővére 1581 elején meghall.⁴⁾ E csapás a inár koros Kristóf fejedelmet egészen megtörte, bús komolyságba esett, sebes léptekkel közclgctt sírja felé. Ily szomorú helyzetében következőjére gondolt, indítványozását azonban másra bizta. Mint a hiszékeny történészek írják, Gálfi János, kit Báthori Kristóf trónraléptével szülőföldre, Aranyosszék főkirálybiróságára emelt vala, s később a bolyai kastély urává tett; ⁵⁾ azon gondolatra jött, hogy Báthori Kristóf kísértse meg lia, Z s i g m o n d következőzése átvitelét. — Kristóf könnyen rávéteté magát.

A nagyobb politikus Báthori István ellenben Gálfit e gondolatáért hazaárulónak nevezé; de kijelenté, hogy ha az ország ugvar akarja, ellene nem szegül. Gállit tehát Báthori Kristóf jóvólia-

¹⁾ Ő vezette ki a gyalogságot, 1551. nov. 8-án Sz.léteket kapá. Kemény, App. Dipl. XII. ²⁾ Kemény, Suppl. Dipl. Vitt. 185193. ³⁾ J. Kemény, Suppl. Dipl. Vitt. 133. 145. ⁴⁾ 1580 dec. 22. és 1581 mari. 25. közt. Báthori Kr. Lib. Reg. 1. 20. 28.:⁵⁾ Erd. Tört. Tdta I. 81.

gyásával vészthozó tervéhez látott. ¹⁾ 1581 máj. 1-ére hongyü-
lést híttak össze. Báthori Kristóf fiával Kolozsvárra jött, megvá-
lasztását a rendek elé terjesztő. A tárgy heves vitát idézett elő;
az ellenzék vezérszónokai, Apafi Gergely — Apafi M. fejedelem
dédapja — s Kendi Ferencz, kinek atyja testvérei a gyermek Já-
nos Zsigmond alatt buktak el, hevesen felhányták a történet lapjait,
s vérjelenetekben mutaták ki a szem előtt sohasem téveszthető igaz-
ságot, mit a költő így fejezett ki: „gyermek királyt s oly hadve-
zért, ki erején felyül mer, ad az Isten busultában, a nemzetnek,
melyt megver“; s mit Báthori István épen Zsigmondra e szavakba
foglalt össze: „jajt kiált az Isten annak az országnak, melynek
gyermek fejedelme van“. . . Mit sem használt, a kamarilla győzött.
S Apafi azon jós szavaira, hogy Gálfinak azért még nyaka sza-
kad: szavazásra bocsátók a kérdést, Zsigmond vajdává, fejede-
lemmé, atyja következőjévé választott; de azon kikötéssel, hogy
a jezsuitákat Kolozsvár és F e j é r v á r o n kívül, máshova
be ne viliesse, s a falukra kalholikus papokat ne erőszakoljon. ²⁾

És c törvénynek teljesen elég lőn téve, s a jezsuiták mégis
befészkeltek magukat.

A pápai követ, mint békéltetési közbenjáró, Rómából mart.
15-én indulva; Báthori Istvánhoz ért, Disna városában találva tá-
borát, előtte fényes beszédet tartott, s c beszéd hallása óta Báthori,
a mily egykedvű volt eddig vallása iránt, ez órától oly zelota lett.³⁾
Tollat ragadott, s máj. 12-én okmányt adott ki, mely leplezetle-
nül kimondó, hogy a vallásbeli tévelygések kiirtása s a tudo-
mány előmozdítása tekintetéből jónak látta a pápával egyetértve, a
jezsuitákat Kolozsvárra behozni, ⁴⁾ a kolozsmonostori egykori
apátság javaiból számukra alapítványt tenni; ⁵⁾ s a már fennebb em-
lített helyek és falvak birtokába Berzeviczi litoknoka által oct. 16.
introducáltala.

Báthori Kristóf a kolozsvári gyűlésről betegen tért meg; a
végperceihez közlgő fejedelem hivató papját, a jezsuita Leleszi
Jánost, véghagyományt készítettett: fia mellé 12 tanácsost ren-

¹⁾ Erd Trt. Tárat. tS2. Wolf Bethlen 11.447. ²⁾ Törvénye?. Erd.
Tört. Tára 1. 1.17 I.;³⁾ Új m. múz 1855. 385. ⁴⁾ Okl. Szegedi Decret.
Reg. Hang. 377. 82 Riimy inomentn II . V 73. ⁵⁾ Kulcsárfele kró-
nika 47. I.

delt, kiknek élére Csáki Dénest, unokatestvérét, s Bocskai Istvánt, sógorát, mint vég hagyománya végrehajtóit állítá; Gálfit pedig Marosújvárral megajándékozta, s az ifjú fejedelem nevelését reá bízta. ¹⁾

Ily intézkedések után hal el az 51 éves Báthori Kristóf, 1581 máj. 27-én, szombat napon d: u. 4—5 órakor. ²⁾

A fejedelem, kit azon dicsőség kísért koporsójába, hogy alatta béke honolt, és honfi vér nem ömlött, egy fiút léptető trónra, ki apja ebbeli mulasztásait, fájdalom; a borzalomig utánpótolta. Ő még híve volt a töröknek, illetőleg Erdély megalapított politikájának, de mindent előkészített arra, hogy fia elszakadjon, s a hazát felforgassa.

¹⁾ Erd. Tört. Tára I. 83. ²⁾ I. temetését W. Bethle i II. 459.

Báthori Zsigmond, először.

(1581 máj. 27—1598. apr. 100)

I.

Nagybátyja vezetése alatti uralma: előbb XII vratus, majd triumvirátus, végre Giczi kormányzósága mellett.

Egy névhez érkeztünk, melynek említésére, mini a „Római Éjszakákban“ koporsók nyílnak meg, s a legnagyobb férfiak fejetlen árnyai jelennek meg. . . Egy férfihoz, kit a természet szép külsővel, harczias bátorsággal, elragadó szónoki tehetséggel; kitűnő sebes észszel ruházott fel: azonban mint egyik történésziünk magát, kifejezte „olasz s egyéb idegen nemzetek conversatiójában neveltetvén, a magyar humor benne megromlott, musika s egyéb haszontalanságra fordítván elméjét.“ Egy fejdelemhez, kiről megjegyezték, hogy markában vérrel született, s hogy már gyermekkorában nevelői kivégzések nézéséhez szoktaták; ') s kiről Iázinczi Fcrenez azon megjegyzést tette, nem tudja, az őrtjögök vagy a gonosztevők közé sorozza.

Báthori Zsigmond, mint elbeszéltek 1573 felír. 14-én születess 1581. máj. 1-n fejdelemmé választott: ez után jött Erdély trónára, mint 8 éves gyermek.

Atyja, Báthori Kristóf halálával; 1581 máj. 27-én kezdé ugyan uralkodását; de sajátlag a mellé kinevezett XII viratus; illetőleg nagybátyja; a lengyel király kormányozott. A beltigyekct Kovácsoczi Farkas cancellár s Kendi Sándor fejedelmi tanácsos s belszolnoki főispán vezette; azonban legnagyobb befolyást reá Nagy-Almás szerzője és ura C s á k y Dénes gyakorolt, mint a kinek anyja szintén Báthori leány vala; tanácsosai lelett pedig anyja testvére, Bocskai István hatalmaskodott.²⁾

A mint fellépett, háporloni Forró Jánost, ki később fejrmegei főispán leve, Sigér Jánost és RácZ Pétert, a galgói RácZ

¹⁾ W. Bethlen II 256 111 171. Simigianus II. 114 Kemény János életírása 18. ²⁾ Kulcsárféle Krónika 51 l.

család alapítóját, a török portára indítá. A szultán nem késett megküldeni a fejedelmi jelvényeket.¹⁾ Mire sept. 20-án hongyúlést hirdettek; megszavazák a portai adót.

Uralkodása meglehetősen békeremények között kezdődött. A porta Ausztriávali fegyverszünetét 8 évre hosszabbítá; a lengyel-rosz háború is, mely három éven át vette erőnkét igénybe, mint az 1582 apr. 20-i fejevári hongyülés fejedelmi izenete tudatá, véget ért.:J Lifland Lengyelországhoz szakada.

Azonban a lengyel király az erdélyi ügyek menetelével nem sokáig volt kibékülve. Hogy a Báthori-házhoz s a római valláshoz ragaszkodó államférfiakat neveltethessen, 1583 febr. 13-án a kolozsvári jezsuitáknak egy seminarium alapithalására a szász papok census cathedraticusából évenként 1000 arany jövedelmet rendelt. ⁴⁾ Hogy a szász nemzet féltékenykedésének véget vessen, febr. 18-án megerősít a szász nemzet codificálva elébe terjesztett municipalis törvényeit. ⁵⁾ A XII viratus kormányzásával sem volt tovább megelégedve: ennélfogva Gyulai Pál ellenjegyzése mellett, triumvirátust állított Erdély élére K o v á c s z i cancellár, Kendi tanácsos, s Zsombori László ítélőmestert egyenjoggal, közös vajdai hatalommal ruházván fel, annyira; hogy Zsigmond nevében 32 telekig még adományozhattak is, mely kormányforma mart. 28-kán vette kezdetét. A 10 éves fejdelem udvartartását szintén szabályozd, nevelését Szántó István jezsuitára, ⁶⁾ a főudvarmesteri teendőket G á Ifi János tanácsosra bizá. ⁷⁾ Hogy e kormányzatról még bővebb tájékozást adjunk, megemlítjük, hogy a mezei hadak főkapitánysága Geszti, vagy mint korlársai nevezni szokták vala, Veszti Ferencz, Déva urára, a kincstár szt.-lászlói Sigér Jánosra bízott: ⁸⁾ mint láthatni, csaknem mind új emberek, kik között Székely Móses, ki ez időben parajdi kamaraispán, s kit Békés és a muszkák elleni csalázásért Zsigmond jnn. 10-én Siinénfalván udvarházához jobbágyokkal ajándékozott meg, ¹⁰⁾ nyomott legtöbbit a mérlegben.

¹⁾ Erd. Tört. Tara. I. 170. ²⁾ Törvényezikk, Mike (Tyfijl. I. 663. ³⁾ Törvényei. Erd. Tört. Adat. IV. 319 ⁴⁾ Kemény Stippl. Dipl. Vili. 219. ⁵⁾ Miles Wtirgengel 141. ⁶⁾ W. Bethlen II. 463—72. KulcsiSrfélc Krónika 51. ⁷⁾ Bálit. Zs. Liber Reg. 1.270 ⁸⁾ Ugyanott I. 179.) Ugyanott I. 172. 253, 55. ⁹⁾ Erd. Tört. Adt I. 40.

Az, hogy Erdélyben a dolgok kerékvágásba nem jöhettek, a már hanyatló korú 50 éves lengyel királyt, mint a Báthori-ház fejét, méltó aggodalommal tölté; sa midőn Báthori Zsigmond arczképét neki megvitték, bánatos szívvel merült el nézésében s végre is felkiáltott: egy csepp sincs benne a nemes Báthori vérből! Testvére, Báthori András (iait eddig is ő neveltető, természetesen azokat is jezsuiták által, Boldizsárból kormányférfit, Endréből főpapot kívánt képezni: Báthori Zsigmond gyanús arczvonalaira tekintve,-családi reményeivel ezek felé kezdett fordulni. Boldizsárt Nyugot-Európába utazni, Endrét magát bemutatni, Rómába köidé; amannak jószágokat, Endrének bíbornokságot eszközölt. Sőt tovább főzte terveit: a lengyel trónt is biztosítani akarta családja számára. Hogy mindenható cancellárát, Zamoiskit lekötelezze; Báthori Zsigmond nővérét Griscldist neki ígére; s decemberben, a lengyelországi gyűlésen következője megválasztását — mivel Báthori Boldizsár vagy Endrére ezélt — szóba hozta; mi azonban a Zborovszki és pártja ellenzésén megtörött. De azért Griseldist kivitető, lakodalmát feltartó. Sőt, egy más lakodalmat is tártá Krakóban, Wesselényi Ferenczét Békés Gáspár özvegyével, ¹⁾ kit mint az oroszok elleni hadvezérét, most kincstárnokát 1584 mart. G-án, a Jakcsi család kihaltén, a 26 faluból álló hadad vári uradalommal, illetőleg a Wesselényiek szilágyi birtokával ajándékoza meg.

Így kereste családja ifjú nemzedéke mellé mindenfelől a támaszt. Ebből indulhatott ki, midőn mart. 1-én enyengi Török János és ennek testvére Ferencz fiának, Istvánnak Hunyadvárra új adományt adott, de oly feltétellel, hogy Erdélyben lakjanak. ³⁾ Mind több oka leve reá: mert Erdélyben a triumvirátus kormánya, mert az egyenlő jogokkal felruházott három főnök egymásnak állott útjában, az ügymenetet mind ziláltabbá tette. Hanyagságuk felett panaszok kezdőnek emelkedni; miként Károlyi István, a s z t.-l é l e k i-v á r érdekében, megsértett jogaikért Báthori Istvánhoz folyamodtak, a zúgolódás mint hangosabbá lett; majd küldöttség ment, mely a három helyett egy, de erélyesebb kormányzót szorgal-

¹⁾ KnlesáiTele Krónika. 51. ²⁾ Kemény Dipl. V, 417. Appl. Dipt. XII. ³⁾ Kemény, Suppl. Dipl Vili 268

mázott: így született Zsigmond rövid uralma alatt a harmadik kormányforma. Mert Báthori István, a panaszoknak helyet adva, meghagyta a rendeknek, hogy kormányzót válasszanak, mire 1585 elején Medgyesre gyűltek, kormányzót választottak, a választás Giczi vagy mások szerint Géczi János¹⁾ váradi főkapitányra esett, ²⁾ kinek Báthori István máj. 1-én kelt okmánya, hatásköréről a régi vajdai hatalmat jelölte, kikötvén, hogy Fejérvártt, a fejedelmi udvarba tegye át lakását. ³⁾

És a harmadik kormányzati forma jól volt találva. A választás jobban sikerült, mint a kinevezés. Mert Gicziben oly férfit kapott Erdély, hogy mikor következője S i b r i k György a váradi kapitányságba lépett, Gyulai Pál, a lengyel király melletti erdélyi titoknok, 1585 aug. 29-én Sibrikhez levelet intézett, Giczit mintakép mutatá fel, s szokásba jött volt, hogy ez iratot később minden új kapitánynak mint utasítást felolvasók.⁴⁾

Fájdalom, a remény és valóság közé azonnal ezer akadály gördült. G i c z i n e k két baja van; egyik, hogy a legény már öreg, a másik, hogy protestáns volt, s e miatt az udvar részéről támogatásra nem talált. Hatalmas szelleme még ezeken csak győzedelmeskedhetett volna, de egy sereg fatális csapás közbe vágott. Ezek egyike, hogy a három rendkívül gazdagon termő évre szűk esztendő állott be, mi 1586-ban oly döghalált idézett elő, hogy a felbőszült nép csoportozása ellen máj. 1-én az enyedi hongyülésben fegyveres fellépési határoztak. ⁵⁾ Még ezt is meglábolta volna, ha egy nagyobb, egészen váratlan esemény — Báthori István dec. 13-án történt gyanús halála közbe nem jő. ⁶⁾

E halál a mily váratlan következett be, Erdély és Lengyelország eddigi viszonyát ép oly hirtelen metszette ketté, s Zsigmond kormányzatát a legnagyobb zavarokba sodorta.

Báthori István vég hagyományában Erdélynek szép összeget hagyományozott, mit Kővárra rendelt letételni a hon végső szükségeire; végrendeletében hármat kötött az ország lelkére: unokaöccsét, a jezsuitákat és az egyetértést, ⁷⁾ három összeférhetlen

¹⁾ A történészek mint Miiles, Bettiién Géczit; az okmányok Giczit irtait. ²⁾ Miles Wiirgengel 142. ³⁾ Oki, Itiiny Momenta III, 285. ⁴⁾ W. Bethlen 11. 481. ⁵⁾ Törvénycz Erd Tört. Tára II, 41. ⁶⁾ Simigiaus II. 112. Kurtz, Magazin II. 238 ⁷⁾ Vég hagyományánya. Erd. Tort. Adat. III 310. W. Bethlen 11. 513.

dolgot, a mint látni fogjuk. Mert a mint a lengyel király meghalt, a hízelkedők és jezsuiták egyszerre előtérbe léptek. Az 1587. apr. 24-ki hongyülésen, hol a király halála a fejedelmi zeneiben a rendekkel tudatva lőn, azon határozatot, mely a gyermek fejdelem adományozhatását korlátok közé vető, tágítani kezdék. ¹⁾ A kapzsi emberek, hogy Giczi főkörmányzót is bele vonják, jul. 26-kán G y a l u - v á r á l neki adalák. ²⁾

A belügyek zavarodása mellé a lengyel viszonyok is felléptek. A Bálintnak a trón elnyeréséért lépéseket teltek; de mindjárt kezdetben azon vereséget szenvedők, hogy mindamelllett, hogy a cancellár sógoruk, Báthori Zsigmondot még a kijelöltek közé sem lehetett becsúztatni. Nem volt egyéb hátra, mint a lengyel udvarnál volt magyarok, mint Wesselényi Ferencz, Gyulai Pál Giczi kormányzó veje — ³⁾ félre álltak a küzdterről, hol a trónt a svéd udvar egyik ága nyervén, a szintén megbukott Maximilián főherczeg haddal kívánta trónkövetelését érvényesíteni.

Öseink, kik igen bölcsen belátták, hogy a lengyeltánczra a magyar következik, a lengyelekkeli jó szomszédságuk s a Báthori-ház érdekében Maximilián betörésének nem lehetek pusztá nézői. Giczi kormányzó 1588 apr. 28—ki hongyülésen serget szavaztattott; ⁴⁾ azon ürügy alatt, hogy a Krakóba szorult B á t h o r i Endre bíbornok biztosítására czéloz, a bbornok testvérét B á t h o r i Boldizsárt, ki négy évi utazásából most jött haza, s kit a király végrendeletében Fogaras-varával ajándékozott meg — szép sereggel a lengyelek segítségére küldé . . oda ütött ki a kérdés, hogy a lengyelek Maximilián sergét leverék, magát a főherczeget is elfogák.

A Báthori-ház nem juthatott ugyan trónhoz, de Báthori Endre javai mentve valának. . . Azon nagyszerű világesemény, miszerint a Habsburg-ház spanyolt rónon ülő ága, Anglia ellenében; melyet mint a proteslantismus főfészket tönkre akart lenni, aug. 8-án győz hellénnek híresztelt hajósergét teljesen elvesztette — az itteni ügyektől a figyelmet sok időre elfordítá. Giczi kormányzó szintén békés napoknak nézhetett volna elébe; azonban a

¹⁾ Törvényez Mike Gyűjt. Art Diet. I. 709. ²⁾ Kemény, App üipl. XII. ³⁾ Gyulai első neje Giczi Kata, ki 1589-ben Létét nyeré, atyja után S. Bath. Lib. Re?- II 939 Siinigianis szerint nem volt törvényes gyermek, mert Giczi ck törvényes neje nem volt. Simig. II. 114. Törvényczikk, Mike Gyűjt. I. 719

kérlelhetlen halál Erdélyre nézt másképen számított. A derék férfi egészségét gyengülni érezvén, a kormányzóság terheit nem bírta tovább. Dec. 8-ára Medgyesre hongyülést hívott össze, lemondott; de a kamarilla kivitte, hogy G i c z i, Gáldi János részére látszott lemondani. ¹⁾ Heves gyűlés kezdődött. Az ellenzék a jelölt ellen hevesen kikelt; kik a gyermekfejdelem alatt zsákmányt reméltek, keményen felléptek, oda vitték a dolgot, hogy a kormányzóság folytatása megbukott, a 15 éves B á t b o r i Zsigmondot nagykorúnak nyilatkoztatták, s azon kikötések mellett, hogy tanácsosai beleegyezése nélkül mit se lehessen, mit se adományozhasson, a kormányt Zsigmond kezébe tévék le; hogy a hon alkotmányos szabadságának is garantiát szerezzenek: törvénybe ígatták, hogy a fejdelem a jezsuitákat Várad, Fejérvár, Kolozsvár, Szt.-Mihálykőviről 15 nap alatt a hon határin kívül tegye. ²⁾

Zsigmond, mert egyebet nem tehetett, a feltételeket elfogadta. A jezsuitákat feloszlató rendeletét kiadta. Minden a legjobban el volt intézve. Azonban a kamarilla addig fárasztó a bevégezett hongyülés türelmét, inig a rendek magyar hiszékenységgel eloszlottak, nem várták be, hogy ős szokás szerint a fejdelem az aláírt törvényezikket kiosztássá: mire Gálfi s mások tanácsára oly passusokat csúsztattak bele, melyek a kívánt korlátlan uralomra utat nyitottak. ¹⁾ S miután Giczi a 60 éves öreg néhány hét nmlva, 1589 jan. 7-én meghalt, s az ország főkapitánysága és első tanácsossága s a Giczi által megta- karított 42,000 arany, 2000 tallér s 33,000 ft. -) Zsigmond és hívei kezébe esett — megkezdődött az uralom, mely történetünk legsötétebb lapjai közé tartozik.

II.

Báthori Zs. kormányozni kezd. Rokonai befolyása. Carilli bejö, a ozaládi egyetértést felbontja Az ellenzék a török- hez szít. Báthori Bold. két tanácsost lesújtat.

Zsigmond eddigi uralkodása boldogságot árasztott; mert há- zánk két nagy embere, Báthori István és Giczi kormányzó.

¹⁾ W. Bethlen II. 562. ²⁾ Törvényez. Mike Gyűjt. I. 925. A jezsui- tákról részleteket Miles, 143—50. ³⁾ VV. Bethlen II. 564. Simigianus II. 113. Archiv, «let Vereins IV. K. II. 90.

Nagy emberek után belépni, mindig nehéz. De azért Zsigmondhoz; ki jó deák, jó olasz és német, ki mint ilju, eszes és bátornak mutatkozott, a haza nagy reményeket kötött. A mellett a fejedelem derék rokonai szerencsés befolyására is sokat számítottak.

Ezek egyike Bocskai István, anyjáróli nagybátyja. Ide számítandó még bárom Bálhori, a fejedelem bárom nagyreményű unokatestvére: első B á t h o r i Boldizsár — kit febr. 1-én Fogaraszváron, oct. 10-én a secularizált kerecz-i-apatság birtokában statuáltak, ¹⁾ s kit Giczi helyébe országlökapit anyává tevének; második Bálhori István, kit váradi főkapitánynak neveztek; harmadik B á l h o r i Endre, bíbornok, ki ez évben a gazdag vormiai lengyel püspökséget nyéré el. A családhoz tartozott még mihályfalvi Ifjú János, fejérmegyei főispán, az említett Bálhori fiak mostoha atyja, kit máj. 18-án Zsigmond a Zarándmegyében fekvő kápolnai uradalommal ajándékoza meg. ³⁾

Ennyi derék rokon. S mégis fájdalom, a kegyenczek és a felozlatott de a hont el nem hagyott jezsuiták csakhamar áttörték a rokonság phalanxát. Zsigmond az elsőnek három hónap alatt ezer jobbágyot adományozott el; az utolsók oda hangolák, hogy már júliusban kijelenté, mikép a töröktől elválni, s a török ellen a keresztény fejedelmek ligájába lépni nem idegen.

Hogy e viszony létrejöhesse, az ország törökkeli viszonyának alá kellett ásni; hogy ez megtörténhessék, a törökpártiak megbuktatását s új emberek teremtését kellé czélba venni. Nagy és nehéz feladat, de azért az illetők hozzá kezdetlek. A nehéz szerepel a spanyol eredetű Carilli vagy Cariglio Alfons, pápai nuntius vállalta magára, kinek feladata volt őt a pogány ellen fanatizálni.

Hogy megkezdhesse, legelőbb is a Báthori család közti egyetértést kellett felbontani. Bálhori Boldizsárt látta legnagyobb akadálnak, ki mint a család legidősb tagja, némi kormányzói igényt formált a fiatal fejedelem felett. E viszony eltépésére az alkalom nem soká késett. Ugyanis 1590 tavaszán a fejedelem lovagjátékot vendeztetett, hol Józsika István, mint a ki több nyelveket beszélt, en-

¹⁾ Kemény J. Onélelirala Ruminál. 17. ²⁾ Kemény Jós. App. Dipl. XII. Diplomatar. VI. 75. ³⁾ Kemény App. Dipl. XII.

nélfogva az ifjú fejdelem kegyencei közé tartozott, azon bátorságot vette magának, hogy Báth. Boldizsárt futóversenyre szólítá: a büszke jellemű férfi kiszállt ugyan; dekorállak leghíresebb lovasa lévén, utolérte, s Józsikát, mint a ki atyja udvarában emelkedett fel, megöklöze, hogyan mert megfélemezni magáról. A fejdelem erre felpattant, a játékot tüstént oda hagyá; s e percztől az anyai felől szított gyűlölet kitört. ¹⁾)

Báthori Boldizsár Fogaras-várába vonult, zászlósurasága fész - kébe. Ellenei hirdetni kezdek, hogy 200 gyalog; 500 lovasból álló zászlósúri dandáréval Fejérvárt megakarja rohanni, s a fejedelmi széket elfoglalni. A fejdelem tehát, hogy ellensúlyozza, apr. 26-ra hongyűlést hívott össze, a „sokféle hírek“ miatt mustrát rendeltett. s a nyarat hadgyakorlatokkal töltötte. ²⁾)

Báthori Boldizsár, jóllehet anyjától, Majláth Margittól pezsgő vért örökölt, nyugton maradt. A gyűlölet tüzére tehát újabb olajadagot kellett tölteni: 1591 elején — mely év kezdetével a XIII Gergely pápától 1582-ben megjavított új naptárt Erdély, kivéve az oláhokat, bevette — ¹⁾) a fejdelem azon kérdést veté fel, mondják meg, hogyan szabaduljon meg halálos ellenétől? A tanácsosok, kik még ekkor nem sejték, hogy Báthori Boldizsár miért szálka Zsigmond és kegyencei szemében, Kendi Sándor indítványára Gálfí János és Gyulai Pál állal a fejdelemnek tanácsolák, hogy más út nincs, mint kibékülés; s ha ez nem sikerül, végső eszköz a száműzés vagy halál. Természetesen, ezt a legnagyobb titoktartási ígéretvévés mellett adák tudtára; azonban Carilli elölt, ki a tervet forralta, titok nem maradhatott; ez a tüzet tovább akarván szítani, csak alkalmat vári, s Báthori Boldizsárnak a tanács véleményét besúgá.

A Báthori-ház két tagja tehát mint kibékíthetlen ellenség állított szemközt egymással, s a hon két pártra lőn szakasztva. Carilli ily magánszerű ügyekkel foglalván el a felzaklatott kedélyeket, jött ment, a töröktől elszakadás tervét szép csendesen tovább tovább szövé.

¹⁾) Jósika Karánsebesből már 1583-ban Báth. András udvarába jött volt. S. Bált. Lib. Reg. I 334 W. Bethlen III. 2. 39 I. Simigianus. II. 120
²⁾) Törvényei. Mike Gyűjt. I 951-¹⁾) Az 1589 sept. 21. törvényes, alapján. Fundgruben 111. 31.

A hon jobbjai mély aggodalommal nézték a dolgok új menetét; fájdalommal látták, hogy ifjú fejedelnök államférfiul gondok helyett, spanyol és olasz viadorok; tánczosok; zenészek társágában dobzódik s fecsérli ifjú erejét s a hon jövedelmeit. ¹⁾ Fejérvártt összegyűlvén a dolgok új rendé ellen keményen kikeltek; s a jezsuiták visszahozása ellen újra tiltakoztak; meghatározták, hogy a szász papi quarlat, mit kegyenczei közt kioszta, vétesse vissza; s felkérték, hogy az ország jövedelmét jobb dolgokra fordítsa. ²⁾

Mit sem használt. Péter Carilli tovább is benmaradt s azon ürügy alatt, hogy az akkori lengyel királyra, a Báthori István által véghagyományozott unicornis, s Zamoiskira a múlt évben meghalt neje, a fejdelein testvére visszaszáll jegypénzeért járat, egyik követ a másiknak adta az ajtót. ³⁾ Addig jöttek mentek, inig Báthori Erdély átadása felett kiegyezett; s Rudolf 1592, jan. 28-kán kiállilá részére az aranypecsétés diplomát, melyben azon érdeméért; hogy bizonyos feltételek mellett Erdélyt s magát nekie aláveti, s hogy a török szövetség felmondásával a két Olálországnak jó példával megy elől, neki birodalmi herczegséget, s nejeül császári herczegnöt ígért. ⁴⁾

A kérdés mint gyanítani lehet, még titok, s már csak kivitele és végrehajtása van hátra. Az első lépések meg voltak téve, most közreműködő emberek teremtése, s a tervet ellenzők láb alóli eltevéséhez fogtak. Első áldozatul a fejdelem nagybátyjait nézék ki, gondolva, hogy ha a főbbek el lesznek mozdítva, a kisebbekkel könnyebben elbánnak. Legelsőül) Báthori Istvánt, Endre bíbornok és Boldizsár testvérét, a váradi főkapitányságtól elmozdíták, helyébe jun. 20-án az osztrák párti Bocskai Istvánt léptették ⁶⁾ . . . Azonban mielőtt tovább léphettek volna, a tervet sejtő hazafi-párt közbe vágott ...Kendi Sándor az ellenzék derék vezére, kinek az a szerencséje volt, hogy leányai által pártja főnökeit vejeivé tudá tenni: most épen egyik leánya lakadalmát tartá a nap hősével, Báthori Boldizsárral. Mint minden elnyomott korban,

¹⁾ Kemény Önéletir, Ruminál 1. 17. W. Bethlen 111. 314. ²⁾ Törvényei. Mike Gyűjt. I. 76 ³⁾ Kulcsárféle Krónika 59—60 1. ⁴⁾ W. Bethlen 111. 19. ⁵⁾ Kemény, Suppl. Diploma Vili. 347. ⁶⁾ Miles 163.

e lakodalmat is politikai összejövetelre használák fel: febr. 9-én összejöttek, tanácskoztak; Báthori Endre bíbornok, a vőlegény testvére is jelen lévén, Boldizsár öt szép kísérettel Lengyelországba visszakísérte, s visszajövet, mielőtt Fogarasba ment volna, Fejérvár felé egy oldalkanyaradást tett, miből azon hir támadt, hogy Fejérvár s illetőleg a fejdelem megrohanására vezeti kíséretét. A fejdelem e hirre a szászföldről, júl. 25-én hazafutott, ¹⁾ Báthori Boldizsár, ki nem engedé ki oly könnyen lábai alól a tért, mint testvére István, csakugyan Fejérvárra ment; a fejdelem elébe lépett, a töröktől elszakadást megtámodta s a koczkáztatott fejedelemségért, melyhez a családnak szintén köze van, kérdőre vonta. Báthori Zsigmond mint vérmes véralkatu ember, ki a pillanat befolyásait visszautasítani nem bírt elég higgadsággal, s mint a kinek e politika meggyőződése nem volt, bátyját maga iránt kiengesztelendő, mindent tanácsosaira, azok mindent legbelsőbb híveire, Gáli és Gyulaira hárítottak, s e szerint a két férfit oda veték a hevesvérű B. Boldizsár bős haragjának. B. Boldizsár, hogy az elpártolás titkába beavatott tanácsosokra annál biztosabban sújthasson, boszuját pár hónapig eltitkoló, s a mikor szokás szerint ősszel hazatértek, ²⁾ l'ogarasi őrségéből egy csapatot ültetett fel, Abafáját megrohantatá, Gyulai Pált saját kastélyában összcavadaltatá. ³⁾ A vért Ízlelt praetorianusok onnan Gál fi Jánosra rontottak, Marosujvárra; s mindamellet, hogy Gálfi ide meglehető erős kastélyt építettett,⁴⁾ falában nem bízva. dec. 30-a éjjelén nejétől, Pernyeszi Zsuzsánnától búcsút vett, egy alaguton elmenekült, kifutott Magyarországra, Belényesre . . . De C s u k a t Péter, bajomi várnagytól elfogatott. . . Huszt-várába került . . . s Báthori Zsigmond mint egy Nero nevelője; Seneca halálát, aláírta . . . mit Szabó Balázs, buszti várpáncsnok, rajta 1593 febr. 2-án ⁵⁾ végrehajtatott. E szerint ő, ki Zsigmond trónraléptének főszerzője volt, első bukott el a változó kedélyű fejdelem tollvonása által. ⁶⁾

¹⁾ Kulcsárlele Krónika 62. ²⁾ Okl. Erd. Tört. Tára. II. 95.: ³⁾ Mint irdról (Siet). Quarlalsclirift. VII. 15. ⁴⁾ Fundgruben 111. 32. Kemény, Suppl. üpl. VIII. 307. ⁵⁾ Fundgruben III 32 ⁶⁾ Erd. Tört. Tára. I. 81. W. Belliien 111. Kulcsárféte Krónika 62.—65. Miles 166. Simigianns II. 126.

III.

Zsigmond Rudolfali szövetségét titkon tovább fűzi. Tanácsosai elibe hozza, azok ellenzik. A török mellett felkelnek. Tanácsosait leakarja vágatni mire, azok egjr része beleegyezik. A hongyülés elé viszi. Kendiék ellene szegülnek. Zsigmond Kóvárra fűt. Sereggel vissza jö. Az ellenzékét lefejezteti, s a törököktől elszakadást kimondatja.

Gyulai és Gálfi halála, az ellenzéknek oda dobolt e két áldozat, Bálhori Boldizsárék gyanakodását lecsilapítá, s viszont, az ellenzék e fellépése a fejdehnet fölvelt szándékától egy időre visszariasztá. De azért egy Carilli nem rettenté magát vissza, tervét, a töröktől elszakadást — előkészíteni.

A Báthori-ház mint jelzém, kibékült. Hogy Báthori Endrével is atyafiságos találkozást tartsanak, Boldizsár és Zsigmond, a sötét jellemű Bodoni István, a Gálfi halálítélet fogalmazója, és Hunyadi Ferencz; a fejdelem orvosa és bohócza kíséretében incognito Lengyelországba indultak. ¹⁾ A családi találkozásban sógoruk, Zamoiski lengyel cancellár is részt vett, ki a töröktől elszakadást határozattal! roszalta. Azonban e kirándulásnak tán Boldizsártól sem sejtett más célja volt; hová jöttek, ott Zsigmond lengyel király násza folyt Anna osztrák főhercegasszonnyal; Zsigmond az osztrák politika intézőivel jött ide találkozni, s alkalmasint itt lón megalapítva a terv, mely szerint Ausztriával a törököt, a török tartományok segélyével a Dunán átkelve, megtámadják.

Mert a mint hazajött, azonnal nagy készületekhez fogott; hogy mekkora mérvben, mutatja az, hogy júliusban Fejérvárt hongyülést tartott, s hadi költségek fejében a gabona-keresztekre is adót kezdett vetni; ²⁾ az ágyúöntödék működésbe tétettek, ekkor önté Jeremiás segesvári mester a híres 50 fontos, farkasnak nevezett ostromágyút. ³⁾ Ausztria harczyi készülete csakhamar le lón leplezve, a Magyar hon részéről adatni szokott adót megtagadta: mire Sinán basa augustusban roppant táborral Magyarországra indult. Zsigmond eljötnék látta az időt, hogy nyilatkozzék. Hivatja tanácsosait, s mit eddig titkolt, ezúttal a töröktől

¹⁾ Kulcsárféle krónika 66. I. ²⁾ Mikes, Würgengel 166. ³⁾ Hossza öt öl, rajta egy distichon. Szalárdi, Krónika. 477.

elszakadni kívánó szándékával nyíltan fellépett . . . Kendi Sándor, első tanácsosa, B á t h o r i Boldizsár és Kovácsoczi cancellár apósa fel áll, hatalmas beszédet tart arra, hogy most, midőn Sinán roppant sereg élén közéig, elszakadni, annyi volna, mint Sinán egész táborát Erdélyre zúdítani. A nagy szónok Kendi győzött, követtek indultak, kik Sinán basát, mint védurok képviselőjét köszöntésék; sept. 1-én Fejérvártt hongyülést tartának, a török melletti felülést, Zsigmond akaratja ellenére, végzésileg kimondták, ²⁾)

A sergek tehát készültek, de a fejdelem óhajtásához képest, minél lassabban. A szász papoknak is, hogy szokás szerint ágyúlovakat küldjenek, csak sept. 28-n rendelő. ³⁾J October is eljött, Zsigmond lajhár léptekkel Kolozsvár felé megindult; azonban Magyarhon határain azon örvendetes hirt vette, hogy a török tábor, mert a hideg beállta miatt harci kr Ive elmúlt, Sinán sátra köteleit levagdala s hazament.

Báthori is hazajött. De a mint Sinán basa elment, az általa bevett várókat a magyarhoni sergek azonnal ostrom alá vették; n basa irt Zsigmondnak, hogy oltalmukra siessen; mindamellet, hogy egyik csauz a másikat érte, a fejdelmet ágyúval se lehetett volna kimozdítani.

Tudva azt, hogy a török tavasszal a hadjáratot meg fogja újítani, hogy Zsigmondot határozott fellépésre bírják, C u m e 11 i Sándor, pápai követ, a roppant tél daczára hozzá érkezett. Hogy e megjelenés a kormány-tanácsban nagy mozgalmat idézett elő, mutatja az, hogy a török párti cancellár Kovácsoczi mellett, Jósika István mint cancellár lépett fel, legalább 1594 jan. 11-éről ellenjegyzését látjuk. ⁴⁾)

Sinán basa felszólítása se soká késett, s Zsigmondnak is, hogy készüljön, megizente; Rudolf szintén nagyban fegyverkezett, céljául tüzé, hogy Erdélyt részére nyervén, nyíltan felléptessék a török ellen. A terv megkészítésével Teuffenbach Kristóf, főlső—magyarország főkapitánya bizaték meg, ki egyéb ürügy alatt, Kis Mátyást, egyik tisztét Zsigmondhoz küldé.

¹⁾) W. Bethlen 111. 45—135. ²⁾) Törvényei. Mike Gyűjt. I. 799. ³⁾) Kemény, Diplomát, VI 135. ⁴⁾) W. Belliién 111. 147. 158 ⁵⁾) Suppl. Dipl. VIII. 376. 388.

Kis Mátyás febr. 6-án, országgyűlés folyama alatt ért Fejérvárra. ¹⁾ Hogy a valódi célts a Kis küldetését elleplezzék, Zsigmond a császár levelét, azon ürügy alatt, mintha neheztelne, mért van csak vajdának czímezve, nem bontá fel, s így a tanácsosoknak Kis küldetését nem kelle elejékbe adni.

Mig a kabinetben Cumelli és Carilli Kissel a tervet foralák, folyt a heves országgyűlés. Az udvari párt minden áron küzdött a mellett, hogy a török mellett keresztények ellen fegyvert ne fogjanak; de a más párt, mellynek élén Kendi Sándor tanácsos és Kovácsoczi Farkas cancellár állt, a törökkel tartást keresztül vitte.²⁾ A felülést ismét elrendelték, a hadi segedelmet megszavazták; Báthori István és B o l d i z s á r két-két száz lovagból álló dandárral ajánlkoztak; a hadisegély begyűjtésére Trauzner Lukács kolozsvári jegyző vállalkozott;³⁾ had fizetörnesterül Bakos Gábort választák.⁴⁾ E szerint a hongyúlós a fejedelem akarata ellenére, hadi lábra tette magát.

Kis elment, de ott maradi Carilli és Cumelli Zsigmond oldalánál; Báthori E n d r e bíbornok is megjött, s a három pap a pápa s császár óhajtása mellett minden követ megmozgatott.

Könnyű volt célhoz jutni, csak a volt hátra, meghatározni, hogy Zsigmond átállásának minő dijt követeljenek. Végre is kettőben állapodtak meg: egyik, hogy a császár Erdélyt Zsigmondnak, s illetőleg a Báthori-csuládnak örökösidési joggal biztosítsa; másik, hogy Zsigmondot romai birodalmi herczegi czímmel ruházza fel. Báthori Endrének csupán annyi megjegyzése volt reá, hogy az első Erdélyt Magyarhontól cizkakasztja; de ha mégis meg kell lenni, akkor az utolsót, a herczegi cziinet, az egész család ohajtá. ⁵⁾ Végre megállapodtak, s páter Carilli azonnal az udvarhoz indult.

Mi Carilli küldetése volt, bevonni Zsigmondot a szent ligába, mely czélul tűzte vala a török Európából kiűzését — el vala érve. A pápába és a romai császárba vetvén reményét, Zsigmond tehát elgördíté a koczkát. Torma Kristóf és Óvári István portáni köve-

¹⁾ Törvény ez. Miké Gyűjt. I 811. ²⁾ Kis követség! jelentését. Új in. imizeum. 1854. 18. f. 220 l. ³⁾ Tranzner 1690, jan. 4. armalist kapott; később hadrei előnévvel családot alapit. Kemény J. Notitia Cap. 1. 217. ⁴⁾ Törvénycz. Mike Gyűjt. 1 81. ⁵⁾ Új magy. múzeum 1854. IX. 222.

teit azonnal visszahíttá a diplomatai viszonyt felmondá,¹⁾ mintha a török Európából kiverése oly könnyű lett volna. Hogy minél hatalmasabban léphessék fel, a két oláhoni vajdának, bolgároknak, szerbeknek átírt, felszólítá, hogy fogjanak közösen fegyvert a török ellen; népénél pedig, a végsőket is megkíváná kísérteni. E végre Tordára, május 12-re, országgyűlést hirdetett,²⁾ s a töröktől elszakadást fejdelmi izenetében nyílt tanácskozás tárgyvá tűzé. A fiatalság, mely a háborút a majd harmincz évi béke után, csak hírből ismerte, minthogy becsvágyuknak Utat nyitott, mohon vette az ügyet; azonban az ősz Kendi Sándor, korának mentora az elszakadás ellen mérges philippikát tartott: az elszakadást az évtizedek óta élvezett biztos révparttói eltávozásnak, a hon veszedelmének nyilvánítá; s felhíttá a rendeket, ne koczskáztassák a haza csendjét küligéretekért; emlékezteté Mártinuzzi György fejére, ki e merész tervet Izabella alatt, szintén megkísértette volt ... Kendi e fellépésére végtelen vihar tört ki... A gyengébbek a gyűlést odahagyták, kik a sarat megállták, a fejedelemnek ellene mondtak, a török meletti felülést törvényczikkbe igtaták a nélkül, hogy a fejdelmi izenet e tételéről emlékeztek volna.³⁾

Igen de Zsigmond már tovább ment, mintsem vissza léphetett volna. A szomszédos vajdák már be voltak rántva: Mihály oláhországi vajda, miután Horváth Mihály-és Túri Ferencz által a fejedelem izenetét vette,⁴⁾ oly merészen lépett fel, hogy az Oláhországban tartózkodott törököket mind levágatta; Áron, moldvai vajda hasonlóképp cselekedett. Ezek e szerint mondhatni a hidakat magok megélt felégették, előre kellett menniük.

Hogy mégis célhoz jusson, Zsiginond, junius elejére a tanácsosokból, megyék és városok főnökeiből Fejérvárra részletes gyűlést hívott össze; midőn látta, hogy a Kendiek újra meg újra győzelemben állnak, hivatja udvari kék gyalogsága kápitányát, szászfalvi Lázár, vagy helyesebben Lázári Istvánt,⁵⁾ s azon parancsot adá ki, hogy az ellene működő tanácsosokat rohanja meg; s vagdalassá össze; ez bár olasz ember, a bakói szerepet ily lerjede-

¹⁾ YV. Bethlen III. 441. ²⁾ W. Bethlen 111. 205. ³⁾ Törvényei, Miké Gyűjt, 1. 823. ⁴⁾ Kulcsárféle Krónika 69. ⁵⁾ Nem Szálhegyi 1. Gr. Lázár család. 42.

leben nem vállalta el.¹⁾ Hanem vállalt annyit, a mennyi elégséges volt: hatszáz embert állított fel az udvaron. A fejedelem tehát a Bálhoriak; Bocskai; Gestis és mások által kísértetve, a gyűlésbe rontott, felszólította őket, hogy az elszakadást mondják ki, vagy ha nem, adják az ellenzők névsorát kezébe, hogy ha parancsának nincs elég nyomatéira, vehesse elé fegyverét.²⁾ A vélemény és szólásszabadság ez alkotmányellenes megtámadására, természetesen, az ellenzék az eldöntést a részletes hongyülésről elhalasztás a más rész június 11-én a töröktől elszakadást kimondta; ezekkel a fejedelem templomba ment, hálákat adott.³⁾

Hálákat adott, pedig trónvesztésének, s tízévig tartó vérfürdőnek vétő meg alapját. Mert alig hangzottai, Carilli Prágából megjött, Erdély oltalma érdekében szép szónál egyéb biztosítékot nem hozott: Zsigmond jogai elismertettek ugyan, de a Báthori-ház közvetkezési s birodalombeli herczegsége törekedő igényei merőben mellőztettek.⁴⁾ De megjött egyszersmind a hír is, hogy a fölböszített porta Lengyelországon át a tatárságot, a Bánság felől a törökséget Magyarbónnak indította: a tatárok elébe Koronis Gáspár márainarosi főispánt, a törökség elébe Báltiori Boldizsár az ország főkapitányát küldte. De csak oly erővel, hogy Boldizsárt mintegy 800 megyei néppel s 2000 udvari haddal nyomult a vaskapu felé feltartóztatni a roppant török tábor, ha tán Erdélybe akarna rontani.

Ez alatt Zsombori Sándor meghozá, hogy a németországi rendek a császárt segíteni elhatározták. Zsigmond még jobban elbizakodott. Bendelctet bocsátott ki, hogy jul. 1-én minden fejenkénti fegyveresen Fejérvárra, hongyülésre jöjjen. Később megváltoztató akarátát, a fegyveres rendet Tordára rendelé, csupán a főbeket hívta Fejérvárra. Összejöttek. Az annyit vitatott tárgy ismét szőnyegre jött, mert úgy akará kimondatni, hogy egy hang se legyen ellene. Azonban a Kendi és Kovácsoczi ismét megjelentek az ellenzék élén; most a fejedelem helyett Geszti Ferencz, anyárólí rokona támadta meg a gyűlést, mint katona, a Kendi és Kovácsoczi tudományosságát parodizálta, s poltronsággal vádolá a harezos

¹⁾ Kulcsárlete Krónika 73. ²⁾ Okl. Magy. Tört. Emlékek Okmínyt. Itt. 64. Magyarul. Hatvani M. Tört. Zsebkönyv 502. ³⁾ W. Bethlen Itt. 240—72. Hatvani, Zsebkönyv. 503. ⁴⁾ W Bethlen, Itt. 272,

nemzetet; mindent megmozgatott, de mit sem használt, mert a következési jogtól s hercegi címtől elesett Báthoriak már akkor ismét Kendi pártján állottak; s Forro János formulázására kijelenték, hogy míg az ügyet a fejedelem a Tordán összegyűlt teljes országgyűlés elébe nem terjeszti, addig jóváhagyásukat nem adhatják.¹⁾

A tanácsosok tehát szintén Tordára mentek a táborija szált rendekhez, ott folytatták a gyűlést. A szót itt is K e n d i Sándor vitte. A szakadni akarásról szó sem lőn, hanem igenis volt arról, hogy a fejedelmet, mint a ki már nagykorúságot ért, fejedelmi esküre szorítsák, illetőleg a török porta iránti hűségre megeskessék. Azonban megérkezett K o r n i s Gáspár levele, jelenté; hogy a tatár khán Máramarost elfoglalta, s egész Ziláltig portyáztat; megjött Kázi-Girai tatár khán azon rendelkezése, miszerint a fejedelem neki a Tiszán hidat veressen, különben Erdélynek fordul. A rendek a dolgok ily állásában Ifjú Jánost, a Báthori liak mostoha apját Fejérvárra küldék, felkérék a fejedelmet, hogy haladék nélkül Tordára hozzájok siessen. Zsigmond belátva a helyzet súlyosságát, engedett a körülmények hatalmának, udvari hadait Kovácsoczi János, a cancellár testvére alatt, rendelkezésükre átküldő, a tatár kívánnak pedig az Ősz Pernyeszi Istvántól 1000 tallért indított.

Zsigmond Ifjúnak, többek közt azon ígéretet is tette, hogy maga is követi Tordára, de nem így gondolkozott; mert a Carrillinek letett esküjét megszegni nem volt elég bátorsága. A tatárok felöli hírek s a Maximilián segélyküldésébenei csalatkozása arra bírták, hogy inkább hagyja ide a hazát; dehogy e fejedelemség mégis a családnál maradhasson, azt azon feltét alatt, hogy jövedelmei biztosítva legyenek titkon,—alkalmasint rokona Ilju János tanácsára a kormányt Báthori Boldizsárnak átadta; kincseit szekerekre rakatá, öveitől búcsút vett, Jósika István 40 lóvas kísérete mellett, Fejérvárt odahagyta.²⁾

Az országos rendek, mint háborús időkbe szoktak vala, Tordán tovább táboroztak. Báthori Boldizsár azon ürügy alatt, hogy sergének a török ellen csatázni kedve nincs, de nem is szükséges, a Vaskaputól megtért, szintén ide jött, a dolgok élére állott. S mindent

¹⁾ W. Bethlen. 111. 294—317. ²⁾ Archív. A. F. 1. 129.

megfeszítettek arra, hogy a lehető fejdelem-választásnál a közvélemény benne központosuljon. E ponton vették a hírt, hogy a fejdelem Fejérvárról Marosújvárra érkezett, s onnan a helyeit, hogy Torda felé jöne, Egerhegynek tart, ki akar a hazából futni. A tábor azonnal gyűléssé alakult, Kovácsoczi Farkas cancellárt küldöttség élén hozzá küldték, s felkérték, hogy ne távozzék a nélkül, hogy az ország tőle s ő az országtól búcsút ne vegyen. Ebédét a küldöttséggel költé el, s azon választ adá, hogy Kővárra megy, s ott a kérdéses irományokat kicserélhetik. Azzal tovább ment, Kővárra ért, honnan júl. 27-én Báthori Endre bíbornokhoz terjedelmes levelet intézett, melyben az előadott eseményeket tudtára adá.

Elment, az országot oda dobá a tatárságnak, törökségnek; Liövártt vett állást magának, honnan könnyen lengyel földre menekülhetett. Az ország rendei tehát megragadák a kormány elvetett gyeplőjét. Bornemisza Jánost és Lönyai Albertét a Szilágy-felé inditák, hogy a tatárokat ha beakarnának rontani, visszaverjék; Szil vasi Boldizsárt a székelyek közzé küldék, hogy felkeltse s táborba vezesse őket. Forró János Bocskai Istvánhoz, váradi főkapitányhoz indult; hogy az ország legfőbb zázlósura közikbe siessen. Ezen intézkedések után a rendek odahagyák Tordát, Kolozsvárra mentek, hongyűlést nyitottak meg; melynek feladata lett volna az országot az interregnum zavaaraiból révpartra juttatni. A nagy rész Báthori Boldizsár mellé nyilatkozott, mint a ki a fejdeled szállásra be is költözött; de voltak olyanok is, kik Velence mintájára köztársasági kormányformát akartak behozni. ²⁾

Míg Kolozsvárit ezek folynak, a török és tatártóli félelem alapja elvonult. A török ez alatt Magyarhonban egy sereg csatát és várat vesztett, mi mindent megváltoztatott. E mellett a vakbuzgó Keresztúri Kristóf kővári kapitány, ki a Báthori-háztól a Ijézs melletti Szt.-B e n e d e k e t kapta volt, Zsigmond ügyét felkarolta, ura nevében azonnal minden várparaücsnoknak kiirt, hogy sergével Kővárra siessen. Carilli Alfons, kit Fejérvárról az udvarhoz indított vala, de kit útjában T o l d a l a g i Ferencz és Tamásfalvi Dénes elfogtak s Bethlenbe zártak, miután szabadon bocsátották, szintén Zsigmondhoz érkezett, mire a fejdelem távozó szán-

¹⁾ W. Bethlen 111. 418 ²⁾ Okl. W. Bethlen. 111. 423.

dókat megváltoztató. Bocskai István Váradról, Kornis Gáspár Husztról, Geszti Ferencz Déváról, Csáki László, Gyulafi László s mások Kővárra futottak; Komis Gáspárt Kolozsvárra küldték, a fejedelem tőle levelet küldött, melyben tudatá, hogy azért nem ment Tordára, mert a véleményeknek szabad tért akart engedni; miután azonban nem történt semmi, a kormányt ismét közebe kívánja venni, azért várják be, míg megérkezik.¹⁾

A dolgok e váratlan fordulatára, minden más terv dugába dőlt. A székelyek és szászok azonnal Zsigmond mellé nyilatkoztak. Báthori Boldizsár, Ifjú János, Kendi Gábor, Toldi István s mások személyében küldöttséget indítanak, hogy a fejedelmet Kolozsvárra kísérjék. Kimentek. A fejedelem Bocskai, Iornis, Geszti és Keresztúri csapataival kísértetve megindult; Szamosujvárnál Kovácsóczi cancellár s első tanácsos Kendi Sándor, idébb Szamosfalvánál az elébe ment rendek ünnepélyesen köszönték, úgy érkezett vissza aug. 8-án.

Kolozsvárról aug. 17-ére újra országgyűlést hirdetett. Az örökemlékezetű, de emlékét véres betűkkel fenhagyolt országgyűlés megnyílt. A fejedelmi izenet a töröktől elszakadást újra szőnyegre hozta; s azt kívánta a rendektől, hogy minden törvényhatóság Írásban adja bé véleményét. Megkezdődött a vita, mit a fejedelem azzal, hogy kimutatni igyekezett, hogy a porta Erdélyt hasasággá akarja elfoglalni, az eddiginél más útra kívánt terelni. Fejérmegye, Háromszék és Csik hivatkozva azon nyomorra, mit Isabella alatt Castaldo német katonáival előidézett, ellene; a többi megye és szék mellette nyilatkozott. A többség győzött, Kendi Sándor azon nyilatkozattal, hogy megnyitják Janus temploma ajlait, de nem tudja mikor zárhatják be, a többségnek szintén meghajolt.²⁾

Már csak a vívmány biztosítása volt a feladat. Hogy az adó, katonaság megszavazása s más részletek körüli viták alkalmával az elpártolási terv ismét dugába ne dőljön, az ellenzék tönkre tevése lön szükséges. Egy napon a fejedelem, Bocskai s más hiv tanácsadóival Kolozsvár mellett fekvő, akkor még épségben állt, monostori apátsági épületbe ment a jezsuitákhoz; Báthori Boldizsár is velek lévén, a Szamosra nyúló kertbe vonultak, a pokoli tervet

¹⁾ W, Bethlen 111. 430 ²⁾ W. Bethlen III. 456.

kifőzék. Ennek következtében aug. 28-án, egy vasárnap, kiadja, hogy templomba szándékozik menni, s a tanácsosok fel lönek szólítva, hogy oda kísérjék. A mint a fejedelmi szállásra gyűltek, szarvaskendi Sibrik Gáspár, lovassági s szászfalvi Lázári István gyalogsági kapitány öt-öt száz legényt állita fel a fejedelmi lak elé, s nem soká 200 csiki székelyt nyomtak a kun tanyázó táborból a városba: a tanácsurak a szokatlan jelenetre aggódva néznek egymásra, Báthori Boldizsárt a fejdelemhez kiildék: ki azzal nyugtaié meg őket, hogy nein lévén tábori papjok, mise hallgatni jöttek be. Nehány perez múlva Józsika István a város kapuit bezárató; a fejdelem azon ürügy alatt, hogy már templomba nem megy, visszavonult: Király Albert, Cs ukat Péter és Fekete Jánossal, gyalog praetorianusoktól kísértetve, beléplek, a belépő tisztek közül Fekete felolvasó a Báthori Boldizsár, orsz. főkapitány, Kovácsoczi Farkas cancellár, Kendi Sándor első tanácsos, s két testvére, radnóthi Kendi Ferencz a fejdelein távollétében helytartó és Kendi Gábor, a három Báthori fiú mostoha apja mihályfi Ifjú János fejérmegyei főispán, háportoni Forró János, szintén fejérmegyei főispán, a katonai érdemekkel halmozott Bornemiszej János, gerendi Qerendi János tordai főispán, nagy-lonyai Lonya Albert, cseszeleczki Szilvási Boldizsár, szt.-tamási Szalánczi György, czegei Vas György és szt.-egyedi Soinlyai Literali Gergely ³⁾ a közügyek igazgatója neveit ... a törvény nevében foglyoknak nyilvánítá . . és azzal a fejedelmi lak alsó részében — elzárattak.

Nagyszerű tragikus jelenet, mihez hasonlót Erdély történelme nem mutat. A haza legnagyobb férfiai egy perez alatt vérpad előtt álltak. S mintegy elbámulva kérjük magunktól, hova lett volt a nemzet bátorsága? Ebéd után Geszti Ferencz a foglyokhoz ment, vérlázító fenyegetés között B á thori Boldizsárral parancsot Íratott alá, melynélfogva mind az ő, mind testvérei várnagyainak meghagyd, hogy a várókat a fejd. kezébe bocsássák; ugyanezt téteté minden fogoly úrral saját váraira nézve ⁴⁾

A nép megrémült, a rendek kérelmeztek, mit sem használt;

¹⁾ Magy. Tört. Emi. Okmányt. III. 69, ²⁾ Alias Forster. Kemény Diplomát. VI. 167. ³⁾ Szalárdi 19. 1. ⁴⁾ Magy. Tört. Emi. Okmányt. HI. 70.

a kapuk zárva maradtak, Kolozsvár megtöltetett poroszlóságra kész zsoldosokkal. Délután három órakor Bornemisztát, Szalánczit, Somlyait és Kendi Gábort az óvari toronyba vezették; másnap aug. 29-n Fórról, Gerendit, Lonyaita Széchi vagy Seres István házához vitték, kiket ott Geszti, hogy bünt sülhessen reájok, kegyetlenkedések közt vallatta tolt; harmadnap, aug. 30-án, hajnali 3 órakor Bocskai a börtönbe lépett, papirt adott, hogy végrendeleteket írva, készüljenek halálra; Sibrik és Lázári fegyveresei már sort képeztek, a piacon a vérpad már fel volt állítva... s néhány rövid perez múlva az ősz Kendi Sándor, Ifjú János, Kendi Gábor, Forró János, Somlyai Gergely egymásután hohérbárd alatt vértettek el. ¹⁾ Hogyan marczangolák le a nemes fejeket, hogy néztek szembe a bakóval e vértanúi jellemek — vessünk fátyolt reája.

Zsigmond, kit nevelői a kivégeztetés borzasztó látványához már gyerekkorában szoktattak, ablakából nézte; Sullát játszóda azon jelenetben, midőn praetorianusaival a befogott ellenzéket koncizoltatá, s mire a vész kiáltására a tanácskozással foglalkozó szenalus felugróit, Sulla egész hidegvérrel szolt: legyenek nyugton, néhány lázzadót fenýítnek parancsomra. Zsigmond méltó leve Suliéhoz ... Az ég pedig megnyitá csatornáit, megsiratá őket, kiket tán megsiratni sem szabadott: záporosőben mosta el az ártatlanok véréit.

A mint vége lőn, biztosok szálltak ki, kik a legyilkoltak és bebörtönzöttek várait és kincseit átvegyék, elkobozzák: feles kincs esett martalékul, egyedül Kovács oczinál, G ö r g é n y uránál, 31,000 aranyot, 28,000 tallért, Kendi Sándornál 00,000 aranyét, Kendi Gábornál 75,000 aranyot és 20,000 tallért, Kendi Ferencznél 600,000 l'r. értéket gyűjtöttek össze, és ezeken felül az összestől 220 mázsa ezüst edényt gyűjtöttek halomra. Melyekre pillantva Zsigmond méltán elmondható bohoczának: most már van mivel harczolni a török ellen.³⁾

Sept. 1-én esti 8órákor Báthori Boldizsárt és Kovácsoczi Farkast Szamosujvárra iudilák. Boldizsár ifjú neje, Kendi Sándor

¹⁾ Rendit, Ifjút a piaczi templomim, a többit a köztemetőbe temettek. ²⁾ Archiv. d. Vereins N. F. i. 132. W. Betblen. III. 474—489. Chronicon Fruchsio-Lupinion-olt. 103. 112. Miles, Wiirgengel 169. Simigianus 154. ³⁾ Kemény J. ónéletírása 19.

lénva, sejtve a borzasztó jövőt, a fejedelemhez rohant, esdve kérte a fejedelmet, tegye földönfutó koldusokká, csak Boldizsár életének kegyelmezzen: az elvadult fejedelem az ifjú nőt, sogorasszonyát oda veté praotoriánusainak, kik parancsára ruháit letépek, és a palotából kidobák.

Sept. 3-án megjött a hír, hogy a török követségeket járt zarándi főispánt, szt.-tamási S z a l á n c z i Lászlót, branyicskai kastélyában a katonák megrohanták, s bár védelmezte falait, összekoncsolák, 5000 darab aranynak jutottak birtokába. ²⁾

Sept. 8-án a hongyülést, melyben terhes hadiadót vetett ki, bezárta; törvényezikkeket irt alá, melyekben ez eseményekről még megemlítést sem tétetett.³⁾ Azon éjen Kendi Ferenczet és Bornemisztát Gyaluba vitető., Másnap sept. 9-én Kolozsvárról Fejérvárra indult. Tordáról Benkner Mártont, szóbeli utasítással visszaintítá, s kezdődött a véres játék második felvonása.

A mint Benkner Szamosujvárra ért, R a v a z d i György, elébb várhegyi kapitány s háromszéki főkirálybíró, most szamosujvári parancsnok, a bakói szerepet felvette: sept. 11-én, vasárnapon, Báthori Boldizsárt és Kovácsoczi Farkast — katonáival megfojtatá; ⁴⁾ ugyan e parancsot kapá végre, sept. 12-én, Óvári István Gyaluban, ki Kendi Ferenczet szobájában és Bornemisza Jánost egy földszinti éléstárban szintén kivégezteté, s oda temeté őket. ⁶⁾

De ezzel még mind nincs vége az áldozatul esettek sorának. Vas György az elfogatás perezében mérget ivott; B á t h o r i István, a Boldizsár testvére, Icingvelországba menekült; Gerendi Jánost, ipjára a később fejedelem Rákóczi Zsigmondra lett tekintetből, és L o n y a i Albertét ismeretlen okból csak is száműzők; S z i l v á s i Boldizsár és S z a l á n c z i György kegyelmet kaptak ugyan; de miként a többi özvegyei és árvái — ők is, mi legsajnosabb, minden kihallgatás és Ítélet nélkül, minden vagyonuktól megfosztanak.

¹⁾ Maity. Tört. Emi. Okmányt. 111. 71. ²⁾ \V. Bethlen III. 478. Arcán. d. Véréin. 1. 732. ³⁾ Tönénycz. Miké Gyűjt. 1.833. W. Bethlen III. 479. ¹⁾ Simigianus 158. 1. ⁴⁾ \V. Bethlen 111. 488. lapon Így adja elő Azonban, 1839-ben, a mint a mostani istállót építék és alapot ástak, «y kopersót fedeztek fel, benne két főnélküli, lánczravert férfi csontvázad találtak, magyarkában. Vasárnap Újság 1857. 34 sz.

Legyen elég. Forgassuk át történetünk e legsötétebb lapjait, melyekre a feledésnek elég sűrű fátyola soha sem lesz. A legirgalmasabb történészek is csak annyi mentsége lehet Zsigmond számára, hogy oly vad időben élt és uralkodott, melyben mindennapi szokás vala, hogy a szultánok mikor trónra léptek, minden rokonikat legyilkoltatták; oly időben, melyben herczeg Álba Nyugot-Európa levegőjét akasztófák által telte dögleletessé; melyben Mihály vajda épen az elszakadás erőszakolása alkalmával, három emberét saját kezével sújtá le, s e mellett hitelezőit egybehivatván, fizetés helyett, mind lekonzultatá: ily korban, ily mesterek mellett Zsigmondot csak gyáva utánzónak tekinthetjük ...

Hogy a vétek súlya nem egészen reá háromlik, mulatja az is, hogy a jószágokat, miket elkoboztatott, tanácsosai magok között osztók fel; s hogy egyik a másikat a ragadinányban védelmezze: felállíták a rémes emlékü úgynevezett *j u s l i g a t u m o t*, melyet bár később (1608) átok alatt töröltek el, a kiosztott jószágokat az illető családok vissza nem kaphaták. ¹⁾ Nem vagyok babonás, de nem tehetem, hogy meg ne említsem, mit a történészek oly előszeretettel jegyeztek fel, miszerint a boszuló nemesis nem késett: mert a gyilkolás részesei mind erőszakos halállal múltak ki: *B á t h o r i* Zsigmond fogságban, *Bocskai méreg*, *Gesztii méreg* síutái, *R a v a z d i t a* székelyek, *K o r n i s* Gáspárt Mihály vajda katonái vagdálák össze; *Jósika Istvánnak bakó vete véget.*²⁾

IV.

Zsigmond fénykora. Az ellenzéket tovább üldözi. Erdélyt a prágai egyezmény alapján Rudolf alá helyezi. Herczeg lesz. Mária Krisztiernát megkéreti. Vele nászt tart. A török el-lene indul. Oláhországban, Sinán basát megveri.

Zsigmond tehát a törökkel végkép szakított.

Az elv ki lőn mondva, következett erőszakos keresztül vitele; mi nem kis feladat, mert a török már három éve-hogy csatázik, sez évben Sinán nagyvezér s a tatárság már Győrig felnyomult vala.

Zsigmond és hívei szintén tisztában voltak vele, hogy a töröknek könnyű oda dobni a kesztyűt, de a siker bizonytalan. Nagy-

¹⁾ Kemény János Önéletírása 37. ²⁾ W. Bethlen IV. 469. Geisti halála. Chronicon Fuchsio-L. 122

ban készültek. Sept. 20-ára Fejérvárra hongyúlést hirdettek, s hogy övéit lelkesítse, ábrándos önbizakodással kimondá, hogy ha csak száraz kenyere marad is, mégis átviszi a töröktől elszakadást; mire a rendek, Kendick véres fejeikre gondolva, adó-megszavazással feleltek.¹⁾ Szövetséges sergek után nézett: Kornis Gáspártól Rudolfnak megízené a véres történeteket s segélyt kéretett, october 6-kán G y u l a fi Lestár ily küldetéssel Lengyelországba indult, hol azonban taps helyett, rosszalással fogadtatott.

Látva hogy a külsegítségnek olom a szárnya, nehogy benn forradalom üssön ki, a hont a fejedelmi várak hű parancsnokai közt feloszták: Vajda Mihály vécsi, C s e r é n y i Márton bethleni, Mohai János fogarasi vártisztartóknak meghagyák, hogy az engedetleneket, illetőleg az elégőletleneket üldözőbe vegyék. Nem volt elég; a fejedelem a hont oct. 29-én ostromállapotba tette, czirkáló kapitányságokat; a rend- és csendőrük egy nemét állítá fel, kik fogdosanak, büntessenek: ezek főkapitányává Geszti Ferenczet, udvari lovassága főkapitányát, alkapitányává Király Albertét, főhadnagyává,— az általa mosta lövétéi vashámmal megajándékozott Székely Mózeset, ¹⁾ hadbíróvá Apafi Miklóst nevező, tehát rémuralom szerveztelett.

Míg benn így intézkedtek, künn abba jártak, hogy a szerbeket, kiktől a törökök a Temesi-Bánságot elfoglalták vala, a törökök ellen felültessék. Ezek Zsigmond biztatásaiba bizakodva, öt királyuknak ismerték el, fegyvert ragadtak, a temesvári basát megtámodták, megverték; s Erdélybe küldtek, hogy Zsigmond nekik segítséget és vezért küldjön. Zsigmondnak a szerbek fegyveres fellépése s feléje lett hajtása igen hizelgett, Székely Mózeset hozzájuk indító; kiment ugyan, de mire értésire esett, hogy a budai basa is közég, a szerbek jun. 23-ki sürgető levelére sem akart csatlakozni s csatába vegyülni, minek azon szomorú következménye lett, hogy a törökök a szerbeket tönkre verték; s emellett Székely M. Facsád ostrománál lábába golyót kapott, mivel egész életén át sántított.²⁾ A szétvert szerbek egyrésze Erdélybe menekült; a fejdelein őket Tövisen és Szászvároson telepíté meg, s Teodor vladika is bejövén,

¹⁾ Kapta Lővétét 1591 fel r. 5-éa Kemény, App. Dip!, ez év. ²⁾ Érd Tört. Tára II. 17. Miles Wiirgengel lö7-

részére görög püspökséget alapított. ¹⁾ Most másik szövetségese, Mihály vajda is fenyegetve lévén, P. Horváth Mihályt, kit Kozmának is hívtak, mint fogarasi várnagyot székely seregekkel s 4 ágyúval nov. 10-én szintén segítségére indítá ...Se szerint a töröknek nyílt hadat izent. ²⁾

Míg ezek folynak s a székelyek Oláhokban csatákat kísértének, Kornis Gáspár, kit a fejdelem Prágába küldött volt, hogy Kondiét lefejeztetését s a történeteket bejelentse, visszaérkezett. S ki lévén az ut egyengetve, B o c s k a i István fényes követség élén, Csáky Gergely, szent-lászlói Sigér János, Süveg vagy Huet Albert szebeni királybíró és páter Carilli által kísértetve Rudolphhoz Prágába ment, hogy miután a törökkel szakasztottak, az udvarral az új államkapcsot tisztába hozzák. Az egyezkedés megkezdődött, s oly sebességgel folyt, hogy azt 1595 jan. 28-án Magyarország rendível szemben aláírták. S létrejött a nevezetes prágai szerződés, melynek alapja Erdélynek a török elleni fegyverfogása: minek következtében Rudolf mint magyar király és Zsigmond mint fejdelem védés daczsövelséget kötöttek; a király Erdélyt független fejdeleinségnek, Erdély a magyar királyt királyának ismerte el; Erdély Zsigmondnak és ffnaradékainak biztosítatván, kimondatt, hogy ezek kihalása esetére visszamegy a magyar korona alá, s mint régen, vajdák vagy kormányzók által fog igazgattalni; ezeken kívül Zsigmond részére fenséges czim adatott, az osztrák házból nő ígértetett; s meg lön ígérve, hogy neki arany gyapju-rend vagy mi szintén annyit tesz, római szt.-birodalombeli herczegség fog eszközöztetni; megígérek végre, hogy Zsigmond bukása esetére a király bizonyos menedék és jövedelemről fog számára gondoskodni. ³⁾ Mi végre azon év. sept. 30-án Ratibor és Oppolia sléz herczegségek jeleltettek ki. ⁴⁾

Erdély tehát a prágai szerződésnél fogva független l'cdelemséggé, Erdély fejdelme pedig, kit eddig a király csak vajdának ismert el, fenséges, vagy mint ekkor írák, felséges fejdelem czimet veve fel; mely czimpótléket azonban a török párti lejdei-

¹⁾ Ssnlay, O. Rechilverli iclnisse d. Serbischen NieJerlassungen I I—14.

²⁾ Fundgruben Itt. 61. ³⁾ A szerződés Báli«. 197 W. Belliien III. 512. 519 V. ö. Új. m Múzeum 1854. x. 313. 328. Cronicon Fuchsio-Lup 119. Miles, 170. ⁴⁾ Kemény. Notit. Cap. Alb. I. 228.

mek soha sem használtak, a „nagyságos fejedelem“ címmel maradtak.

Alá leven írva a szerződés, a követség, Carillivel együtt Stíriába ment, volt kormányzó Károly főherceg özvegyéhez, megkérni leánya Mária Kristierna kezét Zsigmond számára; a 20 éves kellemdus hercegnő Rudolf parancsára, kezét oda Ígérte s Grácban, mart. 5-én, alá lőn írva a házassági szerződés, melyben Zsigmond részéről jegypénzül Fogaras-várát, tőpénzül évenként 2000 aranyot ígértek; násznapul pedig jun. 11-ét tűzék. ²⁾

Képzeltetni az ifju fejedelem örömét a felett, hogy pár hónap alatt fejdelemmé s császárok sógorává lőn méltatva. Apr. 16-án Fehérvárit hongyülést tartott, fejedelmi zenéiében mind a prágai, mind a grázi szerződést ratificatio alá bocsátá;s a hongyülés, melyből a bátrabb fejek már ki voltak irtva, nem csak a szerződéseket hagyta jóvá, hanem egyszersmind — a fejedelem kívánságához képest — a török elleni harci készületekre hallatlan adót, kapunként 3 ft. 99 krt szavaztak; s miért pirulnunk kell, a vérpadra hurczoltak, mint B á t h o r i Boldizsár, Kovácsoczi Farkas, ³⁾J Kendi Sándor, Ferencz ⁴⁾ és Gábor, ⁶⁾ Ifju János, Forró János, Somlyai Gergely, Bornemisza János, Szálánezi László, sa bebörtönzött vagy menekült Báthori István, Lonyai Albert, Gerendi János, ⁷⁾ Szalánczi György, Szilvási Boldizsár, védi Gávai Miklós, Tamásfalvi Déneznek nem csak saját, hanem nejeik s gyermekeik javait is elkobozák, reájok utólagosan nótát mondanak, s legyilkoltatásukat, mint valamely honmentő nagy tettet igtaták jegyzőkönyvbe; az elítéltek sorából Báthori Endre bíbornokot sem hagyják ki, még pedig mint a törvényezikk mondja, mert a fejedelmet rágalmazta; végre — az 1588-ban kiűzött jezsuiták visszahívását is elhatározták. ⁸⁾

¹⁾ Fundgruben 1. 156. ²⁾ Okl. W. Belliien 111. 534. ³⁾ (lörgény utána 1595 oct. 10. Bocskai kapja. ⁴⁾ Szt.-Jobol, Biharban 1595. apr. 26. utárnia Bocskai kapja. Kemény Dipl. VI. 176. ⁵⁾ Doboka és B -Szolnok-megyé! en 16 faluját Ravazdi Gy. kapja. 1597 máj. 1. Kemény, Diplommat. ⁶⁾ Veszi Malomfalvát. Kemény Diplommat. VI. 167. Aivinczet és Borberket Józsiika kapa. ") Berendel és Egerbcgyet vesztvén, Józsiik a kapa. Kemény, Diplommat. Yl. 213. ⁸⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Ta'ra. 11. 51. Szere-dai Ser. Ep. 212.

Mint a jegyzetek mutatják, a jószágok elkoboztatása pontosan végrehajtott . . . Kezdődött a hívek jutalmazása . . .

De kezdődött egyszersmind a dolgok új rende is, melyet csak is a más véleményre tért Bocskai forradalma volt képes jóvátenni. A jezsuiták visszajöttek. Zsigmond, mi Erdélyben 40 év óta hiányzott, a töröktől kiszorított egri prépost Náprágyi Demeter személyében rom. kath. püspököt nevezett, s azt a Báthori Endrétől elkobzott Gyaluvárával dotálta. A máj. 11-én elhalt Geszti Ferencz dévai-uradalmával Jósika Istvánt jutalmazá, ki most már cancellár. Magát Erdély, Moldova és Havasalföld fejdelmének, rom. sz. birodalombeli hercegnek, magyarhoni részek urának székelyek grófjának kezdé czimezni. S a Rudolf által ajánlt cziinert, mely a Báthori-család sárkány fogait két fejű sas közepet tünteti fel, életbe léptette. ^{u)}

Erre a külviszonyok rendezése következett. Máj. 16-án megjött a pápa követe, meg Rudolf királyé, a rendek az esküt elüttök letévők. Máj. 19-én Áron, moldovai vajdát, mert elveit nem osztá, fogva kihozatá s Alvinczen elzaratá; ³⁾ helyébe vádlóját Rásván Istvánt tévé. Máj. 20-án Mihály oláhoni vajda, nehogy azon tánezra jusson, neki s illetőleg a császárnak esküt tett le. ⁴⁾ Jun. 1-én Moldovából is megjön az eskü, mit követség hozott. Magyarországról is egy sereg nagy ember, mint Homonnai Drugeth László, enyingi Török István, Bálint unokája, ⁵⁾ Tahi István, Kálai György, Senyéi Miklós, s több mások ajánlták fel neki szolgálatukat. Szóval, Zsigmond szédítő magosságának délpontjára jutott.

Ezek voltak Báthori Zsigmond uralkodásának aranyuezi rövid napjai.

Ily boldog pcrzekben vette a hirt, hogy ifjú szép arája Mária Krisztierna ausztriai főherczgasszony már útban van. Jun. 30-án Bogáthi Imrét elébe küldő, hogy nevében Kassán köszöntse. Zsigmond azon kalandos gondolatra jött, hogy aráját, még mielőtt

¹⁾ W. Bethlen IV. 231. Szerdai, Ser. Ep. 212. ²⁾ W. Bethl. III. 530. 553. ³⁾ Magyar. Tört. Tára. III. 175 ⁴⁾ Okl. W. Bethlen III. 557. V. ö. Magyar. Tört. Tára 111. 174. 1597. máj. 24. a töröktől visszafoglalt őseihez tartozott, Temesmegyében fekvő monostori és marsinai urrdalmakkal ajándékozta meg. Kemény Dipl. VI. 201

megérkezik láthassa, Genga Simon olasz építészével álrühába öltözött, Nagy-Károlyba ment, incognito vele néhány perczet töltött, O s azzal haza tért. Kolozsvár a fejedelmi arát három napig vendéglé, zene, ének között. A nász-kíséret aug. 1-én Tövisnél haladott, hová a fejedelem fényes kísérettel elejökbe jött. Fejérvárt zene és ágyúdörgés fogadá. Az ország rendei is felgyűltek, s a nász aug. 13-án megkezdődött. ²⁾ Az esküvő után ebéd következett, hol a főasztalnál a fejedelmi pár, a fejedelemné anyja Károly főhercegnő mellett, az erdélyiek közül egyedül Bocskai kapott helyet. Ebéd végével táncz kezdődött, mit a fejedelmi pár nyitott meg. Másnap ajándékosztogatás és fogadás folyt. Aug. 9-én Mária Kristierna okmányt irt alá, melyben a házassági szerződés értelmében minden örökségéről s osztrák trónkövetkezhetségi jogárói lemondott. ³⁾ Aug. 17-én a fejedelemné anyja Ivazaindult, a fejedelem Enyedig, a fejedelemné Tasnádig kísérte el. ⁴⁾ Vége volt a násznak, vége Zsigmond farsangos élte hushagyó-keddének . . . E nász Erdély negyven évi békéjének, a fejedeledkor aranyidejének zárköve lön.

Vége lévén a násznak, Zsigmond felvállalt szerepét, a töröknek a pápa és a római császár kedveérti megtámadását, s a töröktől leigázott népekkeli keztfogást megkezdette. Legelőbb is a múlt évben kivert szerbeket szándékozott földükre visszavinni; e végett simái Borbély György derék vezérét a Bánság felé indítá, s ez a törököket megtámadván, ⁵⁾ sept. 1-én Lippát, oct. 23-án Jenőt bevette, mire Sólumos, Világosvár, Csanád, Nagylak, Fülek, Pankota, Orod erődítvényei negyven év után újra visszakérültek. ⁶⁾

Azonban a könnyű győzelemre súlyos napok következtek, mert az ez évben trónra lépett III. Mohamed Sinán basát az elpártolt Oláhországra indítá s Erdélyt is hatalmasan fenyegeté. Mihály vajda e hírre családját Szebenbe, Zsigmond az övét Szamosujvárra helyezé. Józsika Istvánt helytartójának hagyva, sergeit Sinán basa elébe indítá Oláhországba, hova sept. 6-án maga is kiindult. Feketealomnál központosítá erejét, hová a Rudolftól tán mutatványanak

¹⁾ W. Bethlen III. 130. ²⁾ Kundgruben III. 33. ³⁾ Okl. Uj m. Muzem. 1854. x. 324. 1. ⁴⁾ Wolf d. Bethlen 111. 377—82 1. ⁵⁾ Székelykronika 82. 1. ⁶⁾ Schwandtner, Scriptoros III. 149. Erd. Tört, Adat, III. 29. 30.

küldöttl 1500 főnyi németsegély csapat is, Ribisch Albert alatt megérkezett. ¹⁾ A székelyek csatlakozását is várta, kiket felszólított, s kik mintegy 16 ezeren Brassóhoz is gyűltek, de míg Zsigmond az 1562-ben a székely népre vetett várjobbágyságot le nem veszi, mozdulni nem akartak. Tizennégy bosszú napot alkudoztak. Akkor politikai iskolája tana szerint, egy ulógondolat mellett, sept. 14-én kívánságukat teljesíté, a jobbágyságból felszabadítá: mire ezek is Feketehalomhoz mentek, a Rudolftól kapott úgynevezett fekete puskákat felvették, s Töröcsvárnál M i n d s z e n t i Benedek, Udvarhely várkapitánya és Kor nis Farkas vezérlete alatt sept. 18-kán Oláhországba indultak. ²⁾

Szinte késő lett, mert Sinán már Erdély felé tartott; s Mihály vajda, mert sergével s a segítségül előre küldött gagyí Király Albert és Petrichevich Horváth Mihály által vezérelt 2000 székelylyel nem tarthatá, ³⁾ már Brassóba menekült vala. Zsigmond ha a székelyek meg nem segítik, hasonló sorsnak nézett elébe, s Rudolf azon levelének, mely sept. haváról neki az oppelni és rabinieri hercegségeket biztosító, hamar hasznát vette volna.

De a székelyek elámitása után seregre tevén szert, Bocskait fővezérévé tévé, s maga is Mihály vajdával Erdélyből beindult. Sinán basa ekkor már csaknem Erdély határánál állt; de meghallván a nagy készüléteket, visszavonta magát, s sergeink akadály nélkül nyomulhattak előre. Nyomultak is, oct. 12-én a Dobravicza vizénél haladtak, s oct. 18-án Oláhország akkori fővárosát Tergovistet, oct. 20-án Bukarestet, Sinán kezéből visszavették, s győzelmesen nyomultak a Duna felé, hol Sinán a Duna szigetén fekvő Gyirgyóvárra támaszkodva, döntő csatára készült. Zsigmond e csatát is elfogadta, oct. 30-án neki rontott a török tábornak, székely gyalogúink a Dunát török vérrel festék, Sinán basát a Dunán átnyomák, Oláhországot a töröktől megtisztíták. Erdély a fenyegető véstől megvala mentve. ⁵⁾

Báthori Zs. dicsősége s szerencséje tetőpontján e perczben állott, azt hitte, kezdődik a pápa által neki szánt missio; a töröknek Európából kiverése. Megállt, s várta, hogy mint biztatva volt,

¹⁾ Erd. Tört. Adt. 1. 43. Érd Tör. T. 11.20. ²⁾ Schwandmer, Scriptoros 111. 152. Chronic. Fuch. 123. ³⁾ Székely Krónika 82. ⁴⁾ Okl. a fő-kormányzék levéltár. ⁵⁾ Erd. Tört. Adat. 111. 30. Simigianns 1621.

a német segédsergek is megérkeznek, hogy a Dunán, illetőleg a török határon átkeljen: de a népekben és kormányokban egyiránt megcsalatkozott. Hogy győzelmének mégis némi sikerét arassa, Sínán basával egyezkedett: s ez egyezkedésnek következése lön, hogy a basa neki Erdély békességes bírását, Oláhország Erdélyhez: csatoltatását biztosítá. ')Mi egy csata után igen szép vívmány vala.

Erre megtért. Nov. 8-a tájt már Brassóba van. De ép e győzelme okozá vesztét, mert a török, mivel a hosszas kímélésért így fizettünk, Erdélyre bősüült; s Mihály vajda is azért, mert Oláhont Erdélyhez kapcsolá, Zsigmondnak és Erdélynek halálos ellensége lön.

V.

Rudolfhoz megy. A török szultán Rudolfot és Zsigmondot Magyarhonban meyeri. Másodszor is Rudolfhoz megy, leakarják mondatni. Később lemond. A lemondási szerződés.

Az Erdélyt átvevő biztosok lejönek. Az ország nem akar.

Józsikát elfogják, a többit esküre kényszerítik. Az eskü.

Zsigmond kimegy Erdélyből.

Mik Zsigmondra ezután következtek, csak múltjának büntető következményei. Rajta is betölt a közmondás, hogy a ki szelet vet, vihart arat.

Most is, a mint Oláhországból hazajött, dec. 13-ára Fejérvárra országgyűlést hirdetett, s a mellette harczolt s számára dicsőséget aratott s z e k e l y népet az illetők kívánságának hódolva, az egyes donatariusok s fejedelmi várak jobbagyságába visszavetette. ²⁾ Dec. 15-n a császári sergeket hazabocsátá, azt hitte, hogy ezentúl számára csak babér terem. Egyszersmind tudatá a rendekkel, hogy Prágába, Rudolfhoz fog utazni, s felszólítá, hogy kíséretéről gondoskodjanak. ³⁾

Azonban a politikai botlások büntetlen nem szoktak maradni. A huszankét éves fejdelemre nézve eljött vala már az idő, hogy egyik csalódásból a másikra kellett ébrednie.

Csak hamar hallania kellett, hogy István moldovai vajda, kit a lengyelek székéből kivetettek volt, s kit most Imecs Mátyás

¹⁾ Kemény Ján. Önéletir. 21. ²⁾ Törvényez. Erd. Tört. Tára. 1. 189.
³⁾ Miles, Würgengel. 173.

háromszéki, Sándor István s Czegő Bálint csiki csapatvezérek támogatása mellett Moldvába visszaküldött vala, Szucsávnál dec. 12-én csatát vesztett, nyársba került, s a székelyek alig menekülhettek haza. ¹⁾

Nem soká megjött a felszólítás, hogy Rudolphhoz menjen. Bocskait helytartójának hagyva, fényes kísérettel 1596 jan. 13-kán felindult, febr. 4-én Prágába érkezett, hol mint győzedelmes sogor s új szövetséges, a legnagyobb pompával fogadtatott. De mindjárt az elfogadtatás után himlőbe esett, a török ellen folytatandó háború feletti értekezletet helyette, cancellára Jósika István és tanácsosa Kor ni s Gáspár folytatá; s azon megállapodásra jöttek, hogy Zsigmond kész lesz tovább is fegyvert fogni, mire nézt 12,000 emberis havonkint segélypénzt fog kapni. ²⁾ Hogy febr. 25-kén felgyógyult, Rudolf Zsigmondnak egy gyémántos gyűrűt s pompás ezüst készletet adott; s azzal Prágát oda hagyva, napáját indult volna meglátogatni Stiriába, de vette a hirt, hogy a székelyek a jobbság jármát szabad nyakukra újra felvenni vonakodva, felkeltek, s Bocskainak Apafi Miklós és Ravazdi György alatt serget kellett ellenek küldenie, s a csendet csak is a főbbek éjjelenkénti befogdosása s rajtok elkövetett barbárságok által sikerült helyre állítatni. ³⁾

A kedvetlen hírekre mart. 4-én Prágát elhagyá. Hazajövéen, apr. 21 -én Kolozsvári országgyűlést nyitott meg, hol hadi adót szavaztatott, s hogy készületei sokba ne kerüljenek, az iparczikkeket, nyers anyagot, kereskedést nyugtózó árszabály alá vetteté; s a Maroson és Szamoson ahajokoni szállítást, harminczad mellett, szabaddá tette. ⁴⁾

Még készen se volt, midőn veszi a hirt, hogy a törökök Lippát, Erdély egyik előbástyáját megtámadták. Szerencsére parancsnoka, a hős simái Borbély György, míg az erdélyi hadak kiérkeztek, keményen tartá magát; Rudolftól máj. 15-én 32,000 tallért kapott, azzal Zsigmond maga is kiment, a törököt visszaverték; s azon hiedelemben, hogy az Ígért császári sergek is nem soká érkeznek, jun. 10-én Temesvár ostromához fogott, Kornis Gás-

¹⁾ Erd. Tört. Tára. 1. 185. ²⁾ Chronic. Fuchsio. 1. 124. ³⁾ Erd. Tört Adat. 1. 46. Erd. Tört. Tára. 11. 19. Simigianus 167. ⁴⁾ Törvényei. Erd. Tört. Tár. 1. 197.

pár, Király Albert, Toldi István csapatvezérek által löveté ésrohantatá. Azonban a nagy reményű kezdet, silány véget ért, mert a Prágában kilátásba tett császári segélysereg sehhol sem mutatkozott, s miután cserbe hagyatva látta magát, vissza kellett térnie. ¹⁾

A török udvar, a nagy Szolymán hagyományos politikájához ragaszkodva, Erdély iránt folyvást kímélettel volt. A szultán Zsigmondhoz csauzt küldött, azt izenteté, hogy Erdély adóját elengedi, a két Oláhország feletti fensőségét elismeri, csak vele s ne Rudolffal szövetkezzék. Zsigmond a helyett, hogy a feltételeket érett megfontolás alá vette volna, azokat Rudolfnak jul. 29-ről megküldé; mire fennöl, aug. 17-dikéről, igen egyszerűleg azt kapta; mit előre gondolhatott, hogy vesse félre az egészet. Jól van, tehát ismét fegyverkezett. Azonban Mohamed szultán sem késett a török birodalom akkori hatalmát éreztetni, felkelté sergeit, s septeinberben Magyarországra rontott. Zsigmond mint a magyar király szövetségese, 10,000 emberrel maga is a Tiszához szállt. Maximilián főherczeg is alá jött Kassáról; az erdélyi és magyarhoni sereg egyesült: mi igen lélekemelő jelenet lett volna, ha nem a lett volna a kérdés, hogy az annyi felöl magtámadtatott s elsodortatással fenyegetett anyahon egyidőrei elbukása esetére, legalább Erdély, mint a hajdani-független magyar királyság romja, koczkára ne tétessék . . . Egyesültek tehát, a csaták megkezdődtek és változó szerencsével folytak, mígnem oct. 26-án megesett a keresztes véres csata, hol a török győzött, s mintegy 6000 magyar, még pedig az erdélyiek részéről Géczi Ferencz, Csáki Zsigmond, Borbély András, a György fia, Lázár István, ²⁾ Szilvás i Péter, a tudós Cserényi Mihály, Cseh Ferencz és György mellett, csatatéren maradt vagy 2000 ember, azok közt egy sereg kék darabont. ³⁾ S midőn Zsigmond serge romját összeszedte, arra ébredett, hogy a magyarhoni sergek már messzi jártak; mire ő is felszedte a sátorfát, s vert hadával hazajött.

A török háborúk azon időben csak is oct. végéig szoktak vala tartani, Szt.-Demeter napján a szultán most is megfordítá sergeit, de kivívott győzelme tavaszra még véresebb rohamot tett kilátásba.

¹⁾ W. Bethlen IV. 8. Chrouic. Fuchj. 125. ²⁾ Gyalakuti Lázár. L. gróf Lázár család. 125. ³⁾ Wolf de Bethlen IV. 27. Miles 174.

Rudolf tehát keményen készült. Mihály oláhoni vajdát felhivatá, felment s ez útjában Zsigmondot is meglátogató. Majd őt is felszólíták. Felkészült, Mária Kristiernát a Kővári-várba szálltá; maga 140 személyből álló kísérettel, kik között most Bocskai is jelen van, s cancellára Józsika István sem hiányozhatott, másodszer is felindult. Prágába 1597 febr. 17-Sn érkezett meg, hol Zsigmondot, ki a tavasszal megújulandó török háború kimenetelétől tartott, arra kívánták venni, hogy a fejedelemségről Rudolf császár, mint magyar király részére mondjon le. A jezsuiták még tovább mentek, nem kevesebbet akartak, minthogy nejtől válják el, s nehogy örököszt hagyjon, a fejedelemséget bíbornoksággal, Erdélyt Romával cserélje fel. ¹⁾ Az ifjú fejedelemnek tetszettek ugyan a kalandos gondolatok, s mindamelllett, hogy szép nejt vele meguntaták; csak is a fejedelemségről lemondásba egyezett belé; s mire el lön fogadva, mart. 4-én Rudolf nagy udvari pompa között, sajátkezüleg akasztá Zsigmond nyakába a Filep spanyol királytól részére kért aranygyapjas vitézi jelvényt, mi által rom. szent birodalmi herceggé, a rom. katolikus vallás védőjévé, s a római császár hűbéresévé lön felavatva. ²⁾ Miután a szerződéssel készen voltak, s Zsigmond a fejedelemséget 100,000 ft. évi jövedelem, s az ekkor Csehországból kiszakított oppelni és ratibori hercegségekért Rudolfnak átengedte, mart. 7-én leindult. Rudolf pedig, apr. 10-én, a terv kivitelét tanácsosainak elrendelte.

Mint e tettéből látjuk, a még ifjú fejedelem teljesen tanácsadói lapdájává engedte át magát. A kimerültség, nejtvel mesterségesen eszközölt feszült viszonya, a megnehezített kormányzás — kedélyét meghasonlásba hozták, életuntság, cembergyűlölet, világ-fájdalom kezdett rajta erőt venni, s innen azon ziláltság, következetlenség, mely ezután minden léptén előmlik.

A mint Prágából hazajött, Fejérvárra apr. 27-ére országgyűlést hirdetett. Hogy mit végzett oda fenn, arról mit sein szólott, az elnyomott közvélemény még kérdezőleg sem emelte fel szavát; s a terrorisált hongyülés még köszönetét szavazott, hogy az ország javáért személyesen futkároz. ³⁾

¹⁾ Istvánfi, Libro XXX. ²⁾ Erd. Tört. Adatok. 111. 32.: ³⁾ Törvény-cikk, Mike Gyűjt. I. 897.

Hogy kormányzása ekkori szellemére s ingerült kedélyének jelzésére példát idézzünk, megemlíjük az összeütközést, mely közte s a nagyváradiak között történt; ő úgy akart, hogy Váradot Rudolf kezébe adja; s első lépésül oda jezsuitákat akart bevinni; mit a váradiak megsejtve, parancsának ellene szegültek.¹⁾ Erre Báthori Zsigmond jún. 2-áról szóról szóra ily despotához illően irt hozzájok: „Hitigazítás nem a ti dolgotok, hagyjatok békét ... Te pedig Király György uram, felnyisd a szemetet, száján tartsd a szolgáló rendet, mert valaki léssen kezdője, vagy kapitány, vagy lovász, vagy pap, egy istráng szálat meg nem kímélek tőle . . . Nem parasztemberhez illik a hitigazítás, sem vargához, sem szöcshez, sem a protestatióvali fenyegetés egy pór bertyo áruló kurva fiához.“ Mely fellépés, felesleges is mondanunk, hogy véres következményeket vont maga után.

Tavaszzal Magyarországon a török osztrák-háború ismét megnyílt. A török elleni harczolás népszerűtlen lévén Erdélyben, Zsigmond nem nagy részt vehetett. De hogy magát Rudolf kegyében fenlathassa, Józsika Istvánt, — kit rokona, Gyulai özvegye elvételével s adományozásokkal gazdagított — Temesvár alá küldé, de ő se mehetett többre mint azelőtti évben Zsigmond, s september 27-dikén eredmény nélkül, sőt veszteséggel téré meg; azonban a magyarhoni sergek a törökökön diadalokat arattak.

A török vesztese s a császáriak győzelme Zsigmondot még mélyebben meríté a habozásba. Megvesztegetett udvaroncza minden perczet felhasználtak, hogy a török boszujával rettegtesék. Félelme már is agyrémeket alkotott, s álbarátai egyre tanácsiak, hogy csakugyan czélszerű lesz, visszalépni: ma Bocskait, holnap Kornist, majd Józsikát kínálgatá a fejdelemséggel, de átengedni nem akarta; ³⁾ s Erdély függetlensége megmentésére tervekről gondolkoztak.

Késő már, mert Zsigmond Prágában jártakor lemondást ígért. Az okmányt Rudolf dec. 13-án aláírta, s azzal Carilli Erdélybe érkezett, hogy Zsigmonddal elfogadtassa. A nevezetes okmány a következő sarkalatosabb pontokat tartalmazá:

¹⁾ Miles, Wiirngengel 175. ²⁾ Kulcsárlele Krónika 84. ³⁾ W. Bethlen IV. 44.

Zsigmond meggondolva, hogy Erdélyt a török hatalom ellenében meg nem tarthatja, a fejedelemségről ezennel lemond, fejedelmi jogait Rudolf császárra, mint magyar királyra ruházza át, úgy, hogy a császár azt nevezze következőjének, vagy gubernátorának, kit jónak lát. Rudolf pedig császári és királyi jogánál fogva átveszi Erdélyt; Zsigmondnak pedig életéig Oppolia és Ratiborherczegségeket adja, ad ezenkívül éltéig évenként 50,000 tallért, ¹⁾ s azt Rómában, vagy a hol lakni akar, fizetteti ki; Ígérte továbbá, hogy ha szándékához képest pappá akar lenni, nejétől elválasztja, bíbornokságot s a spanyol királytól néhány ezer arany papi jövedelmet eszközöl számára; kikötetett, hogy a fejedelmné jegyajándékba kapott erdélyi javait megtartja, « óhajtas fejeztetett ki az iránt, hogy ha csak lehet, Zsigmond következőjéhez menjen férjhez; egyébiránt az okmány a fejdelem adományozásait érvényben hagyá. ²⁾

Carilli, ki 1598. jan. 21-én érkezett Zsigmondhoz, sajátlag Romából jött gróf T i h u r n n a s neki mint irja, Miiles a pápa és császár nevében aranyhegyeket Ígértek; ³⁾ ő szinleg a lehozott szerződést elfogadta ugyan, de híveivel titkon abban egyezett meg, hogy a kormányt gubernatori czimmal Józsika Istvánra ruhásván, kísértse meg a porta oltalma alá visszamenni e végre Konsiántinápolyba követet indítottak; a mellett Józsika Zsigmond tudával, mondhatni megbizásból Kassára levelet intézett, hogy az Erdélyt átvevő biztosok a lejövetellel ne siessenek. . . ⁴⁾ Elkésett lépés, mert Rudolf Maximilián főherczeget Erdély kormányzójává nevezte, s Szuhadi István czimzetes Csanádi püspököt, s az ősz Istvánfi Miklós alnádorispánt, s velek Pecz Bertalan osztrák törvénytudort azon utasítással, hogy Erdélyt átvegyék s egyelőre Mária Írisztiernának adják át — jan. 31-én leinditá. ⁵⁾ Hajnold Miklós, fogalmazó pedig arra rendeltetett ki, hogy Erdély jövedelmeit irja össze. ⁶⁾

A biztosok sejtven az erdélyi hangulatot egyideig Kassán vesztegmaradtak, s miután látták, hogy Zsigmond szépszerivel

¹⁾ Az az 16,666 pft, mintán a tallér a németeknél a mi magyarforintunkkal egy volt. Okl. Uj. m. Muz. 1855. 515 l. ²⁾ Okl. Uj m. Muzeum 1858 IV. f. 193 I. ³⁾ Miles, Würngengel 197. ⁴⁾ W. Bethlen IV. Mlles Würngengel 179. Simlglanus Okl. Uj in. Muzeum 1855. 497. ⁶⁾ Okl. Uj, m. Muzenm 1855. 502 l.

nem enged, mart. 10-én egy rendelet kelt, mely Magyarországot harczy készületre szólítja, hogyha az Erdélyt átvenni akaró biztosok akadályra találának, fegyverrel lehessen őket támogatni.

Ily fenyegető helyzetben Zsigmond mart. 23-ára hongyülést hívott össze.¹⁾ Mi fog ott történni, a rendek előtt még titok. Egyik jezsuita, ki Józsikával a legnagyobb barátságot szinlette, Zsigmond udvarát oda hagyá, Tordán Rudolf közelgő biztosainak, mit Józsikától kivehetett, besugá. Ezek a gyűlés alatt Fejérvárra érkeztek, Zsigmondot megtámadák; ő mindent Józsikára vetett, magát pedig Erdély átadására hajlandónak nyilatkoztatá. Az országgyűlés még folyt, s a mint apr. 4-én ²⁾J a nagy templomba tanácskozásra felgyűlnének, azon meglepő izenetet veszik, hogy a fejedelmi palotába menjenek; felmentek. A biztosokat ott találták, a rendeket köszönték, s felolvasók Rudolf felhatalmazását, mely a őket teljhatalommal ruházta fel; ³⁾ elmondák; hogy Zsigmond Erdélyt, a tán bekövetkezhető lemondás esetére sogora Rudolf oltalmába ajánlta, s nincs egyéb hátra, minthogy az esküt letegyék. Képzelmelni a meglepetést, a zajt, mely az alkotmányos ország feletti titkos alkudozás felett keletkezett. Azonban Zsigmond az udvarra mutatott, hol L á z á r i István, ugyanazon kék darabontokkal, kik az 1594—i vórnapokat előidézték, fel vala állítva. A fejdelem felindulásából kitetszett, hogy ismét bűnbakot keres, hogy magát fedezhesse. Erre a biztosok elővették Józsika István levelét, mely a nem sietést tanácsolja; s miután a fejdelem tagadá, mintha tudtával íratott volna: a biztosok J ó z s i k á t a császár és haza ellenségének nyilváníták. Lázári István fegyveresekkel belépett, Józsikát, mint Zsigmond legmeghittebb emberét a többek rémitésére megfogatá.

Nehéz perczek álltak be. A rendek Damokles kardját láták fejjök felett. Az eskületétel sürgetése fő- és vagyonvesztés büntetése alatt újra ismételtetett. ⁴⁾ E parancsra, írja Bethlen F., bánatos mély hallgatás állott be. Minden a kolozsvári vérpadra gondolt. De volt még most is, ki szót mert emelni. Teke Ferencz kolozsi

¹⁾ Törvénycz. Erii. Tört. Tdra. I. 208. ²⁾ Egykorit vers.

Heute ist dér vierle April

Matt schickt den Narren wohin mán will.

³⁾ Okl. Uj. m. Múzeum 1855. X. 501 I. ⁴⁾ W. d. Bethlen. IV. 76.

főispán a fejdelemhez fordult, az annyit zaklatott nemzet, annyit szenvedett haza nevében felkérte, ne siessen el ily nagy dolgot, s ha le akar mondani, ám lássa; de az ország fejdelemválasztási «szabadságát, az alkotmányt, mire elei és ő is esküt tett le, ne tapodja el. — Zsigmond; mint abszolút fejdelem l'état c'est moi-val szeretett volna felelni; de a rögtöni kényszer mégis elmaradt . . . Nehány napot nyertek gondolkozásra. Úgy látszik, az erőszak minden színét elakarák távoztatni, nehogy vérnek kelljen ömölnie. A néhány nap is eltölt. A rendek belátva a helyzet súlyát, apr. 8-án meggyőződve, hogy tűz és víz közé vannak szorítva, hosszas egyezkedés után — mint Bethlen írja — ajkokkal, de nem szivekkel az esküt letették; 0 még pedig következő szertartással: A rendek Rudolfnak, mint Magyarhon királyának hűségesküt hoztak, oly hozzáadással, hogy a mit fejedelmei vagy kormányzói által rendel, annak engedelmeskedni fognak; a királyi biztosok szintén, mint a koronázott magyar király teljhatalmazottjai megesküdtek arra: hogy Zsigmond történhető halála esetére, vagy ha valamikor, vagy épen most kedve lenne a fejdeleinségről Rudolf részére lemondani, s ha abba a rendek beleegyeznének: fogadják i-ür, hogy Rudolf Erdély törvényeit, kiváltságait, a fejedelmek adományait érvényben hagyja; 2-or, hogy a bevett vallások szabadságokban megtartatnak; 3-or, hogy a fiscalításokhoz tiszték honfiakból fognak alkalmaztatni; 4-er, hogy a mostani 12 tagból álló kormánytanácson és közigazgatáson változtatni nem fog. Az eskü feltételezen hangzott ugyan, de úgy látszik, hogy Zsigmond fenségi jogairól teljesen lemondott, mert a törvényczikkben a rendek kikütkék, hogy a függöben levö per- és egyéb okmányok még nevében kelhessenek.

Erre a fejdelem apr. 10-én aláírta a bevezettnek nyilvánított országgyűlés végzéseit, a melyekben mintha semmi lemondás se történt volna, a rendek Rudolffal szemben csak consensus és concordiaról és unióról beszéltek. ³⁾ Azonban, hátra volt még az országgyűlés ünnepélyes berekesztése. A mint a rendek felgyűltek, legnagyobb meglepetésökré berekesztés helyett, lemondási be-

¹⁾ Wolf de Bethlen IV. 78 Erd. Tört. Adat. III 34. Simigianus 180.

²⁾ Az eskü, Uj m. Muteum. 1855 204, ³⁾ L. e törvényczikkeket. Erd Tört. Tára I. 201—208 l.

széddel lépett elő, melyben magát honáért feláldozó Codrushoz hasonlítva, mintegy áldozat, tetteit hazája és családja előtt megkísérté igazolni. Mint a történészek írják, beszédét, melyet honszeretet lengtett át, az elfogódás és könv miatt léibe kellett szakasztania: mi akkora sensatiót idézett elő, hogy a biztosok felkérték, lemondását egyidőre halasztaná el. O fájdalmas sóhaj közt, egyszerűleg, késő bölcs tanácsnak nevezte . . . Erre Náprádi Demeter, erdélyi püspök vette fel a szót, elbucszutatván tőle a rendeket, a hit alól híveit a vallás nevében feloldozá. Zsigmond ismét felállt: s megtört kedélyvel magát az emberi sors játékának nevező, ki ezennel felejthetlen hazájáért a hányódás vándorbotját vesz fel, s felszólító a rendeket, hogy e perctől barátjoknak nézzék őt . . . Megható jelenet. . . Zsigmond soha sem volt nemesebb, mint lemondása pillanatában.¹⁾

Bevégződván, a királyi biztosok Józsika Istvánt a fogházból elővezetteték. A sok szép adományokkal felruházott férfi azon szavakkal: „így szoktak a fejdelmek fizetni,“ a reá várakozó gyászszekérre lépett . . . Javait elkobzák, nejének egyedül Gerendet hagyják meg, személyére lévén adományozva. Szathmárra vitték, hol mint látni fogjuk, fejét veszti.

Józsika után Zsigmond távozása következett. Készülődése perezében már nem játszá az elérzékenyülttet; mint böszült orosz-lány lépett fel: a kincstárt szekérre rakatá, nehogy idegen kézre jusson; a fejdelmi lakról letépett minden aranyot, ezüstöt; a magyar királyok, fejdelmek emlékül tartott fegyverzeteit elajándékozód, a titkos levéltárból tüzet rakatott. Egyelőre Kisfaludra, onnan Görgénybe, Bocskai várába ment ... honnan apr. 15-én, Hunyadi Ferencz orvosa, Mindszenti Benedek, Szikszai Imre, és C a r i 11 i Alphonstól kísértetve Oppoliába, vagy mint az erdélyiek nevezők, Inopiába távozott.²⁾

A családi vér erényei, hősiesség, jóság, eszesség culminációját minden családban előbb utóbb eléri, s azontúl csakis a család gyengeségei jutnak a maradékra: — ki kell mondanunk, hogy Zsigmond a Báthori-család culminációján innen született, ő a nemes Báthori vérnek csak gyengeségeit örökölte.

¹⁾ W. de Bethlen IV. 89—106 1.²⁾ Erd. Tört Tára I. 186. Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. 111. 93. W. Bethlen. IV. 110 Fundgrub. III. 166.

Annyival mégis tartozunk jellemének, hogy változandósága indokát nem egyedül szerencsétlen természetében, hanem a török hosszúra nyúlt háborújában s gyakori csatavesztéseiben, s az osztrákok harczi szerencséjében kell keresnünk. A török, mintha prófétája elhagyta volna, egyre veszté Magyarhonban a csatákat: a kolozsvári véres jelenetek, a kanizsai, szikszói, szineki, székesfejérvári, romhányi vesztett csaták, Szécsény, Kékkő, Hollókő, Dévén, Drégely, Nográd s több várak töröktől elvesztése előzte meg hogy Zsigmond havasalföldi szerencsés hadjárata, s a Jenő és Lippa megvétele mellett is ismét visszakiváncozott a törökhez, azt a szultán 1596—i magyarhoni szerencsés hadjárata idézte elő . . . Politikája, a török szerencséje és szerencsétlenségének óramutatója: lemondását pedig Tata, Babocsa; Visegrád, Vác, Hatvan, Pápa, Nagy-Győr elvesztése vonta maga után. .. Meg kell még említenünk, hogy Moldva és Oláhország a töröktől szintén Rudolffhoz hajlott volt . . . s hogy ez által Erdély egy nemzeti nagy gondolat felé sietett, — a pogánytöli megszabaduláshoz, s az anyahonnali viszont egyesüléshez.

A török megtörése ekkor európai kérdés volt. Erdélyt s a két Oláhországot ezért szakíták el tőle . . . Zsigmond e politikának lón áldozata.

Mária Krisztierna. (1598. apríl 10.—augusztus 15)

A kormányt felveszi. Maximilián kinevezett kormányzó helyett Zsigmondi Jó haza Oppollából.

Zsigmond elment, ide hagyta a hazát. A királyi biztosok egyike, Istvánfi Miklós alnádor, Mária Krisztiernához Báthori Zsigmond férjes özvegységre juttatott nejéhez ment Kővárra, hol a szerencsétlen áldozat több időtől fogva mintegy belebezve élt. Átadá nagybátyja, Rudolf császár levelét, melyből belátható, hogy Zsigmond lemondatása régebb el volt határozva, s melyben neki a leendő kormányzó, Maximilián főherczeg megérkezésének bevárása, vagy anyjáhozi rögtön visszatérése közt választást engedtek. A bánatos fejedelemné Maximilián bevarását választá.

A kir. biztosok, szintén ezt látták czélszerűnek, minthogy Maximilián, a császár testvére, egészen magyarba öltözve, már Kassáig lejtött vala.¹⁾ Mig a főherczeg megérkezik, némi kormányt kelle szervezni, e végre Mária Krisztiernát Fejérvárra hívák, hogy nevében a kormányzást megkezdhessék.

M. Krisztierna tehát apr. vége felé Kővárról megindult, s Csáki István, Géczi Péter, Keresztúri Kristóf, a Józsika helyébe cancellárává nevezett N á p r á d i Demeter püspök és gr. Thurn Zsigmond, fennől hozott titoknoka kíséretében, mély gyászba öltözve; mint özvegy érkezett a minden ékességétől megfosztott fejedelmi palotába. A királyi biztosok Erdélyhez kiáltványt bocsátottak, felszólíták, hogy Szászsebeshez táborba száljának.²⁾

Mig ezek gyűlnek, Mihály vajda Zsigmond lemondásán megütözve, s a töröktől féltében, a kir. biztosokhoz kémeleő követeket küldött: mire Istvánfiék magokhoz véve K o r n í s G. és Senyiei Pongrácz tanácsosokat, hozzá, Oláhországba mentek, jun. 17-kén a császár protectioja alá menetelét, szabad vajdaválasztás, s az erdélyinél kedvezőbb más feltételek mellett, aláíraták.³⁾ Hazajöven, Maximilián főherceget, újra meg újra felszólíták, hogy induljon;

¹⁾ Fundgr. III. 15. ²⁾ Wolf d. Bethlen IV. 114. ³⁾ Miles 192.

de a főherceg, ki Lengyelországban szintén királylyá választott volt, s mivel a császár rendelkezésére elég pénzt nem küldött, megbukott: jövetelét, míg pénz nem jön, határozottan megtagadta. ¹⁾

Nem is ok nélkül, mert a török Erdélyt nem kívánta oly könnyeden koczára tenni. Serget ültetett fel. A temesvári basa a Marospartján Csanádvárát ostrom alá vette, s Lugosi Fereucz várparancsnok és lugosi bán, Barcsai Andrással egyesülten, vele csatába keveredtek. Már a török főerő és tatárság is megindult. A főherceget sürgető futár egyik a más hátán van, de még se mozdult, mert az általa követelt százezer forint sok pénz volt Erdélyért Rudolfnak, ki mikor meghalt (1612), titkos pénztárában 17 milliót hagyott. ²⁾ A tatárság már csaknem határainkon áll. A két szék közt porban maradt Erdély mindinkább fenyegetve lőn, a Szászsebesnél táborzó főrendek a kir. biztosokhoz köidének; s felkérték, hogy ígéretök^t a hon oltalma érdekében váltsák be. S miután látták, hogy csak szép szóval vannak kecsegtetve, önmagukra támaszkodva, Szászváros felé ellenség elébe készültek. ³⁾

Nehéz egy helyzet. A török jö, s az ország fő nélkül áll. Mária Kristierna, a most 24 éves szép és miveit fejedelmi hölgy, ki a latin nyelvet jól beszélte, s a magyarok tiszteletét teljesen bírta, a honfiak elnézése s a biztosok felhasználása következtében, rendelkezett ugyan, sőt adományozott, Ítéleteket irt alá, a peres levelek hozzá címeztek, s bár Szuhai István váczsi, Náprádi Demeter erdélyi püspök és cancellár ellenjegyzése mellett magát mint „fejdelem“ írta alá, s így a fejdelemség tetteleg folyt, az ország mondhatni még sem tudta, hogy ki sajátlag fejedelme. Mert a kinevezett főkormányzó, Maximilián főherceg állomását még mind késett elfoglalni; a fejdelemné pedig Erdély idehagyására készült, jegyajándékba kapott uradalmait Kakas István, javai főigazgatójának 24,500 tallér haszonbérért már oda alkudta. ⁴⁾

Ily elhagyott állapotban kapta Bocskai a táborban Marczelli Benedek útján Zsigntond hozzá intézett levelét, melyben vádolva magát, hogy idegenekre hallgatva, idejutott; kérte mindenre mi

¹⁾ L. ez erőteljes oklevelet: Új m. Muzeum 1855. 506. 1. ²⁾ Ugyanott 508 1- ³⁾ Wolf Bethlen IV. 132. ⁴⁾ Lásd e jegyajándék további történetét, Fundgruben I. 157.

kedves, hogy szabadítsa meg száműzetéséből, s adja vissza hazájának. ¹⁾

Bocskai látva a hon kényes helyzetét, a levelet Náprádi Demeter püspökkel, Kornis Gáspár és Farkassal azonnal közíé, ezek meggondolva azt, hogy a Maximilián késedelmeskedése török táborot vagy anarchiát vonhat maga után, s mintha sejtették volna a Mihály vajda és Básta alatti taktikát, nehogy a haza martalékul oda dobassék, Zsigmond elébe paripákat indítanak.

Zsigmond, kinek a kitartás nem tartozott erősebb oldalához, sietett volna ugyan feltett célját keresztül vinni; azonban, mert az oppoliai várból hír nélkül még lovagolni sem mehetett ki, egyelőre bajosnak hitte. De mellette maradt egyik hiv embere Szikszai Imre ösztönzése végre is minden akadályt legyőzött.

Mária Krisztierna, mit sem tudva, a mind közelebb nyomuló törökségtől félelmében már hazafelé indult; Náprádi püspök, Keresztúri Kristóf, kolozsmegyei főispán, s mások biztos fedezetkíséretében Fejérvártt elhagyá, aug. 13-án Kolozsvárra érkezett, a város birájához Katonai Mihályhoz szállt. Harmadnap éjjelén a felvont várkapukhoz egy barát érkezett két szolgálával, ki a bírót magához kéreté. A kapu erre megnyílt. S kevés idő múlva Zsigmond, ki vadászat ürügye alatt Oppoliát elhagyta, s Lengyelhonon keresztül szerencsésen menekült — egész váratlanul szencsétlen szép neje szobájába lépett. ²⁾ Egy lovagias férj és egy nemes keblű nő állt egymással szemben, kit a befolyások, hogy utódok nélkül maradjanak, egymástól elidegenítették vala. Fájdalmas kibékülés fejezte be a jelenetet. Zsigmond, mikép Napoleon, mikor Elbát elhagyá; ellenei bámulatára mint fejdelem köszönté Erdélyt; ³⁾ s a kormány kiejtett gyeplőjét, mit Maximilián főherczeg felvenni nem akart, kezébe ragadva, négyhavi bujdösás után, másodsor is uralkodni kezdett.

¹⁾ Wolf. Bethlen. IV. 132 I. ²⁾ Wolf d. Bethle.i IV. 136.—41 D. Fundgruben 111. 151, ³⁾ A szerencsétlen fejdelemné további soisáral 1. Fundgruben. 1. 56. 153.

Báthori Zsigmond, másodsor.

(1599. aug. 15—1599. mart. 1.)

Zs. visszajő. A török ellen aergét felültel. Rudolfal új szerződést kísért. Erdélynek a törökhözi visszatérést ajánlja. A fejedelemséget Báthori Endrének átadja. Másodsor is lemond.

Zsigmond a mint Oppoliából Kolozsvárra visszaérkezett, gyorsfutárt indított Szászsebesre, tudatá Bocskaival, hogy nejjével kibékült, s trénát elfoglalni szándékozik. E hirt Bocskai aug. \ 6-a éjjelén vette, azzal Í o r n i s Gáspár sátrába sietett: reggel a tábor főnökeit egybehívák, s határozattá lön, hogy miután Maximilián be nem jött, miután a császártól sem segélysereg, sem pénz nem érkezett, a kormányt Zsigmondnak visszaadják, s azzal Zsigmondot a táborral újra fejdelemnek kiáltaták ki.

Ekkor érkeztek Kolozsvár követei a k. biztosokhoz Fejérvárra, hogy a város Zsigmondtól lefoglalását bejelentsék. De veszik egyszersmind a tábor azon izenetét is, hogy Zsigmondhoz indult követekre, ha jó kell, ki ne csapjanak. Képzelné lehet meglepetésüket. Tollat ragadtak, a szász városokhoz kiírtak, hogy maradjanak hívek; Maximiliánhoz pedig három utón indítanak futárt, hogy siessen bejönni; de mind a három kézre került.

A tábor Bocskai István, K o r n i s Gáspár és Farkast, Csomortáni Tamást néhány szász főemberrel Kolozsvárra küldé, hogy Zsigmondot mint fejdelmet köszöntsék, s kérjék fel, hogy országgyűlést hirdettessen. Zsigmond örömmel fogadta őket, a kormányzat új szervezésére Tordára országgyűlést hirdetének.

Hogy Maximilian főherceg bejövételét meggátolja, aug. 22-n kereken megírta, hogy miután a kötések meg nem tárták, vele mint eszelőssel bántak, visszajött Erdélybe. De nehogy megtámadtassék, aug. 27-ről kijelenté, hogy bár hazajött, a császárral a jó egyetértést felbontani nem akarja. Azonban Maximilián a mint

¹⁾ Wolf . Bethlen IV. 147. 1.

Zsigmond megérkezének hírére vette, Kassáról a zászsebes! táborhoz kemény hangú levelet intézett, melyben tudatta, hogy sereggel indul; addig pedig míg eljő, esküjökhez híven Zsigmondnak, töröknek, tatárnak fegyverrel is álljanak ellene.¹⁾ Késő már, mert már N.-Váradon kívül minden meghajolt; ez bár Sennyei Pongráczot és Toldi Istvánt hozzájok küldő, meri mint fennebb elbeszéltük őket szál kötéllel fenyegeté, a főkapitány Király György ellenzésére a várat nem adá.

Az aug. 29-ére hirdetett hongyülésre Zsigmond fenséges ne-jével ugyanazon kocsin ülve érkezett Tordára. A szerencsétlen fejedelmi pár kibékülése örömmel fogadtatott. Mire a gyűlés megnyílt, s megnyitó beszédét elmondá, a panaszos hang, mely a lemondás történetét s a reakövetkezett négy havi száműzetést rajzoló, a hont a 25 éves fiatal fejdelemmel k i b é k í t é. Elmondá, hogy elejétől két Alphons nyomása alatt nyögött, s ki nem állhatván előlök, Erdélyt inkább a magyar koronával egycsité; elpanaszlá, hogy a Rudolf által részére kikötött pénzből még mit sem kapott; hogy a gyönyörű Erdély helyébe, köves hegyeket, s lakásul romokat, oly épületeket kapott, melyeknél itthon majorházai is különbek; végül felkérte a rendeket, ismerjék el újra fejedelmöknek.²⁾

A rendek belátva azt, hogy a hon ügye, egy hajóéhoz hasonlított, mely a vihar vészei, villámai középeit kormányos nélkül martalékul volt esendő — Zsigmondot visszavették. Biztosíltaták vele az alkotmányt, igen a vallásszabadságot, Várad protestáns vallását; megígérleték vele, hogy a jezsuitákat csak Kolozsvárit szenvedí, hogy idegeneknek hivatalt nem ad: a haza és fejdelem egymás tetteire a feledés fátyolét veté, s Zsigmond halála esetére a szabad fejdelem választást fenhagyá³⁾ . . . S mindezekre az esküt újra letették.⁴⁾

Aug. 29-én Hallév Gábor, küüllői főispánt, Trauzner Lukácsot Maximilián főherczeghez indíták Kassára, hogy a fejdelem visszatérését indokolják. Bodoni Istvánt Mihály vajdához küldők, hogy szövetségét megújítsa. Ezzel a királyi biztosokat Fejérvárról Tordára hivatá, s azok kíséretében fejedelmi székébe bevonult.

¹⁾ Okl. Új. m Muieum 1855.508. ²⁾VV. d. Bethlen, IV. 152. 1. Miike. Wiirgengel 198. ³⁾ Törvéncz. V. M. or. Minerva 1829 18. 1. ⁴⁾ Wolf ds Bethlen. IV. 155.

Azonban míg ő államcsínyét végrehajtó; a császári sergok Várad alá érkeztek, Király György főkapitány Zsigmond elleni, felébb indokolt boszújában Nyári Pálnak feladá, s így Várad környékével a Szilágy is Rudolphhoz szakada. A Bánság felől pedig a török nyomult, Lúgost már is ostromolta. Zsigniond helyzete a skorpióéhoz kezdett hasonlítani, melyet üldözői tűzzel szoktak körül venni, melyre aztán önfulánkjával vet végett életének.

A két felől közelgő vést elhárítandó, az országot felültel, Szászsebesen tábort állított; de hogy mily kevésbé lelkesült Erdély érette, mulatják a szászsebesi táborban hozott törvényczikkek, melyek a felülni nem akarókat keményen fenyegetik. ¹⁾

Rudolf, hogy az erdélyieket s Zsigmondot megsebezze, s félelmet idézzen elő, Marinus Jánost egy dalmatát Szatmárra küldő, s Józsika Istvánnak, egy török rab által fejét véteté, — épen azon napon, sept. 11-én, melyen négy év előtt Báthori Boldizsárt és Kovácsoczit Zsigmond az ő tanácsára megfojtatá. Minek hallására Zsigmond a két királyi biztost, Szuhaités Islvánfit vasba vereté; de Haller Gáborok kedvező válasszal térvén meg, haza boesátá őket. ²⁾ Rudolf, mert a török miatt nem akart Zsigmond ellen fellépni, békés szellemet tettetett; de nem a török, mely a bánsági várakat, Csanádal, Aradat, Nagylakot megtámadta, bevette. A tatár dián Szatrcsi Meheined nagyvezérrel egyesülten, Erdélyre készültek rontani. Hogy a török sergeket kikémleltesse, előbb a törökül beszélő Óvári Istvánt küldék ki; s mire a basa, mint egy Scipio Nadagaranál a Hannibál kémének 200,000 főből álló sergérc mutatott: Zsigmond aranyokat vett elő, S e n n y e j Pongráozot várhegyi lökaptánt, Kornis Farkas és Palatics György lugosi bánt küldő a fővezér és tatárkámhoz, hűség Ígéret mellett kivitték, hogy ez úttal Erdély meg lön kiméivé. ³⁾ De azért hogy túl is kegyet keressen, sept. 13 Maximilián főherczegnek Bogáti Menyhárt által tudtára adatá, hogy a török Várad felé indult, s felajánló magát, hogy ha kell maga is sürget vezérel ellenek.⁴⁾ És úgy tett, a felült 16000 főből álló hadát, mi eddig Dévánál táborozott, a Körös vize mellé Sebesvárhoz, részint Székely Mózes alatt Somlyóhoz telepité. Ez alatt a török Váradat sept. 29-én ostrom alá vette, mire Maximilián főherczeg Buda

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. I 939. ²⁾ Wolf d. Bethlen IV. 160. Miles 202, ³⁾ Miles, Wiirgengel 201.

osrom alá vételével, a váradi őrség pedig oly vitéz ellentállással felelt, hogy a basának 14 napi ostrom után veretve kellett eltávoznia, miért is zsinórt kapott. Zsigmond pedig a Körös mellett fekvő táborban, hogy a régóta fegyverben álló rendeket újabb összejöveteltől megkímélje, oct. 30-án gyűlést tartott, az elfordított veszélyért magának hálát, a továbbiakra adót szavaztatott.

A tél elnyugtatáa ugyan a fegyvereket; de Zsigmond belátta hogy azon feszült viszony, melybe a törökkel s más felől császári sógoraival sodortatott, hosszason annál kevésbé tarthat, mert az utolsókat öt folyvást csak Oppolia herczegének címezgeték. Azon gondolatra jött tehát, hogy Erdélyt a törökkel kibékítse, s hazája felzaklatott nyugalma a régi lábra állítsa vissza. De minthogy a jezsuitáknak kemény esküt tett vala le, hogy maga a pogánynyal szövetekezni nem fog. Báthori Endre bíbornokra gondolt, Kabos Istvánt titkon Lengyelországba kiildé s felszólítá; hogy Erdélybe siessen.

Nem bízván teljesen terve kivitelében; hogy fennöl magát biztosítsa, Kamuthi Farkast Rudolffhoz indítá, hogy öt újra megnyerje, s új egyezkedésre bírja. Ő megjövén, 1599 jan. elején Fejérvárt gyűlést tartott, B o c s k a y t és cancellárát N á p r ádi püspökét felindítá, hogy a prágai egyezményen, a statusquo és szabad fejdelem választás alapján módosítást eszközöljenek.

Míg ezek fenmulatnak Báthori Endre bíbornok s testvére István, febr. 20-n, Lengyelországból Kolozsvárra érkeztek. Többször említett tanácsosa, Sennyei Pongrácz, a Zarándmegyében feküdt csucsi uradalom ura fogadá s vezető őket Szebenbe, hol mint erődített helyen a fejdelem (éliszállást vett vala. Szebennél maga is elejébe jött. A négy évtől fogva meghasonlásban élt rokonok kibékültek. S miután a család érdekében elhatározták, hogy Erdélyt visszavigyék a török alá, ²⁾ mart. 21-n Medgyesre gyűlést hirdető nck.

Mind a három Báthori megjelent a gyűlésre. Legelsőbben is a 80,000 ft. értékű aranykeresztet, mit János Zsigmond az országnak véghagyományozott, a múlt hadjáratra tett költségei kárpótlá-

¹⁾ Törvénycikk Mike, Art. Diet. I. 943. ²⁾ Erd. Tört. Adat. I. 51.

sául magának adatá;¹⁾ erre a törvényczikkeket, melylyel Báthori Endrét és Istvánt notáztatá, eltörölteté; erre ügyesen szőtt tervével a gyűlés elé lépett, hogy az ország a törökkel kibéküljön, ²⁾ maga helyett Endre bíbornokot ajánlá fejdelemnek. Báthori Endre magát választás alá bocsátá: a rendek a török pártiak irányában compromittált K o r n i s Gáspár és R a v a z d i György tanácsosok ellenzése mellett, megválaszták. Ő elfogadta . . . s Báthori Endre, ki egy hónap előtt, mint száműzött lépett Erdély határiba, most mint notázói fejedelme ö biztosit feledést. ³⁾

Zsigmond pedig, ki egykor magát a haza basájának képzelte, most szerény appanage felett alkudozott: maga jelevén ki e végre a hajdani beszercei grófságot, az általa Bocskainak adott saji . és vécsi uradalommal, s e mellé évenként 24,000 tallért, mit megígértek ugyan; ⁴⁾ de meg nem adtak. Mire Zsigmond másodsor is lelépett . . . Nehány nap múlva, száműzte magát, incognito Lengyelországba ment, sógorához.⁵⁾

Egy év alatt, harmadik trónváltozás. És ez annál válságosabb, mert Zsigmond béke követei, Bocskai és Náprádi, még fenmulattak.

¹⁾ W. Bethlen Érd. Tört. Tára. 1.216. Miles, 223. E kerestől egy értekezést 1. Transilvania 1862. 41. I. ²⁾ Wolf. d. Bethlen IV. 227. 30-Erd. Tört. Adt. I. 51. ³⁾ Törvényei. Erd. Tört. Tára I. 216. ⁴⁾ Chronic. Fuchsio. 141.

Báthori Endre, fejdelem.

(1599 mart. 21. — nov. 3.)

I.

Báthori Endre trónra lép. Bt&rla Kristierna, később Báthori Zsigmond kimennek Erdélyből. A két oláhonl vajda vele szövetségre lép. A török feltételesen elismeri. Malaspina visszaviszi Zsigmond politikájára. Azért Mihály vajdát «1» lene feliéptetik.

Egy férfi jelenik meg Erdély trónén, kit neve emelt ide s neve buktatott le. Egy férfi, ki mint Báthori András vajda fia, Báthori István lengyel király neveltje, mint erinelandi gazdag püspök s a szent szék bíbornoka, mint még fiatal férfi, eddig csak az élet kellemesebb oldalát ismerte. Bár a Báthoriak sok ügyességével birt, s a jezsuitáktól sokat tanult, még sem birt elég belátással arra, hogy belássa, miképp a fejedelmi bot, nem püspöki páleza, s hogy a protestáns és a térítéstől féltő Erdély támogatni őt nem fogja.

Báthori Endre 1599 mart. 21-én történt megválasztása után délezege szürkéktől vonatott kocsiban, Zsigmonddal ülve vonult be Fejérvárra, hol a várfalakról üdvölvések fogadták. A Zsigmond viharos uralkodása alatt kifáradt Erdély tőle már nevénel fogva is sokat remélt: senki sem számított arra, hogy a fejedelmi széket egy Báthori foglalja el, ki prédikátor, kőfaragó, zenész, halász, vadász, szóval minden nagyobb, mint diplomata. Fel voltak jogosítva hinni, hogy a hon félszázados szerencsés politikájára visszatérve, a török souzeranitása, ²⁾ a császár s illetőleg magyar király jó szomszédtsága mellett, Erdély függetlenségét fen fogja tartani.

Szép, de nehéz feladat. Melynek csendes megoldása közé, mint villám sújtott be az, hogy a Zsigmondiéi pár hónap előtt felküldött Bocskai és Náprádi püspök Prágában apr. 6-n egyezményt

¹⁾ L. ;Veugeboren tüzetes, Miles Würngengel 225—59 lspjn nyomán irt monographiaját. Benigni és IVeugeboren Transilvaniája 1853. I II, 111. füzet. ²⁾ Gr. Miké, Erd. Tört. Adatok I. 51.

írtak alá, melynél fogva Erdélyt Rudolfnak Báthori Zsigmonddal nevében ujlag átegyezték. ¹⁾ Képzeltetni a meglepetést, a mikor az erdélyi és prágai udvar, mondhatni ugyanazon időben telt váratlan lépteikről egymást értesítők; képzeltetni az erdélyiek megütközését, midőn megérték, hogy Zsigmond követői a fejedelmi választástól elállva, beleegyeztek, hogy Erdély kormányát főhercegek vegyék át, mint kormányzók. Ez egyezmény a dolgok új fordulata miatt már életbe nem léphetett. Báthori Endre tehát Kamuti Farkast Prágába indítá, s felemlítve a kereszténység szélén, a pogányság torkában fekvő Erdély nehéz helyzetét, Rudolfot más alapon szövetségre kérte fel. ²⁾

Kamuti fel sem ért, már Bécsben elfogatott, Bocskait és a püspököt Nagy-Szombattól szintén visszatéríték; s csak miután Rudolf császárnak hűséget esküdtek, bocsáttattak vissza Erdélybe.

Zsigmond ez idő alatt Fogarasban mulatott. Eléggé meg volt már törve, de hogy viszonyait még ziláltabbá tegyék, álbáratai azt tanácsolák, hogy nejétől válják el.

Hogy az anyagi jóságú nő e botránynak ki ne tétessék, jó emberei mindent elkövettek. Zsigmondnak fejébe verték, hogy ánya Majláth Margit, az általa kivégeztetett Báthori Boldizsár anyja, megbüvölte, s arra van kárhoztatva, hogy ha távol van nejétől epedjen érette, s ha közeledik, borzadva forduljon el tőle: Zsigmond, mennyiben rajta állt, e kinszenvedéstől kívánt szabadulni. Hogy Mária Kristierna távozhassák, Báthori Endre jegybe kapott erdélyi jószágait, Fogarast, Tekét, Marosujvárt, Monort, Kisfaludot, Enyedet, apr. 8-án átvette tőle, úgy, hogy évenként 15,000 ftot fizessen mindaddig, míg 100,000 ftban megalapított jegyajándéka le lesz törlesztve. ³⁾ Erre a Zsigmond iránti női kötelezettség alól feloldozák, s a szerencsétlen fejedelemné apr. 18-án kiindult; Báthori Endre Tövisig, Erdély főneinességének virága pedig a hon széléig, Tasnódig kíséré, hol kápolnai Bornemisza Boldizsár, szathmári várparancsnok oltalmába tevék át. E szerint Carilli Alfons jezsuita s több főúr kíséretében Stiriába ment anyjához, Erdélytől örökre bucsút vett. ⁴⁾

¹⁾ A pontokat lásd Wolf. Bethlen IV. 236.—46. ²⁾ Wolf Bethlen IV. 241. ³⁾ d. Mikó, Erd. Tört. Adatok I. 51. ⁴⁾ Okl. Új. magy. Múzeum 1858. 516. Kemény, Fundgr. I. 156. Transilvania 11. 122. Chronic. Fiichsio 142.

A Zsigmond helyzetét is rendezniök kellett. Bocskai leérkezésén, reá bírák, hogy Vécs és Sajóról Zsigmond részére mondjon le, s kapja helyébe a dévai várat. ¹⁾ Hogy ezt az országgal helybe-hagyassák, jun. 7-én Kolozsvárra országgyűlést hirdettek . . Ez is meglevön, Bátliori Zsigmond és Endre is bncsút vettek egymástól még pedig nem sejtve, hogy örökre búcsúznak. Zsigmond, miután e gyűlésen a szászok a besztercei, egyébíránt üres kolostort, mit lakásul akart vala választani, tőle inegtagadák, ²⁾ előbb Vécsre ment, minden kincseit, jószágait Bodoni Istvánra bízva, onnan Lengyelországba, Báthori Endre használatul átengedett jószágaira húzódott;³⁾ honnan Rómába szándékozott ... Ily végleték közt hányódott a félti, ki jobban neveltetve büszkesége lett volna a hazának; bíbornok rokonából fejedelmet csinált, s maga bíbornokká akart lenni; még fiatal s már is olt állt, hogy miként Róma tyránja, aranyhegyeket Ígért volna, hogy élvezetet fedezzenek fel számára. Családját, honát, nemzetét zavarba sodorta, és saját önmagával is meghasonlott . . . s most mint egy Kain bujdosni indult, hogy rémes emlékeitől szabaduljon.

Endre fejdelem a hongyülés után egy ideig Kolozsvárit maradt, de vette a kedvetlen hírt, hogy azon török-tatár tábor, mely Temesvár környékén telet és nyaralt, az erdélyi kormányváltózási rablásokra; s a Vér Mihály által parancsnokolt boros-jenőivár megtámadására kezdi felhasználni, s hogy Körösbányáig, sőt majdnem egész Fejérvárig felporlyáznak; kellemetlen helyzet, mert a inig Rudolffal tisztába nem jó, nem akart a töröknek nyilatkozni. S mint főpapi ember, a pogánynyali szövetségbe azon esetre akart belemenni, ha Rudolf véduralmát meg nem nyeri. De a tatárjárás hírére, elkellett vetni a kockát: Óvári Istvánt és Rác Istvánt a Temesvárnál álló Alip Kerai tatár khánhoz s a temesvári basához kiildé; ajándékokkal tisztelék őket, s felkérte, hogy vessék közbe magokat, mire ezek a szultán sógoránál Ibrahim nagyvezérnél kieszközlék, hogy a szultán fegyvernyugvást adott, Bá-

¹⁾ TurvényezikU. Mike, Ari. Diet. I. 973. ²⁾ Miles, Würngengel. 216 Oironic. Fuchsio 143. ³⁾ Miles Würngengel 219. Fnnclgruben 111. 151. Erd. Tori. Tára II. 23. Simigiamis I. 190.

thori Endrét a beküldött Husszain csausz által, mint fejedelmet köszönteté, s vele alkudozásba bocsátkozott. ¹⁾

Báthori Endre szándékában habozéva tétetve, hogy halogatótását palástolja, a csauszt, két legteheसेesebb főúrral, G á v a i Miklós és Budai Ferenczcel bocsátá vissza Belgrádra, kik által nem kevesebbet követelt: mint hogy jutalmául, a Báthori Zsigmond által elfoglalt Jenő és Lippa várát hagyja kezén, hogy az öt évről fizetetlen maradt adót engedjék el, s a következő öt évre se követeljenek semmit, s végre hogy Erdélyt keresztény fejedelem elleni harezra ne kényszerítsék, s Oláhországot hagyják Erdély alatt. ²⁾ Oly feltételek, melyeket Ibrahim fővezér önfejétől megadni nem mert; de miután mégis látta, hogy a követek e feltételektől elállani nem akarnak: Gávaiékat Konstantinápolyba küldötte, inig visszajönnek Erdélynek fegyvernyugvást biztosított.

A porta után a két Oláhországgal is tisztába kívánt jöni. Hogy Moldovát jobban megnyerje; azon gondolatra jött, hogy Mogilla Jeromos moldovai vajda leányát, Ifjú Jánosnak, mostoha testvéreinek megkéresse; körösbányai Nagy Jánost ki küldé tehát, s annyira vitte a dolgot, hogy 20,000 arany kölcsönös bánatpénz ígéret mellette a házassági szerződést aláírták; s a nászra napot tűztek ki ³⁾

Mihály oláhországi vajdával bajosabban boldogulhatott. Az öreg Ravazdi Györgyöt s Yitéz Miklóst júniusban hozzá küldé. De már ekkor Mihály vajda a törökkel kibékülni nem akaró erdélyi főbekkel összeségott volt. Két hónapig húzta halasztotta az ügyet, míg végre, hogy minden gyanút elháríttson, aug. 14-én 10 bojárjával az Endre fejedelem iránti hűségesküt leletle; s erről ünnepeyes okmányt adott ki. ⁴⁾

A harmadik szomszédhoz, III. Zsigmond lengyel királyhoz tanácsosát B á n f i Gábort s a követségeken jártas ítélőmestert Kakas Istvánt inditá.⁵⁾ meghagyván nekik, hogy öt mint lengyelországi polgárt és államtanácsost mentsék ki, hogy a fejedelemséget a király tudta nélkül elfogadta . . . Mire a lengyel király barátságát, segélyét ígérte.

¹⁾ Wolf d. Belh. IV. 262—68. ²⁾ Miles, Würngengel 230. ³⁾ Wolf d. Beth. IV. 271. ⁴⁾ Miles, Würngengel 231. ⁵⁾ Kakas, fia Sarlay Annának, kihez Bálhon Kristóf szállni szokott volt. Kemény, App, Dipl. XII. 1598 évhez

Végre, hogy magát a római császár felől is, legalább az el-
lenséges büntetések ellen biztosítsa, Básta György tábornok kas-
sai főhadparancsnokhoz az erdélyi főhadvezért Kornis Gáspártin-
ditá . . . ¹⁾ kinél egyébiránt kétesebb jellemű követet alig választ-
hatott volna. ²⁾

A jó szomszédság feletti ily intézkedései közepeit, honnan
legkevesebb jót várt, a töröktől két követ érkezett, Mnstapha és
Hussain csasz, kik a szultán nevében trónra téptél üdvözlék? s
biztosíták; hogy urok teljes kegyére számíthat, ha Jenöt és
Lippát, hűsége jeléül visszabocsátja.

Vájjon egyetértett-e Endre a törökhöz visszahajlani óhajtó
országgal, bajos elhatározni. Mint fejdelem meg lehet, de mint
bíbornok, minden áron óhajtotta volna ismerni a pápa nézetét
mi végre Bocskai Miklóst épen Rómába akará indítani: a midőn a
vészmadár, Malaspina szt. sevirinói püspök, pápai nuntius, ki épen
a keresztény fejedelmek közt szövetség létrehozása végett járta az
udvarakat, a pápa azon megbízásával, hogy Báthori Endre és a
császár közt jó viszonyt hozzon létre, — a fennulató Seraphin Bá-
lint hazánia kíséretében Rudolftól sept. elején ide érkezett. ³⁾ Ma-
laspinának, kinek minden politikája a vallás, azon kezdé, hogy En-
drét arra bírta, hogy az ügyet a pápa eldöntésére bízza; s mivel a
pápa nézetével tisztában volt, sietett kivinni, hogy Bogáthi Rudolf-
hoz menjen, s jelentse, mikép Erdély a keresztény fejedelmek szö-
vetségében részt kíván venni, s hogy a prágai szerződést felbon-
tani nem kívánják.

Endre tehát Rudolfnak meg volt nyerve, de hátra volt az or-
szág. Miért néhány év előtt a hon legjobbjai elvérzettek, azon terv
isméni átvitelét célba vették. Most is a fejdelem után a tanácsosak
megnyerése következett. Kornis Gáspár, Bornemisza Boldizsár,
s Alárdi Ferenc tanácsurakat Malaspina méz beszéde csakhamar
részére hódítá, a császári párt azonnal alakulni kezdett; de nem
mervén erőszakolni, abban állapodtak meg, hogy a hongyülés ideje
előtt mindent titokban tartsanak. ⁴⁾ A többi tanácsos lágymelegen

²⁾ Wolf d. Bethlen. IV. 268. ²⁾Ugyarm 273. I. ³⁾ Magyar Törté-
nelmi Emlék. Okmányt. 111. 121 Bethl. IV. 288. Lengyelhonban ez élezeit
csinálák Malaspinnról: Nnnquam érit bona spina, licet mittatur de Roma.
⁴⁾ Miles, Wfiringel 232. Wolf. Bellii. IV. 305.

vette; miért is Malaspinának sikerült Endre fejedelmet odahangolni, hogy szavát adta, hogy a törökkel szakaszt, s ha az országgyűlésen kisebbségben marad, ő nem gyilkoltat ugyan mint Zsigmond, hanem lemond s Erdélyt sorsára bizza. Malaspina tehát felvette Carilli szerepét, Báthori Endre pedig Báthori Zsigmond utára Lépett; s hogy ügyeit összezilálja, azt mivelte vele, hogy Endre egy szép napon, a török követeket, kiket eddig visszatartott, hivatá, s egy tanácsülésben, melyben Malaspina is jelen volt, kijelenté, hody Lippát és Jenőt vissza nem adja; s ha a szultán mégis követeli, fegyverre bizza az ügyet, mert készebb harczra szállni, mintsem megaláztatást szenvedjen ... A koczka tehát el lőn vetve, a törökök elmentek. Kaka s Istvánt pedig Rudolphhoz inditák, megvinni, hogy Endre fejedelem a prágai szerződést kész aláírni azon feltét alatt, hogy a fejedelemség, ha Endrének (jörököse nem találna maradni, leányutódaira szálljon át. '.)

Ki hitte volna, hogy ily kedvező diplomatai alakulások mellett Endre, mert biztos alap helyett fővényre épített, oly közel volt bukásához. Ő dynastia alapítására, Mária Kristierna elvételére gondolt, s megbuktatására már kész volt a terv, ő már reá lépett.

Határozott színt öltött volt már Endre császárias politikája, mikor egész váratlanul felkezdett merülni a hir, hogy Mihály, olá-lioni vajda, a császár megbízásából Erdély ellen fegyverkezik. ²D Voltak, kik hitelt adtak; de bizonyos embereknek gondjuk volt, hogy Endrével s a hazával elhitessék, hogy a vajda, ki mint egykori trónvesztett Erdélyben menhelyet talált, kit Báthori Zsigmond fejedelemségébe visszahelyezett, ³) s ki Endrének esküt tett le — ilyesmire nem gondolhat.

Pedig úgy volt. A kalandori vállalatokra mindétig kész Mihály vajda, mint Rudolf császár hűbérese,⁴) már Báthori Zsigmond ellenében szereppel volt megbízva, most Báthori Endre felléptével a császár egyenes parancsára készült, fegyverkezett; s azon ürügy

¹) Miles, Würgengel 233. Kakas csak úgy. 25. bocsfítatolt vissza. Magy. Tört. Emlékek Okmányt. 111. 136. ²) Gr. Mikó Erd. Tört. Adat. I. 52. ³) L. kötelezetaégét s életét Wolf. Bethlen. IV. 274-75. ⁴) Magy. Tört. Tár. III. 174—77.

alatt, hogy a töröktől fedetlen hagyott Bulgáriára akar rontani, harczy készületeit nyíltan folytaié.

Könnyű volt, mert Bátliori Endrének csak annyi tapintata volt, hogy aprilisben, mely időben Rudolffal még feszült viszonyban állt, a császártól az éppen ellene teendő készületekre küldött 70,000 frt ezüst pénz Erdélyem átszállítására még szekereket rendeltetett.¹⁾ Már akkor készen volt a terv, hogy míg egyfelől Mihály vajda támad, Magyarhon felől a kassai parancsnok; B a s t a György csapjon Erdélyre.

Már csak a napot kellett kitűzni. Az e feletti rendeletet meghozni Stojka nevű bojár itt ment át, s miután Székely Mihály szathmári parancsnoknak is kézbesítő azt, Erdélyen keresztül vitte meg urának, még pedig Malaspina tudtával.

Azon kormányzati elvből, hogyha a szomszéd fegyverkezik, fegyverkezni kell: Szászsebes mellett itt is tábort vontak össze, de minden komolyabb gondolat nélkül. A fejdelem Csomortáni Tamást, székely főurat beküldte ugyan, hogy a vajda kártyáiba nézzen: de az oly vaksággal járt el, hogy a fejdelem a vajdának még azt is megengedő, hogy Erdélyben toborzon, fegyvereket szerezzen, sőt M a k ó György, L u g o s i Fercncznek s több másoknak szabadságot adott, hogy a vajda szolgálatába át menjenek.²⁾

Sept. vége felé Mihály vajda már felakart lépni. Viszter Deinjén és Bréda személyében követséget küldött Endréhez, s nem kevesebbet kért, mint hogy engedje meg neki, hogy a Magyarhonba vonult Ibrahim basa ellen, Erdélyen át menjen Rudolf segítségére.³⁾ Az árulásról a fátyol szét kezdett Icbbeni, a fejdelem tehát kereken megtagadta; s kis-senyei Sennyei Pongráczot, várhegyi kapitánt és Háromszék főkirálybiráját, egy eszes, de aulicus férfit, s Kornfs Gáspárt, Sennyei nyugotra gravitáló politikájának másik részesét, Mihályhoz küldé, hogy fegyverkezése felől felvilágosítást kérjen. A vajda, kinek eljárását ha diplomatiái ügyességnek neveznök, megbélyegeztük vele a diplomatiát — magát szerencsétlen csilagzat alatt születettnek vallá, hogy a fejdelem benne kétkezik; s könnyhullatások közt mindenre, mi szent megesküdt, hogy

¹⁾ Miles, VViirngengel 233. ²⁾ Miles, Wiirngengel 234. W, cl. BclhlenJV. 297. ³⁾ W. d. Bethlen IV. 319.

ellenesetben az Isten odajuttasa, hogy fia testével táplálkozzék, s annak vérével oltsa szomjúságát . . . ¹⁾

Nem merjük ugyan Sennyeit árulással vádolni, de hogy a különben éles elméjű férfi magát elámíttatá s ez által a fejedelmet csalódásba ringatni segített: nagy árnyfolt marad honszerető jellemén. Sennyei előadása után magyar ember botránynak tartotta volna tovább is kétkedni. A most is inkább bíbornok mint fejdelem az inkább papi mint kormányi dolgokkal foglalkozó Báthori Endre, sorgeit jóhiszemben hazabocsátá, maga pedig vadászat, építkezés s más szenvedélyeinek engedé át magát; folytató Fejérvár tervbe vett szépítését: a fejedeleini palotán és nagy templomon javításokat tétetett; Genga Simon mérnök-épilészét azzal bizta meg, hogy az Ompoly-vizct, egy 3000 öl hosszú csatorna által Fejérvárba vezesse; e mellett kivégzett testvérének Báthori Boldizsárnak, mestermivű emléket faragtatott, s azt a templomban felállíttatván, fekete selyem mennyezetébe az ezüst szegeket saját kezűleg veregető . . . zenélt és imádkozott; szóval a helyett, hogy a hon nemes haragja mennyköveit keltette volna fel elleneink ellen, előkészületeket tett egy hosszas uralkodásra, mely közé idyli örömeket szándékozott vegyíteni. ²⁾

II.

Mihály vajda betör Szeben felé élet- Báthori Endre elejébe megy. Sellenbergnél megütköznek. Báthori osatát vesztfut. Meggyilkolják. Mihály vajda Fejérvárra bevonul.

Azonban, ezen árkádiai hangulat nyugalmát, nem soká kétségbe nem hozható fegyverzörej zavará meg.

A Malaspináéktól tudtán kívül kérni szerepre juttatott Horni s Gáspár fővezért újra átküldék Mihályhoz; sőt a Lengyelországból nagy pompával visszahozott Báthori Istvánt is indítani akarák: midőn a kétszínű vajda a fejedelmet felkérte, hogy testvérét Báthori Istvánt, küldje a verestoronyi-szoroshoz, mert nejét s fiát Petráskot, kincsei nagy részével hűsége zálogául át kívánja adni . . .

¹⁾ Mike, Würngengel 235. ²⁾ Miles, Würngengel 205. W d. Bethlen, IV. 300.

A vajda nem csak Erdély, hanem a porta irányában is hasonló cselekre vetemedett. Nehogy a török háta megett felkeljen, Báthori Endrét feladá, hogy a portától elakar szakadni: ő pedig hogy hűségét kétségen kívül tegye, adót küldött a portára . . . Már készen volt, táborban állt s vezérei sem ismerék célját. Mielőtt megindulna, még a táborában lévő leles magyarság érzületét is ki akará kémlelni: tán nem tartá őket oly megfizethetőknek, mint valósággal valának. E végre oct. 18-án Plojesten felállító táborát, a magyarságot csapatonként főhadiszállása elé léptetve, esküre kényszeríté: hogy bár hová vezetendi, zászlóalját el nem hagyandják. ¹⁾

Legelső volt M a k ó György csapata; vezetéek Tárkány István, Tamásfalvi János, Nagy Demeter és Kis Gergely; utánnajött Nagy Bálint 500 lovasa, Horvát György, Kis János, Kidéi Péter, Szindi János alvezérek alatt; ezek után Petneházi István 400 jancsárszerű lovassága . . . ²⁾ Mint e névsorból látható, kalandorok sehonnai viadorok, kiknek hátán volt házuk, keblén a kenyerök.

Már utkészen állt Mihály tábora, összesen mintegy 25,000 ember, egy sereg ágyúval. ³⁾ Oct. 21-én kelt napi parancsa szerint Endre fejdelemmel oly egyezményre lépett, hogy Oláhországot neki átadja: felhitta tehát katonáit, kísérik el Magyarhonba, hol ő Rudolf szárnyai alá akarja lehajtani fejét. ⁴⁾ Erre oct 23-án a bodzai-szoroson beindult, kora reggel már Erdély földén volt s bejövételét, Béli János kastélya halomra döntésével proclamalta.

A hir, mit a brassaiak hírnöke K or nis n a k mint fővezérnek jokor meghozott, de mit kétes jellemének tulajdonithatólag másnapig eltitkolt, mint mennykö csapott Fejérvárra, hol oct. 18-kán országgyűlés nyilt vala meg. ⁵⁾ A tanácskozás egyszerre megszakadt, harci készülődés nyomult előtérbe. Felülési panancsok repültek. Aranyosszéken véres kardot hordoztattak, s a jobbágy-ságra vetett székely néphez felszólítás indíttatott, hogy ha felkél, elvesztett szabadságát visszanyeri.

Késő volt minden. Mert Mihály vajda a Bodzán ki sem nyugodta magát, Makó Györgyöt, Tamásfalvi Jánost, Haralyi Istvánt

¹⁾ Miles, Würgengel 237. ²⁾ Kulcsártéle Krónika 90 1. ³⁾ Miles, 241. 60—100,000 embert, 80 ágyút említ egy egykorú Magy. Tört. Emlékek. Okmányt, III. 133. ⁴⁾ Kulcsárféle Krónika Szindi ulán 90. ⁵⁾ Miles Wiirngengel 238 W. Bethlen V. 323—25.

Dömös Istvánt s másokat, Rácz György Ilivé kémkedése mellett, a székelysége küldé, a fejedelinel a szabadság ígérésben megelőzte, s a jobbágyság vasveszeje alól, mely alá őket 1596-ban ismét visszszakényszeríték; felszabadító; ¹⁾ ba pedig fel nem kelnek, az egész székely földet; hamuba döntéssel fenyegető . . . Bár az értelmesebb rész tisztába volt, hogy hódítótól jólétet, leigázott nép fejedelmétől szabadságot nem remélhet: a köznép nem így gondolkozott, Csikban, Gyergyóban mintegy 1000 ember fegyvert ragadott, s lejövet zajosan követelte; hogy a Háromszéken fekvő Várhegyi-várat, mit János Zsigmond fékezésekre építtetett, leronthassa . . . -) ügy lőn mint kívánták. ³⁾ S csak azután indultak a vajda táborához.

Ez alatt a vajda, hogy a fejedelemnek időt ne engedjen, oct. 24-n a bodzai-szorosból felkelt; útját Fejérvárnak vette. Brassó mellett elhaladva, a várost feladásra szólítá; s mire tagadó választ kapott, oct. 25-én hátrahagyva a várost, az akkor mértföldeket kanyargó sárkányi erdőnek vette útját, Szúnyog s z ég e t hamuba dönté. •

Az előcsapatot képező lengyel lovasok a velek szemben jövő brassai kereskedőket lesújtok, a tábor égetett, pusztított; a rabolhatással kecsegtetett népet mint ár sodorta magával: s a festői Fogaras-vidéken oly sebesen haladt át, hogy a híres rácz kalandor, B á b a Noák; 6000 főből álló sergével, mely a verestoronyi-szoroson tört be, ⁴⁾ oct. 28-n már csatlakozhatott.

Endre fejedelein belátva a játékot, melyet a hazával idegenek ármánya üz: a nála mulató Malaspina püspökre rontott, s kemény szemrehányások közt felszólítá, hogy menjen a vajda elébe, s adja tudtára, hogy Erdély a császárnak meghajolt. A püspök betegség ürügye alatt a követségre nem vállalkozott. Csejti Istvánt indíták tehát, s készüléteket tett. A kormányt testvére B á t h o r i Istvánra és G y u l a fi Lászlóra bízva, polgári ruhát öltött, ⁵⁾ s a csekély sereggel, mit oly kevés idő alatt összevonhatott, Szászsebesről Szebennek indult; melyen túl oct. 27-n már a vajda sergével találkozott. Estvo felé Malaspina is Endre táborához érkezett. Né-

¹⁾ Gr. Mikó, Erd. Tört. Adatok 1. 52. 5 . ²⁾ Miles, Würgengel 240. ³⁾ Kulcsárféle Krónika 91. ⁴⁾ Miles, Würgengel 242. ⁵⁾ Schüller Archiv.

melyek szerint, ha a fejdelein e perczben a harczy kürtöket megfuvatja, a győzelem bizonyosan részére üt ki. Azonban a vajda cselhez nyúlt, alkudozásba bocsátkozott, huszonnégy órai fegyverszünetel kért és kapott; melynek kezességéül a fejedelmi táborból Székely Mózes és Bogáthi Menyhárt, a vajdáéból Postelnik Gergely és Bréda nevű bojárók egymást ünnepélyesen kicserélték. ¹⁾ E meglévőn, Mihály vajda már felemelte szavát, s következő pontokkal állott elő: Erdély nyilatkozzék a császár mellé; sarczul fizessenek 100,000 forintot; Endre Oláhországról morttjon le; a múltakra vessenek fátyolt; végül; hogy Endre Erdély kormányát adja át Báthori Zsigmondnak . . . ³⁾

Oly feltételek, melyekre már csak ágyúval lehetet felelni. — Másnap oct. 28-n, csütörtökön reggel, a kezeseket egymásnak visszaadták, az értekezlet megszakadt. Malaspina azon ürügy alatt, hogy a vajdát ő majd visszatérésre bírandja átment, magát biztosítá.

Mikor a vajda hálóját már kerítve látta, Sellenbergből ágyúit előléptető, s reggeli 9 órakor a csatajel eldőrdült.

A magyar tábor, mely arról ábrándozott, hogy Malaspina a béke olajágával térend meg, meg vala lepetve. A harczy sorok mozgásba jöttek, s a 4000 lépésnyi síkságon, mely Szeben és Sellenberg közt terül, megkezdődött a nevezetes csata.

Nehéz pillanat a hazára. A fejdelem csak néző, a fővezér Kornis Gáspár kétes jellemű, csupán csak az alvezéreknek és a harczy népnek volt helyén a szive. Az előcsapatot a derék Székely Mózes vezérlé, dandárét 1000 erdélyi, s 300 lengyel lovas képezte, kiket Lévai Ferenez s két vitéz Székely főur, lemhényi Cso-mortáni Tamás és Béldi Tamás vezérlett; a sereg jobb szárnyán

10,000 gyalog léptetett, a Báthoriakhoz annnyi hőséget tanúsított szászfalvi Lázár István és A r a d i György alparancsnoksága alatt; balszárnyán Peresít Máté vezető a fejedelmi gyalog testőrséget Túri Fereiúcczel. A sereg zömét a Magyarhonból bcszármozott s itt jószágokai ellátott Huszár Péter és Tahi István 500 lovasa; Zalasdi Miklós, Bogáthi Menyhárt s más főnemesek dandára, Barcsai András

¹⁾ Miles, Wiirgengel 243. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek, Okmányt. III. 134.

lugosiban, Sibrik Gáspár a fejedelmi lovastestőrség kapitánya csapatai és az udvar nemes apródjai képezék.

Ezek kezdék meg a csatát. Míg megettök a Senyei Pongrácz Mindszenti Benedek, Toldi István, Ravazdi György, Bodoni István, a fejedelem mostoha testvére Ifjú János s más tanácsurak körében, ott állt a megyei nemesség s a felkeltett nép, kik közt K o r n i s Boldizsár, a fővezér fia volt látható. Mindössze 9000-nyi kis sereg, mennyit a beütéstől hat nap alatt össze lehetett rögtönzeni; ennek is fele csataképtelen. A fejedelem bíborveres pánczélt ruhában, holló fekete ménen u szt.-erzsébeti szőlőhegyek magaslatán foglalt helyet, körülüi a többek közt Csáki István, Palatics György és a szárnysegédek fejedelmi jelzászlóval, melyeken A betű ragyogott.

A vajda tábora balszárnyán Baba Noák, jobbán rácz lovaság, közepén Makó György a behozott magyarsággal s felgyűjtött székelységgel; ineggettök a vajda mellett kozák és oláhboni lovasok . . .

Az ágyúk elkezdék véres játékukat. A csata kétes fordulatokkal folyt, mignem Z a l a s d i Dani, kit a Báthori-család emelt ki, fajrokonságtól indítatva álszökölt s a csatarendet elárulá. ²⁾

Most már a vajda rohamot vezényelt. Baba Noák nyitá meg Lázár Istvánra; mi vissza ver elvén, Makó György kísértett egy mást renegát magyar és székely zsidásaival. S megkezdődött a véres ütközet, melynek minden csep vére nemzeti szenyfolt, mert bár a renegátok egy része megbántott Coriolani bosszúvágytól volt vakítva, s a szabadságtipró Báthori-ház ellen hevült, a nagy rész a római viadorokra eszközzel határos szerepét játszá, kiknek vérök olcsó, ha a tusa tapsai közt testvérük ellenében omlik is ki.

Bár a harcz részletei előttem feküsznek, bocsánat, ha ott, hol a történetet költészete megszűnik, hol a harcosok egyrésze nem hős, hanem bakó, hol elárult ábeli vér kiált az égre, — e csatának a valódi hős tetteket illető leírást nem adhatjuk.

¹⁾ Miles Würngengel 245. ²⁾ Nem tagja a híres Zalasdi családnak. Ezt Székely Mózes, Mihály vajda bukta után feldaraboltatá, s az ország részeire feltűzeté. Miles. 246.

Részünkről L á z á r István Báthori Zsigmond poroszlója el-
 esett. Görög Tamás; Széplaki István fejedelini zászlóartók hiába
 hullák el; S z é k e l y Mózes orosz lánybátorsága mit sem ért; Hu-
 szár Péter hiába vezérlé segítségre a nemesség dandárait: Mihály
 vajda maga is bevágott, Endre fejedelem is csatára szállt. Minden
 hasztalan, mert a szerencsétlenség a magyar tábornok már üldözőbe
 vette: a fővezér Kornis Gáspár, Ravazdi György tanácsos ur,
 Bolyai Gáspár s más főemberek foglyúl estek; s a minden-
 ben árulót látó fejedelmet oda vitték, hogy a csatátért el-
 hagyva, önnépétől is rettegve futásban keresett menedéket. És
 ki hinné; ¹⁾ ennyi cselszövény dacára is a csata még mind
 folyt. Székely Mózes, Huszár Pál délutáni három óra tájt
 a tábornok oda hangolák, hogy a harc új erőt kapván, a vaj-
 dát megfutamtaták . . . Már futott, azonban megérkezett a felkelt
 székely jobbagység, ezekkel a vajda megtért; ²⁾ a fejedelem len-
 gyelái is átszöklek; erre a csata megújult ... a lemenő nap két-
 ség alatt hagyá, ki részén áll a győzelem.

Gyászos éj borult a vérben úszó csataterre, melynek két el-
 lenkező oldalán két vert had foglalkozott podgyászaival, hogy
 az éj sötétét menekülésre használja. Azonban a vajdának jutott a
 szerencse, hogy megvigyék, miszerint a fejedelem még délutáni
 három óra tájt elhagyta táborát, s a vezérlésben nem bízó tábor
 futásról gondolkozik.

A vajda felhasználta a szerencsét, hajnalban ráütött a fej-
 delmi tábor romjára, s a kézrekerült 32 ágyú öt jeleie ki győzel-
 mesnek.

A kétrészről mintegy 4000 ember maradt csataterén. A fen-
 megnevezettekén kívül, T o l d a l a g i Ferencz, dobokai főispánt,
 Laskai János hires törvénytudót, Köpeczi Mihályt, Gerendi
 Jánost, Bakó Dánielt említik még, mint jobb sorsra érdemes ál-
 dozatokat. Főurat és népet, erdélyi és oláhroni harczost ugyanazon
 halomba temetők, azon jókora domb alá, mely a Sellemberki-tér
 közepén ma is messzelátszólag domborodik.

Még folyt a szomorú temetkezés, a vajda sergei már mint

¹⁾ Mig Kornisnak semmi baja, Ravazdit az udvarhelyi vár parancs-
 nokát, a székelyek gyűlölete tárgyát s Bolgait a vajda azonnal lesujtató.
 Miles, Würgengel 247. ²⁾ G. Mike. Erd. Tört. Adatok. I 52.

nyomozó véredek lepték el a hont, hirdetve, hogy a vajda a nemesség kiirtására jött. A vajda nejével és Péter nevű fiával a császártól ajándékba kapott hatos szürke fogattal, mintegy triumphator vonult be nov. 1-n az erdélyi fejedelmek pusztán hagyott fővárosába, Fejérvárra: hol senkit sem talált, mert B á t h o r i István és G y u l a f i László a kormányzó helytartók egyike Somlyói, másika szilágy-csehi várába menekültek.

Szomorú napok álltak be. A nemesség mint üldözött vad futkosott saját hazájában. A szertebocsátott vajdai sergekkel a jobbagység kezefogva esett neki az odadobattnak hitt földesurak életének és vagyonának.

Bán Mihály a vajda egyik vezére 3000 emberrel Kolozsvárra ment, azt elfoglaló, ²⁾ a más városok szintén kezébe estek. A szegény fejedelem mintegy másfél száz főrral, ³⁾ milyenek Ifjú János, Béli János és fia Pál, Zalasdi Miklós, Becz Tamás és Imre, Lázár Imre és Farkas, Csomortáni Tamás, K a b o s István, Geréb Ferencz, hogy a vajda foglárjai elől mielőbb Moldvába, onnan Lengyelországba menekülhessenek, otthagya a csatatért, Udvarhely felé futottak; honnan a fejedelem az Udvarhelyit leapadt kísérettel Csiknak vette'utját, s hol most a szt.-domokosi rézbányák vannak, az Olt völgyéből a határszéli havasoknak indult.

Futott, de a fejére tett jutalomigéret és a táborból utánna indított 12,000 ember szélszárnyon jökövette, Felesik néhány falva, egyfelől a jobbagyságra vettetés fájdalma, másfelől a futó földesurak kifoszthatása ösztönéből utánok rohant. ⁴⁾

A mint Csik-Szentdomokosról a bányáknak tartunk, az Olt bal partján, ma is kereszt jeleli a kis völgyet, melyen a bujdosók a hegyeknek felcsapták; kereszt jeleli a forrást, mely mellett a pap-fejedelem hasonlóan az elárulás szenvedései elé néző üdvezítő-hez, balsejtelmek közt osztá meg hiveivel utolsó falatját; akehelyt, melyből szomját utolszor enyhíté, máig is tartja a Boros-család. Nov. 3-ka alkonyán Szent-Tamás nevű hegy lábain, Pásztorbükk nevű helyen tévelygett, ⁵⁾ midőn körüié támadó székely és oláh-nép lándzsája, fejszéje villana fel; 800 vért és zsákmányt szom-

¹⁾ Schuller, Archív. I. 148. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. 111. 135. ³⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 53. ⁴⁾ Magy. Tört. Eml. Okmányt. III. 133. ⁵⁾ Erd. Tört. Tára. I. 187.

juhozó bős ember lármájától látta magát körülvéve. Csata támadt köztök, ha szabad e szót orgyilkosok mütételével szennyezni. A nép győzelemre vergődött. A bujdosók lovukat, vagyonukat nekik hagyva, az erdők sűrűjében kerestek oltalmat. Béldi János s két fia Pál és Kelemen, Lázár Imre, [Karácsom s mások sírjukat leiek. A fejdelem még mintegy 2000 lépésre haladt, Naskalat hegy táján, már már alig bírta a fáradság terheit. Kísérete elhult, csak Fekete István s M i k ó Miklós támogatta még; ezek közül is Feketét vérvesztése miatt galyok közé rejték. ¹⁾ Kunyhót pillan.—tának meg, forrás vízért küldék a jó pásztor embert; egy tölgy árnyába vonultak, a hold sugárát is kerülték: Azonban a nyomozók üvöltése már ide hallatszik. Ördög Balázsban felismerők a fejedelmi udvar egykori szolgáját, mentő angyalt véltek közelgeni. Mikó elejökbe megy; de még azon kegyelmet sem nyeré meg, hogy felajánlt kardjával sújtsák le . . . Erre a fejdelem következett. Nehány perez múlva a magát hősileg védett Báthori Endre is, történezszeink szerint Ördög Balázs, a néphit szerint Krestély András fejszeütésétől, ¹⁾ mi bal vakszemén találta, összerogyott. S az alig negyven éves férfi, hét hónapi fejdelemkedése után, mikép a vérpadra került XVI. Lajos ősei hibáiért, népe dühének lón áldozata. Mert a népet el lehet nyomni, de jogéretét kiszakasztani nem.

Az elámított nép, mely azt hivé, hogy Báthori Endre s társai fejével a népszabadság tiprók utolsó hidrafejét vágók le, a nemes főt magokkal vitték; magokkal az elfogott Ifjú Jánost, Kabos Istvánt, Pálosi Gáspárt, Geréb Ferenczet, Lázár Farkast; velek Fejérvárra siettek; de elejökbe jött a szózat, hogy sújtsák le, s csak Ifjú János ³⁾ és Mikó kis fiával kedveskedtek a vajdának.

A szencsétlen csata után tizenegy nappal, nov. 8-án, ott feküdt a vajda asztalán a fejedelmi szép szőke fej. ⁴⁾ Mihály vajda tetetett fájdalma hasonlított a Julius Caesáréhoz, mikor ellenfelévé vált barátja, Pompejus fejét megvillék; neje mintegy rosszat sejtve,

¹⁾ Később Moldvába menekült, s úgy irá le az esetet. ²⁾ Lesujtója egy ifjú rősz ember. Magy. Tört. Emlékek Okmányt III. 140. ³⁾ Két hó múlva a vajda a Marosba fojtató W. Bcih. IV. 485. ⁴⁾ Malaspina, pápai követ, Miklós krétai lestővei lefesteté, hogy a pápának megvigye. W. Bethlen IV. 467.

sobajtafel: hej szerákul papá! szegény pap! s férjét a sors változandóságára emlékezteté. Teodosius cancellára tanácsára kiadá a parancsot, hogy testét is hozzák el, kilenczed napra Fejérvártt volt az is; de kis ujja, mit gyilkosai a rajta volt drága gyűrűért levágtak, hiányzott; s idehozatván egyszersmind a Báthori Zsigmondiéi legyilkoltatott B á t h o r i Boldizsár testét is Szainosujvárról, a két testvért az egybekényszerített karok és rendek közepette, nov. 24-én a nagy templomban azon emlék alá temetteté, melyet a szerencsétlen fejdelem testvére számára készítettett.

Elvázott, de gyilkosai felett sem soká késett az ítélet: a vajda jutalom helyett a néptől az összes zsákmányt összekutattatá; a csiki székelyekre a pápa 100 éves pénteken és szombaton tartandó böjtöt monda ki. ²⁾ Mihály vajda pedig, mint látandjuk, még sajnosabb véget ér.

Mennyire fájlalja a székely nép e tettét, bizonyítja az, hogy Pásztorbükkön egy kereszt alakú fát mutat, hogy egy jámbor székely a szerencsétlen fejdelmet egyelőre ide temette volt, sirja fölé keresztel állított: s mint regéli, e fakereszt kizöldült, abból lett e fa, melyhez a nép most is búcsút jár.

¹⁾ riemiatt Társalkodó 1840 15. sz. ²⁾ Érd Tört. Tára I. 187. ³⁾W. Bethlen. IV. 468.

Rudolf előszöri uralma.

(1599 nov. 3 — 1601 febr. 3.)

A) Mihály vajda helytartósága alatt.

(1599. nov. 3 - 1600 oct. 6.)

I.

Mihály vajda Fejérvárra bevonul. Erdélyt magának akarja tartani. Moldovát ia egyesíteni próbálja. Rudolf, oa. éa a szultán elismeri.

A fejedelmi kor legszomorrtbb napjaihoz értünk. Egy korszak nyílik meg, melyei a mongoltatár dulás óta nem láttunk, melyben az erdélyiek feje felett nem damoklesí kard, hanem pallos függött: melyet Bocskai forradalma fog helyreütni.

Bocskai már ez időben fejdelemséget keresvén, hajdúkkal Kolozsvárig nyomult vala: de a sellenberki csatavesztés hírére megtért. ¹⁾

Mint említök, Mihály vajda nov. i-én Fejérvárra bevonult. Báthori Endre és hívei lesujtatanak. A kormányzat teljesen a császári párt kezében maradt, milyenek cancellár N á p r á d i Demeter, püspök, ²⁾ Kornis Gáspár, Alárdi Ferencz, Bornemisza Boldizsár és Sennyei Pongrácz.

Nov. 20-ára Fejérvárra hongyülést hirdettek. A megrémültek megjelentek. Báthori Zsigmond donatioit eltörlék; a vajda sergei számára roppant élelmi szert, ezenkívül, mi eddig hallatlan volt kapunként 6 ft. adót, s a székelyekre minthogy új fejdelem lépett a trónra, ökörsütést róttak. És a mi a gyűlés legfőbb tárgyát tette, mint Rudolf császár tanácsosa, helytartója és egyik főkapitánya a rendekkel hüségesküt tétetett le. Hogy a székely népet megjutalmazza, mely napon agyülés végződött, okmányt adott ki, melynélfogva jobbágyság alól felszabadítván, régi szabadságukba visszahelyezé, kikötvén, hogy hadidején jó fegyverrel szolgálni tartoznak

¹⁾ Erd. Tört. Adut. I. 53. 94. 2 Ugyanott f. 54. ³⁾ Törvénye?, Erd. Tört Tára I. 212.

fenhagyván azon ősi szokást, hogy a mikor fejdelem lépik trónra, nősül, vagy első fia születik, minden hatodik ökrüket adóba adják, valamint a többi gyermekek születésénél s keresztelésénél 1 ft. adót adni kötelesek legyenek.

Alig hangzott el az eskü, szavaztatott u.eg az adó; Mihály vajda elveté álarczát, s a férfi, ki Oláhország történetében; mint azon ország legnagyobb fejdeme jelenik meg, Erdélyben mint bitorló lépett fel, s vandalismusa által nevét beinocskolá.

Első gondja közé tartozott, hogy Báthori Zsiginond kincstárát, mely drága edények, öltözetek, lószerek; órák; ékszerek, s vert aranyokban néhány százezer forintra ment, elfoglalta, Yécsről magához viteté. ²⁾ Hogy hívei is meggazdagodjanak, a vele bejött bojároknak, katonáknak uradalmakat, jószágokat osztogathasson: a Báthori Endre mellett elestek jószágait elkoboztatá, s ha Malaspina pápai követ nincs benn, cancellára Náprádi Demeter elnézése mellett, azonnal hozzálátott volna az erdélyi nemesség kiirtásához. ³⁾ De minthogy ez ellenszegült, egyelőre beérte azzal, hogy magyar zsoldosait a Barcaságra, ráczait Déva vidékére, oláhait a megyei faluk, városokra telepíté, nekik szabadkezvet engedett ⁴⁾

Rendben látván magát, Stojka nevű hivat azonnal Rudolfhoz indítá, hogy győzelme hírét vigye meg, hozza le az évenként Oláhország védelmére járt 10,000 aranyot, s végül, hogy Erdélyt számára felkérje. Hogy a pápát is megnyugtassa, 1600 febr. elején azt írta neki, küldjön pénzsegélyt, mert nagy czéljai vannak, s azok egyike, hogy Oláhországot a római vallásra tegye át. Hogy a harmadik hatalmat is kijátszodja, Török Mihályt a portára indítá, hogy neki fejedelmi jelvényeket eszközöljön ... És ez utolsó hozá meg végveszedelmét.

Míg ezek odajárnak, 1600 febr. 9-re Fejérvárt új hongyulést tartott, melyen mikor a rendek alkotmányukra hivatkoztak, már kardjára csapott, s kimondá, hogy az mától fogva Erdély törvénye; s ha egy pár jobb érzésű bojár nincs mellette, Demeter bolgár püspök nógatására, mit egyszer felhagyott, a nemesség kiirtását

¹⁾ Okl. Székely M. féle Székely nemzet Constitutioi. 82. ²⁾ W. Bethlen IV. 471. ³⁾ W. Bethlen IV. 464 Erd. Tort. Adt. I. 179—195. ⁴⁾ Chronicon Fuchsio-L. 1. 52. Simigianus 199. ⁵⁾ Magy. Tört. Tér III. 120

megkezdette volna. ¹⁾ Volt-e erre valakitől utasítása, nincsen fel-
derítve.

A gyűlés után roppant pompával, mintegy 600 fegyverestől kísértetve Brassóba ment, hová mart. 1-én érkezett. Itt fogadta Rudolf császár követeit, mart.4-én, ide érkeztek a török portától küldött fejedelmi jelvények, miket egy basa mart. 9-n hozott meg.²⁾

Rudolf Mihály vajdához Ungnad Dávidot s Székely Antal szathmári kapitányát küldé, s általuk egy febr. 11-én kelt diplomában Erdély elfoglalásáért elismerését nyilvánítá, s jutalmául öt és fiú inaradékot Oláhország trónán örökjögúnak ismeré el. ³⁾ S fel-
kérté, hogy Erdélyt Basta, kassai főkapitányának adja át.

Azonban a merész vágyakkal felruházott vajda ezzel távolról sem volt megelégedve. Erdély átengedése helyett [alkudozásba bocsátkozott, telhetetlensége körülbelől odament ki: hogy a császár adja neki Erdélyt s a két Oláhhont örökösire szállíthatólag; Erdélyhez adja a tiszai megyéket is; Görgényt, Vécset, Fogarast, Gyalut, Husztot, Kővárt adja át családjának; s azon esetre, ha a török miatt megbuknék, 100,000 évi jövedelmet kért hwtosittatni; mikre ráadásul birodalmi herczegi czimet kívánt. ⁴⁾

A leküldött cs. biztosok a vajda felcsigázott követeléseit 12 pontba foglalók; többek közt a két Oláhországot biztosíták, de Erdély felett csakis gubernatorságot Ígérhettek: végre is belátva a nagy véleménykülömbiséget, a biztosok eredmény nélkül visszamentek.

Azonban Erdély ezen leigázása a szomszédoknál sem maradt hatás nélkül. A törökkel tartó lengyel és moldovai udvar lépést akart a befészkelődés ellen intézni, s e végre abban állapodtak meg, hogy Báthori Zsigmondot visszajöni segítsék. ⁵⁾

A vajda azon ürügy alatt, hogy ezt akarja megakadályozni, egy harmadik ország, Moldva meghódítását is célba vette.

Nehogy míg künn jár, itthon a török párt feltámadjon; vagy hogyha csatát vesztené, Báthori Zsigmondot — behozzák: azon főurakat, kiket magával vinni tanácsosnak nem látott, arra szólítá fel, hogy fiát, Petraskót, lennének szívesek Oláhországba kísérni, s

¹⁾ Erd. Tört. Adatok I. 179. 180. 195 ²⁾ Chronic Fuchsio-t 1.153

³⁾ Az okmány Wolf. Bethlen IV. 487. ⁴⁾ Magyar Tört. Tára, III. 178

⁵⁾ Ugyanott 178.

szép szín alatt a hon hatalmasabb fiait mint B á n fi Gábort, Bogálhi Miklóst, Bodoni Istvánt, Kamuthi Farkast, Mikola Jánost, B á n fi Györgyöt, Mihályt és Ferenczet, Tarnóczi Sebestyént, Torma Kristófot, Baládfi Istvánt, Bornemisza Istvánt, G y u l a y Ferenczet Erdély határán túl tévé.

Még egy más csselfogáshoz is nyúlt. S z i l v á s i Boldizsárt és Ilertelt Báthori Zsigmondhoz küldé, hogy felszólítsák, foglalja vissza trónát, s vegye el leányát, Flórikát. Azonban uttársukat, Muraldo János nevű orvosát arra bérlette fel, hogy Báthorit pusztítsa el. Jeremiás vajdának pedig azt izené, legyen nyugton, csak a hátszélnt kívánja biztosítani, egyéb szándéka nincs.

Így ki voltak osztva a szerepek, midőn érkezik a török porta követe, s a meghozott fejedelmi jelvények dijául Jenőt, Lippát, Lúgost és Káránsebest felkéri. De megérkeztek Rudolf császár biztossai is, apr. 20-n Erdélyt újra felkérék.

Mihály vajdát e küldöttségek meglehetősen meglepők. Rudolf követeinek tudtára adván hadi terveit, felhitta, hogy kövessék őt, vagy várják be, míg visszaérkezik; a török követeket pedig, nehogy a porta szövetségét óhajtó nagyok szóba eredhessenek, magával vitte, apr. 24-én megindult. ¹⁾ A császári biztosok, kik mert pénzt nem hoztak; hidegen lőnek fogadva, kik egyszersmind belátók, hogy Erdély átadását megtagadottnak tekinthetik — vissza-indultak; azonban a vajda cancellára utánok küldött, Kolozsvárt letartóztatá.

Ez alatt a vajda máj. 6-án Moldvába rontott. Miként Báthori Endrét; úgy Jeremiás vajdát is meglepő; rögtönzött sergeit máj. 23-án megveré, Moldvát leigázá; azonban Jeremiás vajda Ortáno várába vette magát; Mihály vajda néhány heti ostromát dicsőségesen kiállta, mígnem Zamoiszki vezérlete alatt megjöttek a lengyel sergek, Mihály vajdát megfutamtaták; minek következtében, minden eredmény nélkül jun. 27-én már Brassóban volt. ²⁾

Ideje is, mert az erdélyiek pohara már telőfélben vala S z é kely Mózes, most már Udvarhelyszék főkapitánya s királybírója, kit a vajda az erdélyi hadak fővezérévé tett, Báthori Zsigmonddal Lengyelhon határán titkon találkozott; s mire sergeivel a Barczaságra

¹⁾ Magyar Töri. Tár. III. 130.—42. 178. ²⁾ W. deliden IV 491.95. 505. Chronicon Fuchsio-t. I 157.

visszaérkezett, híveivel a vajda elleni felkelésről s Zsigmond visszahozataláról tanácskozni kezdett. ¹⁾

Természetesen még csak titokban folyt. S tán hamarabb lángat vet, ha cs. tanácsos Petz Bertalan, Rudolf telyhatalmú biztosa, a jul. 20-ára hirdetett országgyűlés előtt újra meg nem érkezik. E gyűlésen a nagy adó, a katonák féktelensége s a jöszágok idegeneknek lett eladományozása ellen panaszt emeltek: ²⁾ de miután a cs. biztos a helyett, hogy a vajda fenemlített követeléseire elutasítólag felelt volna, neki diplomát hozott, mely őt Erdély helytartójává nevezte, ³⁾ s e mellett a vajda által követelt évi dijt is meghozta: a hazafi pórt a fellépésének még nem látta idejét.

II.

A honfiak Mihály v. ellen fellépnek. Szabad kezét engedővélnek A nemesség kiirtását célba vette. Az erdélyiek fegyvert fognak- Bastát behívják

Ennyi balszerencse mellett sem hiányzottak merész hazafiak, kik eltiport hazájok érdekében Mihály vajda s az őt támogató két császárral szembe mertek nézni. A vajda a tervnek csakhamar nyomába jött. Székely Mózeset magához idézte, ez táborát a Barczaságon hagyva, Segesvárra ment, nejétől s ipjától a derék K o r n i s Farkastól búcsút vett, Lengyelországba futott B á t h o r i Zsiginondhoz. ⁴⁾

E merész s önfeláldozó lépés jel volt a szakadásra. Az erdélyiek felemelték fejőket, a vajda pedig bárójához nyúlt. Azonnal Kornis Farkas után küldött, a nála talált Farkas Ferencz és Sz e m e r e Mihály székely főurakat a poroszlók lesujtják; dersi P e t k i János csak futással menekült, Kornist pedig elfogák.

Nehogy a hon fejét felmerje emelni, terrorismushoz fogott. A kozákoknak, a törökök által kiűzött s Erdélybe csődített bolgárok nak és ráczoknak, s a vélek szövöttek oláh népnek szabadkezét engedett. ⁵⁾ A rablás, égetés mindennapivá vált. Ilogy egyes eseményeket ne idézzünk, a vandalismus jellemzésére megemlítjük, hogy

¹⁾ W. Bethlen IV. 501. 5. Magy. Tört. Tár. III. 179. ²⁾ Mike Gjűjt. Art. Diet. 1. 991. ³⁾ w. Bethlen IV. 507—9 v. ö. M. Tört. Emi Okm. III. ⁴⁾ M. gy. Tört. Tár. III. 179. ⁵⁾ Smigianus 202.

a keresztényszigeti szászpapot a sekrestyébe akaszták fel. ¹⁾ Az udvarok prédára lőnek vettetve. Bánfi-Hunyadon a katonaság egy vasárnap rabolni kezdett, a nép ott hagyá templomozását, a katonaságot megtámadta, levágta: miért Csáki István, ki Biharmegyében fekvő adorzáni jószágából jól titkolt tervekkel eléállt, ²⁾ s az erdélyi hadak új fővezérévé lőn, azon parancsot kapta, hogy a népet kardra hányassa s a helységet hamuba döntse; s maga Csáki is csak annyit segíthetett rajtok, hogy a népnek megizené, hogy incküljen, de a helység aug. 4-én felprédáltatott.³⁾ Ily fellépések mellett csoda-e, ha a birtokosság seregestől futott, s az utak rakva lőnek Magyarhon felé menekvőkkel. Bethlen Gábor s mások Lengyelországba mentek ki.

Azonban a menekvés sehogy sem volt a vajda ínyére. Töb-
bek közt az ékes beszédű bikali Vitéz Miklós Vitéz Gábor fiának, egyik tányérnyalójának azon szerepet adá, hogy szerte járva, a magyarokat a futás gondolatáról lebeszélje. ⁴⁾ Erre sokan honn maradtak. Ekkor a vajda démoni terve, a kiirtás szervezéséhez fogott. Egyelőre, mint a ki terve kivihetőségében kételkedik, a legnagyobb óvatossággal tapogatózott. Hadnagy István nevű zsoldosát egy éjjel a fejedelmi palota veresbársonyosnak nevezett szobájába hivatá, mindenekelőtt megesketé a minden szentekre, hogy kérését teljesíteni fogja; ez megesküdi; akkor lefestvén előtte a szép jövőt, mely rájok vár, ha Erdélyt oláhokkal es rácokkal népesíthetik, Hadnagyot reábirta, hogy katonáival eszköze leend. ⁵⁾ Erre Tamásfalvi Jánoshoz fordult, kit Marosszék főkapitányává emelt vala. S csak hamar oly biztosnak hitte célját, annyira bízott embe-
reiben, hogy poharazás közben a titok fátyolét fellebbenté.

Ily előlépések után a vajda a kötelet már Erdély birtokossága nyakán látta: nem vette figyelembe, hogy a politikai köteleknek is két vége szokott lenni, s gyakran megtörténik, hogy másik vége a vetőre kanyarodik vissza. Hogy Rudolf által már is kétség alá hozott hűségét bebizonyítsa, azon rendeletre, hogy Bastával egyesülve, a török ellen menjenek: készületeket tett, Szászsebeshez tá-
bort akart összevonni. S ím az első nyilvánvaló onnan pattant vissza,

¹⁾ Fundgruben I 64. W. Bethlen IV. 512. ²⁾ Magyar Tört. Tar. III. 160. ³⁾ W. Bethlen IV. 513. Fundgruben I 164. ⁴⁾ Simigianus 214. ⁵⁾ W Beihl. IV. 526. Simigianus. 210—15.

honnan legkevésbé sem remélte: Makó György egyik leghívebb embere, ki őt behozni segítette, a menekült Székely Mózes itt hagyott terveit folytatólag, ¹⁾ mint a Barczaságon fekvő magyar tábor vezére engedelmisségét felmondta; Csáki István fővezére pedig Kolozsvárit értekezletet tartott, s hasonló szellemben nyilatkozván, abban állapodtak meg, hogy a felülésre felszólított rendeket ne Szászsebesre, hanem Tordára rendeljék. Az ellenzék lobogója tehát kitézetett.

E perctől Erdély főbbjei, s a vajda egymással teljesen meghasonlottak. A hazafiak augusztus utolsó felében Tordára sereglettek, a vajda lengyel, kozák, oláh zsoldosait, s a székely nép azon részét, mely elég vak volt hinni, hogy bitorló szabadságot adhat, Szászsebesre gyűjté. A városok piaczára, hogyha elpártolni mérésznének, akasztófákat állította. ²⁾ A nemesség nyílt ellenszegülésére pedig nagy kedve lett volna karddal felelni, de belátva ingatag helyzetét, szép szavakkal fordult hozzájuk; s mire ez nem használt, fenyegetéshez kezdett. De azért Csákiék Tordáról nem mozdultak, pedig az ők helyzetük is válságos. Mert míg egyfelől a vajda tekintélyes sereggel rendelkezett, másfelől Basta; Rudolf császár magyarhoni főkapitánya, a vajdával csatlakozandó Kassáról szintén kilépett, Erdélytől nem messze Majténynál titokteljesen megállt. Pethe Lászlót előcsapatával Sz.-S o m l y ó alá küldé; hogy a végső Báthorit is kiűzzék a hazából; úgy lőn, mint Basta kívánta, a Somlyón ostrom alá vett B á t h o r i István végül is csak H u s z t és Szamosuj.vár átadásával menté meg életét, s úgy mehetett el Lengyelországba.

A hazafi párt tehát két tűz között állt, s B á t h o r i Zsigmond Ígért segélye még sehol. A kétség vihara közepette, a vajdától két tanácsur érkezik hozzájuk, az öreg Kemény János és a hős Pét ki István, mégegyszer s utoljára felszólítatá általuk, mondjanak le mérész szándékukról . . . Drámai jelenet következett ... A honfiak öregei mély halgatással feleltek, csak a hevesebb fiatalság harozvágya tombolt. Elöttek a vajda, hátuk megett Basta serge, fejök felett a bárd. Vezérok Csáki István, történetünk egyik legnagyobb egyénisége, jól értette a honfiak e fájó hallgatását, s meggondolva,

¹⁾ Erd. Tört. Adatok, t. 55 ²⁾ Chronic Fuchsio 5. 160,

hogy a két követ szintén vérükből való vér, kiknek jó indulatában nem kételkedhetnek: mint egy Mucius Scevola bajtársai közül kilép, s megszakasztja a hallgatást . . . Mondjátok meg szolt a két követhöz — beszélhetek e nyíltan előttetek? Hát mi előtted? Viszonzá a hozzájok jött két tanácsos . . . Erre egymásnak szót és kezet adtak . . . Ekkor az elfojtott hazafi fájdalom az eltiport hazasíralmas helyzete felett nemes haragra gyúlt ki. Az önfeláldozás s a honszeretet érzelmének szavakat adtak . . . Elveszett szabadságuk visszazavivása közös imává vált. . . s a feletti örömben, hogy egymást megérték, hogy ismét egyet értenek, követ, vezér, nép és nemesség arcza öröm könnyektől ragyogott . . . S a közös boszueskü elmennydürgötl. ¹⁾

Készen voltak. De Báthori Zs. és Székely Mózes lengyeléi még sehoh sincsenek. Mit tegyenek!! A kétféleiről fenyegető elenség közül, a kisebbiket választék.

Bastára gondoltak, ki már Kolozsvártól nem messzejárt. Alárdi Ferencz tanácsurat, s a derék Haller Gábort Bastáhozfuttaták, s felejtván, hogy a török iránt kötelezettségeik vannak, felkérték, hogy velök ellene egyesüljön. Basta, ki ismerve helyzetét, tudta azt, hogy Mihály vajda a császár követeitől azt izente, hogy ha Rudolf a megígért 10,000 aranyot visszatartja, az ördögöket is fegyverre kelti ellene: ²⁾ a felhívást azon feltét alatt, hogy magukat Rudolf részire hitlevéllel kötelezik, elfogadta; mit Csáki István néhány főur aláírása mellett, azonnal teljesített. ³⁾ Makó Györgyhöz a Barczaságra szintén követek repültek; Makó is hozzájuk indult, mire ez Medgyeskez ért, a Csákitól elébe küldött Bogáthi Miklós javait, miket a vajdától kapott, neki biztosító; erre Makó a renegát táborral, mely Mihály vajdát behozó, Csákiékhoz nyilatkozott. Mihály vajda szintén mindent megmozgatott: Makót Nemes János által, a tordai tábor Senny e i Pongrácz tanácsur s Stojka Vizster udvarmestere által újra meg újra elpróbálta, mennyet, földet Ígért: de követei mindenünnen siker nélkül tértek meg. ⁴⁾

E ponton vették Basta azon izenetét, miszerint megindult, inig meg nem érkezik, minden harezot kerüljenek. Kerültek, de

¹⁾ tV. Beülte IV 548. Siinigianus 227. ²⁾ Smiigianns 201. ³⁾ Erit Tort. Ad l. 1. 55. 58 ⁴⁾ W. Biliden. IV. 554

azért nem maradtak tétlen: a szászokhoz leveleket intéztek, hogy csatlakozzanak, mire a szász városok fegyvert fogtak, a vajda örségét kiveték. ¹⁾ Hogy a vajda táborát felbontsák, követeket, inkább kémekeket küldtek táborába, kik azonban a székely néppel, mert féllék, hogy újra jobbagyságra vetik, nem sokra mehettek. A kozákok a hozzájuk ment Veres Boldizsárt mint bujtogatót lesújták. A mérész fellépés még se maradt sikertelen. A vajda népe éjjelenként egyre szökött, a szászok közül a beszterczeiek átjöttek. Kolozsvár polgárai Barabás János polgártársuk vezérlete alatt, otthon lóra kerekedtek, ott termettek a hazafiak táborában, ²⁾ Makó György is megérkezett, Csáki s a nemesség fátyolt vetve multjokra, zeneszó mellett vezeté a Keresztesmezőre.

Csáki István meglehetősen tábor élén állt, a mikor Vásárhelyi György jezsuita, s Ungvári János fejérvári rcf. pap Mihály vajdától ismét követkép jelent meg nálok: ezeket már ki se halgaták; fogásra veték. Majd egész hívatlanul Tamásfalvi János is megérkezett 500 marosszéki lovassal, s elé mulatá a vajda irtásra szólító levelét; az aranyosszékiek már régebb csatlakoztak vala . . . ³⁾ Itt érkezett meg Basta hat ezer magyar és németből álló sergének előcsapata, magyar huszárság Pethe László vezérletében. Basta is Zilahról sept. 14-én kiindulván, Tordához érkezett . . . Illő pompával fogadták . . . Csáki a fővezérséget átadá . . . s azonnal követség indult, mely Mihály vajdát felszólítja, hogy Erdély földét hagyja ide.

III.

Basta bejő. Sergót a magyarokkal egyesíti. Mirislónál megbarozolnak. Mihályt megverik. Kifutam.tatják.

Mihály vajda most értette át fenyegető helyzetének egész nagyságát. Postelnik András nevű bojárja és Trauzner Lukácsot a tordai táborhoz küldé; de Basta küldetésük céljának még előadását is betiltá.

Eltávoztak tehát s Basta erre Mihály vajda ellen készülődött. Mint másnap, sept. 17-n megindultak, hallják, hogy a vajda Enye-

¹⁾ Oki Schlötzer Geschichte d. Deutschen I. 104. Chronic. Fuchsto. I. 158.—61. ²⁾ W. Bethlen IV. 562. Si i igitianus. 231. ³⁾ Kemány, Suppl. Dipl. IX. ⁴⁾ Mag-y. Tört. Tár. II. 182. Simigianus 234. Istvánfi 463.

den túl Tinód nevű rétségen töltötte az éjét; onnan az általa azon éjjel felégetett Enyeden átjőve, Miriszlóig nyomult, ott a hídnál sánczot vetett, s nehogy megkerülhessék, a Gombás feletti magaslatra háromszáz lovast állított fel. Estve volt, mikor a két tábor egymás szemébe nézhetett. Körülök szép térség, tölök keletre a Maros, nyugotra a völgyből kiemelkedő havasok, köztük Oláhlapád felől egy havasi patak futott a Marosba.

Reggel, sept. 18-n, Bástá előlépett. Előcsapatul, hogy a támadást kezdje, háromszáz próbált vasast állított; jobbján ezeröttszáz magyarhoni és erdélyi könnyű lovas, kiket Toldi István és a katonás S e n n y e i Miklós vezérelt; balján aranyosszéki, kolozsvári és beszterczci gyalogok, élőkön a török és muszka sebektől díszített T ú r i Ferencz. A had zömét, a kétezer magyar lovasságot Csáki István erdélyi, P e t h e László magyarhoni főkapitán s Makó György vezették. Ezek megett tartalékul ezeröttszáz vasas Pecz, két ezer huszár a dandáréval bejött késmárki T ö j k ö l i Sebestyén¹⁾ és P e t k i István alatt, és a német gyalogság volt felállítva. A tábor széleit jobbról az aranyosszéki két száz lovas, balról Tamásfalvi marosszéki székelyei fedezék, hálok megett Peresít Mátlie, a rácz despoták utóda, néhány ezer felkeltett néppel állt. Az egészhez még csak egy kocsit kell gondolnunk, melyből a török ellen annyi győzelmet vitt, de már előregedett hős Borbély György osztá lelkesítő tanácsait.

A csata kicsiny mérvben kezdődött. A könnyű csatázás hosszason folyt. Idővártatva; Basta, hogy a vajdát vett jó állásából kicsalja, sergét, mintha veretve látná magát, visszavonulásra rendező, Miriszlót felgyujtató, s Décse felé kezdett húzódni. A ravasz hadvezér nem csalatkozott. Mihály vajda győzelmi örömeben utána eredeti, Miriszlón átrontott: csak ekkor látta megdöbbenve, hogy Basta Décsenél megállt, s futást tettető sergeit visszafordítá. A vajda egyelőre arra gondolt, hogy békét ajánljon, de fővezére Barcsai András azon megjegyzésére, hogy azzal már elkéstek, sergeit maga is csatára rendezé. Elöl négyezeröttszáz kozák és oláh, kiket Lugosi Ferencz és Enyed leégetője Tahi István vezérelt; odább a székely nép néhány ezere élén, a résztvenni kényerült Sen-

¹⁾ Ezért fia Miklós Széket kapja Béül (tábor alatt. Kemény, Suppl. Dipl. IX 153

n y e i Pongrácz és Bodoni István, odább Budai György alatt négyezer rác, oláh és székely lovas; végre a had balszárnyán maga a vajda néhány ezer elegynépet vezérelt. Megettök Farkas György, lippai várparancsnok, háromezer székely lovas s különböző fajú gyalogsággal állt, mint tartalék. Leghátul Gyarmati Máté volt helyezve nyolczszáz gyaloggal, mint a kiket átpártolni akarás gyanúja miatt használni nem lehetett.

Így álltak egymással szemben; a vajda mellett mintegy 25.000 ember, 32 ágyú; túl a hazafi pártnál mintegy ezeknek fele.

Az ágyúk megdördültek. Az erdélyiek, kik hazájokért, szabadságukért csatáztak, bevágtak. Véres csata kezdődött, a kozákokat a Marosba nyomták ... a vajda tábora futásnak eredt a csata meg vala nyerve . . . Mihály vajda is megfutott . . . Mint írják, 9.000 halott maradt a csatatéren, kiből 7,000 jött azon halom alá, melyet később a Maros elsepert.)

Azonban a győzelem öröme nem volt teljes, mert a vajda katonái folyvást kegyetlenkedtek: Kornis Farkast, a Székely M. ipját, ki a miriszlói csata hallására börtönéből kitört, Fejérvártt agyonverték. Mihály vajdának is elég ideje maradt, összegyűjtött zsákmányát a fejedelmi laktól szekérre rakatni, s azzal együtt vonulni kifelé.

Basta utána nyomult. Azonban a vajda berendelt sergei már érkeztek, a Verestornyon be csapatokat kapott, s a bodzái szorosban mintegy 20,000 ember érkezett, kik a csatanapján Prásmárt, Földvárt és több barczasági helységet felgyújtottak, s sept. 23-kán a vajdával Fckctehalomnál csatlakoztak. Mert a magyarok előcsapata nyomában volt, s háta inegett Brassót se ígéret se fenyegetésekkel nem birta feladásra venni, felkelt, s sept. 25-én a bodzái szoroszhoz vonult, hogy kimenő útját fedezze.

Állást vett, védelemre gondolt. Szilassi János csapatvezérét Bastához küldé, hogy benmaradhatását eszközölje. Hétfalut felégeté. Azonban megjött a hír, hogy Báthori Zsigmond, sógorával, Zamolski János lengyel cancellárral, feles törökség és lengyelségtől támogatva Moldovába érkezett. Basta erre a Szebennél megállt német

¹⁾ W. Bethlen IV. 577—90 Sitigiaius 236. Erd. Tört. Adt. I. 56—7 182. Magy. Tört. Tár. 111. 183.

sergeket sept. 29-n felülteté, a Bárczaságra ment, Tököly Sebestyént és Csákit oct. 4-én a vajdához küldé, hogy egyezkedjenek. Do meghalld, hogy a lengyelek nem kevesebbet akarnak, mint Mihály vajdától Oláhországot elfoglalni: erre a vajda a császárnak ismét hűséget fogadott, bizosittatá magát, hogy az erdélyi tábor utána nem nyomul; s azzal oct 6-án Erdélyből, a Vidombáknál álló Basta elnézése mellett, csendesen kivonult.

Itt és így végződött Mihály vajda kényuralma; mert a mi szerepet ezután kapott, abban többé önállóságra vergődni nem engedék. Mivel a pápával és pogánynyal egyaránt játékot űzött, megbukkott; később csak mint másodrendű eszköz jelenik meg, míg két kulacsosságáért végül is nyaka szakadt.

¹⁾ Chronicon Fuchsio 162—68 Fundgruben I. 167. Magyar Tört. Tár. III. 184

B) Basta helytartósága, először.

(1600 oct. 6. — 1601 felír. 3)

Mihályt a lengyelek megverik. A császárhoz fát. Lesz a híres léczfalvi gyűlés. Az erdélyiek Rudolfnak hűséget esküsznek. Majd Báthori Zs. visszahozását elhatározzák. Basta kimegy.

Mihály vajda kiűzetése után a kormányt az olasz eredetű tábornok, báró Basta György vette át, egy ember, kit a dobpálczától vezéri botig vad jelleme emelt fel. A győztes hadak Háromszéken és Barcaságon telepedtek le. Basta Uzonban, kormányzó társa Csáki István s tanácsos társai, Sennyei Pongrácz, Bornemisza Boldizsár, Alárdi Ferencz, Toldi István, Mindszenti Benedek, Bodoni István Léczfalván vettek szállást. ¹⁾

Ekkor vette a nemzeti párt a rajok nézve már elkésett hirt, hogy Zamoiskis Báthori Zsigmond fellépése való, hogy Moldovai és Oláhországot Mihály vajdától visszaakarják venni, s azután Zsigmondot hozzák Erdélybe. Nem soká a Mihály vajda elől menekült Székely Mózes, lengyel fedezet alatt Csákiékhoz jött. Basta belátva, hogy ekkora erő ellen, ha az erdélyiek is ellene fordulnak, mit sem lehet, egyelőre elutazásra gondolt. De a főbbeket részére nyervén, arra munkált, hogy a helyzetnek ura maradjon. Mihály vajda pedig, hogy az erdélyiek magokat a lengyelekkel össze ne kössék, s ellene segítséget ne nyújtsanak, nejét, fiát, és leányát, mint barátságára zálogait Erdélybe küldé. ²⁾ Felesleges is lett volna reámenni, mert magok a lengyelek Moldvában ellenlábásra nem találva, Oláhország halárán oct. 20-án teljesen tönkre verték. Nem volt elég. Mihály vajdát a török hadak is üldözőbe vevék; országát feladta, megmaradt csekély sergével Hátszeg mellett az oláhhoni határszélekre vonta magát. Onnan Erdélybe futott, s Baba Noak által Kornis Gáspárral, Fejérvár parancsnokával alkudozott, hogy

¹⁾ Kemény, Suppl. Dipl. IV. 5. 70. ²⁾ Magy. Tört. Tár. III. 185. Chronicun Kuchio L. 169.

bocsássa át. A küldött 2000 arany utat nyitott, úgy futott a körösbányai havasokon keresztül Magyarországra, hogy Prágába mehessen.

Képzelné lehet az erdélyiek válságos helyzetét. Basta megszabadítá őket Mihály vajdától, hűséget ígértek a császárnak; s most Zsigmond ott állt a határokon mint a török udvar visszafogadott kegyeltje. A tél nyakukon volt, a török és lengyel támogatására a tél folytán nem számíhattak, de nem is akarák csataszinterévé tenni a hazát. Időt vettek tehát maguknak, inig a dolog fejlődik. Legelőbb is Csákit, ki maga is fejedelemségre vágyott, Basta nevében Zamoiskihoz küldök, megizenték, hogy a lengyelhadak bejövését a császár hadizenetnek fogja tekinteni, hogyha pedig viszatér, Sáros és Zádvár uradalmokra számolhat.

Míg künn ezek folytak, Basta sietett, hogy Erdélylycl a hűségesküt letétesse. E végre oct. 25-én Léczfalván, Háromszék egyik falujában a táborban jelen volt rendekkel országgyűlést rögtönöztetett; s itt a Basta tábora közepette, hogy a Mihály vajda pártját lesűjtsák, a vajda adományozásait megsemmisíték; a többek közt a székely népet újra jobbagyságra veték, a fegyverviseléstől eltilták, s meghatározzák, hogy a lerontott. Várhegye t, Háromszék, Csili, K.-Vásárhely, Udvarhely-várát Gyergyó és Iászon népe visszaállítsa; az o l á h o k fegyverét szintén elszedeték; a két Oláhországból bejáró görög, oláh, dalinat kereskedőket, hogy kémül ne szolgálhassanak; határszéli helyekre szoríták; hogy Báthori Zsigmond pártját is gyengítsék, Bocskait, ki a minap Zsigmondot trónába visszajátszó, az udvar kedvére, Erdélyből száműzők; a lefejezett Kendi Sándor fiának Kendi Istvánnak Lénát, Szalán czi László fiának a Hunyadban fekvő Bukarestet visszaadták; végül C sák i Istvánt, Mihály vajda kiűzéséért kapott jószágaiban megerősíték. ²⁾

Azonban e gyűlésnek más feladatai is voltak. Hogy a lengyeleket magokra ne zúdítsák; Bornemisza Farkast, Trauzner Lukácsot, Daczó Ferenczet, Enyeter Lukácsot Zamoiskihoz kiildék, inegizenék, hogy a törökkel és lengyellel viszályba keveredni nem akarván, Zsigmondot visszavenni hajlandók. De a császárt sem

¹⁾ Magy. Tört. Tár. III. 186. Erd. Tört. Tár. II. 27. ²⁾ Törvénycz. Erd. Tört. Társ. I. 254. W. Bethlen IV. 567.

akarván megbántani, miután e követség visszajött, s a vést egy- időre elhárítva látták, Bornemisza Boldizsár, Trauzner Lukács és Régeni János személyében egy más követséget indítanak, mely Rudolphhoz menve, felkérje, hogy ha Maximilián főherceget gubernátornak nem küldheti, engedjen fejdelemválasztást, de idegen tanácsosokat be semmi esetre se küldjön, a magyarok kezéből várat el ne vegyen, az ország alkotmánya bántatlan hagyassák; továbbá, hogy addig, míg a berohanástól megvédve nem lesznek, Erdélyt át ne vegye, mert mintsem a török és lengyelnek magokat kitegyék, készek Zsigmondot visszafogadni; végre kérték; hogy Mihály vajdát, mint a haza felforgatóját zárassa el. ¹⁾

Ezzel a gyűlés nov. 7-én bezáratván, a tábor feloszlott. Az erdélyiek visszavonultak tűzhelyeikhez. Csáky és kormánytanácsa novemberben Fejérvárra ment, s folytató a kormányzást. ²⁾ Basta fegyveres népét kiküldé telelni Magyarhonba.

A követek még fenn vannak, s csakhamar meggyőződtek, hogy a fejdelemség folytathatására igen szűkek a kilátások. Az osztrák protectiobani remény mind szűkebb körre szorult. Megjött a hír, hogy a császár Mihály vajdát ünnepélyesen fogadta, suj missióval akarja felruházni. A lörökhözi visszatérés újra előtérbe nyomult. Basta egy szép fedezettel Kolozsvárit telelvén; titokban viték az ügyet. Csáki István és Székely Mózes más főurakkal Kolozsvárit értekezletet tartott, a török véduraság visszaállítása, Báthori Zsigmond visszahozalala vagy egy más megválasztása felett tisztába jöttek. Báthori Zsigmond pártjából lemhényi Csoinortáni Tamás s mások Lengyelországba mentek, ³⁾ őt Moldovába szöktették; *j Csáky mint az ország főkapitánya Kolozsvárra 1601 jan. 21-re hongyulést hirdetett, a visszahozás tervét előadta. A tervet mindnyájan elfogadták, kivéve K o r n i s Gáspárt, S e n n y e i Pongráczot, G é z Pétert, Bodoni István és Huszár Pétert, kik Rudolf mellett nyilatkoztak. Csáki és Székely e főurak aulicus ellenvéleményén megütközve, nehogy követőkre találjanak,

¹⁾ W. Bethlen IV. 611. Chronicon Fuchsio 172 Simigianui 242. Istvánfi 464. ²⁾ Kemény, Suppl. Diplomát. IX 10. ³⁾ Elért adományoz neki I Kemény Diplonatar. VI. 287—300. ⁴⁾ Erd. Tört. Adat. I. 58

a dolgok élére veték magokat, a város kapuit bezáraták s azon ürügy alatt, hogy Mihály vajda bejövetelére gond ólnak, elfogták, K o r n i s t és Sennyeit Görgénybe, a többit Dévára küldék . . . Erre febr. 3-án Báthori Zsigmondot és Csáki Istvánt választás alá bocsáták; mire Báthori harmadszor is fejedelemnek választaték . . . Szegedi Nagy Pált, Zsigmond egykori főlovászmesterét azonnal Moldvába indíták.

E merész fellépés után Csáki és Székely Mézes Bastához mentek, jelenték, miszerint a rendek, mert a császár oltalmában, a fenyegető török ellenében nem bízhatnak, Báthori Zsigmond visszahívását egyhangúlag elfogadják; s jé szolgálatáért Bastának Déva-várát ajánlták: ki az ajánlatot az okon, mert nem csak Déva, hanem egész Erdély a Rudolf császáré, visszautasítá; a rendeket pedig hőségbn maradásra inté. Végre belátván, hogy az árnak élébe nem állhat, fenyegetések között Erdélyt ide hagyá.

A hongyülés a komoly következményekre gondolva, adót, fegyvert szavazott; Náprádi kath. püspök javait, mert császár kémjének tartatott, elkobzák, a püspökséget megszünteték, s Csákinak a hon iránti szolgálatáért F o g a r a s-várát ajándékozák. ³⁾

Hogy a hongyülés határozott szellemét jelezzük; megkívánjuk jegyezni, hogy a fogságra jutott Baba Noákot, Mihály vajda rácز kapitányát Erdély pusztítóját, az irtást javasló rácز főppappal megégettették.

A koczka tehát újra cl vala vetve. Minden szem Báthori Zsigmondon függött. Bogáthi és Vajda Miklós hozzá robogtak, hogy a meghívó követség érkezét jelenték; nyomukban Toldi István, S z e n t p á l i János, P e t k i János s mások 300 lovas élén haladtak. Moldva Botosán nevű városában találták őt, ünnepélyesen* meghitták, mit Báthori Zs. elfogadván, azonnal beindultak, s mart. 24-én Beszterczén ágyúdörgések üdvözölték.

¹⁾ Fundgruben I. 169. ²⁾ Erd. Tört. Adt. I. 58. 59. Erd. Tört. Tár. II. 29. ³⁾ Törvénycikk, Miké Gyújt Art. Diet. II. 3.

Báthori Zsigmond, harmadszor.

(1601 febr. 3. — 1602. Júl.)

**Báthori vluzajő, az esküt iámét leteszi. Szervez. Basta el-
lene Jó, Górn oszlónál megveri, kifuttatja.**

Báthori Zsigmondot 1601 febr. 3-án Erdély harmadszor is fejedelmének választván, Lengyelországból visszajött. Visszajöhetnek egyik tényezője Székely Mózes küldöttség élén Beszterczen, az ország rendei Kolozsvárit, a legnagyobb pompával fogadták, egyenesen a nagy templomba kísérek . . . Újra beigtaták, s mart. 27-n harmadszor is felvette a kormányt.

Szomorú helyzet, mikor egy ily fejdelem bírása is akkora öröm, hogy udvara fénye helyreállítására egyesek, lovakat, fegyvereket, arany ezüst szereket hordtak össze, a nemesség minden jobbágyától egy forintig róttta meg magát. ¹⁾

Szervezéshez kezdettek. Szamos újvárt Basta Ribis Sigfrid kapitányára bizta volt; Maros újvárt — mit Mihály vajda Miháltz nevű bojárjának adott vala, Ribisnek adományozók, s ez a várat Gy u l a f i Lászlónak feladta. Toldi Istvánt és Torma Kristófot a portára küldék, Rudolfhoz Kakas István táblai ülnök ment. Azonban ez utóbbi nem azon fogadtatásban részesült, mint a portán Tormáéit, mert Rudolf oly haragra gyuladt, hogy a léczfalvi gyűlésről felküldött követséget azonnal kiutasító, Mihály vajdát 100,000 arannyal megajándékozván,azonnal útnak indítá, hogy Bastával egyesülten Báthori Zsigmondot Erdélyből kiverjék. ¹⁾

Báthori Zsiginond e hírre készületekhez fogott. Hogy híveit lekötelezze,kik behozásában részt vettek, jutalmazásokkal halmozta. Többek közt Borbély Györgynek s vejének Vajda Miklósnak máj. 26-án Déva-várat; ²⁾ lemhényi Csomortáni Tamásnak Háromszék főkirálybirájónak jun. 1-én a Várhegyhez tartozott K.-Vásárhelyt, Bereczket, e mellett Eresztevényen, Páván, Pákén részjoszágokat adományozott. ⁴⁾ Jun. 3-án hongyülést tartott, a

¹⁾ W. Bethlen V. II. ²⁾ Erd. Tört. Adat I. 59. ³⁾ Kemény, App. Dipl. XIV. ⁴⁾ Kemény, Diplomatar. VI. 287. 309.

felkelést elrendelő.¹⁾ A moldovai vajdát s a közelebbi basákat segítségére szólítá. De mind ez csekélység Basta ellenében, ki saját ereje mellett, azon ürügy alatt, hogy Mihály vajdát akarja haza kísérsni, a magyarhoni megyéket is fel akará ültetni; mit a megyék megtagadtak ugyan, de a hajdúságot szabad dulás Ígérete mellett megkapá, s Mihály vajdával kezettfogva tekintélyes táborral indultak be. ²⁾ Az erdélyiek, hogy a Vérontást elhárítsák, Gyulafi Lés-tárt Bastához futtaták, hogy szándékáról leverje. ³⁾

Azonban a harcz kikerülhetlennek mutatkozott. Báthori Zs. negyvenhárom zászlót osztatott ki; Kolozsvár mellé tábort állított; Csáki István és Székely Mózes vezérlete alatt elejébe indultak, Somlyón és Tasnádon a határszél védelmét elrendezték. Itt hallják a legnagyobb leveretésükre, hogy a fondor Mihály vajda Zsigmond nevében a basákhoz ajándékokat küldött, s azt izené, maradjanak veszteg, mert elég erősnek hiszi magát Basta ellen. E csselfogást helyreütni már késő volt. A segítségre érkezett 3000 tatár csak egy csepp a szomjúság ellen, mert Basta már Majténynál közelgetett. Báthori, hogy időt nyerjen, visszafordítá táborát; Basta utána eredt, s aug. 2-án 10,000 gyalog s 8000 lovas-sal Goro.szidnál Zilahtól, pár órára elébe vágott.

Másnap, aug. 3-án, csatára viradtak. Goroszló akkor felebb a hegyen feküdt, alatta lankás oldal nyúlt le a kis völgyre, mit egy patak metsz át. Basta kezdé a csatát: elől sléz és vallon lovas-ság, azután magyar lovasok, német és vallon gyalogok, hátrább a Mihály vajda zsoldosai és R á k ó c z i Lajos gyalogsága jött; kik azonnal állást foglaltak.

Báthori szintén rendezé magát, de igen hibásan. ⁵⁾ Legfőbb hibája, hogy mind két vezérét egyenlő hatalommal ruházta fel: Csáki nevénel fogva, Székely személyes tapasztalatai érzetében függetlenül rendelkeztek . . A két tábor a két ellenkező hegylábbon foglalt helyett. A csata megkezdődött, azonban csak ágyúkkal folyván, délutánra áthúzódott.

Öt óra felé Basta lováról leszállt, a sátrakat felhúzatá, ágyúit elcsendesíté. Az erdélyiek azon hitben, hogy ma már a csatának

¹⁾ Mike Gyűjt. Art. Diet. It. 21. ²⁾ Erd. Tört. Adt. t. 60. ³⁾ W. de Bethlen V. 16. ⁴⁾ W. Bethlen. V. 21, Érd Tört. Adt. I. 185. ⁵⁾ Basta bírálai át I. W. Bethlen V. 161.

vége, a roppant melegtől eltikkadtan szintén leszálltak, lekantároztak, a vezérség a kastélyba vonult, s ezzel bele mentek a hadi csel kivetett kelepczéjébe. Mert Bastáék azonnal lóra pattantak, a magyarokat megrohanták, heves csata támadt, mi végül is oly szomoruan ütött ki, hogy Báthori ágyúí, gazdag sátrai az ellenség kezébe estek, s mire az est. a szerencsétlen csatának végetvet, 2000 ember maradt csatatéren, köztük: Petki István. Tarkányi István, Csomortáni Tamás, Horváth György, Szerdahelyi Albert; mások fogságra estek, kik közül Sztepan István, Rácz István helyit kivégeztettek. Báthori 45 ágyúját oda hagyva, csakis ügyes vezetőinek köszönhető, hogy Dézs felé elmenekülhetett. ')

A nagyszerű vesztes után Báthori ügye tarthatlanná vált. A legyőzettek abban állapodtak meg, hogy Báthori húzódjék ismét Moldvába; maradjon ott, míg a szultán segédsergeket rendel; Székely Mózes pedig maradjon ben, szedje össze a serget, vonuljon Fejérvárra, úgy lön; Báthori Csákiival, Bogáthi Miklós s másokkal Radnánál kiment, ismét itt hagyta a hazát; fővezére Székely M. Fejérvár felé tartott, hol mentorukat, az öreg Borbély Györgyget találták.

II.

**Basta és Mihály vajda Erdélyt másodszor is elfoglalják.
Basta és a vallonok. A hajdúk és vallonok kegyetlenkedései. Báthori Zs. és vezérei ellentörekvései. Basta Mihály vajdát megöleti.**

A goroszlói csata s Báthori Zs. Moldovába menekülése után, Basta Erdély északi részét kardcsapás nélkül elfoglalhatja. A déli részekben Székely Mózes, mint behagyott fővezér akadályokat gördített.

A győzelmes sereg a Szilágyból, Kolozsvárnak tartott, mely az összeromboltatástól magát 100,000 fton váltá meg. ²⁾ Gyul a fi László is feladá S z a m o s u j v á r t: s azzal az ut a hon szívébe nyitva lön. Erre a két vezér Basta és Mihály vajda Tordára ment, Keresztes-mező gyönyörű térségén, az Aranyos partján sátrakat von attak.

Kezdődött a B a s t a-k óra.

Harmadfél százada ez eseményeknek, mégis a Basta név s a Bastakor fogalma, vérfagyaló emlékezetet kelt lelkünkben. Mint ilyen esemény körére nem ártand némi világot vetni.

Mint tudjuk, azon időben a Habsburg-ház, mellékágai által, Spanyolország s Belgium felett is uralkodott, sajátlag mindenütt egy politikát követtek, s híven támogatták egymást. Belgiumban és Spanyolországban, az Alba herczeg iskolájában, a protestánsok elleni inquisitio folyama alatt több merész fásult szivti hadvezér emelkedett ki: Basta György is ezek egyike lévén, mint mondják, dobosból báróság és tábornokságra emelkedett. A protestánsná lett Erdély és Magyarország ellen ily emberekre volt szükség. Rudolf 1597 febr. 15-én levelet intézeti Belgium urához s felkérte, hogy Bastát küldené zsoldjába; mire ez mart. 6-án Brüsseltől elindult ¹⁾ s mint említők, Magyarországon osztrák főhadi parancsnoki minőségben Kassára küldetett. Napégetett arc, nagy spanyol szakál, felfordított bajusz, felhúzott szemöldök s kegyetlen éles szem jelzik arczképét.

Ily iskolából jött Basta, de hogy nevét megalapíthassa, hasonló vad jellemű katonákra lőn szüksége: azonban ezeket is kapott. Ugyancsak ez időben Rudolf a belga udvarhoz küldött, s Belgium francia részén Schönburgi Reichardt ezredes által 6000 gyalog katonát gyűjtetett, ²⁾ kik a francia nyelven beszélvén, vallon nevet kaptak. Oly katonaság, mely zsákmányért fogott fegyvert, s mint ultramontanok, a protestánsok jajjaihoz már otthon neki voltak szoktatva. Parancsnokuk Erdélyben B e a u r i Jakab vala.

Azonban a hatezer vallon nem volt elég, belföldi vallonokat is kelle teremteni; hogy mint Basta is mondani szokta vala, az ebet ebbel marassák. ³⁾ Azon időben ágyú és lovasság tette a hadierőt, a kevésbé mozogható gyalogság hordereje még nem volt kifejtve. A mi kevés gyalogságot használtak, azt Erdélyben darabontnak; Magyarhonban hajdúnak nevezték. A hajdúságot nagyban szintén Basta vette igénybe. Az ország minden részéből, minden népe és nemzete kalandoraiból csapatokat alkotott, kik zsold nélkül csupa zsákmány kedvéért fogtak fegyvert. Így toborzának most is össze

¹⁾ Ma/y. Töri. Emi. Okmányt III. 86 88. ²⁾ Ugyanott III. 88, Erd. Tört. Adt, I:J. 39,

Mihály vajda részére egy serget, azon ürügy alatt, hegy öt Oláhország uralmába visszakísérik.

Ily emberekkel jelent meg Basta Erdélyben. Pénztárt nem hozott, tehát az egész ország martalékul esett. A török párt irtása címe alatt a magyarság irtásához foglak. A vallonok; de főleg a hajdúk szabad rablás feltétele mellett fogván fegyvert, az országot szélére hosszára előnték. A nép falvait odahagyá, a hegyekre futott, mire a zsoldosok, mit még a falvakban felkutathattak, mindent felszedtek, eltakarítottak; hol ellentállásra találtak, még a mezők kalászeit is felgyújták. A keritetlen városokat, mint Törd át, Enyedet feldúlák, Fejérvári bevették, a fejedelmi palotát, fejedelmi sírboltokat feltörök, a Hunyadiak, Zápolyák, Báthoriak porát szélnek ereszték, az ország levéltárát szétszórták; ¹⁾ A kőfallal kerített, s meg nem rohanhatott városokat, mint Beszterczét, Medgyest, Segesvárit megsarczolák. Kivéve a székelyföldet, összekóborolák az egész országot, raboltak, égettek, gyilkoltak; s oly személy válogatás nélkül, hogy liornis Gáspárt és Sennyei Pongráczot e két legaustriacusabb embert, kik aulicus érzületük miatt most is a görgényi fogságtól kiszabadulva siettek Bastához, az úton megtámadták, Kornist megölik, Sennyei sebekkel menekült.

Az eszélyesebb Basta elégségesnek látta megtörni Erdélyt, de nem akará fenekestül felforgatni, mert belátta, hogy ez esetben katonái hajlék- és élelem nélkül pusztulnak el. Végre megelégette a rablást, figyelmeztelé Mihály vajdát, de ő nem sokat gondolt vele, mert híveit Oláhország elfoglalására akarta lelkesíteni. Az ismételt figyelmeztetés végre összeszólalkozásra adott alkalmat, mely közben Mihály vajda azon büszke szavakra fakadt, mikép ne feledje Basta, miszerint ő csak szolgája, inig ő barátja Rudolf császárnak . . És e perczlöl a két büszke ember, mint két éles kard fordult egymás ellenében.

Mig ezek benn folytak, Báthori Zs. kíséretével Moldovában a nerncczi monostorban tartózkodott; mindent elkövetett, hogy Erdélybe visszajöhessen. Csákit a tatárok kháinjához küldé; erdélyi barátaihoz leveleket intézett;³⁾ és a minek legnagyobb hordereje

¹⁾ W. Belliien V 33. ²⁾ Fundgrnben. I. 172. ³⁾ W. Bethlen V. 57,

volt, egy csapatot ültetett fel, Fogarasba küldé, s onnan Mihály vajda családját, mit ő békés hajlama kezesül küldött volt be — Moldvába fogságra viteté.

E váratlan csapás a vajdát szívéen találta. A családi vesztés fájdalma, s a nemesistóli félelme keblét egyaránt marcangoló. Hogy övéit kiszabadíthassa, szokott fogásaihoz nyúlt. Báthorinak családjáért nem kevesebbet Ígért, minthogy neki Erdélyt Bastától visszahódítja, s maga is Rudolftól vele együtt a törökhez fog visszapártolni. A vajda ily hangú levelei közül Basta többeket elfogott, miután magát hítlenségi bizonyítványokkal ellátta, eltökélte magában, hogy a vajdát, ki Erdély meghódítása babérait Bastával megosztani nem akard, s újra helytartóságról álmodozott — lábalól eltegye. Basta az eféléhez már otthon neki volt szokva. Hol táboroztak, Torda mellett a Keresztesmező a vallonok főnökét, Beauri Jakabot magához hivatá, tervét elfiterjeszté, s a felelősséget magára vállald. Másnap, aug. 19-én,¹⁾ egy vasárnap jóreggel, a vallonok harczi sorba álltak, egy intésre három százan kiválnak, a vajda sátorára rontottak, körül fogák, vezérük a sátorba lépett, jelenté, hogy fogoly. Mihály vajda épen öltözködött. A kellemetlen hangra kardját keresé; azonban egy vallon, karját, melylyel a szegen függő kard után nyúlt, átlövé, mire Beauri alabárdjával lesujtá ... A zajra Mihály hív emberei összefutottak, néhány közülök elesett . . . Minden védelem és ellentállás hasztalanná lön. A vajda meghalt . . . Fejét levágák, pellengérré tevék. Testét később Oláhországba szállítók . . . Kincsei, fegyverei prédára estek. Ministere, a 70 éves Bán Mihály fogságra jutott, ott hala el. ¹⁾

Basta a tényállást feljelenté... a behatás minden nyom nélkül enyészett el. A vajda hajdúi élére a fanatikus Sennyei Miklós neveztek. Mintha mi sem történt volna, a dolgok rende tovább folyt.

III.

Báthori visszatér. Basta Bézshez vonul. Báthori Kolozsvárig jó. Onnan csata nélkül visszahúzódik.

Basta Mihály vajda láb alóli eltétele után vetélytárs nélkül maradt. Mint Erdély egyedüli parancsnoka Fejérvárra ment. De a fej-

¹⁾ Istvánfi sept. 7-re tesii, ellenben Beth. F. Fundgruben 1. 172. Székely I. krónikája e napra mondják. ²⁾ W. Bethlen V. 43—47. Epitaphiuoia Erd. Tört. Adt. III. 39.

delmek palotájában nem soká pihenhetett, mert Báthori visszajövetelének híre csakhamar szárnyalni kezdett. Sergét a Kenyérmezőre összehuzatá; Dévát Borbély Györgytől felkérte; de azon választ nyerte, hogy a vár Báthori Zsigmondé, várja urát, különben is vénebb ember, hogysen áruló lehessen.

Úgyis volt. Báthori Zsigmond aug. 21-ről Bakóból, Moldva egyik városából kiáltványban tudatá, hogy vissza indul. Nem soká betört, a székely földre érvén, a székely nép szabadságát visszaadta, mire ezek mellette fegyvert ragadtak; inár aug. 31-én Brassóba bevonult. Basta e hírre sergeit felszedte, Szehenen át Fogarasnak, illetőleg Brassónak tartott; de meghalló, hogy a székelyek és szászok Báthorihoz nyilatkoztak, tudtára jött, hogy török segítség is közég: az Oltón ne menetit, hanem az esőzés ürügye alatt két ágyút a sárban hagyván megfordult, s azon hasztalan reményben, hogy a székelységet maga mellé vonhatja, Maros-Vásárhely mellett Nyárádtőhez telte le taborát. -)

Huszonöt napot mulatott itt. Ez alatt a hajdúk M.-Vásárhelyt feldulák, kaslélyszerű kolostorát leégeték. B o g á t h i Jánost s másokat a székelyek közé küldé; de egy lelket sem tudott részére vonni.

E három hét alatt, míg Báthori Brassóban mulatott s várta a török segélysergeket, a brassaiaktól ajándékba kapott ezüst edényekből szorgalmatosai! vereté a tallérokat. De sehonnan sem érkezőn segély, midőn épen régi kórságába, a habozásba esnék, s már csak a Fogamból oda érkezett határozott jellemű Székely Mózes tartaná a lelket benne: érkeznek oettober 3-kán a portára küldött követei, Toldi, Torma és Gávai Miklós, kik az ország végtelen öröme hozák a fejedelmi jelvényeket s a megerősítő athnámét. ³⁾ A török tehát Zsigmondot ismét kegyébe fogadta, fejdelemnek ismerte el.

E hírekre Basta vadjellemének minden indulatja kitört. Iszonyú pusztításhoz kezdett, Vásárhely mellől felkelt, Tordán, Kolozsváron átmenve, felégetett mindent, mi útjába esett, elpusztított mindent, mi Bálhorinak támogatásul szolgálhatolt volna. Dézsnél a n.-bánvai utón, magát sánezba vette s várta a Magyarhonból sürge-

¹⁾ Okl. E:d Tört. Adat I. 13. W Bethlen. V. 50. ²⁾ Erd. Tört.

Adat. I. 69—71. Erd. Tört. Társ. II. 28. ³⁾ Töredéke W. Bethlen. V. 55. D. Fundgruben III. 121.

telt segédsergeket.¹⁾ Oly nyomort idézett elő, hogy egy köből gabona 14 ftra szökkent, vagyis egy véka gabona ára annyi lőn, mint azon korban egy tehéné.

Az elvonulásra Bastának alapos oka volt, mert oct. 3-n Braszóban Báthori Zsigmondnál csauz jelent meg, átadá a porta elismerő jelvényeit, s tudata, hogy a török-tatár segélysergek jönnek; Oláhországnak Simeon vajdában új fejedelmet hoztak, s nem soká Zsigmond oldalánál lesznek. Oct. 14-én már Csáki is Brassóba ért s jelenté, hogy a tatárok már átlépték Erdély határát. Mire Báthori Brassói elhagyá, Fejérvárra indult.²⁾

E percztől Báthori vezérei, Borbély, Csáki, és Székely elemőkben voltak.

Borbély György intézé az első csapást, ki Temesvár felől három basával Fejérvár alá nyomult, Basta hajdúit és vallonait kiverete; s átvette a fővárost, mit oly állapotban találtak, hogy még a törökök szive is megesett rajta.³⁾

Báthori oct. 18-n Szeben alatt haladott, melyben Basta hajdúi fészkeltek, Merza főkapitány alatt. Omlásnál Székely Mózesről vezéreltetve 4000 török jött elébe, kikel Medgyesen át,⁴⁾ Marosvásárhelynek indított: hol Székely M. Bogálhi Jánost, a Basta említett ügynökét összevagdallatá; innen Besztercze alá ment, hol Basta egyik vezérét Rákóczi Lajost találta, kit Bézshez vonulni kényszerített. Ugyancsak ide érkezett meg C s á k y István is, ki Moldvából új kozák és tatár pergőket lioza he. *)

Ez alatt a fejdelein Fejérvárra érkezett, kit a Szászsebesnél táborozó töröksereg minden tisztelettel fogadott. Innen, mintegy 20,000 ember élén Basta ellen indult. Mikor még a sereg Marosujvárnál húzódnék, Toldi István kis előcsapattal előre száguld, egy reggel Kolozsvár alatt termett, az őrség künn levő részét levágta, foglalul ejté, s azzal visszasetett.

Azonban e merész kémjáratnak T ordára nézt szomorú következménye lőn. Basta kolozsvári hajdú kapitányai Németi, Balázs, Csatári János, Horváth Abrahám Toldi után robogtak; s midőn látták, hogy be nem érik, rablási vágyból Tordát a sóbányák felől

¹⁾ Ent. Tört. Tár II. 29. ²⁾ Chmnicon Fnchsió-L. 197. ³⁾ W. Bethlen V. 59. ⁴⁾ Fundgruben I 225. ⁵⁾ Erd. Tört. Adt. 185 86.

megrohanták: a megrémült nép, hogy életét vagyonát megmentse, a templomkerítésekbe futott; s mire tud tokra esett, hogy Szin d i János 25 zászlóval Torda megtisztítására siet: a város felső részét felgyújták, a templomkastélyt betörték, Csipkés Györgyöt a város hadnagyát, három század magával kegyetlenül legyilkolák. ¹⁾ Ha Szindi még sem érkezik, s a fanatizált hajdúkat szét nem veri, a szép várost, mint a protestantismus egyik fészket tönkre tették volna.

Torda mellett Gerendnél táboroztak, a midőn Füstik Péter, kolozsvári gazdag tanácsos, előadja, hogy Rudolftól Kolozsvárra követ érkezett, ki nem mervén idejönni, általa azon ajánlatot teteti, hogy küldje vissza a török és tatár sergekct, s Rudolf Erdélyt Zsigmondnak visszabocsátja; de hogy milyen feltételek mellett, azt később ogyenlitik ki. Bál bori tanácsosai átértették a cselet, a követet egyszerűen visszaküldék; azzal Tordán át Kolozsvár alá mentek, nov, 23-án ostromolni kezdék.

Kolozsvár falai ez időben jó karban álltak, sánczait könnyű volt vízzel betölteni, s a benne hagyott csapatok az ostromot hosszason feltárták . . . Azonban míg az ostrom folyt, Báthori Zs. ismét bele ment a kivetett hálóba.

Marietti M. Antal jezsuita, kit Rudolf Basta mellé mint cs. biztost adott volt, ³⁾ ki a goroszlói csata után Moldovában Zsigmond mellé csatlakozott, s mint jó barát őt folyvást óvatosságra intve Kolozsvárig kíséré: itt czélját érte, az ingatag fejdelen győzött, reá vette, hogy Dézsre Bastához küldje, Erdély visszabocsátása felett egyezkedést kezdjen.!) E lépést alig lehetne megmagyarázni épen e perczben, midőn Zsigmond mondhatni győzelemben állt, ha meg nem volna említve; hogy Kolozsvár polgárai szintén kérték, ne vesse zsákmányra a várost; s hogy az őszi hideg miatt a törököknek sem volt kedvük tovább harczolni. Elég, hogy ő egyezkedett; mi övéit oly boszura gerjeszté; hogy többek közt Székely Mózeset, nehogy lázzadást indítson, nov. 29-én elfogató; előbb Dévára; majd Bogarasra küldé. ⁵⁾ Mire másnap Báthori Zsigmond az ostromol félbe szakasztá; s a nélkül,

¹⁾ W. Bellii. V. 61. Erd. Tört. Adat. 1. 201. Kemény, Suppl. Dipl. IX. 15. ²⁾ Mngyar Tört. Tér. VI. 260. ³⁾ Szirmai, Szathmár 1. 161. ⁴⁾ Magy. Tört. Tára. VI. 260. ⁵⁾ Chronic. Fuchsio-L. 200.

hogy Bastát Dézstől kiverni próbálta volna, Marietti által Szent-György napig tartó fegyverszünetet kötött, baráru a Marost állítván fel. A nagyreményű hadjáratnak ezzel vége volt. Csáki István a szászföldre vonult vissza, december 3-án Medgyest főhadiszállásává tette. Báthori Zsigmond pedig egyelőre Dévára húzódott, januárban Brassóba ment, hol apr. i-ig marada. ¹⁾

IV.

Szerencsétlenségek hosszú sora nyílik meg. Báthori Segesvárt, Basta Gyalut, Almást, Bethlent, Beszterczét beveszi, őrségét lesújtatja.

Báthori menthetlen habozása, a romlás új sorát idézé elő. A kétfelé osztott, Erdély mint Mohamed koporsója ég és föld között, úgy függött a két úr serge kardja élén. A feldarabolt hon legszebb pontjai martalékul estek, mert Báthori a déli, Basta az északi részekben, mint sajátján tovább folytató a meg nem hódolt várak ostromát. Melyik fél mivel tölté el a fegyverszünetes telet, arra kívánunk néhány jelenetet említeni. Csáki Báthori Zs. helytartója, a mint magát Medgyesen megfészkelte, fellépett, hogy a szászföldet hűségére hódítsa. Legelőbb is Toldi Istvánt a közelében fekvő Segesvárra szállttá be; azonban a segesváriak Toldit csak is az alsó városba ereszték, és azt is megizenék Bastának. Szerencsétlenségükre a levél Toldi kezébe került, hogy ezért elégtételt vehessen, a Bastával tartó Haller Gábor boraiból a várból három hor-dót kéretett, s úgy intézkedett, hogy mikor a boros-szekérrel a várból kijönnek, megállván a kapu betevését lehetlenné tegyék. A terv dec. H-n kísértetett meg, s jól sikerült. A nyitva maradt kapun a katonák berohantak, a felső várost elfoglalók; s különösen a kozákság a hegytetőn fekvő templom s a templombeli 12 apostol ezüst szobra és más ékítmények elrablásával pótolhatatlan károkat okoztak. ¹⁾

A fejedelmi sergek Csáki vezérlete alatt Segesvár meghódítása után belebb nyomultak, 1602 jan. 3-án Szeben előtt álltak, melyet

¹⁾ Érd Tört. Adt I. 66. Fundgruben I. 177. 225. III. 122. W. Bethlen V. Libr XI. D. Fundgruben I. 175. 226. II. 94. 111. 127. Chronic. Fuchsio 201.

a Merza hajdúi s a Bastához hajlott szebeniek várfalaikban bízva, keményen tartottak; mire Csáki visszatért.

Így tölték a fejdelmi sergek a telet; de mind ez csekélység ahhoz képest, mit Erdély Basta alá esett része szenvedett.

Basta mielőtt téli szállást vett volna, Dózsról Kolozsvárra ment. Onnan Gy a 1 u-v á r a alá küldött, hová Gyerőfi János, kolozsmegyei főispán, Makó György s mások alatt a goroszlói csata után néhány száz ember vette volt be magát, kik mint Náprádi Demeter róm. kath. püspök várában, Szil vési János ottani lelkész oltalmába bocsáták magukat. A hajdúk mintegy másfél ezren jelennek meg, egy pár századot a vár alá küldtek: Gyerőfit sikra csalták; előtte megfutottak, ekkor a többi a lesből előrohanva, Gyerőfit és népét megtámadta, levagdala. Erre Petz a kis várat, melynek inkább hegyem fekvése nyújtott erősséget, ostrom alá vette, végre is az őrség elmchetés feltétele alatt magát feladá . . . de azért mihelyt kijöttek, felkonczolák őket. ²⁾

Basta Kolozsvárról telelni indult. A mint Nagy-Al más-varán ál haladna, mi ekkor Csáki Istvánná volt, kettős várfallal és őrséggel ellátva: körülfogata, addig lőteté, míg az feltételek mellett szintén feladá magát... de azért ezek is felkonczoltattak.³⁾

Gyalu és Nagy-Almás sorsa, valamint a hátramaradott vallonok és hajdúk rablása, kegyetlenkedése a többi várakat mély és méltó aggodalommal tölté el. Besztercze város bezárkózott, a hajdúk és vallonok sarczolásainak elébe állt; de tovább alig tarthatván magát, Szentpáli Jánostól a fejdelmi sergeknek 7000 ftot küldtek, Csákit felkérék, hogy őrséget küldjön bele. Kívánságok 1602 jan. 7-én leljesítve lön. Medgyesről 200 székely jött bele, a várparancsnokságot Vitéz Miklós kolozsmegyei főispán s Nagy Albert vevék át.

Basta e lépés által a Zsigmonddal kötött fegyverszünetet sértve látta. Résztint, nehogy Besztercze példáját más városok is kövessék, résztint mivel meghalld, hogy gazdag birtokosság vonta bele magát: préдавágyó sergével a Szilágyból visszafordult; útjában Bethlen-várát, melyet 200 székely védelmezett, szabad elme-

¹⁾ Fundgruhen I. 226—35. 1. Chronicon Kuchsio 199 ²⁾ W. Bethlen V. Libr. XI. ³⁾ Ugyanott.

hetés ígérete mellett január 31-én megvevé . . . de azért a mint kiléptek, egyig levágatá.¹⁾

Másnap febr. 1-én már Besztercze alatt táborozott. A nyomort, melybe a közel lévő falvak estek, leírni alig lehet. A vagyon és személyes bátorságról szó sincs. Besztercze ostroma Vallengendorf felől megkezdett, azonban a nevére érdemes vezér, Vitéz a várfalait folyvást erősítteté és védelmezé. Azonban mindjárt kezdetben a várost azon csapás érte, hogy a városba folyó víz Bastá elvételé, s a kemény tél miatt a várbeliek a hideg és vízhiány sanyarainak lónek kiteve Febr. 9-én éjjél után a falakon már 13 öl rés vala nyitva; rohamra roham következett; de a székelyeket Vitéz, a menekült birtokosságot Kozárvári György példája egyre tüzelte, s a zászlót feltűzni akaró németet egy beszterczei kovács sujtá le; Galaczi István, mint a hajdani hős, ki a homlokába kapott nyíllal büszkén ment be Rómába, úgy ez is homlokába kapott golyójával tovább harczolt . . . hasonló hősi ellentállást egyhamar megtörni lehetlen volt. ²⁾ Báthori, ki a jezsuiták miatt többet gondolt a Rudolfnak letett hitére, mint az ország javára, Basta e fellépésére Bogáthi Menyhárt cancellárt Bastához küldé, s arra törekedett, hogy a hadi-lábon álló fegyverszünetet, békére változtassa; egyezkedtek: Báthori Zs. bünbocsánatot Ígért mindennek, ki Bastához nyilatkozott vala, s e mellett Váradot, Husztot, Kővárt átbocsátá. ³⁾ Ily kemény s az ország feldarabolást aláíró egyezmény következtében Vitéz Beszterczét feladá, de úgy, hogy népe s az oda menekültek a várost minden javaikkal elhagyassák. Ez is aláíratott, s Besztercze magát 32,000 Írttal megválté. Ezek után Vitéz békés elmehetést remélve, febr. 24-én egy vasárnap, övéivel, kiknek családját 87 kocsi vitte; megindult, vele van Bogáthi, s fedezetül Basta alkapitánya néhány csapattal. De alig haladtak egy mérföldet, Budák felé, midőn a hajdúk és vallonok utának rohantak, őket megtámadták, többek között Vitéz is elesett, s mindenekből kifosztattak, hogy a nők gyűrűit is letépék: mire Basta megérkezvén a rablásnak, gyilkolásnak véget vetett; ⁴⁾ katonáit visszatéríté, s a mintegy 30,000 ftra mentrab-

¹⁾ W. Bethlen. V. Libr. XI ²⁾ Ugyanott. ³⁾ Fundgruben I 181. Chronienn Fuchsio-L. 232 ⁴⁾ W, Bethlen. V. 73. Fundgruben I. 179.

lőtt kincset beadatá. Azonban míg ez itt folyt, a katonák Besztercze kirablását is meglisérték; a főnököket kivégezteté ugyan Basta, de miután a várossal drágaságait beadatá, Beszterczét maga is prédára bocsátá. ¹⁾

Így járt el Basta. Rémes neve ez időtől meg volt alapítva. Megrakódott s azzal elhagyd Beszterczét; hol elvonult, a faluk marháit szintén magával inditá, a templomok feltörésének, az udvarok kifosztásának ellene nem állt; Yécset, Görgényt, Szamosujvárt, Gyalut németekkel és vallonokkal megrakd, úgy ment ki maga martiusban Szathmárra; de sergét a Szilágyságban hagyd.

Azonban a hajdúk benmaradtak, de Csáki felkelt, ellenük ment, Egerbegynél megtámadta, megverte őket, s kinyomta Erdélyből.

V.

**Báthorl ZB. Rudolfal titkon újra alkudozik. Basta bejő.
hogy Átvegye az országot. Székely M. elébe áll, Fejérvárnál csatát vesz. Báthorl Zsigrmond végkép lemond. Csehországba Internálják.**

Báthori Zs. mint gyanitni lehetett, ismét belefáradt a dicsőségbe s a fejedelemségről lemondást újra tervbe vette. Brassóból martiusban Fejérvárra ment, Csáki Istvánt, Toroczkai Lászlót, Basta több gyűlölöit magához hivató, előadd, miszerint ideje lenne Rudolf haragját lecsendesíteni; mit onnan vél eredni, mert a Mária Krisztiernának jegyül Ígért összeget meg nem fizették; felkérte, gondoljanak ki pénzforrást, küldjenek valakit Rudolffhoz, biztosítsák, hogy ez összeget megfizetik, de csak úgy, ha az Erdélyhez tartozó várakat, Váradot, Husztot, Kővárt visszabocsátják. A jámbor tanácsosok még megörvendének ez ötletnek, legtávolabbról sem gyaníták, hogy csak ürügy, hogy Zsigmond emberei az udvarral magukat közlekedésbe tehessék. ²⁾

Az ürügy megvolt. Marietti jezsuitát, Bogáthi Menyhártot, czegei W a s Ferenczet, meghittjeit, azonnal Szathmárra inditá, tit-

¹⁾ W. Bethlen V. 73, Fundgruben I. 179. ²⁾ W. Bethlen V. 80.

kon megizené Bastának, hogy most csakugyan kész lemondani, ha a császár régi szállásánál jobbról gondoskodik; kiköték egyszersmind, hogy míg az egyezkedés tart, legyen köztük fegyverszünet.

Basta e feltételeket szívesen elfogadta. Mire Báthori H a r i dai Miklóst, Sibrik Gáspárt (ki itt meghala), Haller Gábort, Bornemisza Boldizsárt Szathmárra kezesekül kiildé; s megkezdődött az új lemondás tervének kivitele. Hogy a Basta kormányától idegenkedő főembereket még jobban elaltassa; a hon nagyjait ismét összehívátá; arra kérte fel, hogy Írjanak fel Rudolfhoz az ország nevében; azok megírták a fennebb elésorolt várakat visszakövetelő feltételeket; azonban az ország felírása mellé Báthori Zs. egy egészen más szellemű levelet adott, melyben magát teljesen Rudolf kegyére bízta.

A követség, mely mellé Marietti jezsuita, e dolgok intézője is csatlakozott, felment A haza fiaí ekkor kezdek sejteni a játékot. A boszúság és leveretés általános lón; Csáki a fővezér fellépett s mire látta, hogy a fejdelem eszét meg nem fordíthatja, kiionclá, hogy az átadáshoz kezet nem nyújt, mert ő mikor a török sergeket kapta s bevezeté, Erdélyt a portának kötötte le: azzal Fogaras-varába vonta magát. ²⁾ Mások nyíltan ellenszegültek.

Basta, a csattogó drámai jelenetek szerzője, nehogy Zsigmond határozatát a honfiak megváltoztassák, új jelenetet gondolt. Hogy a székelyeket megrettenje, hajdúit, e praetorianusokká fajult zsoldosokat elővette, ³⁾ egyrészt a mezőségen átküldvén, Úrnapja hajnalán M.-Vásárhelyt kiraboltatá. ⁴⁾ Hogy a magyar népben kevesebb ellentállásra találjon, katonáit innen a Szamosmentire küldé, hol azon időben magyar falvak virágzottak, s ezek magyar lakosait kiöleté, s ez által utat nyitott a desolált ekkleziáknak és a bekövetkezett eloláhosodásnak. ⁵⁾ M.-Vásárhely e jelenetre fogott azon vára építéséhez, mely most is fennáll. ⁶⁾

E ponton érkeztek vissza Zsigmond követei, hozva Rudolf azon izenetét, hogy Oppolia helyeit most a Csehországban fekvő gazdagabb Libokoviczi uradalmat adja. De már ekkor sok minden meg

¹⁾ W, Bellit. V. 87 Fundgruben I. 242. ²⁾ Erit. Tört. Adt. I. 189.
³⁾ W. Bethl. V. 95. ⁴⁾ W. Bethl. V. 87. Fundgruben I. 242. ⁵⁾ W. Bethl. V. 95. V. ö. Erd. Tört. Adt. I. 79. 188. ⁶⁾ Erd. Tört. Tár. II. 31. Erd. Tört. Adat. I. 71. 75.

vala változva. Zsigmond ellenvéleményben levő tanácsosai a portára és a basákhhoz követeket futtattak, s azok egy sereg aranynyal tértek meg, mit a hadjáratra fordítsanak. Basta tehát, hogy a kényyszernek új súlyt és nyomatékot adjon, háromezer hajdút ismét felültetett, s nyugoti havasokon át Fejérvárnak inditá, hogy Zsigmondot meglepjék, elfogják, hozzávigyék.

A hajdúk Toroczkon voltak már, midőn hírok Fejérvára érkezett: azonban Zsigmond odább állt, Dévára húzódott; Lugosi Ferencz és Szelestei János az erdélyi hajdúkkal a magyarhoni hajdúknak elébe siettek, a toroczkói völgyben őket megtámadták, s a berontani akarókat tönkre verték. ¹⁾

Báthori terve e szerint többé titok nem lehet. A közvélemény, mert a haza szabadsága ellen működött, sujtolni kezdé. A lágymeleg tanácsosok szemet hunytak, az önzők Basta kedvét keresték Azonban voltak köztök is lelkes hazafiak, mint Toldi István, a gr. 'földiak Erdélybe szakadt őse, s Székely Mózes, kik azon merész gondolatra jöttek, hogy Zsigmondot elfogják s mint hazaárulót állítsák törvényszék elé. Tervüket közlék az öreg Borbélyal; felszólíták, hogy elfogatását vejével Vajda Miklóssal hajtassa végre, mint a kinél Déván, mint Borbély után Déva-vár birtokosánál mulatott. Borbély helyeselte, de vejével nem lévén bizalmas lábón, közbejáróul rokonát Boron kai Jánost ajánlá; ki Vajdát felszólítá ugyan, de ő a magyar vendégszeretet meggyalázására nem ajánlkozott, hanem azért titoktartást Ígért, mit meg is tartott, bár Báthori Zsigmond itt mulatósa alatt ötét Borbély halála esetére, jun. 21-n Algyógy körül néhány faluval gazdagító. ²⁾ Itt találja a hazafipártot a hir, hogy Basta 4000 válogatott katonával, ágyúkkal Erdélybe indult, s a hajdúkat Rákóczi Lajos, a későbbi fejedelem Rákóczi Zsigmond testvére vezérlete alatt a körösbányai havasokon úgy inditá be, hogy Zsigmond útját Magyarhon felé elvágják. E hir Zsigmondot is meglepé, mert ő Bastát csak pár száz lovas kíséretében várta, őt is csak a végett, hogy a követei által fenkötött szerződést aláírják ... Az érkező Bastával fényes vezérkar jött, velek van a Bastánál nem annyira kezes, mint

¹⁾ Erd. Tört. Adt. 1.189. ²⁾ Kemény, App Dipl XIV. Borbély neje B á n r é v i Borbéra.

ministerkép működő S e n n y e i Pongrácz, a tordai főispánból fe-jéri főispánná lett Bornemisza Boldizsár és Haller Gábor, ¹⁾ kiket az ország Szathmárra kezesekül küldött vala. Basta most mint jó barát érkezett, maga volt a szelídség, katonái mint annyi bárány-bőrbe öltözött farkasok: mégis Kolozsvár, Torda, Enyed s más városok és útba eső faluk lakói futásnak eredtek, az országút egész Déváiig egy vándorkaraván, nők, gyermekek és aggok szekéren és gyalog, étien és szomjan futnak, mintha tatár volna hátuk megett. Székely Mózes és Toldi István e hírre a fejedelemre rontottak, férfiasan elébe léptek, felszólíták, tudassa az előzményeket; meg-értették vele, hogy békét, szerződést aláírni nem sereg élén szok-tak jönni; s Báthorit oda hangolák, hogy felhatalmazta őket, hogy Bastát visszaverjék.

A szabadság két hőse, erre a hont fegyverre szólítá; a Szász-Sebesnél feküdt Toldi parancsnoksága alatt álló 2000 székely élére álltak. Kemény Boldizsárt, ki Bastától levelet vitt, elfogák; Fe-jérvár oltalmát Túri Ferenczre bizák; a csaták tapasztalt intéző-jét, Borbély Györgyöt táborukba nyerék; s Maros-Váradjánál a Báthori István által épített hidat védendő, a Maros balpartján ál-lást foglaltak.

Basta Kolozsvárra ért, hol hogy kegyelmességét mutassa, jun. 29-én Kom is Boldizsárt, illetőleg a Kornis családot Szt.-Bene-dek, Alparét s vagy 20 faluval megajándékozá. ²⁾ Székely Móze-sék tervét Tövisen hallá meg. Erre jul. 2-án sergeit rendezé. Csáki István, ki mérsékelt jelleménél fogva Fogarashól eléállts Zsigmondtól küldetve Bastához ment: Bastától Székely Mózes-hez küldetést vállalt, hogy felhiná, kíméljék a hasztalan ömlendő honfivért; e mellett Bastától a Székely katonáinak három havi zsol-dot, a honnak szabad fejdelemválasztást ígért. Az öreg Borbély György szintén alkudozást javallott; tanácsolta, hogy a Maroson a hi-dat addig is semmítsék meg; s a midőn látta, hogy szava elhang-zik, a táborból elhajtattott. Székely Mózes, bár Basta ígéreteiben nem bízott, időt kért a gondolkozásra, de Basta nem adta meg, s előnyomult. Székely kicsin, de lelkes tábora a kétes csatát elfo-gadta, a balszárnyat pestesi Nagy Albert és Deli Bálint, a jobbat

¹⁾ W. Bethl. 8. 130. ²⁾ Kemény, App. Dipl. XIV.

S z e l e s t e i János, a tartalékot Nagy Demeter és Kapronczai Tamás vezette; maga a sereg zöme élére állt. Székely Mózes skarlát szín hosszú mentében, nemes vérű pej paripára veté magát, s a sanyargatott haza sorsáról velőt rázó beszédet tartott. Azon időben az országút Fejérvár ellenkező oldalán, a hegyek felől vezetett a Maros partjára: Basta erről jött, s a királykútjánál állást foglalt. Nehogy Basta hátramaradt gyalogsága is megérkezze, Székely Mózes azonnal csatát kezdett. A lelkesült magyarság Bastát állásából kiveré, s hatalmasan nyomta Borbánd felé. Basta Kadács-íalvi Jánostól fejére két sebet kapott; Barcsai Andrást Szeles-lei halálra sebzé. Azonban a szép remény csakhamar hanyatlásnak indult; mert Kapronczai dandára harcolni nem akart; Toldi Szászsebesről még mind nem érkezik: s bár Székely Mózes és társai mint annyi oroslán harcolnak, a csata mégis vesztve volt. Székely M. 1500 főből álló dandárét Basta 4000 lovasa a Marosnak nyomta; közülök, kik el nem estek, a Marosnak ugrattak, s odahagyák a csatát, melyet többé nem tarthattak. A csataterén többek közt Bethlen Miklós és János is odaveszett.

Székely Mózes és szárny vezére S z e l e s t e i, s a végtől jobb időkre tartott Bethlen Gábor Szt.-Imrénél átuszták a Marost, elmenekültek.

E csata egyszersmind a haza sorsát is eldöntötte. A hajdúk a körösbányai havasokról, mint saskeselyük csaptak le. A falvak népe, mint árvíz előtt futott: és Báthori Zsigmond, kit Déváról Bastához kísérték, mintha mindez mit sem érdekelné, mint Írják könnyű kedélylyel haladott el a földönfutók csapatai között. Bastához jött, ki már ekkor Szászsebesnél táborozott. Nehány napot együtt mulattak; kiáltványt bocsátottak ki, melyben Székely Mózes pártja részére amnestiát hirdettek, ha fegyverüket leteszik. Onnan Szebenbe mentek. Ott Báthori a fejedelemségről, mire úgy se volt érdemes, lemondott. Azzal júl. 26-n fedezet alatt Rudolphhoz felindult. ²⁾

Ezzel végkép lelépett a trónról, melyen nagy ősei emlékét megkímélni nem bírta. Fegyver között kísértetett ki a honból, melyen át ingatagságáért a nép átka kíséré. Előbb Kassára vitetett, hol

¹⁾ W. Bethlen V. 145, Chronic. Fuchsio-L. 208. 210. ²⁾ Ugyanott 211

már saját kíséretétől hallania kelle a honarulás vádját, később a Libokoviczi váruradalmat kapa Csehországban, itt élt 1640—ig-, a midőn azon gyanúsításra, mintha Mihály vajda szintén belebbezett fiával trónuk visszafoglalásán munkálkodnának, mindketten elfogattak, vasba veretve Prágába vitettek. S mint egy krónikásunk magát kifejezte, a sogorságért holtig való rabságot kapott. De még sem, mert 4643 elején szabadon lón bocsátva, mire mart. 7-én, mint gyanítják méreg által meghalt; szent Zsigmond kápolnája¹ a a főtemplomban temettetett el.

¹) W. Bethlen V. 165. Érd Tört. Adatok I. 73. 214. 111 40. Vá-tadján Nemes György 1629-ben egy egyszerű márvány kőtáblát tétetett, melyre a Báthori-czímert, n it az aranygyapjas-rend láncza foly körül — rámetsetvén, alája a következő síriratot véseté: I). O. M. oblit 163 lector disce, quibus fortunae ictibus patent huniana majestas. Sigismundum Bathorium Transilvaniae principem extinctum tegit boema terra. Hoc, e solio arreptum, immitis forluna dejecit carvisset sepulchro, qui sederat in solio uisi famuli fides elia in tempestate inconcussa stetisiet.

Rudolf másodszeri uralma.

(1609 fül. 96 — 1603 máj. 9.)

Basta helytartósága, másodszor.

Az egyesek meghajolnak. Kezdődik a török p&rt tönkretevése, a hajdúk kegyetlenkedése. Az országgyűlés Rudolphoz hódolatát bejelenti. Azonban Székely Btóses a töröktől fejdelemnek nevezetik. Betör. Fejérvárt beveszi. Basta elvonul.

Báthori Zs. végkép lelépven, Rudolf cs. helytartója, Basta György tábornok vette át a kormányt. Erdély le volt verve, de nem leigázva, mert a fejérvári csatából többen menekültek, s azok között Székely Mózes, a Bastaféle kormány legnagyobb ellene, kik az Erdélyhez tartozott magyarhoni részekbe húzódtak.

Székely M. magát Sólumos várába vonta, melyet néhány hó előtt Báthoritól nyert vala, a mellette küzdött Szeles tei János Világosvárra ment, mint a melynek parancsnoka volt. Basta bár mindent elkövetett, e két férfi meggyerése sehogy sem sikerült.

Székely és Szelestei magokat Bektas, temesvári basa oltalmába bocsáták. Sőt az előrevigázóbb Székely M. Sólumost a beljebb eső Kladvóval cserélte el, nejével együtt odament. És nem ok nélkül, mert Petneházi István, Jenő-vár parancsnoka a világosvári őrséget megvesztegetvén, Szelesteit orozva megölette, fejével Bastának kedveskedett.

Székely Mózes szintén özéiül tüzetett. Basta aug. 3-ára hongyülest hirdet Beütésektől félven, magának adót szavaztatott, de a nemességet felültetni nem meré; notáztatáshoz lett volna kedve, de keresztil nem vihette, egyedül Székely Mózesre hoztak törvényt; de öt is csak is Sólumos török kézbe adásáért condemnáló. ²⁾

¹⁾ W. Bethlen V. 169 174. ²⁾ Törvényczikk Mike Gyűjt. Art Diet. II 25.

Még folyt a gyűlés, midőn meghozák, hogy Tamásfalvi János, kit néhány hó előtt Báthori Zsigmond a tatár khámhoz segélyért küldött vala, 8000 talárral Erdély felé közelít; de megjött egyszersmind Tamásfalvi is, ki meghallván Báthori elbuktat, a tatároktól haza szökött. De azért a fenyegető veszély nem volt elhárítva, mert a barátképen jött tatár egyszerre ellenséggé változott. Basta sem sokat késett, néhány ezer hajdút és székelyt Moldvába elejükbe küldött, maga is september elején a Barczára, Prásmárhoz szállott; onnan gr. Capriolis Tamás tábornokát szintén Moldvába indítá: s egy csata után a tatárokat sept. 23-n visszafordíták.¹⁾

Alig vonult el keleten a baj, nyugoton másik merült fel. A solymosi török őrség az erdélyi só Marosoni szállítását kezdé háborgatni; azonban Borbély György hadakkal kiszállt, Solymosvárat visszavette.²⁾

Basta tehát mind szilárdabb állást kapott. Mint Brassóba húzódnék, Csáki István Fogarasvárat kezébe bocsátó; maga is meghajolt, s ezzel nem volt több ellentálló a hazában. Nem valami vívmány, mert Basta katonái csak erre vártak, azzal neki estek a prédálásnak. Megkezdődött a török párt és protestantismus kiirtása. A tatárjárások ehhez képest csak futó fergetegek. Az útonálló rablás csak a járókelőket éri: ezek megrohantak mindent, s a szertefutókat egy pár gyűrűért, mint vadászebek a vadat, keresék fel az erdőkben. A magyar mint a paria oltalmon kivül esett, az volt legnagyobb hős, ki legtöbb magyar legyilkolásával dicsekedhetett. Azonban a német elem, a szász nemzet sem részesült több irgalomban, mert lutheránusok valónak; egész szászfalukat kiirtottak, s oláhok települtek helyükbe.³⁾ Nem volt egy város, egy falu, melyet fel ne forgattak volna, csupán várak és kerített városok menthették meg magokat, azok is gyakori sarclizetéssel. Hogy mily gondosan felverték minden menhelyt, megemlítjük, hogy Fejérvár mellett a Kecsekő magas csúcsára is felmáshztak, az oda menekülteket, kiket resteltek legyilkolni, a sziklatetőről a mélységbe hányták.

Ez égrekiáltó megtámadtatás ellen igen természetesen a haza fiai panaszt emeltek, de elégtételről szó sem volt. Végre dec. 10-n

¹⁾ Erd. Tört. Adt. I. 74. ²⁾ W. Belli. V: 184. Erd. Tört. Tár. II 75
³⁾ W. Beth. V. 173. 195. V. ö. D. Fnndgr III. 35

Fejérvárit országgyűlést tartott; Basta felhívta a rendeket, hogy katonái fizetésére szavazzanak 15,000 ftot, 100 ezer köből gabonát, s ekkor kész őket bizonyos helyekre beszállásoltatni. Megszavazzák. ¹⁾ De azért mi sem változott. Már volt pénz, volt élelem; mi fenmaradt a hazában, azt a katona magáénak nézte. S mi volt természetesebb, minthogy a hosszas pusztítás, az igavonó marhák elhajlása, a munkás kéz lesújtása, a lakosok barlangokba, erdőbeni beszorítása, roppant szükségét, éhséget idézzen elő ... A szükségből 1603 elején pestis fejlett, a pestis és éhség a népből haramiát, emberevő kannibált csinált; senki, semmi sem biztos; a nép is rabolni kezdett, egymást gyilkolák és evék meg, tavasszal még a sírok lakóit is felhányták, csakhogy rothadó hússal nyomorult életüket egy nappal tovább tengethessék. Ily vérfagyaló jele-
neteknek lőn szegény hazánk színtere. ²⁾

Az erdélyiek kifáradva a kinszenvedés alatt, az 1603 jan. 15-én Fejérvártt tartott hongyülésben, fejőket koczkáztatva, Bastát inegtámadák s a hajdúk eltávolításáért követelőleg léptek fel; oda vitték a dolgot, hogy a hajdúkból 15,000-et azonnal kiindított, azokra nézi, kik kimenni nem akartak, milyenek valónak a ráczoki Basta engedelmet adott, hogy a megyék szélübe akaszthassák. Egyébaránt már nem is volt rájok Bástának szüksége, mert Erdély teljesen meg volt törve. S e gyűlésen a cs. biztosok már könnyen átvitték, hogy az egybegyűltek követeket választottak, kik Rudolfhoz menve, Erdély hódolatát megvigyék. A követek ki voltak jelölve, de úgy látszik nem sok kedvel mentettek a sietésre, mert a követ-ség utasítással ellátására febr. 28-án a főispánok s megyei választottakból új gyűlést határoztak. Ezek szintén összejöttek. Basta jelenlétét kijátszóok, sitt ScnnyeiP., Mindszenti B., Bogáthi M. tanácsosok vezérkedése mellett, a hódolatvivő követ-séget 15 pontból álló utasítással látták cl, melyben megtámadott alkotmányos szabadságuk, s a katonaság által eltiport haza érdekében, tüzetes felterjesztést szerkesztettek; ³⁾ a követséget, mely Sarmasági János, Petki János, Mindszenti Benedek, ítélmester ki-

¹⁾ Törvényei. Erd. Tört. Tír. 11. 41. ²⁾ \V. Bethl. 189. ³⁾ A pontokat 1 W. Bethl. V. 201. Egy hasonló felterjesztést 1. Fundgruben 111.152 Törvényei. Mike Art. Diel. II. 49.

rály falvi János s a szászok részéről Lutsh Gál és Enyedi Györgyből állott, mart. 10-én felindíták.

E pontoktól egyébiránt nem sokat vártak. Bástabán, ki csak szép szót, de pénzt nemigen kapott, a nép inkább elnyomóját, mint védelmezőjét kezdé látni, egyedül a menekültek betörésétől várt jobb fordulatot. És nem minden alap nélkül, mert mint említők, a fejérvári csatából sokan menekültek; az ősz folytán a bennmaradt békétlenek Bethlen Gáborhoz, ki a fejérvári csatából saját várába, az Erdély délnyugoti szélén fekvő Ilye-várába vont a vala magát, levelet intéztek, hogy azt Székely Mózeshez küldje. Erre Bethlen az ifjú szabadsághős, vára őrségét magához vette, prédára hagyta szép birtokait, száműzte magát, mintsem Basta kormányja alatt éljen, maga vitte meg a meghívó levelet Székely Mózesnek. Mire elment, Basta Ilyevárát azonnal elfoglald. *)

Székely Mózes e mozanatra új erőt kapott. Erdélybe emissariusokat indított, kik közül T o l d a l a g i Mihály Basta kezébe került, s életét csakis nagy összeggel váltható meg.²⁾ Kornis Miklóst, sógorát, Székely M. a tatárok khánjához kiildé; a portán a lengyel követség utján mozgató ügyét; maga Bektás temesvári basánál nyomta a kengyelt; s csakhamar oda vitte a dolgot, hogy a szultán a fejdelmi jelvényeket részére megkiildé; s az athnáméban a fejdelem«éget reá és maradékaira ruházta.³⁾

így tölté Székely M. és az emigralio a telet. Megkapták a segélysergeket, szervezők magukat, Iíaránsebest, Lúgost a német őrsegtől elfoglalók; s a mint a tavasz annyira nyílt, beindullak.

Az előesapatot, mi 120 magyar, 1000 tatár, s szép számú rác gyalogságból állott, Bethlen Gábor apr. 23-án vezette be a Vaskapun.⁴⁾ Sehól semmi ellentálló sereg. Basla Kolozsvárit mulatott, s mert katonáit fizetni nem bírta, azok nem mozdullak, tehát pénzért, segélyért futtatott a császárhoz. E mellett Sorbán Bódul havasalföldi vajdát segítségére szólító; s inig ezekre vári, mintegy pátriárka kiült háza elé; tekézett nagyszerű lakomákat adott, mintha a betörésről mit sem tudna.⁵⁾

1) W. Bethlen V. 188. 2) Ugyanott. 204. 3) Ugyanott 206 4) D. Fundgruben 111. 157. Chronic. Fuchsio. 214. 219. 5) Bethlen V.

Bethlen a Strigy partján kevéssé megállóit, tiulósítá barátait, előőrsöket nyomott fel Szászvárosig, hol a legközelebbi német őrség szállásolt. Négyszáz katona telet itt és pedig a polgárság oly sa-nyargatásával, hogy a városiak a templom-kastélyba húzták magukat, a várost nekik átadják, mit úgy összedőltek vala, hogy a kerteléseknek még nyoma se látszott. Néhány nap múlva, egy hajnalban Bethlen Gábor Nagy Albert és Gosztoni Balázs szárnyvezéreit reájok kiddé; a németek Tech Uyés parancsnokuk vezérletére a templom-kastélyba akarának berontani, de a városiak a kapukat fel nem nyiták. A kastély sánczába vonulnak tehát, magokat szekérbástyával falazák, estvig az ostromot dicsőségesen kiállták; a mint az éj beállt, az erdők felé lopodztak, a magyarok utánok, s az egész-ből csak is tizennégyet engedtek menekidni. ¹⁾

Az út ezzel meglevőn tisztítva, Bethlen Fejérvár alá nyomult, hol Basta Spinoza Péter kapitányát hagyta volt, négy század némettel. Az einigratióval tartó városiak az alsó-városba húzódtak le, Spinoza pedig a várat védelmi helyzetbe telte. Az ostrom második napján a németek kirontottak, az alsó-városnak tüzet adtak: a zsendelyeket a szél felragadá, a várba vitte, a fejdelmilak kapuja meggyült, a tűz a laktanyákra csapott, arról a nagy templom nagyobb tornya is meggyült, a kisebb torony a benlevő puskaporral felrepült; s a felső város fele a fejdelmi palotával együtt, a Szt.-Györgykapuig összcégett. ²⁾ Bethlenek a zavart felhasználni tán elmulaták, az ostromot tovább kellett folytatniok.

Az ostrom ötödik napján, Székely M., ki máj. 3-án lépte át Erdély határát, török, tatár, és rácokból álló táborával szintén Fejérvár alá érkezeit, Borbánd mellett foglalt állást, a 8000 tatárt külön a Maros partjára telepíté, s az ostrom keményebb fordulatot vön. E mellett Székely Mózes kiáltványa is repült, felszólítása viszhangra talált, a honfiak mindenfelé fegyverkeztek. Basta a hangulaton megdöbbsent, a nélkül, hogy ellentállást kísértett volna, Kolozsvárról Szomosujvárra vonta magát.

Székely betörése s Basta tétlensége egész Erdélyt mozgásba hozta. Toldi István, ki a fejérvári csata után Bastának meghajolt, de azért birtokait vissza nem kapta, az öreg Borbély György,

¹⁾ W. Bethlen V. 217. ²⁾ Ugyanott 236. ³⁾ Fmdgruben 111. 248

veje nagy megyeri Vajda Miklós, Boronkai János, az enyedi templom-kastélyból; hová magokat vonták vala, s mások, az országból Székely táborába sereglettek. Fejérvár ostromát keményebben tógák; faltörő ágyúk hiányában létrákat vettek elő, rohamot kísértettek; azonban nehezen ment, mert a falakról golyó és közápor fogadta. És bár Székely és Bethlen személyesen vezették az ostromot s a falakat többször megmászták, annyi heves roham eredményre nem vezetett.

Székely Mózes már félbe akará hagyni, s Basta ellen készült, a midőn Borbély György tanácsára az átállott Ribis Sigfriedet és Sulyok Jánost a várba küldék, s Spinozát reá bírák, hogy szabad mehetés feltétele mellett a várat feladá, máj. 9-n az ostrom tizen-nyolczadik napján Fejérvár Székely Mózes kezébe esett, ‘) s e naptól a fejedelmi címet felvévé.

¹⁾ W. Bethlen V. 244—260.

Székely Mózes, fejedelem.

(1603 máj 9. — Júl. 17.)

**Székely Mózes a vajdai címet felveszi. Beszterczéig elö-
nyomni. Basta kimegy Erdélyből. Rudolf Székelyt elakarja
ismerni.**

Siménfalvi Székely Mézes, az emigratio feje, mint a szul-
tán által kinevezett fejedelem, mely nap a fővárost bevette, máj. 9-
kén, a vajdai címet felvevé s uralmát megkezdte. 0

Másnap hálaadó imát tartott. S mint az ima elhangzott, azon-
nal hadvezérré lőn, a német sergektől megrakott várak és városok
megvételeire gondolt.

Vannak történészek, kik e kitűnő jellemet, kora szellemének
e hű lenyomatát, lázadónak, legfőlebb trónkövetelőnek tárták, s
mint a ki hősiessége, személyes bátorsága által alulról, székely ló-
fősből hadvezérségre, onnan fejedelemségre emelkedett: ²⁾ nem
részéssítik azon méltánylatban, melyet a szabadság elvzertt bajno-
kai az utókortól megérdemelnek.

Székely Mózes már a Báthori István lengyelhoni hadjáratai-
ban megalapította volt hírnevét; most azonban Fejérvár bevétele, a
Basta vali szembeszállása a legnagyobb népszerűség fénykö-
rével övedzte körül. A nemesség melléje állt; Aranyos-, Ma-
ros-, s hogy bebizonyítsa, mikép a szabadsághősöknél nem telje-
sül, hogy senki sem próféta hazájában — szülőföldre Udvarhely-
szék; majdnem az egész székelység melléje nyilatkozott ³⁾

Gr. Salm Miklós, ki Szászsebest tartá, azonnal visszahúzódott
Szebenbe, a város magát Borbélynak feladá; s így Fejérvár kör-
nyéke megtisztult.

Erre Székely M. tovább haladt. Enyed, Torda örömmel fo-
gadta. Kolozsvárt német őrség lévén, azt cernirozták; azzal Sza-
mosujvár ellen indultak, hová Basta Se n n y ei Pongrácz s más né-
met pártiakkal vonta vala magát; ezt is cernirozták; azzal Nagy

¹⁾ W. Bethl. V. 261. ²⁾ Ifjúkori életét 1. W. Bethlen V. 404. Fund-
giuben I. 183. Kemény Ján. Önéletírása. 238. ³⁾ Erd. Tört Tára 11. 32.

Albertét alatta hagyván, Székely M. Dézsre ment. Mire Basta Szamosujvárt Sennyeire bízta, maga pedig negyven praetorianus lovas kíséretében éjjel kisuhant Erdélyből s Szathmárra ment.

Míg Basta magát künn összeszedné, benn Székely Mózes óriási léptekkel haladott. Dézsen alól a nagy-bányai útban Kaplyonnál K o r n i s Boldizsár, a Gáspár fia, az ifjú Kendi István s mások vezérlete alatt Bastapárti tábor állt; ezeket Rhédei Ferencz magyarokkal és tatárokkal megtámadja, szétveré. ¹⁾ Innen nem messze Besztercze mellett is hajdúk táboroztak: ezt a többször emlegetett székely születésű Makó Györggyel megtámadtatá, ezeket is szétszórák. Rádul havasalföldi vajda Basta segítségére sergeket küldött, ezeket is Segesvártól visszaverte. ²⁾ Capreolis Tamás olasz grótot, kit Basta a székelyek közé küldött vala, Bogáthi Menyhért elfogató, ³⁾sa Báthori Zsigmondíei kapott görgényi-várába vivé, honnan Fejérvárra került.

A főserg Székely M. alatt nem kevesebb szerencsével működött. Dézstől vissza Kolozsvárnak tartott, melyet Basta őrsége, s a város lakosai szász töredéke zárva tartott előtte. Körülfogató; hogy a város felprédáltatását kikerülje, követeket küldött be, feladásra szólítá fel őket. Három napig alkudoztak, mit végre is a tábor tatár és rácز népe megunt, a külvárost jun. 2-n megrohanta, felgyújtó; a várat is felgyujtással fenyegeté: mire a városi nép, mely Székely Mózeset bálványozta, fegyvert ragadott, a városház alá gyülekezett, a tanácsot feladására kényszenté. Feladók, a német őrség jun. 9-n, miként kikötöttet, bontott zászlóval, dobpergés közt oda hagyó a várost. Erre a nép a jezsuitákat eltávozásra szólítá fel; s midőn szépen meg nem nyerék; templomukat, klastroinukat, tanodájukat megrohanták, feldúlók; a ben volt 15 jezsuitát Görgényre szállítók. ⁴⁾

Kolozsvárról Besztercze alá ment. Azt is felkérte. Mire hosszas és heves vita támadta városban. A tanács a feladás mellett nyilatkozott, a német őrségtől megnyert polgárság pedig ellene. A nép fegyvert ragadott, s mint Basta biztató levele is megjött, kiü-

¹⁾ W. Bethlen V. . ²⁾ Fundgruben I. 184. ³⁾ B. M., 1607. fingban kihalt. ⁴⁾ W. Bethl. V. 275—296. Erd. Tört. Adatok. I. 78. Magy. Tört. Tár. VI. 261. Fundgrub. I. 184.

lést kísértettek Székely hét ágyút szegeztet a városnak, s kétszáz negyvenvolcz golyót repített egy nap a városba. A golyók győztek, alkudozás kezdődött, s a város oly feltételek mellett, melyek a várost teljesen biztosíták, de a melyek az őrséget a Székely kezébe adák, magát feladta.

Mielőtt tovább menne, azon hírre, hogy Jeremiás, moldvai vajda Raduf Oláhbonbóli kiverésére fegyverkezik: Kemény Boldizsárt, hogy e szándékában erősítse, hozzá indítá. Beszterczéről Medgy eshez ment, hol a beszterczei pontok mellett, megint győzelemhez jutott. Onnan Segesvár alatt termett, hol három zászlóaly német gyalogság lévén, ellentállásra talált.

Itt, szerencséje tetőpontján érkezett hozzá G y u I a f i László és N y á r i Pál, Várad várparancsnoka, s Rudolf császártól nem kevesebb ajánlatot hoztak, minthogy elégedjék meg a sajátlagi Erdélylyel, a részeket bocsássa át, tartson Magyarhonnal jó szomszédságot: s biztosíták, hogy ha ezeket elfogadja, kész a császár öt Erdély fejdelménck ismerni. ³J Székely Mózes habozott. Gyulafiék mindent elkövetlek, hogy a feltételeket vele elfogadtassák; mert Rudolf Magyarhonban a törökkel véres harcban állott. Azonban Toldi István, kinek e szerződés szilági birtokait lényegété, kifogyhatlan volt annak indokolásában, miszerint Székely a fejdelmek e vívmányát gyalázat nélkül fel nem adhatja. Kemény Boldizsár is> jó hírrel tért vissza Moldvából. Toldi nézete győzött. Székely a feltételeket elvetette ... de azzal egyszersmind bukását is aláírta.

E naptól Székely szerencse csillaga hanyatlani kezdett. Mit leginkább siettetett az, hogy a táborban volt tatárság kegyetlenül rabolt, s füzé rabszíjra a népet.

II.

Basta Radul vajdát felülteti Székely M. ellen. A vajda katonái bejönnek. Csaták Rádul is bejő. Brassónál Székelyt megveri, elejti.

Basta elvonult, de csak azért, hogy Székely Mózes ellen annál biztosabban léphessék fel. Előcsapatul az általa teremtett havasalföldi vajdát Sorbánt, vagy felvett nevén Rád ült használta

¹) A feltételek W. Bethl. V. 319—21 ²) Fundgr. I. 184. ³) W. Bethl. V 317.

fel. ¹⁾ Basta benmaradt élelmezési biztosa, Kracker Szaniszló nevű lengyel a segesváriak, Basta és Rudolf császár nevében futott Rádulhoz segítségért, de a vajda tetteve, mintha az erdélyi—ekkel jó szomszédságot nem akarná felbontani, nem ajánlkozott. Kracker tehát az inkább osztrák, mint havasalföldi zsoldban álló rác születésű Deli Marko s az erdélyi uraknál nevedett Rác György hajdúkapitányokhoz fordult, kik zsákmányt remélve, azonnal követék.

Rádul, ki sejtette már, hogy Székely Mózes a moldvai vajdát ellene ülteté: szemet hunyt; s a hajdúk jún. 7-én bejöttek a Barcaságra; de félvén a jövőtől, azt is elnézte, hogy a székely születésű H a l m á g y i István, tőle, egy hajdúcsapattal Székely Mózeshez szökjék.

E hírre Székely M. Szalánczi Lászlót Rádulhoz küldé, s felszólítá, hogy a török szövetség ellen fel ne lépjék, s vele jó szomszédságot tartson; Rádul kétszínű politikáját folytatva, kedvező feleletével főlovászmesterél Zultsér Manót küldte be, s tőle jún. 24-ről maga és tanácsa nevében Székely Mózeshez levelet intézett, melyben barátságot ígérve, felkérő; hogy lépjék közbe a szultán-nál, eszközölje ki, hogy öt ismerje vajdának, Oláhország és a porta közti régi jó viszony megújuljon. ²⁾

Míg ezek a két udvar közt folynak, Rác György Brassónál bejött, Földvárnál tábort ütött, s a székelységet, ki Székely M. tatárai miatt tűzhelyét elhagyni eddig nem merte, csatlakozásra szólítá—mire Matis János és Bcdő István vezérlete alatt Csikból s Háromszékről csapatokat kapott. ³⁾ E mellett a megrémült Háromszék Székely Mózes náluk volt küldötteit Coppá; segesvári parancsnok kezébe adá, ki őket, köztük a még ifjú Henter Benedeket kivégezteté. ⁴⁾ A székely nép e hangulatára Rác György Brassóban hat piros zászlót készíttetett, melyen egyfelől a kétfejű sas; más felől Magyarhon kettős keresztje.

Székely Mózes e kétértelmű fellépés mélyen megdöbbené. Rádul követéi magánál tartva, Szalánczit visszaküldő, s felkérte, hogyha a török szövetség iránti szándéka komoly, küldjön kezesül

¹⁾ Rádul jellemzése W. Bethleu V. 336. ²⁾ Okl. W. Belhl. V. 351.
³⁾ Erd. Tört. Adatok. I. Erd. Tört. Tár 11. 33. ⁴⁾ W. Bethlen V. 3113.
Kundgrubeu I. 187. 11, 99.

be három bojárt, sergeit pedig húzza vissza. Azonban nem késett Makó Györgyöt és Imecs Mihályt 2500 lovassal, 400 tatárral indítani, hogy az oláhroni táborot feltartóztassák. ¹⁾

Az oláhországiak erre Rosnyó és Keresztényfalva közé vonultak; Makó György és Gergely több székely főemberrel, nehogy azok meneküljenek, rendeletök ellenére nyomukba keltek, s Imecs, a vakmerő ifjú ösztönzésére az ellent, mely egyfelől egy patak mély sánczaira, e mellett sűrűn vert szekérbástyázatára támaszkodott, megtámadák, s bármennyire vívtak, a szekérbástyát meg nem törheték. A támadók már visszavonulóban voltak, midőn a megtámadottak a szekerek közül kimentek, mieinket megfutamtaták, s egész Feketehalomig oly dühösen magok elé vevék, hogy mintegy ezeröttszáz magyart és székelyt terítettek le; köztük az oly régóta szereplő Makó Györgyöt és Inecset, az ifjú tüzes vezért.

Bár az oláhroniak, — kik egyébaránt mint említők, inkább osztrák zsoldosok — győzelemben álltak, a határszél, illetőleg a töröcsváriszoros felé vonultak. Nemcsak, mivel a Székely Mózes által előre küldött Rhédei Ferencz közelgett, s mivel maga Székely Mózes is mintegy 4000 lovas, 1000 török s 4000 tatárral jun. 8-n Brassóhoz érkezeit: hanem inkább azért, hogy Rádul vajdával összeköttetésben maradjanak.

Székely a vele tartó, s a szebeni politikát nem osztó Brassó mellett, a papírmalomnál állást foglalt. Csatára készült. A midőn a ravasz Rádultól követek érkeztek, felszólíták Bektas basát, ne támadja meg őket, mert a vajda az osztráktól török oltalomba kívánkozik térni. A csalfogás mindent megváltoztatott. A törökök lágymelegek lettek; a talárok, mert tétlenségbe tétettek, rabláshoz fogtak; a sereg, mely azonkívül élelemmel ellátva nem volt, rendtelenségbejött: Székely, a szomorító körülményeket látva, arra gondolt, hogy peslesi Nagy Albertét, ³⁾ ki a Rudolftól átpartolt lengyelekkel Désnél, Borbély Györgyöt és Török Bálintot, ki Fejérvárnál, Bethlen Gábort, ki Dévánál sergek élén állt — ide várja; magát tehát szekérvárba árkolá, míg a törökök künmaradtak. ⁴⁾

¹⁾ Fundgruben III. 267. ²⁾ W. Bethlen V. 371.—74. Fundgrub. 111
60. 157. Chronic. Fuchsio-L. 215. ³⁾ Mezőségi, feketelaki birtokos. Erd.
Tört. Adat. I. 83. ⁴⁾ Fundgruben 111. 157.

Székely M. a töröktől, tatártól magát elhagyatva látván, jul. 14-n Gyereőfi János, kolozsmegyei főispánt s Kolozsvári Jánost, közügyek igazgatóját, N.-Yáradra Nyári Pálhoz indítá, hogy a Rudolftól ajánlt, de általa félbeszakasztott egyezkedés fonalát, újba felvegyék: Rudolf minapi feltételeire nyolcz pontban felelt, melyek során a követelt Váradot és Husztot, sőt ha másképp nem lehet, a Szilágyot is megengedő odaigértetni, minthogy különben is kezükben volt.

De késő volt már a követség, mert Ráczy György zsoldosai annyira fanatizálva voltak, hogy Rádul cancellárát, mert török pártinak látszott, agyonverék: mire jul. 15-én Radulis beérkezett, székét koczkáztatni nem akarván, magát fellázadt serge élére veié, feltétlenül Rudolf mellé nyilatkozott; jul. 16-n 17,000 emberrel Zernyestől előlépett, s nehogy Székely M. a várt sergeket magához vonhassa, jul. 17-n Székely Mózes Brassó mellett megtámadta.

A Radul vajda békeigéreteitől ekép kijátszott Székely Mózes¹⁾ szerencséjében bizva a csatát elfogadta. Az ágyúk mindkét részről megszólaltak, s keményen dühöngöttek; végre Deli Markó s a hajdúk rohamot kezdettek, a mocsáros helyeket csakhamar átgázolák, a szekérvárt megtámadák, felbontók, a sorompókon kívül maradt törökség a magyarokat cserbehagyva, elfutott; a tatárság, hogy zsákmányát megmentse, utat vesztett; a hatszáz főnyi gyalogság a védelemre elégtelen vala, a bezárt lovasság mi erőt sem fejthetett ki ... S bekövetkezett a szomorító esemény, hogy nemcsak a csata, de elveszett Erdély nemességének összes virága, mit eddig a vihar megkímélt; elveszett csaknem minden, ki a Basta-kormány-nak meghajolni nem akart; Rádul, mondhatni egy dőféssel, minden szabadon lélekző szívet áldöfött.

Mindennek vége volt. Székely Mózes a szabadsághős, Brassónak vette futását, azonban Ráczy György egy csapattal utolérte, s bár felszólítá, adja meg magát, Székely addig osztá a halált, míg elvérzett inkább, mint som magát megaláztatni engedje. Mint orozlán küzdött, végül is orozva irányzott golyótól esettel, mit hátába kapott. Elmetszett fejével úgy bántak, mint bántak Basta katonái Mihály vajdáéval, mígnem Weisz Mihály Brassóban eltemetteté.²⁾

¹⁾ W. Beiden V 396. Erd. Tört. Adt. 1. 82. Érd. Tört. Tár. II. 3
²⁾ W. Bethl. V. 402—407. Fundgruben I. 186.

Sergóból fele ha menekült, a többi Marathonná változtató e helyet. Brassó Alabor nevű völgye Erdély Mohácsa lón. Több nemes kebelt egy sir nem fedez Erdélyben, mint a mely itt emelkedett. Ha elhozza az ég azt az időt, hogy a szabadsághősöknek emlékoszlopokat emelhetünk, az ide emelendő oszlopra egy sereg fényes név jön, mint Apafi Farkas, Keméjny János, (a fejd. nagypja), Toroczkai László, tanácsosok; Sükösd István, Harinai Ferencz, Szentpáli János Tordamegye főispánja, K o r n i s Miklós és Zsigmond testvérek, Székely Mózes sógorai; Kom is Farkas, Kendeifi Gábor és István testvérek, Toroczkai Mátyás, Alárdi Gáspár, D a niel Ferencz, Tömöri István, Cserényi László, Lázár György, Kahós Farkas, Nyujtódi György, Bikali János, Káin oki János, Óvári István és Sámuel testvérek, Aszalai Mátyás, Daczó János, Bodoni János, Tötöri János, Jankó Miklós, Apor János, H e n t e r Benedek és Gáspár, Tompa János és István, Bodor Péter és Lőrincz, Boér Balázs, Szilvási András, Szigeti Pál, Balázi András ... Ily férfiak serge vérzett el a csatán. Valóban megérdemelték a siriratot:

Quos genuit cives, hic Transsilvania claudit:

Heu, parvo tumolo quanta ruina jacet.

Kikel nem buktak s Brassóba menekültek, mikora város magát Rádulnak feladá, fogságba estek. Ilyenek valának Toldi István, és Bogáti Miklós tanácsosok, Kendi István a későbbi kancellár, Mikola János, Kamuti Balázs, Alia Farkas, Vajda Miklós, Toldalagi Mihály, Mikes György és Benedek, Ká inoki János, Imecs Mátyás, Tamásfalvi János, Székely Balázs, Harinai György, Lésszai Farkas, Ribiczei Albert, Donáth János, Szörcei Ferencz, Jankó Gáspár, kik részint sebekben, részint Basta kezébe adatva, hóhcrbárd alatt vérzettek el; kik megszabadultak, roppant áron váltak meg magukat. ')

E volt a szerencsétlen barczasági csata kimenetele. Megemlítők a részesekeket, hogy felmutassuk, miszerint Székely Mózes az ország akkori legjobb családai támogaták. Itt volt Székely Mózes fejdelemségének vége s a Basta-korának valódi kezdete.

1) W. Bethl. V. 408—11. Chronic. Fuchsio-L. 216. 223.

Rudolf uralma, harmadszor.

(1603 júl. 17. — 1605 febr 21.)

A) Basta helytartósága alatt.

(1603. júl. 17. - 1604 ápr.)

**Balta a lereg romjait kiúzi. Déván hongyülést tart. Vad*
J«lenetek. Kivégeztetések. A cs. biztosok szerveztése.
Balta kimegy.**

Székely Mózes buktával egy korszak következett be, melyhez hasonlót Erdély IV Béla ideje óta nein látott. A nyomorgatások egész özöne önté el a hazát.¹⁾

Azt hisszük,eleget mondunk, ha azt mondjuk, hogy a Basta-kor a minden iszonyaival kitört.

Az időben, melyben I. Ferdinánd alatt Magyarország osztrák véduralom alá esett, a politikát intéző jezsuiták a nemzet meghajtására ezen elvet állíták fel: faciamus Hungáriám catholicam, miseram et germanam. Merész három nézet, de Basta ezek átvitelére Erdélyben magát elég erősnek hitte. Mi Castaldó tábornoknak a múlt században Izabella-korával szemben nem sikerült, s végre is egy diadalmas forradalommal végződött: Basta nagyobb mérvben kísértette meg. Mint vad katonák, csak a Perez diadalának örvendettek, a jövő előttök semmi volt.

Soha két ember egy kormány ellenében ennyi gyűlöletet fel nem költött mint ezek, legfelebb még a későbbi Caraffát tehetjük a triumvirátusba Az a különös, hogy a három politikus katona közül egy sem német vagy osztrák, mindenik idegen nemzet, csupa katona, kik nem számítottak arra, hogy egy erős nemzetet kínoznak, melyet megtörni még nem lehet.

A vandalismust Radul kezdé meg; ²⁾ ki Brassót; mert a menekvők belefutottak, körülvéteté; a várossal, mert Székely Mó-

¹⁾ Chronicon Fuchii-Lup. 216. ²⁾ Fundgruben III. 159.

zessel tartott, magának 50,000 ftot fizettetett, a belefutott nemes-séget javaitól kifosztva, rabságra hurczolá.

Székely Mózes követei, Gyerőfi és Kolozsvári, Gyulafi Lászlónál Szilágycseh várában Rudolf követivel már összeültek vala egyezkedni, midőn a vesztes hírért vették, mire az értekezlet felbomlott.

Rádul a győzelmi jelvényeket Prágába küldé, hol a vivők nagy kitüntetéssel fogadtattak; Rádul királyi ajándékokat kapott. ¹⁾

Basta erre Szatmárról bejött. Kolozsvárhoz érvén, Sennyei Pongrácz kérésére a városnak megkegyelmezett ugyan, falai alatt elhaladt, de azon fenyegetéssel, hogy visszajövet eltörli; s ha Sarmasági Zsigmond, erdélyi követ az udvarnál nincs, meg is történt volna. ²⁾

Fejérvár lakosai, Borbély György és Makó Gergely, az elesett Makó György testvére javallatára jul. 21-n városukat pusztán Ragyák, elfutottak; a nálók fogva volt Capriolist, Boronkai János magával vitte, de T ö r ö k Bálint Hunyad ura a Vaskapunál kivette kezéből. A pusztá fővárost a Szebenből előnyomult német őrség jul. 26-án kardcsapás nélkül elfoglalta, s a még ott lézengő mintegy 60 aggot és öreget legyilkoló. — De a meneküléssel foglalkozó Nagy Albert, a mint itt haladott, nem gondolva azzal, hogy Basta meglepheti, a németeket megrohanta, Fejérvárt bevévé, az őrséget egy lábíg levágató. ³⁾

Nagy Albert erre tovább haladt. Szászvároson Borbély Györggyel egyesült. A két seregtörődék vezére, Borbély György kiáltványt bocsátott ki, mely felhívta a hon minden hős fiát, hogy táborába siessen. Hunyad, Zaránd, s más szomszédos megyékből meg is jöttek, a hon helyreállítását tárgyalás alá vették; kimondattott, hogy Bastához senki se csatlakozzék; az öreg Borbély Györgyöt fővezérüknek nevezék: de hogy magokat támogatva lásák, Csiszár Görgyöt Bektas tömösvári basához, Szabó Istvánt a fejérváriak szóvivőjét s Körösi Istvánt a nagyvezérhez küldék, hogy segítséget küldjenek; s midőn meghallák, hogy a nagyvezér Esztergom vívásától Belgrádhhoz közeleg, Bethlen Gábornak is hozzá indíták. ⁴⁾

¹⁾ W. Bethlen V. 422. ²⁾ Ugyanott 425. ³⁾ W. Bethlen V. 436. E:4. Tört. Adat, I. 83. ⁴⁾ W. Bethlen V. 445.

E kis gyűlés végével Borbély a Strigy-vize mellett von állást. Itt vevék a hírt, hogy Duval Henrik, Lippavár parancsnoka 2000 ráczzal a Maros mentén felfelé tart. Borbély elejébe küldött, a lengyel csapat vezére Nagy Albert Barcsánál aug. 6-kán Duvalra csapott, sergét teljesen tönkre véré; maga is csak nagynehezen futhatott Déva-várába.

Csekély győzelem a fenyegető vész nagyságához képest. Kádul haza ment ugyan, de itt hagyott Rácz György vezérlete mellett 2000 embert, ezek az Olt két partját pusztítva jöttek a székely föld felől, Básta is megérkezett már Fejérvárra.

E két leverő hírre, a kis magyar tábor felszedő magát, s nehogy meglepessenek, megkezdék kivonulásokat, hogy a hazát ide hagyják. Szomorú látvány. A honfiak utolsó töredéke vesz búcsút sirva, meg nem védhetett hazájától; s még szomorúbb, hogy velők van minden compromittált, velők azok családja, egy sereg nő és gyermek; futnak saját hazájokból, menekülnek a halál félelme előtt.

A gyalog és szekérén vonuló menekvők hosszú sora a keskeny úton s még keskenyebb vaskapui szoroson csak csendesen haladhatott. Várhelynél a tábor megállt, fedezé a vonulást. Borbély, ki csak hordszéken járt, kocsijával előre ment. De alig kezdék meg a kivonulást, Rákóczi Lajos, családjának e kinövése, magyar rácz és oláh hajdúkkal aug. 8-n délfelé reájolt rontott, s a futással, nem csatakészülettel foglalkozókat megtámadó: s a Rákóczicsalád és a magyar nemzet örök szégyenére, a magyarhoni magyarok a Magyarhonba menekülni akaró, fegyvertelen erdélyi magyarokat mészárolni kezdék. Rákóczi győzelme teljes lőn, mert a mit a szoros útban a szekerek közt le nem vághattak, azt a kerekek zúzák szét, vagy az erdők oldalain a prédára éhező nép verte agyon. A nemzet virágából, mit Rádul vajda Brassónál meghagyott, az itt lelte meg sírját. Ki a majd egy mértföldre terjedt mészárszékről menekült, mint kifosztott koldus, gyalog jutott Káránsebesre vagy Temesvárra.¹⁾

Nem volt több fegyveres erő a hazában, Basta hozzá kezdett rémes mütételéhez. Deák Mihályt, szászvárosi királybíró, mert a kastély kapuját a minap a német katonáknak meg nem nyitó, két

¹⁾ W. Bethl. V. 453.

polgártársával felakasztatá. S aug. 12-én saját és Krauzeneck Pál cs. tanácsos, felső-magyarországi s erdélyi cs. biztos neve alatt aug. 31-ére országgyűlést hirdetett oda, hol ő akkor lesz: hogy ott mint írá, „mivelhogy immár az országban vannak, urok, császáruk akaratját a rendeknek értésére adják.“

Mig az országgyűlés vérfagylaló hirc a bujdosó nemességet az erdőkön, havasokon felkeresi: még egyszer pillantsunk a menekültek után. Egyrésze Karánsebesen maradt, a compromittáltabb része átment a török területre, Temesvárra. Káránsebesen következők álltak meg: Borbély György, iktári Bethlen István, ifj. Csáki István, Kovácsóczi Zsigmond, Boronkai János fiaival, Balogh István, Rákóczi János, Angyalos János, Jármí András és Miklós, Cseré nyi Ferencz, Csiszár György, Nagy Bálint, Vay Rufinus, Becs ki András, Toroczkai András, kiknek egyrésze családotól vala itt.

A többi Temesvárra ment. A harmadik csapat Bethlen Gábort köveie Belgrádra, a fővezérhez követségében. Ilyenek szilvasi Cseszeliczki Boldizsár, K a m u t h i Farkas, R h é d e i Ferencz, Za l a s di Miklós, Makó Gergely, Kun István és Gáspár, Béli Ferencz és Benedek, Daczó Pál, Nemes Balázs s velek mintegy 600 lovas. Bethlen Gábor előadván hazája nyomorult sorsát, a fővezér szívesen fogadá, s segélyét igéré. És hogy hajlamának legott bizonyítékát adja, a jelen voltak elé terjeszté, miszerint ott helytt válasszanak magoknak fejedelmet, kinek egy athnamét kézbesít, melyben a leendő fejedelemnek a szultán többek közt még azt is megígéri, hogyha Erdélyt elveszti, a visszafoglalásig fejedelmi incnhelylyel látja el. ²⁾

A szegény hontalanok e fogadtatása végtelen örömet okozott. S miután a küldöttség vezére elég eszes és bátor, s fejedelemségének csak is ifjúsága lehetne akadály: a jelen voltak vezérüket Bethlen Gábort egy akaratall fejedelmöknek köszönték. A fővezér fejedelmi jelvényül buzogányt s udvartartására 16,000 tallért kézbesített, az urakat megajándékozó, s a katonáknak egy hónapi zsoldot előlegezett. Mire oiy vig élet kezdődött, hogy Zalasdi Miklós, Török János mostoha apja, meg is házasodott, nejeül

¹⁾ Thaly, Történelmi kalászkok 87. ²⁾ W. Bethlen V. 464.

vevén Székely Mózesné leány testvérét. S ha Szilvást, ki szintén vágyott volna a fejedelemségre, azon véleménynyel, mintha czélszerűbb lenne Magyarhon főurai közül fejedelmet választani, Bethlen ellen nem működik, tán még akkor mindjárt bejöhettek volna.

Ez alatt Basta Dévára tette át táborát; az ide hirdetett országgyűlés megnyílása is közelgett. A nemesség lassan szállingózott; de az utak csak oly bátorságosak, hogy Géczi Pétert, Kendi Krisztina, Kovácsóczi F. özvegye férjét, mint ide tartana, a vallonok kirabolták, s mire Bastának panaszolt, csak a szokott jól van-ával tett eleget.

Bastával Krauzencck Pál, az Erdély ügyei rendezésére leküldött cs. biztos is Dévára érkezett; Sennyei Pongrácz, Kornis Boldizsár, ³⁾ az osztrák érzelműek e két leghatalmasabbika is megjöve.

De nem jöttek meg Erdély csaklizév előtt is oly fényes rendei: azok elesetek vagy kimenekültek. Azért a gyűlés, mely a városban, a vár tövébeni épületben, Basta szállásán, ellenséges tábor közepette tartatott, sept. 9-n megnyílt.

Első jelenetül Tótházi Mihály kolozsvári királybíró s Trauzner Lukács követtársa elfogatott: az elsőnek, mert Kolozsvárt Székely Mózesnek feladá, fejét vevék, az utolsó, mert katholicizált, kegyelmet kapott.

Kezdődött a tragikus gyűlés, melyhez hasonlókat nem ismerünk Erdély történetében.

Krauzencck cs. biztos egy beszéddel nyitá meg, mely tele volt Rudolf cs. jósága magasztalásával, míg az erdélyieket pártütéssel bélyegezte; s az egész oda volt intézve, hogy Székely Mózes felkeléséért kegyelmet kérjenek, s hűséget ígérjenek. Utána Basta vette fel a szót, s azon kérdést vető fel: törvénytételt kívánnak-e vagy kegyelmet? ⁴⁾

Nehéz kérdés: Rudolf háromszor foglalta el az országot; ha jött a török, háromszor hagyta védtelen; s az erdélyiek önvé-

¹⁾ A tordamegyei Szilvás, Jára, Lupsa st. ura. ²⁾ W. Bethlen V. 470. Böjti: Eugel Monumeula; Würg. 256. ³⁾ Sept. 19. Basla Kornist, mert Székelylyel nem tartott, Kornis Karkas erdő-szent-györgyi s h -szenipáli jószágával ajándékozta meg. Kemény, App. Dipl. XIX ⁴⁾ Bethlen V. 480

delmők uráni kapkodásokban bünt látni nem akartak; a törvénytétel rémeivel megbarátkoztak; de a kegyelem kérés annyi lenne, mint Erdély alkotmánya megsemmisíthetését aláírni.

Időt kértek tehát maguknak. Végre határoztak; s szónokul Kolozsvári Jánost bízák meg. A bátor férfi, mintegy alkotmányos honfihoz illet, tagadta, mintha Erdély hitszegést követett volna el, miután a védelem, mire a más fél magát szintén kötelezte, sehol sem volt; ha szintén politikai bűn forogna is fenn, tagadd mintha minden, ki Székely Mózessel fegyvert fogott, egyformán fej- és vagyronvesztésre lenne érdemes; végül Bastáék bíraskodása törvénytelenységét érintve, az uralkodó kegyére felebbezé az ügyet. Beszédét Literati János egészíté ki: leplezetlenül odavágá, hogy Basta, mint a fejdelem képviselője elfutott, s azoknak; kik ajánlkoztak, hogy mint hívek vele mennek, maradást parancsolt, — s kimondd, hogy a részesek a legrosszabb esetben is csak az erőnek engedtek.

E beszédre, melyben kegyelemről még említés sem volt, Basta jelleme szilaj vadként féket szakított. Jól van—szólt—ha törvényre hivatkoztak, legyen tehát törvénytétel . . . Négyszer esküdtetek hűséget Rudolfnak, négyszer sértettétek meg . . . főbejáró bünt követtetek el. . . Bakó — kiália fel — kötelel, lánczot elő, fenjed a bárdokat 1 1 Ezzel a gyűlésből kirohant. Az országgyűlési termet katonaság vette körül, Mathaeus Alexander, hóhéraival megjelent.

Borzasztó helyzet. Mintsem kegyelmet kérjenek, s országot hódítmánynak nyilatkoztassák, itt a haza mondhatni leggyávább férfiai, azok, kik se halni se menekülni nem bírtak elég lelki erővel, a fegyveres despotismus bakóival merészen szembenéztek.

A dolgok ez állásában, melyben miként Nero Romának, úgy Basta az erdélyi nemességnek egy nyakat óhajtott volna; az ajtónállók ellenzése, a villogó fegyverek daczára ki lépik be a bős hadvezérhez? Egy ősz férfi, Székely Mózes legnagyobb ellene, Rudolf egyik hive, Sennyei Pongrácz; s a legmélyebb fájdalom hangján megrohanja a dühöngő Bastát: Ezt érte-e meg

¹⁾ W. Bethlen V. 483.

szolgálatom — szólt — hogy hazámfiáit elvérzeni, s kiket a harcz dühe megkímélt, azokat az ország termében hóhérok által lássam lemészároltatni? . . . Ez-e hűségem jutalma, hogy elvérzett hazám temetését is megérvem?... Vezér! ha öletni akarsz, öless velők meg engemet is, mintsem hazám még fenmaradt férfiai vérpadját meglássam? . . . Mert ha meg nem öletsz, mint királyom tanácsosa, biznyságul hívom az egeket, hogy a jelen, jövő és a törvény nevében mészárlásodnak ellent mondok, s esküszöm az egekre, hogy ha egy csepp vér ömlik, Rudolfot egy perczig sem szolgálom. . . Basta dühe a honfi fájdalom e kitörésére, csendesülni kezdett. . . Látom — szólt végre magához térve — emberekkel van ügyem, kik sem a szabadságot, sem a szolgálást nem hordozhatják; kiket sem jutalom sem büntetés nem képes korlátok között tartani. . . Bocsásátok őket szabadon, boszum ügyis utol éri.

Erre az inkább siralomház, mint tanácskozó terem ajtaja kinyílt. . . A gyűlésnek vége volt. . . A gyűlés nem hozott semmi végzést, de Basta fogalmazott. A jelen voltaktól hitlevelet fogadott el, s helyébe kegyelmi levelet szolgáltatott ki, s azzal őket haza bocsátá. Maga pedig és Krauzeneck, kelten, sept. 13-án a dévai gyűlés nevében a következő határozatot bocsáták közre: először, azok kik e gyűlésre megjelentek, vesztik vagyonuk negyedét, mit pénzzel váltanak meg; másodsor, kik meg nem jelentek vagy menekültek, vesztik mindenüket; harmadsor a hűtelen városok k a t h olikus okk á legyenek, Kolozsvár piaczi templomát adja át a jezsuitáknak; negyedsor, három hét alatt a hűtelen Brassó fizessen 80, Kolozsvár 70, Besztercze 00 ezer forint hadi sarczot ²⁾ s katonai igazgatás alá esnek.

A gyűlés lejárt, kezdődött az ember vadászat, s az elestek, menekültek és notázottak javai összehordása. Ezt követék a motózások, befogatások, s a befogottak minden kihallgatás nélküli kivégzetése. Mert a vallonoknak szabad volt bár kire reá riadni: „hun gracia“? s ha kegyelemlevelet nem mutathatott, lesújthatá. ³⁾

Krauzeneck Pál cs. biztos, Basta egyik segédkeze, a gyűlés végével Prágába ment. Mint Kolozsvárt áthaladt, huszonnégy elő-

¹⁾ W Bethlen V. 185—81). ²⁾ Erd. Tört. Adat. 1. 86 ³⁾ W. Bethl. V. 490. Fundgruben III. 168. Chronicon Fuchsio-L Simigianus 322.

kelő polgárt elfogatott, azokat a jezsuiták klostromába zárata: s hét hét múlva kik százok valának köztük, Bastától kegyelmet nyertek; kik magyarok voltak, azoknak csak holttestét kapták meg.

Kifáradna a lélek a bekövetkezett sanyargatások s a pusztává tarolt Erdélyben felmerült dúlások, rablások s ebből következett drágaság, éhség s az éhségre jött pestis legvadabb jelenetei leírásában ¹⁾, csak is jellemzésül említünk meg némelyeket.

B o g á t h i Menyhárt, Radnót ura, ²⁾ mert Capriolist elfogta, Bastának 6000 aranyat fizetett.

Brassón a 80, Kolozsváron a 70, Beszterczen a 60 ezer forint felhajtattott.

Kolozsvár piaczi templomát, minden hozzá tartozó külső és belsővel elvették, s bár a város unitárius volt, azt a néhány katholicusnak adák, sept. 29-én a jezsuitákat bele ültették. ³⁾

Déván, Basta ott létében, a német katonák Geszti Ferencz sírboltját a templomban feltörök.

Mathaeus Alexander, előbb bécsi gyógyszerész, most Basta börtönmestere, Fogarasba ment, onnan Brassóba, hol a barczasági csata után lappangókat sept. 18-án befogató, Borbély György vejét Vajda Miklóst ott helytt felakasztatá; II o monn a i Györgyöt szállásán öleté meg; a többit Fogarasra magához vitetvén, Tamásfal vi Jánost, Marosszék híres főkapitányát és R i b i c z e i Albertét, Zaránd főispánját, megfojtatá; mint a vitéz Lészai Farkast, Nagy Tamást, Jankó Gáspárt, Tamásfalvi Lászlót, Kis Pétert, Szőr cs ei Ferenczet, Czeglédi Pétert s másokat egyéb kinok közt végeztetett ki. ⁴⁾ Kendi István; Mikola János, Kamuti Balás, Pctki Farkas, Iinecs Mátyás, Mikes Benedek és György, Dániel Péter részint mint fiatalok Bastától kegyelmet kaptak.

így álltak benn az ügyek. Kezdődött a városok katonai kormányzás alá vetése. Brassót sept. 27-n a vallonok parancsnoka vette át. ⁵⁾ Basta hogy a kimenekülteket is kézrekerithesse, Déváról Lippa felé indult. Borbély György s kik vele Káránsebesen voltak, közlegését nem kis megütközéssel vették. G y u l a fi Lászlót,

¹⁾ W. Bethlen V. 533 Érd Tört. Adatok. I. 87. 92. ²⁾ Jóságai 1606-bani végrendeletére Kemény, Suppl. Dipl. IX. 35. ³⁾ Erd. Tört Adatok I. 91. ⁴⁾ W. Bethlen V. 439. ⁵⁾ Fundgruben III. 164. 172.

a krónikáirót s Kapronczai Mártont Bastához küldék, s tőle kegyelmi okmányt eszközöltek. ¹⁾

Azonban míg ezek a honvágy és haláltóli félelem közt így ingadoznak: megérkezett Rndolf azon rendeletc, mely Erdély kormányát Bastára s néhány tanácsosra bízá: ²⁾ Basta, hogy a szervezés előmunkálatait intézze, visszahúzódott Fejérvárra, onnan Kolozsvárra sietett; s a káránsebesi menekültek csak arra ébredtek, hogy Rác György ráczokkal és hajdúkkal őket körülfogta. Iá-ránsebes város, nehogy feldúlássék, a menekültek hazatérését maga is sürgeté: Rác György Borbélytól találkozást kért, indulásra szólítá; de kirabolttástól félvén, nem Ígértek mozdulást; ³⁾ míg a csapatok szabad mehetésüket esküvel nem biztosíták. Erre megindultak, s bántatlanul értek hazájukba; s képzelhetni megütközésöket, mikor oly fogadtatásban részesültek, hogy Basta magát a hős Borbély Györgyöt sem bocsátá maga elé, mire a derék öreg, nem sokára (dec. 15.) meg is halt. ⁴⁾

Teljesen le volt már Erdély igazva, csak a menekültek legszabadelvübb töredéke van még künn. Rudolf tehát szervez és hcz kezdhett. Legelőbb is tíz személyből álló tanácsot nevezett Basta mellé, milyenek: Burchauser Miklós, Imhoffer Károly, Krauzeneck Pál, idegenek: Sennyei Pongrácz, Hoffmann György, Süveg Albert szebeni királybíró; a cancellári rendekre beregnegeyi D a r ó c z i Ferencz volt kiszemelve.

Nem lehet tagadni, nehéz feladat jutott ez uraknak osztályrészü. Szervezni egy hont, melyben a nép, mert a fegyveres erő mindeniből kipusztítá, mint a kannibál egymást ette; ⁵⁾ hol egész faluk állottak pusztán; hol a földművelő, mert barmát leölék, csordástól kihajtók, maga vonta két kerekű, Basta szekérének nevezett taligáját; ⁶⁾ hol a haza virágát elsodorta a csata, a mérsékeltebbeket pedig a folyamaiban levő döghalál tizedeie; hol még most is több a rabló, mint a munkás kéz, hol vetésre nincs annyi föld szántva mint mennyi az új sir; hol nincs egy család, mely gyászt ne öltött volna Ily hazát szervezni, bizon nehéz feladat, főleg ha szer-

¹⁾ Fumlgruben III. 164. 172. ²⁾ W. Bethlen V. 507. ³⁾ Okl. W. Bethlen. V. 513. ⁴⁾ Borbély jellemzése. W. Bethlen V. 526. ⁵⁾ A nyomort W. Bethlen V. 532—37. Fundgruben 1. 192. ⁶⁾ Bőd Péter Szi-Polykarzu» 52. W. Bethlen VI. 339.

vezése idegenekre bízott, kik Bastának méltó tanácsosai. Hogy ne láttassunk rágalmazni, néhány újabb példát idézünk.

Basta 1604 jan. 25-én Koloszvárra hongyiülést hirdetett, s oda az eddigi szokás ellenére, minden nemest fejenként meghívott, még az elesettek özvegyeit is. A szokatlan meghívási eljárás ismét felkölté a rég táplált félelmet, hogy Basta a nemesség végkiirtását csakugyan végre kívánja hajtani; nevelte az aggodalmat az; hogy a megjelenőket a városkapujánál névszerint feljegyezték; s meghagyatott, hogy szállását Gilyén Imre kir. bírónál minden bejegyezze. Felgyültek. A város inkább hasonlított egy nagy temetési gyülekezethez; különösen a gyászoló özvegyeket azon hir, hogy Basta őket mint tette Mihály vajda, katonáihoz férjhez fogja kényszeríteni — a legmeghatóbb jelenetekre ragadta. Fegyveres nép közt, bezárt városban szabad tanácskozást gondolni sem lehetett: de azért a hongyülés megkezdődött. Beszéltek a katonaság féktelenségéről, a terhessé vált adóról, s egyebekről; de Basta felelete végül is oda ment ki, hogy mind ez őt illeti. S minő véleményszabadság lehetett ott, hol midőn a felgyültek már határozni akarnak; Boronkai Jánost, K á l m á n d i Mihályt és Csisszár Györgyöt a fejmegyei nemesség legderekabb tagjait börtönre vetették. A megütődött nemesség Bastához fordult, felemelté; hogy Káránsebesre küldött amnestiája ezekre is kiterjed: mit sem használt; Boronkai, mert a szász városokat Székely Mózesnek moghóditá, s Capriolist fogva magával ki akarta vinni; Kalmándit, mert Fejérvárt Székely Mózes kezére játszódta; Csiszárt, mert követségeket viselt, s a Genga testvéreket, Basta Jiedvenceit régebb Alvinczen megölette; — kínzásoknak létété ki. Kolozsvárra futott nejeik és gyermekeik, tán csak sorsukat terhelék, mert Boronkai gazdag és szép leányára, Zsuzsánára, Lodi Simon Basta káránsebesi bánja szemet vetett. ²⁾ A kivégzések nagy mestere, Mathaeus Alexander, harmincz kínos nap és éjjelen át tartá halálfélelem között, s az élet minden pereznyi reményét aranyok-

¹⁾ W. Bethl. VI. 4—8. ²⁾ Boronkai Erdélyben született; előneve mindszenti (Alséfejr); 1690-ben Vízaknai kamaraispán; (Kemény, Dipl. VI. 97.) neje Vajda Borbéra; egyik veje Barcsai György; Zsuzsát Lodi vette el: 1607 máj. 31. Vidrátszeg s több falvakra új adományt vesznek. W. Bethl. VI. 9. Kemény, App Dipl. XV.

kai fizettetésén velők: midőn egy este pompás vacsorát készített számokra, a bor pezsgett, Boronkai mélyen le volt veretve, s ismételve felszólítá Mathaeust, hogy siettesse a tragoedia kifejtését. S sejtelve nem csalta meg, mert a rémes vacsora végével a raburakat, hogy a hátramaradtak ne sejtsék, rendre kiszólítá, előbb a természetesebb K á I m á n d i, utána Csiszár, végre B o r o n k a i következett, s a mint kiléptek, a kiállított cigányok urkot vetettek nyakokba, felaggaták őket. S másnap azon hirt terjesztők el a városon, hogy megszöktek. ¹⁾

Elfogattak volt még, Kis Farkas az átállt hajdúvezér, ki nyilvánosan lón felakasztva; Donét h György és K á l n o k i János, kik magokat pénzen váltak meg.

Szörnyű eljárás egy alkotmányos hazában. S minő rosszalást nyert ezekért Basta, azt hogy Prágába hivatott, Erdélyből áttetett a török elleni hadsereg fővezérévé.

Mielőtt kiment, Medgyesen át mart. lü-n Brassóba ment; '0 mart. 12-én az általa találkozássra hitt Hadul vajda is megérkezett. Nem tudjuk, mi tervet főztek, annyit látunk, hogy Rudullal és Brassó városával magának egy-egy drága, arany és drágakövekkel ékes lószerszámot adatott; mart. 16-án Brassót elhagyd. ®) S azal kiment Erdélyből.

Az egykori szegény dobos, mint Croesus hagyá .ide Erdélyt, mint írják, három tonna aranyot küldött előre. ⁴⁾

B) A cs. biztosok alatt.

(1601: apr.—1605. febr. 561.)

II.

Fejtelenség áll be. Hajmeresztő nyomor. A vandalismus tőponton. Zsarolások. A vallon zsoldosok kivonulnak.

Basta eltávozása mit sem változtatott Erdély nyomorán, sőt a féktelenségnek még nagyobb út nyitattott.

¹⁾ W. Bethl. VI. 12. ²⁾ Kemény, Diplomat. VI. 345. App. üipl. XIV. ³⁾ D. Fundgruben III. 63. 64. 171. ⁴⁾ W. Bethlen VI. 273. Fundgruben I. 196.

A német katonaság, melynek parancsnoka gr. Salm, mert zsoldot nem kapott, zászlóját elszaggatá, s Basta indult. A hon erre a féktelenebb vallonok és ráczoknak esett martalékul. Ezek Basta elmentével úrrá tevék magukat, újra kezdék a kutatást, rablást, pusztítást. Mert ez időben az éhség oly fokra hágott, hogy a nép gyökerekkel élt, s főleg Fejér vár körül az emberek saját gyermekeiket megevék: ¹⁾ tehát felhatoltak u havasokra, Ponort, Reme-tét porrá égették. A székelység, nehogy a vész reájok forduljon, fegyverkezni kezdett, Udvarhelyszék mart. 15-én lustrát tartott.

Bastával, ki apr. elején távozott, Burchhaus is kiment. A kormányzás élére a tizek tanácsa helyett Krauzencck Pál, Hoffmann Györgyös Imhoff Károly jött. A rendszer mit sem javult, de hogyan is javulhatott volna, midőn a császári biztosok meggazdagodás után jártak; midőn a legnagyobb hős legtöbb igényt tartott a polgárok javaihoz; midőn sem erdélyi, sem osztrák törvény nincs, a városok megyék, székelyek felelt katonák főispánkodnak; a lefegyverzett nemzet a nép communismusának, s a néppel kezefogott vallonok vandalismusának volt oda hagyva.

Basta helytartójának Kolozsvárit gr. Capriolis Tamás tábornokot hagyá, s a hon féken tartására azon hírt terjeszték, hogy tizenöt nap múlva visszatér. De midőn látnák, hogy még sem jön, a vallonok, a ráczok, oláhok, mint egy prédára vetett tartománynak neki estek: a már pusztává tarolt falukon összeszedtek mindent, minek valami értéke volt; a szegény földészt egy pár bornyuért Icsujták; a gabonát félérten gázolák el; az urak lakából bútort, vasszeget, mindent útnak indítottak; a templomokat, sírokat rendre kutaták ... a szegény erdélyi magyar sorsa a hindu páriáéhoz kezdett hasonlítani, mely törvényen kívül áll; élete csak annak vala biztos, ki kőfalak közé rejtőzhetett, de ott is folyvást ostrom és sarcz alatt valának. A zarándi nemesség, mely Halmágyra, a Kaszák kastélyába vette be magát, csak pénzfizetés mellett nyéré meg, hogy pestisben elhaltjait a kastély falai közül kitehesse. Szász és magyar közt semmi különbség. Háromszáz vallon az egész Barczaságot tönkre tette. A legkisebb bornyút is elhajtották;

¹⁾ Az éhség mart. apr. érte tetőpontját. Példákat W. Bethlen VI-212—19. Erd. Tört. Tár. II. 33.

fel van jegyezve, hogy Rosnyó naponként 11 ekével szántót melyekbe nyolcz nyolcz száz fogta be magát, a kilenczedik kormányt tartotta.¹⁾ Földvár, Brassó mellett, hogy templon kastélyából ki ne perzseltessék, majd hétezer forintot fizetett, kis Medgyecstől rendre 300,000 ft csikorlatott; Brassó, Besztercz Kolozsvár, mint melyeket lázadóknak néztek, mit várhattak, miki a hü Szebennel a történt, hogy Krauzeneck cs. biztos mikor utó jára ott járt, s magát megajándékozta, látva, hogy a városba inég pénz maradt, a királybíróval kikisérteté magát s akkor vissza izent, hogy váltsága 5000 ft. És mit mondjunk, Káránsebes, a akkor Erdélyhez tartozott, s a menekülteket befogadott város sár czoltatásától, hol a katonaság a prédálásban, Lodi Simon az akasz tatásban kifáradt. Az országutak oly bátorságosak, hogy júniusba M.-Vásárhelyről 132 gabnaterhelt szekér indult; a szállító fegyveresen kísérek, azért a katonák rárontottak, őket legyilkoló! még a marhákat és szekereket is, mint hadizsákmányt osztók fe magok közt.²⁾

Kifáradva a kínok alatt a szászok, minthogy a többinek szá va nem járt, ismételve folyamodtak, hogy legalább a rablás mes tereit, a vallonokat vigyék ki. Kivinnék, feleltek a császári bizto sok, de 100,000 ft zsoldhátrálékjok van. A szászok ezt is kifizet ték. Csak is ily nagy ár mellett vitték ki, hogy aug. 30-án a Bar czát, később az egész országot ide hagyák.³⁾

III.

A visszatorlás kezdődik. Barbiani Bocskait fegyverre kény szeríti. A hajdúk fellépnek. Pecz tbnk tönkre jut. Barblan: megszalad. Bocskai Kassára bevonul, harcra készül

Az 1594—ki kolozsvári vérpadnál kezdődik szenvedéseink sora, mely tíz éve hogy sujtolja Erdélyt. A szenvedés pohara fe nékig ki volt ürítve. Nem volt elég, hogy Erdély teljesen tönkre volt téve, elég erősnek hitték magokat, hogy Magyarhon leigá zásához is hozzá lássanak.

Barbant Jakab gróf lón ez időben Rudolf cs. kassai hely tartója; egy felfuvalkodott ember s vallás türelmetlen olasz.

¹⁾ D. Fundgruben III: 64. 249 ²⁾ W. Bethlen VI. 34—56. 66—73
³⁾ Fundgruben II. 102. III. 173.

olasz. Mi Bastának Erdélyben sikerült, miszerint a templomokat elszedte, afélehez kezdett Barbiani Magyarhonban. Váradon sikerült is. Kassán szintén megtette, de már nagy zajjal; de azért mégis oly merész, hogy a mire a kassai protestánsok magán háznál kezdének istentiszteletet, a papokat kiüzé; s ha a nép panaszra ment, két medvéjét lánczairól reájok bocsátá.

Ily tények soká nem maradhattak bosszultatlanul. A magyarhoni főurak Zagyvái Miklós által nála szót emellek. Mit sem használt, sőt fellépett ellenük. H. Druget Bálint futással menté meg életét; Báthori Gábor sógora, Kátai Mihály Kállóvár parancsnoka és Rákóczi Zsigmond élete szintén veszélyben forgott.

A pozsonyi országgyűlésről követséget indítónak fel, mely a helyzetet lefesse, de a császár el sem fogadá őket.

E fogadtatás Barbianit még felfuvalkodottabbá tette. A császár leghívebb emberei sem maradhattak bántalorn nélkül. Többek közt Bocskai Istvánt, kit BáthoriZs. alatt Erdélyben Rudolf mellett annyira buzgolkodni látónk, megtámadta, hogy neki 20,000 ltot kölcsönözzen, s mire ez megtagadta, rendelkezett, hogy Bocskai javait dézma alá vessék. ¹⁾ Bocskai Prágába ment, de a kihallgátás tőle szintén megtagadtatott. Erre a vihar kitört, Bocskai a törvény nevében tiltakozott; s mint biharmegyei főispán s Várad zászlósura ellentállással fenyegetődztl. Barbiani lázadónak kiáltó s megidézteté; de Bocskai a törvényszék illetékességét el nem ismervén, nem jelent meg.

Csekély kezdete egy nagyszerű eseménynek.

A kedélyek már forrtak, Bocskai, mint Rudolf leghívebb emberei egyike, hogy a figyelmet magától elfordítsa, Erdélybe jött, kezére venni itteni birtokait, a görgényi, egeresi, sajói és kaplyoni uradalmakat, melyeket a Rudolf melletti fellépésiért Léczfalván elvesztett vala, s melyeket most visszaadatni rendelték volt. ²⁾

Azonban Bocskai nem kerülheté ki sorsát. Barbiani s a magyarhoni püspökök kieszközlék, hogy kiadatott a rendelet, miszerint minden protestánsná lett templomot elvegyenek, s adják vissza a katolikusoknak. . . Nevezetes egy rendelet. . . Úgy lón, a

¹⁾ W. Bethlen. VI. 100. Ugyanott 102.

püspökük megindultak, Barbiani támogató, s a foglалások a nép legnagyobb elkeseredése közt a Szepességen megkezdettek.

Magyarhon rendei maguknak Gálszecsre értekezletet hirdettek. Barbiánihoz átíratot intéztek ... Az erdélyi menekültek pedig a cs. biztosoktól bebocsáttatsát kértek: de ezek is azok is tagadó választ kaptak.

Ily messze vitte a magyar hűségkeskedését, ragaszkodását . . . Csak is ezen békés előzmények; a törvényes útoni boldogulhatás minden reményétől megfosztatás után fogott a nemzet az ellentállás, visszatorlás nagy és véres munkájához.

A menekültek adák az első lendületet. Mert haza nem jöhettek, az erdélyi fejedelemség visszaállításához fogtak. Magyarhon hatalmas főuraira gondoltak: ecsedi Báthori István, mint a fejdelmek rokonságára, Bocskai István, mint erdélyi birtokosra, s a hős Nyári Pálra, Várad parancsnokára fordíták figyelmüket; s Somogyi Bertalant azonnal Nyárihoz indíták, mint jó hazafit figyelmezteték, hogy Erdély bukása már is maga után vonta Magyarhon merészebb megtámogatását, biztosítók a törökök segítségéről, felkérték, hogy a fejedelemséget fogadja el.

Nyári habozott. S bár mily titokban vitték; azon végződött, hogy Nyárit Bécsbe idézték, fogságra veték.

A menekültek tehát Bocskaihoz fordultak, bár tudták, hogy híve a császárnak, de mert Báthori Zsigmond Erdélybe lett visszajöveleért 15 hónapig volt Bécsben letartóztatva, smostBarbianitól is bántalmaztatott, gondolák, hogy mint nagy hazafi, elfogja fogadni. Murád, Bocskai egyik török rabja, kit becsület szó mellett szabadon bocsátott volt, épen vissza volt hozzá térendő: ezt bizák meg a felszólítással; de Bocskai egyelőre elhárító feleletet adott. Majd levelet írtak hozzá, e levéllel Bethlen Szendrőről, hol nyaralt, Temesvárra ment Házán basához, hogy értekezzék, mások szerint készült, hogy Bektás basával Erdélybe üssön: elég, hogy a mint Tömösvár mellett táborozott, egy éjjel a lippai és jenői németország reá csapott, s zsákmányul esett felső öltönyével együtt a levél is kezökre került. ²⁾

¹⁾ Bethlen VI. 110. ²⁾ Böjti: Monumenta 258.

E levél kézrekerülése fontos eseményeket idézett elő. Duvall tábornok Barbianinak, a Bocskai megbuktatására törekvő Barbiani azt a császárnak küldé, s a császári tanács kiadá, hogy Bocskai ellen fellépjenek. Barbiani azon ürügy alatt, hogy Gyula alá megy, felfegyverkezett, s ellene indult.

A mit sem sejtő Bocskai Erdélyből visszatértében Szathmáron hallja legelőbb a sejtelmet, mintha ellene indulnának. Szentjób nevű várának tartott, azt Fráter Istvánra egy távoli sógorára s Székely Ferenczre bízta; onnan Kerekibe ment, azt Orvéndi Pálnak adja át; maga az erősebbnek vélt Sölyomkővárába, Kereki mellé vonult fel.¹⁾

Jókor, mert Barbiani Kassáról már kiindult, N. Váradnak tartott; Capreolis és a cs. biztosok a mit sem sejtő erdélyieket már felültették; az erdélyi hadakat S e n n y e i Pongrácz, Capreolis a katonaságot már vezette reája; csakhogy bajosan haladtak, mert az idegen katonaság eddigi ragadozmányait, Erdély véres verejtékét, mintegy 800 szekeren vonszoló ki maga után.²⁾

Barbiani tábornok mindjárt azon cselhez nyúlt, hogy Bocskaihoz futárt küldött, s azt izené, nehogy a fejébe vegye, mintha ellene indultak volna. Majd betért Ecsedre Báthorihoz, pénzt akart kölcsönözni. Végre elveté álarczát, egy csapatot Szent-Jób alá indított, s azon beizent álhirre, hogy Bocskai a törökökhez menekült, a várat kezére kapá.

E ponton vette Bocskai Bethlen Gábor levelét, melyben a kérdéses levél sorsát értésére adá. Bocskai rögtön követeket indított Barbianihoz, s felemlgetve hűségét, kérte, hogy az ügyet terjesszék törvényszék elibe. ... De választ nem kapott. . . Belátva helyzete veszélyeit, mielőtt a koczkát elvetné, kincsei egy részét Géczi Péterné zsákai kastélyába rejté, s azzal a Barbiani haragjával szembe szállt. Szt-Jób után Kereki ostroma következett; azonban Ó r v e n d i keményen visszaverte, Bocskai is leszált Sölyomkővárából, Kerekinek tartott.

Kijött Sölyomköről, nehogy odaszoruljon; megütköznék, de ereje ninc«. Azonban az önvédelem jogossága egy nagy ötletet

¹⁾ Az erdélyi cs. biztosok Sölyomkőt és Kerekét júl. 20-n, Kolojvártt, Zólyomi Mihály és testvére Erzsébetnek adják nova donation Kemény, Diplomalar, VI. 341. ²⁾W. Bethlen VI. 127.

sugalmazott: volt Barbiani táborában háromezer gyalog önkéntes, vagyis hajdú, mint akkor nevezek, megbízá Örvendit, hogy minden áron részére nyerje ... Az ajándék a vezéreknél, zsoldigérel a csak szép szóval táplált hajdúságnál, megtette hatását; az átpártolni akarók Barbiani elé léptek, zsoldot követeltek, s midőn az a pénzvágyok további kielégítésére Debreczcn felpredálását mulatná ki, a nemesebb érzelem bennük felkelt: oct. 14-e éjjelén egyik vezérük átcsapott, utána átpártolt a többi s Bocskai e percztől sereg élén látta magát. ¹⁾ Itt van kezdete sajállag a hajdúságnak, mely 1599-ben fogott először fegyvert. A csapatból, mit eddig dulásra használtak, Bocskai katonaságot fejte ki, mely a magyar haderőnek dicsősége, s megajándékozván Kállóvár kipusztított környékével, a fejedelmeknek s Erdélynek védfalává lön.

Barbiani most már komolyaiban vette a dolgot, kiáltványt bocsátott ki, hogy a császár minden hívő Adorjánhoz siessen táborába; az erdélyiek is kiérkeztek; Pecz tábornok is jött lefelé 3000 emberrel, hogy Barbianival egyesüljön. A jogtalanul megtámadott Bocskai igazságos ügyében bizva, ²⁾ szelleme egész rugékonyságát visszakapá, mint ügyes hadvezér, mielőtt Pecz Barbiánival egyesülhetne, Pecz tábornokot Almosd és D i ó s z e g közt oct. 16-a hajnalán mgtáinodá, teljesen tönkre véré, Ladányi György magát a tábornokot is elfogta, két faltörő s hét más ágyúnak jutottak birtokába. ⁴⁾

Bocskai e percztől, mint szabadsághős állott serge és a nemzet szemében. Ide sodorta Barbiani eljárása a mérsékelt hazafit; s a haza, mert az alkotmány és vallásos türelem már lábbal tapadlatott, Bocskai zászlójában, mely egyelőre csak önvédelemért bontaltott ki, a forradalom lobogóját látta kitűzve.

Barbiani a csata hírét Adorjánánál vette, rögtön Váradra húzódott; Sennyeivel és Kornis Boldizsárral Bocskainak levelet irata, hűségre térésre szólíttatá fel. Azonban a kuczka már el volt vetve. Bocskai már ekkor a mellett, hogy felhányta; hogy a király füleit

¹⁾ VV. Bellián VI. 140 Érd. Tört. Adt. 111. 52. ²⁾ Ő telepíté be vélek a mostani hajdúvárosokat, Magyarhonion. M. Történeti Tár. f. 201 204. A magyar gyalogság egész 1743-ig haján nevet viselt, ekkor nevét magyar gyalogságra változtaták. Új magy. Muz 156. VI. Füz.: ³⁾ Hívésge-részeleit I. VV Bethlen VI. 145. ⁴⁾ Erd. Tört. Adat. III. 53.

bezárta előtte: mint szabadsághős emelte fel szavát; s kijelenté, mikép fegyverét le nem teszi, míg vagy a haza szabad nem lesz; vagy annak szabadságáért el nem vérzik.

Bocskai már csak előre mehetett. Magát a török karjaiba vető, mire Mechmet budai basa oct. 19-ről öt Erdély fejedelmévé nevező ¹⁾ E perczlöl két tábor lön a hazában. Bocskai tábora, mint hógomólya nőtt; a más tábor erre Váradot odahagyá, megindult, Bocskainak tartott. Száma szép, 5000 székely; feles erdélyi nemesség, három zászlóalj magyarhoni, 1200 rác, 600 vallon s 300 német tevő táborát, majd tízezer, Bocskai négyezeré ellenében. . . Barbiaui a mint Váradról kilépett, nyiisebcsséggel Debreczennek tartolt, azt hívők csatát keres: csak később derült ki, hogy Barbiani oldalvonulása, valódi futás. Bocskai, nehogy a jó alkalmat elszalassza, utána rohant, oct. 25-én a Tisza partján utolérve, az utóhadat, az át nem szállhatott ráczokat, megverő.)

Bocskai szerencséje ezzel ineglön alapítva. Oct. 29-ön Háttai Mihály, kit később cancellárává tett, Nagy Kálló várát neki átadá. A nép érzelme Barbiani ellen felkölt. A kivitt erdélyiek a német táborot odahagyák, hazajöttek. S mire a fővezér Kassa kapujához ért, azt maga előtt bezárva találta; Szpcpsvárára húzódott. Bocskai pedig oct. 31-én, mint győzelmes vonult be az előtte megnyílt Rudolf-párli Magyarban fővárosába, Kassára.

Bocskai e pereztől hadvezérnek és hódítónak nézetett. Nevének varázsa már lelkesitelf.

A nagy ember vívmánya horderejével teljesen tisztába volt. Többé nem magáért harczolt, mert Kassán már maga diktálhatná személye felelt a feltételeket. Az uradalmakéira, a szabadság édes reményéért koczkára veté mindenét. Az egykori kormánypárti ember forradalmi vezérré változott. E jellem metamorphosisa örök lanuságképen állhatott a kormány szemében.

Vívmányát megtartani, megalapítani, e lön lelkének minden gondolata. Teljesen a közvélemény vezérévé tette magát. Mit régen annyiszor visszautalt, a törökökkel kézfogást, most már kereste. A Pestnél táborozó fővezérhez küldött, ki szerencsésjéért

¹⁾ Kemény, Nőt. Cap. I 236. Érd Tört. Adat. III. 319. ²⁾ Érd Tört. Adat. 111 53.

melegen üdvözölte. Az erdélyi menekültek Bethlen Gáborral Temesvárról szintén hozzája érkeztek, s egy perczig sem habozott velek kezét fogni. Kassa a forradalom középpontja lőn. Bocskaiiban üszpontosult a haza reménye.

IV.

Bocskai forradalma kitör. Barbiani helyébe Bastát teszik vele szembe. Csaták. Homonnal Dr. Bálint fellépte. Bocskai Erdélyt felszólítja. Az érd. cs. biztosok Szebenbe húzódnak. A székelyek fellépnek. Az erdélyiek B.-t fejdelmőknek választják.

Mekkora változás egy rövid holnap alatt. Parányi kezdete egy roppant forradalomnak, mely Erdélynek függetlenségét, Magyarhonnak eltiprott szabadságát készült visszaszerezni; s biztosítani a protestáns vallást, mely annyira üldözöbe volt véve, hogy túl a Királyhágón törvényezikkbe igtaták, hogy a ki csak szót mer is mellette emelni, fejét veszesse.

De még hátra voltak a nehezebb idők. A fegyvertelen haza ellenében oly hős Barbiani helyébe, Basta lépett elő. Mint Magyarhonn török elleni fővezére, Esztergomnál működött tizennégy ezernyi hadsergével, nov. 14-én Bocskai ellen indult. ²⁾

Bocskai Németh Balázst Barbiani ellen indította volt; mikor Basta megjött, ez hübele Balázs módjára neki ment, Oszgyán- n á l csatát vesztett, foglyul esett. Azzal Basta Bocskai ellen fordult.

E nehéz körülmények közt Bocskai Kassára gyűlést hirdetett: sokan megjelentek, melléje nyilatkoztak; török segítség is érkezett s Bastával csatát indultak kísértetni. L i p pa i Balázs, Bocskai vezére, Basta serge egy részét E d e l i n n él nov. 28-án egyelőre visszanyomta; de csakhamar döntő csatára került az ügy, Basta győzött; a segítségére küldött basák menekvésre gondoltak, Bocskait magokkal akarák vinni; de 'ö övéivel akará megosztani mit a sors hozhat, a basákat pedig, kiket úgysem tarthatott vissza, menni engedé.

Szomorú helyzet. Bocskai megvult verve. Miskolczon szét- szórt serge összeszedésével foglalkozott. Képzeltetni állását, de ő

¹⁾ Stalárdi, Sir. Krónika 32. 1 ²⁾ Érd, Tort. Adat. VI. 54.

nem csüggedett, új erő-gyűjtésről rendelkezett. S e kétségbeejtő helyzetben im Homonnai D r u g e t h Bálint 300 lovassal, mintegy mentő genius jelenik meg. A törhetlen szellem ebből kétszeres erőt merített. Gönczről, hová nov. 30-án szállá, a hazát fegyverre szólítá, szava viszhangra talált, s újra tábor élén állott.

Mig ezek gyűlnek, Basta dec. 3-n Kassára rontott, beakarta venni; de hirtelen nem sikerülvén, a hideg s Bocskai gyülekező tábora miatt, dec. 7-én Eperjesre vonult, ágyúival magának a kapukat megnyitattá, s téli szállást vett. Bocskai is Kassára vonult, kevésbé megpihenhetett.

Dec. 12-én gondolt Bocskai legelőbb Erdélyre. Az erdélyi megyékhez felszólítást intézett, tudatá, hogy hada elég van; mégis eljötnek látja az időt, hogy Erdélyt is felhíjja a csatlakozásra, bár eddig jónak látta megkímélni. Az egyik felhívás Gyaluba jött, Gyerőfi János második főispánhoz; ki azt a cs. biztosoknak küldé: kik Rádul vajdát azonnal felszólíták, hogy Erdélyt sergeivel rakja meg.

Erdélyben cs. katonaság kevés vala, azok is a várakat tárták. A mozgalomra, melye felszólításra keletkezett, a császári biztosok mozgásba jöttek: Krauseneck Pál, mert elgazdagodott, kiment, Hoffmann és Imhoff lakásukat Kolozsvárról Szebenbe tevék át. ²⁾ E lépésök után még egy kísérletet kockáztattak a nép magokhoz vonhatására. Hofkircher János, egyik várparancsnok a cs. biztosoknak azon ajánlatot tette, hogy ha Aranyosszék s más kö-zelfekvő megyéket fegyverre szólítják, ő kész a már is fenyegetett Szamosujvár segítségére menni. Beleegyeztek. Hofkircher kalandos tervéhez nyúlt, 1605 jan. elején Fejérvárra ment, onnan a hazát fegyverfogásra szolitá, mire Szászsebes, Szászváros és Fejérmegye elé is állított pár száz gyalogot. Hofkircher ezekkel Tordára szállt, onnan Aranyosszékre parancsolt, s mire nem mozdultak, rá-jok ment, Rákosra beült; mint egész útjában itt is féktelenkedett; három nap múlva Toroczkó-Szt-györgyre ment, Toroczkai Istvánné udvarában tanyát ütött. Azonban itt arra ébredett, hogy a nép fegyvert ragadott, megrohanta, az udvart bevév: Hofkirchert s tiszt-

¹⁾ Okl. Erd. Tort. Adítok 1. 213. W. BethUn VI. 207. ³⁾ Fuiidgruben I. 213.

társait megkötözé, Enyedre indítá; mire a város befogadni és elzárni vonakodott, visszaindíták, s a festői szép hegyrepedés közti úton sírjukat lelék.¹⁾

A visszahatás tehát Erdélyben is kezdetét vette. A nép elkezdett Bocskai mellé nyilatkozni. Ellenben a hatóságok Bocskai január végefelé küldött, ²⁾ második felszólítására sem tettek mozdulatot. A tízévi sújtoltatás egészen kimentette volt a hazát.

De csakhamar minden megváltozott, mert Bocskai szerencséje mindent magával ragadott. Gyulafi jan. 24-én Szathmár-várát bevette. Febr. 12-n Básta Tokaj segítségére, Bocskai pedig Sárospatakra ment; harczot egyik se mert a másnak ajánlani; míg végre is Basta minden táborával Eperjesre, onnan Pozson felé vette útját, s ki ment Magyarhonból. *) A várak is egyre hulltak a felkeltek kezébe: Lippa, Lugos, Káránsebes, s Felső-Magyarország több vára kézhez került; Kővár kettős várában, a felső várbeli 150 nagybányai polgár, az alsó várbeli harminczkét főből álló németorségtől az egész várat magához vette, ⁴⁾ ennyi szerencse az erdélyieket is felvillanyozó. Az értekezletek folytak. Petki János, Udvarhelyszék egyik főembere febr. 1-én Udvarhelyszék főbbéit Keresztúrra híttá, az ott egybegyűlt magyarok és székelyek Bocskai melié nyilatkoztak; futárok által a megyéknek s több székelyszékeknek ezt tudokra adván, febr. 21-én Maros-Szeredába gyűlést hirdettek. Bár mi rövid volt a kitűzött idő, népesen gyűltek fel, köztök van Bornemisza Boldizsár, Bogáthi Menyhárt, Kemény Boldizsár, czegei Wass Ferencz, Mindszenti Benedek az udvarhelyi vár kapitánja. Bocskait Erdély fejedelmének kiálták; se határozatukat megvinni, a megyék részéről Kemény Boldizsárt és itélőmesler Angyalos Jánost, a székelyek részéről Bató Menyhártot Marosszék főkapitánját, Nagy Menyhártot és Barlabás Ferenczet választván, felkérék Bocskait, hogy híjjon össze országgyűlést, s a székelyek ős szabadalmait elismervén, ⁵⁾ fogadja el az erdélyi fejedelemséget addig is, míg törvényesen megválaszthatnák. Bocskai a küldöttséget szívesen fogadta, Erdély oltalmát megígérte.

¹⁾ W. Bethlen VI. 221. ²⁾ Okl. Erd. Tört. Adatok I. 217, ³⁾ Aluld Bastárolí gunyvers Erd.Tört. Adatok I. 217 ⁴⁾ VV. Bethlen V), 227. ⁵⁾ A pont kát I. W. Bethlen VI. 230. Lócseiféle székely nemzet Constitution 49 1

Bocskai István, fejedelem.

(1605 febr. 21. — 1606 dec. 29.)

I.

**A fejedelem címet felveszi. A magyarok táborba szállnak.
Gyulád bejő. A szászöld is meghajol. Bocskai is bejő.
Fejedelemségébe beigtatják.**

Bocskai a Maros-Szeredára gyűltek általi megválasztását érvényesnek tekintvén: e naptól fogva magát Erdély fejedelme, a magyarhoni részek ura s székelyek ispánjának kezdé czimezni.

Bethlen Farkast és Balassi Ferenczet azonnal az erdélyi cs. biztosokhoz inditá, s felliitta, hogy Erdélyt adják át, különben Gyulafi Lászlót sereg élén azonnal ellenük indítja. Szebenbe mentek, a cs. biztosokat felszólíták, de ezek kinyilatkoztaták, mikép magokat az átadásra felhatalmazva nem érzik; de megígérék, hogy többé Erdély kormányzásába nem elegendnek.

Mint a következők megfogja mutatni, kitérő válasz volt, mert Rácz György, mint fővezérük, néhány száz rácz hajdúval, 500 fekete darabonttal, kiket a szászok adtak melléje, megkísértette a szász földet megtartani.

Bocskai hívei Segesvártól nem messze, Nádashoz táborba szálltak, s a szászokat barátságosan felszólíták, hogy csatlakozzanak. Segesvár alkudozott. A gyengébb Medgyes, midőn mart.

25-én a magyar tábor alatta megjelent, a helyett, hogy ellenszegüljön; rákosi Túri Ferencz, aranyosszéki főkapitány alatt 200 embert a városba bocsátott. Azonban titkon Rácznak tudtára adák, e mart. 26-a éjjelén ott termett, a város kapui előtte megnyíltak, Túri a kőfalon leereszkedett, de meglepett népe majd mind odaveszett. Ezzel Rácz Medgyesre beile.

E pereztől Erdély nemzetei ismét szemben álltak egymással. A magyarok erre Paratélvra mentek, székelység is érkezett, s Medgyesért a szomszéd helységeken boszulták meg magukat: mart. 28-n a paratélyi, 29-n az ecsellői, majd a berethahni kastélyokat

) Fundgruben I. 201.

prédálták ki. Onnan Segesvár alá mentek, hol Balassi Ferencz és Bethlen Farkas, mint fejedelmi biztosok mart. 27-n egyezkedést kezdettek, mire apr. 6-n a sereg alóla elvonult.

Bocskai azon hiedelemben, hogy Erdély melléje áll, nem annyiban csatázni, mint a kormánygyocplőt átvenni, G y u l a fi Lászlót mint helytartóját apr. elején ezer hajdúval beindítá. ¹⁾ Magyarhonnak apr. 17-ére Szerencsre országgyűlést hirdetett, hol apr. 29-án Magyarország fejedelmének választatott, s e naptól Magyarország és Erdély fejedelme, székelyek ispánja czimét vette fel. ²⁾ Mely lépéshez a szultán azzal szavazott, hogy Bocskainak száz ezer arany segélypénzt küldött.

A szerencsi gyűlés apr. 2-áról Erdélyhez átíratott intézett,

- melyben constatirozák, mint támadtatott meg az alkotmány és valás-szabadság, s mint akarák kiirtani e magyar nemzetet: felhítták Erdélyt, álljon legitim joga terére, Bocskait, fejedelmöket s a szabadság ügyét fegyverrel támogatni siessenek. ³⁾ Gyula fi is már Maros-Vásárhelyre ért, onnan apr. 25-én máj. 8-ára ugyanoda, Erdélynek országgyűlést hirdetett. ⁴⁾ Azonban megjött a hir, hogy Ráczy György Medgyesre Oláhországból kozákokat kapott s rájok akar csapni: e mozgalomra a gyűlést a székelyföldre belebb, K e - lementckére tették át, ott a Bocskai melletti felkelést végzésileg kimondák. S azzal Ráczy ellen Medgyesfelé indultak, Ebesfalva és Holdvilág közt táborba száltak.

Mi előtt Ráczyt megtámadnák, Petki Jánosra vártak, ki Sz.-Keresztturnál az épen érkező székelységet szervező. Mig [itt vannak, Ráczy Gyulafival szemben pár várért magát eladóvá tette. Szemből a szászoktól is követség érkezett, ennek élén Weisz Mihály brassai tanácsos, ki előadá, hogy máj. 8-án ök is szintén gyűlést tartottak, s minthogy mint mondák, már többször megmutatáki hogy „a magyarok domíniumát inkább akarják mint a németekét,“ feltételeket írtak össze, melyek mellett készek Bocskai mellett nyilatkozni. Az egyezkedés megkezdődött. Nem számítottak arra, hogy a szászok egy része, melynek magán érdekei úgy kívánták, Ráczy Györgyöt arra veszi, hogy csapjon reájok s az egösz egyez-

¹⁾ Erd. Tört. Adatok III. 320. Fundgruben I. 203. ²⁾ W. Bethlen VI. 247. A artikulumokat I. Erd. Tört. Adat. III. 57—64. ³⁾ Okl. Bethlen VI. 254. ⁴⁾ Ugyanott 258.

kedésnek vessen véget. ¹⁾ Úgy lőn. Rác Gy. máj. 19-e hajnalán reájok ütött, a készületlen tábor szétverte, ágyúit elvevé, Holdvilágnál szétszórta, s négyszáz halottat hagyott csatatéren. ²⁾

Gyulafi fővezérségére nézve szerencsétlen kezdet, de azért nem vala minden veszve. Gyulafi menekült, a székelyföld felé tartott, s M.-Sárdon, Segesvár mellett, csíki és gyergyói székelyekre talált, kiket Mátyus János épen táborába vezérlett, jún. 6-án Fiátfalvánál már újra sereg élén állt. ³⁾ Kálnoki B e d ő István, sepsi főkapitánya is megérkezett a háromszékiekkel. Ezzel Segesvár ellen indult, Fejéregyházán üté fel táborát. Segesvár alkudozni kezdett, kezeseket váltanak; de csakhamar észre kelle venniök, hogy a míg az egyezkedés folyt, Rác Györgyöt Medgyesről fedezetül várják; mire a hajdúk máj. 26-án az alsó várost meggyújták, s nagy részét leégeték. ⁴⁾

Mig Gyulafi itt mulatott, minden nap egy egy új örvendetes eseményt hozott: jun. elején jött a hir, hogy 800 magyar érkezik Rádul szolgálatából, hogy fegyverüket a hazának ajánlják; pár nap múlva Rádul vajda Bocskait üdvözlő követei érkeztek; nemso-ká a moldvai vajda követei jelenték be, hogy 5000 emberök érkezik melléjük; majd meghozók, hogy Kolozsvár Bocskaihoz nyilatkozott, hogy a németek Szamosujvárlt jun. 5-n Bánfi László és Kamuti Farkasnak feladók; Bethlen Gábor is megjött 400 lovassal Bocskaitól: szóval, június örömnépek közt folyt le, csupán a zavarható a kedélyeket, hogy Rác György magát Medgyesről jun. 14 -én Segesvárba belopta, s bevehetése messzebb vetődött. ⁵⁾

Szép tábor vala már együtt. Gyulafi Jobbágy Pált Szamosujvárra küldé faltörő-ágyúkért. De felesleges, mert ím, a szász békekövetek minden felől érkeznek. Ezek sorát jun. 23-án Weisz Mihály Brassó követe nyitó meg; jun. 30-án Segesvár is komolyan alkudozni kezdett; júl. 2-án a szász egyetem képviselői jöttek meg Szebenből, s júl. 4-én a jelen volt magyar és székely rendekkel kezét fogának az összes szász nemzet nevében, írásban kiadván, hogy Bocskainak az első hongyülésen a szász nemzet hűségesküt fog letenni; addig is fogadók, hogy a Rác György kato-

¹⁾ W. Bethlen VI. 283 Fundgruben III. 176. ²⁾ Okl. W. Bethlen VI. 258. ³⁾ Kemény App. Dipl. XV. ⁴⁾ W. Bethlen 271. Fundgruben 1.206 ⁵⁾ Fundgruben I. 209.

náinak, Déva és Fogaras német őrségének több élelmet nem szolgáltatnak, ellenben a magyarok is fogadják, hogy Bocskai katonáit a szászföldről visszavonják, s a nemzet jogait tiszteletben fogják tartani. ¹⁾

A szászokkal tehát tisztába voltak, csak Déva és Fogaras van még függőben; R á c z György is azt Ígérte, hogy Segesvárt átadja; jul. 6-án már útkészen állott, a mikor Brankovics János Radaitól beérkezett, s kivonulását megakadályoztatá. Gyulafi Mátyust, Csikszék kapitányát alatta hagyta, maga Fogaras ellen indult. Midőn Kaczához ért, német katonák jöttek elébe, kik jelenték, hogy ők Glancz János parancsnokukat s a többi tiszteket megölik, s ha Gyulafi őket szolgálatába veszi, készek a várat feladni. Gyulafi feltételeiket elfogadta, jul. 7-n Fagarasra ért, a várat átvette, bele magyar őrséget helyezett. ²⁾J Onnan Brassónak tartott, mely jó szelleménél fogva hódolatát elébe liozá; onnan Földvárra ment, mint diadala végpontjára: mert a derék honfi innen Baczonba már betegen érkezett, hol jul. 28-án övéi fájdalmára meghalt. A fővezér nélkül maradt sereg élére Fetki János, az erdélyi forradalom zászlójának kitűzője állott, ő a sereggel Segesvár alá, Rác György ellen ment, ³⁾ hová Ali basa is, ki jul. 19-én mintegy 12,000 törökkel bejött, nem soká szintén megérkezett, s aug. 1-n az ostromot újba kezdék. ⁴⁾

Mig ezek Erdélyben ily szerencsésen folytak, Bocskai B a s t á v a l szemben folyvást csatázott, még pedig diadalmasan, több apró nyert csata melleit a várak egyre hulltak kezébe.

A szerencsés forradalom a Duna mindkét partját előntötte inár, sőt Ausztriába is becsaptak, Bocskai sergei majd Becsig nyomultak előre. Rédei Ferencz, Hagymási Miklós, a Kristóf fia, H o m o n n a i Bálint, D e n g e l e g i Mihály; Némethi György, s más tábornokok neve már fenragyogolt. Ellenben a Basta katonái, kik hősök voltak a fegyvertelenek ellen, most a fegyveresek előtt futottak. A császári seregben a fegyelem felbomlott. Bécset veszély lényegété. A különben is embergyűlölő Rudolf övétől oda keserített, hogy az embereket, ha közeledtek, kimotoztatá, nem rejte-

¹⁾ Okl. Belli. Vö 284. Fundgruben I. 310. II. 105. III. 177—80.

²⁾ W. Belli. VI. 288 ³⁾ Ugyanott 294. Vargyason Fundgruben III. 64.

⁴⁾ Fundgruben I. jul. 28-n I. 212. II. 106 III. 181.

nek-e fegyvert; folyosót építtetett, hová be ne lőhessenek; svédül is 1606-ban testvére Mátyás főherceg mint elmebeteg, az uralkodásra képtelennek nyilvánítá, s a kormányt kezére vette. De már késő volt, mit a tanácsosok elrontottak, a dynastia helyre nem ülhete.

Bocskai erről biztosítva látván magát, régi vágyát, hogy Erdélybe is bejőjön, Gyula fia halála esetéből kétszeresen tervbe vette. Kolozsvárra, honnan a jesuiták július 19-n elköltöztek országgyűlést hirdetett, s maga is július 26-án Kassáról leindult. Az erdélyi sereg ez alatt Segesvár ostromával volt elfoglalva. Medgyes meghódolását négy tanácsosa által már bejelentette.

A forradalom ünnepelt férliá ily előzmények után érkezeti Kátai Mihály cancellára s mások kíséretében augusztus 2-én Kolozsvárra, hová az elébe ment főúrirend és örvendező nép. tisztelgése között délutáni három óraker vonult be.

Holfmann György és Imhoff Károly cs. biztosok s litoknokuk Hedler Szebenből azonnal átjöttek, Erdély kormányzását ünnepélyesen kezébe letevék.

Bethlen Farkas cs Balássi Ferencz szintén érkeztek, s a székely és szász nemzet nevében arra kérék fel, hogy a hongyilést a tábor közelében fekvő Medgyesre tegye át; mely kérésüknek engedett.

Mielőtt Kolozsvári oda hagyná, ünnepet szerzett a hazának, a menekültek vele visszaérkezett vezérét, a még ifjú Bethlen Gábort, ki Bocskai részére a fejedelemségről önként lemondott, a szerencsi gyűlésen notázott enyingi Török István hunyadvári uradalmával s Hunyadmegye örökös főispánságával ajándékozta meg: rokonát, Károlyi Zsuzsannát nejül adván, fényes násztartá számokra. ²⁾

Kolozsvárról aug. 28-n indula ki, sept. 1-n már Medgyesen volt, a fejedelem választó gyűlés sept. 4-n megnyílt, sept. 9-kén Rác György is feladá Segesvárt, miért néhány nap múlva, sept. 16-n Gyalu-várát és Zilaht kapá Bocskaitól.³⁾ Eszerint csupán Déva-vára volt már az ellen tábor kezében.

¹⁾ Magy. Tört. Tár VI. 261. ²⁾ W. Belliien VI. 326. Böjti Engel Monuinenta 259. I. ³⁾ Fundgruben I. 214. II. 108. Kemény, App. Dipl. XV.

Nevezetes gyűlés. Bocskait, a nemzeti párt győzedelmes vezérét, a legitimitás bajnokát Erdély is ünnepélyesen fejedelmének választá. Sept. 14-én a medgyesi piaczi templomban lefolyt abeigtatás örömnepélye, mit a török szultán megérkezett athna-méja egészite ki.

Egy lépést tett ez által Erdély, mely a tiz évig zaklatott hazát révpartra vzeté. E nap korszakot nyitott, mely Erdély virágzását, a művelődés és jólét ezer áldását kezdé árasztani s árasztja mai napiglan hazánkra.

II.

Rákóczi Zsigmondot kormányzónak hagyja. Kimegy, csatázik. Koronákat kap. A bécsi udvarral alkudozik. Gyengélkedni kezd. Szerzi a bécsi békekötést, meghalt.

Bocskai tehát átvette Erdély kormányzását. Minthogy a harczenjelenlétét igénybe vette, a tekintélyes Rákóczi Zsigmondot Erdély kormányzójává választatá. ²⁾ Kimenni készült.

A reactió még fenlévő töredékeiről is intézkedett. Sennyei Pongrácz és Kornis Boldizsár önkéntes száműzetésüket tudomásul vették; a császári biztosokat a Segesvárt feladó németörséggel, Sarmasági Sigmond; tordai főispán és Huszár István fedezete mellett, Erdélyből kikisérteté. Miután a császár békekötni jött követét fogadá; s sept. 16-n a papok árváit, özvegyeit szabad embereknek s minden közlehtől menteknek nyilvánítá: ³⁾ ünnepélyes kíséret mellett Kolozsvárra indult; sept. 20-n Kocsárdnál haladott, hol Ra d n ó tót, Kornis Boldizsár uradalmát Bogáthi Menyhértnek adományozd; ⁴⁾ pár napon Kolozsvárit mulatott; ⁵⁾ azzal kiment a várak ostromával foglalkozó magyarhoni sergéhez, Rákóczi pedig családjával Fejérvárra szállt, beült az oly hosszason üressen állt fejdelmi székvárosba.

Annnyi szenvedés után az öröm napjai álltak be. A törökföldre menekültek családjai visszaérkeztek; Déva vára is feladta

¹⁾ Okl. gr. Miké Erd. Tört. Adt. II. 321. ²⁾ W. Bethlen VI. 333. ³⁾ Kemény, Suppl. Diplomát. IX. 31. ⁴⁾ Kemény, App. Dipl. XV. ⁵⁾ Kemény, Diplomát. VI. 349.

magát: az egész Erdély együtt volt valahára; a kormány megkezdő működését, a felforgatott rend, személy és vagyón-bátor-ság helyre kezdett állani, a nép annyi bujdoklás, kiállott éhség után ismét barázdáiba tért; nem lévén barma, maga vont a ekéit, sírva szántottak, de legalább biztosak valának, hogy magok aratják le.

Bocskai oct. 7-n Bánfi-Hunyadon haladott; oct. 9-n már az utolsó ecse di Báthori temetésén van. ¹⁾ Hatalma meg volt alapítva, meg vele a nemzet tekintélye; melyet többé nem leheté tapodni. Érsekújvár, Léva kezébe esett. Ennyi szerencse után Rudolf császár minden áron békét óhajtott, a lengyel udvar mint közbenjáró lépett fel. Majd a nagyvezér azon izenetét vette, hogy menjen Budára, mert fontos közlendője van, felment, nov. 10-én a Rákosterén kíséretétől megvált; ha tán Budáról a török politika többé visszatérni nem engedné, Homonnai Bálintot felkérte, folytatná elkezdett nagy munkáját: s im, a kétkedőt a nagyvezér, mint Magyarhon királyát köszönte szullána nevében, fejére arany koronát telt, azt mely a bécsi cs. kincstárban ma is látható a cseh korona mellett, ²⁾ kezébe királyi pálezát adott, s kardját maga a fővezér övedzé fel. . . Meglepő jelenet. . . . Bocskai, mint a szultán Magyarhon iránti kegyét szívesen vette, azonban levette a koronát, azt Szécsi Györgynek adta át, mert — úgymond — van Magyarhonnak koronázott királya. ⁴⁾ Erdély sem lón ez ünneplés alkalomnál elfelejtve, a szultán, tekintve a hon kimerültségét, a következő tiz évre az adót elengedte, s a későbbi évekre az évi adót tízezer aranyban állitá meg.

Míg a Rákos-mezőn pár napot mulat, Erdély követei is érkeznek, velek van Brassó város küldöttsége. Egy más koronát is hoznak a szabadság koronára nem vágyó hősének, Brassó küldő ezt, azon koronát, mely haj dón a rác despotaké volt, kiknek egyike Erdélyre rontván, megveretett, koronáját ide veszté. ⁵⁾ így koronázá meg a közvélemény a nagy hazafit. Míg ez alatt Korponán az ő és a király részéről egybeült békebiztosok nov. 11-én egyességi projectumot írtak alá, melyben Bocskai fejedelem-

¹⁾ W. Bethlen VI. 339 ²⁾ Fundgruben HI. 187. Erd. Tört. Ad. III. 65. ³⁾ L. Jankovich értekezését róla. F. Magyaror. Minerva 1828 api. füz. 1662. ⁴⁾ W. Bethl VJ. 345. ⁵⁾ W. Bethlen VI. 348.

scge Rudolf részéről is el lön ismerve. Mire maga is Korponára ment, hongyülést tartott. ¹⁾

Benn a zaj tehát lecsendesült. Bocskai a kül diplomátiára fordítá figyelmét. Hogy a császárrali alkudozását elősegítse: dec. 10-ről a németországi fejedelmekhez kimerítő jegyzéket intézett, melyben a nemzet felkelését tüzetesen indokolta. ²⁾

Már a Iiorponai gyűlésen Forgács Zsigmond, mint a békekötésre felhatalmazott Miksa főherczeg küldöttje megjelent volt, s oly ajánlatokat hozott, hogy Bocskai az egyezkedést végrehajthatónak találta. E végre maga részéről 11 y é s h á z i Istvánt, Alsó-Magyarország kormányzóját dec. közepén Bécsbe indítá; s 1606 elején,— melyet Bocskainak a szultán 40,000 frtot érő kard és buzogány küldésével köszöntött — megkezdődött az alkudozás;!) s Ilyesházi nemsoká kész békepontokkal tért vissza, melyek ratificalására apr. 3-ra Erdélynek Kolozsvárra, Magyarországnak Kassára hongyülést hirdetett. De hogy minden békélődés mellett is mily előrevigyázó volt, mutatja, hogy ugyanez alkalommal 2000 lovas, ugyanannyi veres gyalog székelyt, a szászoktól 100 fekete gyalogot; a megyéktől 500 lovast és gyalogot kért felültetni. ⁴⁾

Erre az erdélyi rendek a kassai gyűlésre lónai Kendi István dobokai, Sarmasági Zsigmond tordai főispánok, szövérdi Gáspár János Marosszék, B e d ö István Háromszék főkapitánya, Trauziier Lukács kolozsvári, Fejér Mihály brassai, Brassai Bertalan szebeni tanácsosokat követekké választók; kik bemutatók a szászok azon végzését, miszerint a fejdelein fegyveres erő iránti rendeletének eleget tesznek, s az egyezkedéshez is hozzá szólnak; de csak azon feltétel mellett, hogy az erdélyi fejdelemség szabad választás alatt hagyása biztosíttassák. ⁵⁾

Megnyílván apr. 16-n a kassai országgyűlés, a békét elfogadók; de azért a hadikészületeket elrendelék; a hajdúság megnesemítését helybenhagyák; s R é d e v Ferenczet, harczy szolgálataiért a nagyságos urak közé ernelék. ⁶⁾ E végzés következtében C z o b o r Mihályt, Barcsai Jánost és Hoffmann Györgyöt máj.

¹⁾ Pontjai, Mike gyűjt. Art. Diet. I). 75. ²⁾ Oki W. Bethlen VI. 353—74. ³⁾ Érd Tört. Ad. III. 06-80. ⁴⁾ W. Bethl. VI 383. ⁵⁾ W. Bethl. VI 396. Törvénycikk Mike Art. Diet. II. 101. ⁶⁾ Törvénycikk; Miké gyűjt Art. Diet. 79—95.

3-áról utasítással látta el, ¹⁾ s traktára indítá. De hogy mennyire nem bízott, mutatja az; hogy főczélja időnyerés volt, hogy minden békélődése mellett, szövetségeseinek segítséget küldött; egy csapat Lengyelországba, egy más Bethlen Gábor alatt a moldvai fejdelem részére ment; s R á c z Györgyöt, mert Rudolf kezére játszott, elfogató s Szamosujvárra zárátá. ²⁾

Azonban Bocskai a hon nyugalma visszaszerzése nagymunkája alatt kezdett kimerülni, mind rosszabbul érezte magát, a békeszerződés, mind szükségesebbé lett: Rudolf pedig halasztani kívánta, német segítséget sürgetett és várt; mígnem az imperium kimondá, mikép a magyarok, mint a török elleni előbástyájok ellen harcolni nem fognak, s a császárnak azon tanácsot adák, hogy tartsa meg adott hitét, és győződjk meg, hogy a magyarok ellen erőszakos eszközök nem használnak. ³⁾ E nyilatkozat segített. Ilyéslíazi háromszori fenjártára, jun. 23-n, megkötők a békét, a nevezetes bécsi békekötést: melyben Rudolf Erdélyről lemondott, Bocskait Erdély fejdelmének ismeré s mely Magyarhonnak teljes vallásbeli jogegyenlőséget, a negyven évtől ürességben hagyott nádori méltóság betöltését, a magyar korona visszahozását, a pénzügynek hazafiak s illetőleg világiakkal kezeltetését; B o c s k a i n a k Erdélyt s a Báthori Zsigmondiéi bírt magyarhoni részeket, Tokaj, Beregh és Ugocsa-vármegyékkel fiuágra, fejdellini czimmel biztosítá; e mellett mindkét pártiaknak teljes bünbocsánatot adott, mely által Sennyei P. és Kornis Boldizsár javaikat visszanyerték. ⁴⁾

Emlékezet okáért a bécsi békekötés, ejogerőre emelkedett okmány némely pontjait fordításban ide igtatni, nem tartjuk feleslegesnek, mint következik:

Mi Mátyás, Isten kegyelméből Austria főherceze, Burgundia, Stájer, Karantén, Krajna és Würtemberg herceze, Habsburg és Tirol grófja stb. Emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindeneknek, kiket illett:

1. §. Hogy miután Rudolf ő császári királyi Felsege, Iegtiszeleltebb urunk és testvérünk, különös közbenjárásunknak kegyel-

¹⁾ Az utasítás Erd. Tört. Tára II. 85. ²⁾ Erd. Tört. Adt. III. 80. ³⁾ Okl. W. Belhl. VI. 413—40 Erd. Tört. Adt. III. 84—88. Balia 207. Magyar Tört. Emlékek. Okmányt. III. 195—280 I.

mesen engedett, s a nemes Magyarországon támadt mozgalmak és háborgások leszállítására nekünk tökéletes teljhatalmat adott; s továbbá ő cs. és kir. felsége belső titkos és más tanácsosai és biztosai hozzájárultával békealku tartatott és végre meg is kötöttet, s mindkét rész biztosai által aláírásaikkal és pecséteik reányomásával megtökéltetett:

2. §. Minthogy azonban tekintetes és nagyságos kis-mariai Bochkay István ur s a vele tartó magyarok részéről e felett még némely nehézségek fennmaradni látszattak: melyek megvizsgálására újra nagyságos illyésházi Illyésházy István ur, Liptó és Trencsén-vármegyék főispánja, más mellé adott nemesekkel, úgymint vizkeliti Vizkelethy Tamás, giletinci Oztrossit András és nagy-apponyi Apponyi Pállal, elégséges teljhatalommal ellátva, hozzánk Bécsbe érkezett:

3. §. Annakokáért mi, a felebb mondott s nekünk megadott teljhatalmnál fogva, sat.

Az első czikkelyre. A mi a vallás ügyét illeti: ellent nem áll—ván a fennálló közhatározatok, valamint az 1604-ki utolsó sem (mivelhogy országgyűlésen kívül s az ország beleegyezése nélkül itatlatott be, s azért el is töröltetik), végeztetett:

1. §. Hogy Ő cs. kir. Felsége, elébbi határozmányához képest (melyre az ország viszontiratában vonatkozik), mely szerint t. i. minden Karokat és Rendeket összesen és egyenként, egyedül Magyarország határai közt lakókat, mind főrenden valókat és nemeseket, mind a szabad városokat és szabadalmas mező-városokat közvetlenül a koronához tartozókat: úgy a magyarországi végekben a magyar katonákat, vallásukban és hitükben sehogy és soha sem fogja háborgatni, sem mások által háborgatni vagy akadályoztatni nem engedendi.

2. §. De sőt minden fennemlített Karoknak és Rendeknek vallásuk szabad gyakorlata megengedtetik: mindazáltal a római katholika vallás rövidsége nélkül; és hogy a római katolikusok papsága, templomai és egyházi községei bántatlanok és szabadok maradjanak; és a melyek az iménti zavarok idejében mindkét részről elfoglaltattak, kölcsönösön visszaadassanak.

A másodikra nézve. Fennmarad az előbbi békealku végzése

hogy a magyarokkal s a törökkel egyszerre készüljön a béke és kiegyenlítés.

A harmadikra nézve. Választassék nádorispán szokott méltósága fenntartásával s a régtől fogva dívott módon a legközelebb tartandó legelső országgyűlésen.

1. §. Minthogy pediglen Ő cs. és kir. Felsége, a kereszténység különféle szükségeinél fogva Magyarországon vagy szomszéd helyen nem székelhet; nehogy az ország lakói, bármely ügyekben az Ő Felsége távolabb fekvő székhelyeire menni, s e miatt terhesen költekezni kényteleníttessenek; a hol magyar tanácsosok sem lehetnek mindig Ő Felsége oldala mellett:

2. §. Annakokáért határozottatott és végeztetett, hogy Ő Fenségének, az Ő Felsége által neki nem oly rég a végre adott Teljhatalma szerint: Magyarország ügyeiben a nádorispán és magyar tanácsosok által, nem különben mintha Ő cs. és kir. Felsége személyesen jelen volna, ügyeket hallgatni, előadni, elítélni, végezni, cselekedni és rendelkezni, mindazokban; mik Magyarország megtartására s az ország lakók nyugalma és javára szükségeseznek fognak láttatni; teljes hatalma és szabadsága legyen.

3. §. És hogy a mostani királyi szeinelynök helyében hagyassák: úgy mindazonáltal, hogy ezentúl az ország rendelményei szerint választassék.

A negyedikre nézve. Kérik még az ország lakók Ő Fenségét, hogy a korona Magyarországba, Pozsonba, békesb idők beálltával (más országok módja szerint) visszahozzassék.

A kilencedik és tizedikre nézve. Ő cs. és királyi Felsége Magyarországot s a kapcsolt részeket, úgymint Tótországot, Horvátországot, Dalmátországot, született magyarok és neki alávetett s hozzá kapcsolt nemzetbeliek által kormányozza.

1. §. Ugyszinte, az országnak mind nagyobb, mind kisebb hivatalait, a külsőket is, a végházak kapitányságait, magyar tanácsában alkalmas magyaroknak és hozzájuk kapcsolt nemzetbelieknek adományozza, vallás különbsége nélkül.

A tizennegyedikre nézve. A Bochkay ur által kiadott adománylevelek; minekutána némelyek egyesek balértesítésén alapulva, az ország nyilvánosságos karával; mások pedig különféle módon keltek; azért a közjő s a béke és kölcsönös barátságnek Magyaror-

szágon való fenntartása tekintetéből, szükségképen kell hogy az országglakók azon adományzásokat a legközelebb leendő országgyűlésen közértelemmel megvizsgálják: és a melyek fentartandóknak fognak ítéltetni, maradjanak meg érvényükben.

1. §. Az érdemdíjazások pedig, s azon jószágok, melyek vagy Bochkay úr vagy Illyésházy István által zálogba vettettek maradjanak meg érvényükben, míg az országglakók azokat az ország közgyűlésén tárgyalni s azokat, kik pénzt adtak, kielégíteni fogják: ennekutánna pedig semminemű érdemdíjazások ne történjenek, bármely czim vagy ürügy alatt.

2. §. A Bochkay ur által tett nemesítések maradjanak meg érvényükben: úgy mindazonáltal, hogy az ország közgyűlésén az azok feletti levelek előmutattassanak, hogy tudva legyen azoknak nemessége, nehogy benne a törvény ellen hiba követtessék el.

3. §. Minthogy pedig a legközelebb Kassán tartott gyűlésen, a Bochkay úrral tartó országglakók által az végeztetett; hogy azok, kik legközelebbi sz. Jakab napjáig hozzá és az övele tartókhoz nem csatlakoznak: minden jószágaikat és birtokjogaikat elveszítsék: végeztetett tehát, hogy ezen végzés megszűnjék, érvénytelen legyen.

A mi Bochkay ur személyét s azökielégittetését illeti. Erdély mellé, Magyarország részeivel, melyeket Báthori Zsigmond birt; Tokaj-vára is, minden mostani tartozékaival, szinte két egész vármegyével, Ugocsával és Beroggel, még pedig a Tiszán innen és túllévő részeikkel, hasonlókép régi határaik tartozékaival, és Szathrnár erőssége, ennek vármegyéjével átengedtetik.

2. §. Ezek pediglen Bochkay urnák örökösödési joggal birto-kába bocsáttatnak; ha mindazonáltal fiágon, saját véréből és törvényes házasságból származott maradéka nem volna; akkor az itt neki engedményezettek, önként Magyarország törvényes királyára, és következésképen az ország koronájára szálljanak: úgy, hogy senki vérrokonai, vagy hívei, s ezek örökösei közül a Bochkay urnák engedményezett fejdelemségre, tartományokra és Vármegyékre, soha semminemű hatóságot ne követelhessen.

4. §. Hogyha pedig leánygyermeké maradna; ez az ország rendeletéhez képest, a leányi negyeddal elégedjék meg; vagy megnyugodjék abban, a miben Ő Felsége magával Bochkay úrral meg-egyezendik.

6. §. Kassa és Magyarország többi felső részeinek kormányzása a magyarok részére folyjon, miképen az a közönséges czikelyben végeztetett.

8. §. A címzettet illetőleg, az engedményeztetik neki, melyet Bálhori Zsigmond bírt; hogy t. i. magát romai sz. birodalom és Erdély fejedelmének, a székelyek ispánjának, s Magyarország részei urának nevezhesse; hasonlóképen Erdély czimerét viselhesse, melyet Bálhori Zsigmond viselt; nemzetségi és más szerzemény! címerei mellett.

9. §. Beiktattatása pedig tartományába s az Ő Felsége által engedményezett részekbe, Ő Felsége biztosai által történjék, mihelyest mindenek maga Bochkay úr és követői által helyben leszenek hagyva.

10. §. A mikoron azon eskü alól is feloldozások leszen az erdélyieknek, melylyel magokat Ő Felsége hűségére kötelezték.

11. §. Hasonlóképen Ígéri Bochkay úr, hogy gondja leszen, miszerint ők az egyenes és régi útra visszavezetessenek.

12. §. Valamint hogy követeket is meg fog bízni és küldeni Magyarország közgyűléseire azon vármegyékből, melyek Magyarországhoz tartoznak.

18. A mi pedig Ő Felsége híveit illeti, úgymint Kornis Boldizsárt és Sennyey Pongráczot, s minden más erdélyieket, kik hűségük s az Ő szents. cs. és kir. Felségének tett eskü miatt Erdélyben jószágait elvesztették: minekutána azok, e cselekvésük által mindeneknél méltán dicséretet inkább, mint valamely büntetést, érdemelnek; s a Bochkay úr követőinek mindenök visszaadatik, s a múlt dolgok feledésbe bocsáttatnak: Ő Felsége kegyesen sürgeti és megkeresi, hogy Ő Felsége ezen hívei is ugyanazon igazságot érezzék és tapasztalják, és hogy jószágaik visszaadassanak, és azokat magok vagy mások által bírniok, vagy illendő áron eladniok és elidegeníteniök szabadjon.

19. §. Ezekén kívül pedig: Bochkay úr kijelenti, hogy a vezér által neki ajándékozott koronát, nem Magyarország királya és az ország s ennek régi koronája kisebbségére fogadta el.

20. §. Végre az is elhatároztatott, hogy azon kölcsönöket, melyeket Ő szents. cs. és királyi Felsége biztosai, Ő Felsége szükségére erdélyiektől felvettek; Ő cs. és kir. Felsége fizettesse ki,

vagy engedje hogy kereskedésük vagy harminczadaikba betudva lassankint törlesztethessenek.

A mi hogy annál alkalmasban történjék, s örökké marandó erősséggel megszilárdittassék; s magok a Bochkay urat követő magyarok biztosított, nyugodalmas és csendes lélekkel lehesenek: Mi a nekünk Ő szentsége ő cs és királyi Felségétől megadott teljhatalomnál fogva mindnyájokat, összesen és egvenként, kik eképen Ő Szents. cs. és kir. Felségével kibékülnek; mindazoknak feledségét kegyesen megadjuk, inik 1604. october 15. napjától mostanáig itt-olt viseltettek s elkövetettek: úgy, hogy bármely ölések, rablások, várak prédálásai, városok és mező-városok ostromlásai, faluk és majorok elfoglalása, általában minden erőszak-tételek, mik ez időben történtek és végliezvitettek, senkinek, akármi állású, állapotú, rendű és rangú legyen (a fennkivetettek ide nem értve), be ne tudassanak; de sőt világosan és egyszerűen elfeledtessenek és soha semmi időben, semmi kikeresett módon és szín alatt; se Ő cs. kir. Felsége és utódai, Magyarország törvényes királyai, se a kártvallott országlakók, egymást, nyíltan vagy titokban törvényes belől vagy kívül magok vagy mások által, ezek miatt gátolhassák, vagy bármiképen terhelhessék.

31. §. így történt és végeztettek ezek Bécsben Ausztriában, junius hónap 23-d. napján 1606. ¹⁾ Mátyás s. k.

A békepontokkai egyszerre Rudolf császár egy okmányát is meghozók, mely a béke ünnepélyes aláírása napjáról, sept. 24-ről Bocskainak a békeszerződésben ígérték diplomával is megpecsételő. ²⁾

Az erdélyi fejdelemség e szerint ismét helyre volt állítva. A két hadakozó fél közt létre jött tehát a béke, de hátra volt a harmadik fél, a török porta. Hogy a két császár közt is mielőbb létre jöjjön, Bocskai mindent elkövetett; a békebiztosok e végre is összeültek, nov. 11-én az úgynevezett Zsitva-torkolati békeszerződés is alá lett írva, benne a két császár húsz évi békét kötött, Rudolf cs. a töröknek 200.000 firtot fizetett, s Bocskai is bele lőn foglalva. ³⁾

¹⁾ Tobly, Magyar Birodalom alaptörvényei 31. ²⁾ Okl. W. lielhl VI 440. ³⁾ Okl. W Bethl. VI. Erd. Tört. Adt. III. 88.

Ez is meglévön, hogy az ország jóváhagyása is hozzájáruljon, Bocskai dec. 13-n Kassára hongyülést hívott össze: számolt a nemzetnek eddigi pályafutásáról; s többek közt kikérte az ország beleegyezését, hogy a békepontok értelmében magát rom. szt birodalombeli herczeg, Erdély fejedelme, a magyarhoni részek ura, s székelyek ispánjának címehesse. ¹⁾

Ezzel a békepontok egyes pontjai végrehajtása megkezdődött. A várak visszaadását Váradon kezdők, melyet nov. 22-én adták meg Erdélynek.

Bocskai e szerint bevégezte küldetését. Mit fegyverrel kivított, azt mégis szentesítette. Jókor. Mert gyanús gyengélkedése mind inkább hatalmat vett. Hívei a legmélyebb fájdalommal láták hanyatlani a nagy ember, a hőnszabadító napjait. A római birodalomban halála előtt néhány hóval elterjedt vala a hír, hogy beadóit lassú mérge munkál az erős szellem kioltására. ²⁾

Dec. 17-n végrendeletet irt, végrehajtókul udvari papját Alvinczi Pétert, emellett kincstárnokát, a Balásfálvával megajándékozott Ü r v e n d i Pált,³⁾ s belső titoknokát Pécsi Simont, rendelé. Végrendeletében sok szép eszmét tett le: Magyarországot arra intő, hogy az erdélyi fejedelemséget igyekezzék fenntartani 1 Erdélyt pedig arra szólítá fel, hogyha a magyartrón helyre áll, Magyarhonnal egyesüljön; javallá, hogy következőjének a még ifjú Hornon nai Bálintot válasszák;⁴⁾ a koronát, mit a szultántól kapott, az ország tárházába tétetni rendelé; tovább egy sereg hiv emberének jószágot adományozott: többek k!bzt Bocskai Miklósnak Görgényt, Vécset, Sajót, Homonnainak Husztot, H a l I e r Gábornak Kővárt, Bá n fi Lászlónak s Haller J. fiainak Kaplyont és Egerest, Nyári Pálnak Dévát és Radnohot; Számosközi históriája kinyomatására 7000 frtot hagyott; végül azon hó óhajtását fejezte ki, hogy az általa szabadságába visszahelyezett székely nemzetet jogaiban tartsák meg. ⁵⁾ Erre hosszas szenvedés következett be. Az utolsó éjen a főembereket magához hivatá, hagyakozolt volna, de már ereje hanyatlott; a mint körülállták,

¹⁾ Törvényei. Erd. Tört. Adat. 111. 90. ²⁾ Ugyanott 981 ³⁾ Bagdi. Gy. kihaltán 1606 jan. 2-án. Kemény, App. D/pl. XV. ⁴⁾ Magyar. Tört. Eml. Okmányt. Ili, 224. ⁵⁾ Végrendelete Ruiny Monumenta II. 315.

egyik honfiúi fájalmától elragadtatva felszólal: mit érdemel a bűnös, ki a haza vezércsillagát oltá ki? A legkínosabb halált! riadtak fel. De ki volna az? K á t a i Mihály felelé amaz . . . Válságos pillanatot. A népdühe féket szakított, Kátai cancellárt börtönre hurcolták.

Ezzel a inég csak 59 éves nagy hazafi, Erdély felejthetlen fejdemei egyike, dec. 29-én, péntek nap, mint a mely napon folya le élte minden jelentékenyebb eseménye, ¹⁾ meghala.

Nagy volt a vesztés; de kétszeres mégis az öröm, hogy a nemzet épen e válságos napjaiban született. Két év alatt visszaálltta az eltiprott hazát; s ha még él, tán visszaállította volna a budai trónt.

Bocskai mérgezés gyanújával halt el, legalább a közvélemény Hátait azzal vádolá. ²⁾ Mennyiben volt bűnös, soha nem tisztázzák: mert némelyek szerint, hogy vallomásokat ne tehessen, felkonczolák. Annyi áll, hogy Magyarhonban a méreggel való politikai gyilkolást külbefolyásra folyvást üzék. ³⁾

¹⁾ L. verabe foglalva W. Beth. VI. 397—402. Tu<l Gyűjt. 1818 I 132 1819 70. ²⁾ Kátait ártatlannak állítják: Erd. Tört. Adt. I 102 Véltksnek: Erd. Tört. Adl. I 102. 111. 97. 100. Kemény János 261. ³⁾ Erd. Tört. Adat. III. 124.

Rákóczi Zsigmond, fejedelem.

(1606 dec. 99. — 1607. mart. 5.)

Mint kormányzót fejedelemnek választják. Trónkövetelők lépnek fel. Bethlen Gábor, Báthori Zs. visszalépnek Hornon-nal Dr. Bálint fegyverrel kívánja érvényesíteni; de visszalépik. Végre Báthori Gábor fellépésére lemond, kimegy Erdélyből.

A nagy fejedelem elhunyt, mit hét napig titkoltak, Erdély kormányát Rákóczi Zsigmond kezében kapta, mint választott fő-kormányzóiban.

Bocskait Gyula-Fejérvárra kell vala temetni, testének beindítását febr. 1-ére határozták, úgy, hogy 18-n Fejérvárra érjenek. ¹⁾ A nagy halott temetésének végrehajtásával Homonnai Drugeth Bálintot Zemplén és Máramaros főispánját és Nyári Pált bizta vala meg. Homonnai mint kit Bocskai saját utódául vég-hagyományozott, alkalmat vett, hogy megjelenésével fejedelemségre választásának súlyt eszközöljön. Mint a Rákóczi Zsigmond veje, mit sem is kételkedett, hogy ipája a főkormányzó Erdélyben mindent megtesz: serget ültetett tehát fel, s azzal akarta a testet Erdélybe kísérni. E mellett a Belgrádon mulató nagyvezérhez küldött, hogy részére fejedelmi jelvényeket eszközöljön.

Homonnai után egy más trónkövetelő is lépett fel, Ecsed ifjú ura, Báthori Gábor, a Báthori-ház végsarja, kit ősei érdemei mellett még az is ajánlt, hogy Bocskai egykor utódra gondolván, épen Homonnainak ajánlta, hogy körüi seregelenek. ²⁾ Báthori Gábor vára őrségeit felfegyverzé, a hajdúkat zsoldjába szólítá; ³⁾ a főkormányzónak s Erdély rendéinek megírta, hogy mellette működjenek. Az öreg kormányzó, ki a fejedelemségre épen nem vágyott, örvendett Báthori fellépésének, egy levéllel felelt neki, melyben őt

¹⁾ Thaly K. Történelmi kalászkok. 89 ²⁾ W. Bethlen VI. 343. ³⁾ Erd. Tört. Adat. I. 216,

Rudolf császár és királynak ajánlotta; mit B á t h o r i tovább küldjön.

Egy harmadik trónkövetelő is van és ez Bethlen Gábor, ki a töröktől kineveztetése alapján, Bocskai halála után Kassáról azonnal Erdélybe indult, minden áron érvényesíteni kívánta kinevezését. Negyedik volt B á t h o r i Zsigmond, kit Bocskai halála hírére Prágából leindítottak.

Sejtvén az ország, hogy a fejdelemválasztás nagy rázkódásokat fog előidézni, jan. 22-ére Kolozsvárra országgyűlést hittak egybe: itt Rákóczit a választásig újra gubernátorrá nevezték, melléje Sennvei Pongrácz, Haller Gábor küüllői főispán, Bornemisza Boldizsár, K o r n i s Boldizsár, hadrei T r a úz n e r Lukács és Sz i l v á s i Boldizsár, személyükben kormány tanácsot rendeltek mellett a fejdelem temetését is szervezván, intézkedtek, hogy abekisérés minél kevesebb zajjal történjék; Balassi Ferenczet a portára; Sár masági Zsigmondot a királyhoz indíták.

Eljövén febr. 2-a, Magyarhon rendei nagy számmal felgyűltek, kezdődött a fejdeled temetés, melyei Homornai oly nagyban szervezett, hogy ki sem érkeztek Kassáról, s már 35,000 frt. volt kiadva. ²⁾ A gyászmenet megindult, fegyveresek s Homonnail pártoló főurak sergétől kísértetve, közeledtek Erdély felé.

Nehogy meglepetessenek, Erdély rendei febr. 8-án Kolozsvárra siettek, választó országgyűlést rögtönöztek A főkormányzó a trónbetöltése előterjesztésében nem mulatá el megemlíteni, miszerint Bocskai H o m o n n a i t hagyja utódául: Homonnai érdemei és személye ellen nem is volt kifogás; azonban a sikerben annyira biztos Homonnai ellen, mint a ki a szabad választás útját mellőzni akarja, mint jogtipró ellen, hevesen kikeltek.

A véghagyomány erejét alkotmányellenesnek, a török jelvényekért! idő előtti folyamodást bitorlásnak, s a sereggel jövést megtámadásnak nyilatkoztaták. Nehogy a porta kinevezését elismerni látszassanak, Bethlen Gábori is elejtették. A két Báthori szintén mellőztetett. S így Rákóczi Zsigmondot febr. 11-én fejdelemnek választék. Bár a podágra s évek súlya alatt kifáradt, 60 éves öreg a rendeket kérte, tegyék e gondokat ifjabb vállakra: a

¹⁾ Törvényei.-Miké, Art. Diet. II. 111. ²⁾ A temetés leírását I. W. Bethl. VI. 475. ³⁾ Törvényez. Mike, Art. Diet. II. 121.

rendek nem tágitottak, a hazafi érdemekben dús Rákóczit beigták. ¹⁾ Cancellárává a derék derzsi P e t k i Jánost nevczé. Erre Kassái febr. 12-én a cs. biztosoknak átadák, s a Bocskainak kiszakasztott magyarhoni megyék visszamentek.

Rákóczi fejedelem már, de kettő van még hátra; a két császár beleegyezése, s a három trónkövetelő leültetése.

B e t h l e n Gábor lépett fel először is. Miután ügyét veszthe látta, még a gyűlés folytán Báthori Gábor pártjára állt, Báthori pártalakító leveleit nyíltan kezdé osztogatni; kiosztván, arra a székelvényekhez indult, hogy nézetének megnyerje: de alig ért Tordóra, Rákóczi utánna küldött, elfogatta, s Kolozsvárit tisztességes fogóságba vetvén, mint felségsértőt az országgyűlés elé állítja.

A már is sok érdemekkel halmozott nagyreményű ifjú ballépése mély aggodalmat okozott a rendeknek úgy, mint a fejedelemnek. Az országgyűlés közbeveté magát: a fejedelem megkegyelmezett de a Bocskaitól nyert Hunyadvárától megfosztó öt. ²⁾

A második trónkövetelő; Báthori Zsigmond, ³⁾ a mint a választás eredményét hallá, azonnal visszatért, s folytató belebeztetése rabéletét. A harmadik követelő Homonnai sereg élén közelgett. Nehogy Erdélyt megrohanja, a sergeket itt is hirtelen felülteték. K o r n i z s Boldizsárt küldöttség élén Homonnai elé indítók: megízenék, miszerint a fejedelmi szék már be van töltve, felszólíták, hogy sergeit bocsássa vissza, s az annyit zaklatott hazát ne igyekezzék pártokra szakasztani.

A küldöttség Homonnait a Szilágyban, Goroszlónál találta. Midőn látnák, hogy felszólításukra haboz: kijelenték, mikép Erdély seregnek sereggel készül ellentállani. Erre Homonnai, Nyári és inások magokhoz vették a fejedelem szekereken szállított kincseit, visszatértek; a fejedelem holttestét tovább kíséren másokra bizák; s ezek csendesen folytatók utjokat, úgy érkeztek meg febr. 18-n Kolozsvárra, onnan harmadnap Fejérvárra, hol febr. 22-én tárták a nagy halott nagyszerű temetését. ⁴⁾

H o m o n n a i mint említők biztosnak látta vala fejedelemségét, ugylátszik a nagyvezérhoz küldött követei sem kételkedtek, mert

¹⁾ W. Bethlen VI. 487. ²⁾ W. Bethlen VI. 487. Böjti: Énjei Monumenta 262—4. ³⁾ Erd. Tört. Adt. III. 108. ⁴⁾ W. Bethlen VI. 491—501 Erd. Tört. Adatok I. 314

a portai jelvényekkel egyenest Fejérvár felé tartottak, s Szászvárájánál hallák az ellenkezőt. Széplaki Péter, Homonnai küldötte, itt arra vette a melléjek adott basát, hogy a Homonnai nevét a diplomából kivakarván, a Rákócziét írassa helyébe. Meglőn. Rákóczi a Homonnainak szánt jelvényeket jó hiszemben örömmel fogadta. A porta részéről elismert fejdelemnek képzelvén magát, testvérét, Rákóczi Lajost mart. 1-én Prágába indítá, hogy a király Homonnait, mint alattavalóját, minden merénytől tartsa vissza.

A választó gyűlésen szervező hongyülést határoztak volt M.-Yásárhelyre, mi mart. 18-án összeült. Azonban Homonnai követei megjelentek, tudaták az országgal, hogy mint Bocskai végahagyományosa visszalépni nem fog; azért adó megszavazás s fegyveres küszületen kívül, lényeges kérdésbe nem bocsátkozhatk. Mig az erdélyi gyűlés folyt, a felső-magyarhoni megyék? melyek a Bocskai uralma alá kerültek volt, mart. 23-án Kassán szintén összegyűltek: magokat Magyarhonhoz visszakeblezék, sőt egész a Meszesig kívántak volna kiterjeszkedni; e gyűlésnek Homonnai erdélyi fejedelemsége ellen szava nem volt, de hogy magát a törökkel Magyarhon fejedelmévé akará tételni, azt kárhoztaták s ellene intézkedtek.³⁾

Rákóczi azonban nem zavartató magát. Szilvási Boldizsár Radul oláhországi s Simon moldvai vajdákhoz kiddé, hogy a szövetséget, mit minden fellépő fejdelemmel megnjitottak, életbe léptesse. Csalatkozott, mert Homonnai nem tágitott; a nagyvezérhez küldött, feladó, hogy a részire adott athnámét meghamisíták, miért is a jámbor basának feje elesett; mert a portának Homonnaival nem volt kevesebb célja, minthogy Bocskai helyébe Magyarhon s Erdély fejedelmévé léptesse. Miért is Ungvórra új jelvényeket küldöttek, s Rákóczinak megírák, hogy székét engedje át. Rákóczi hogy a basák cselszövényeitől megszabaduljon, feles ajándékot halmozott össze, egyenesen a portához fordult, s felfejtvén Homonnai aulicus céljait, a szultánt inegnyeró.

De mégsem szabadult. Homonnai a Bocskai kincseiből serget állított, Kővár és Huszt alatt termett: K ő v á r t, megvesztegetvén

¹⁾ Erd. Tört. Adt. 111. 120. ²⁾ Törvényei Mik« Gyűjt. Art. Diet. 11. 131 Fundgruben 111. 197. ³⁾ W. Bethl. VI. 604. Erd. Tört. Adt. 111. 119. ⁴⁾ Okl. Erd. Tört. Adat. 111. 117. 120.

parancsnokit osztopáni P e r n e s z i Gábort, kezére keríté, Husztvára Bérii Mihály hűtlensége miatt szintén elesett.

E jelenet Erdélyt s Rákóczit meglehetősen kellemetlen helyzetbe sodorta. Homonnai e fellépésére az udvarnál szemet hunytak; Ulyésházi, Nyári s más főurak levelei egymást érték Rákóczihoz, hogy mint beteges ember veje részére mondjon le; ¹⁾ sőt a magyarhoni részek apr. 19-n Rozgonyban Homonnaival értekezletbe bocsátkoztak; s azon feltét alatt, hogy csak Erdély fejedelemségét keresse, támogatást Ígértek. ¹⁾ A magyarhoniaknak sok igazuk volt a derék Homonnai felléptetésében; de az erdélyieknek sem volt kevesebb, mert Rákóczival legalább Erdély függetlensége biztosítva volt. Rákóczi belátva a helyzet súlyát, tanácsosait máj. 20-ra Fejérvárra hivatá, ezek Veres Dávidot és Weisz Mihályt a portára, ³⁾ az udvarnál kedves S e n n y c i Pongráczot, majd Kemény Boldizsárt Prágába indíták, hogy Rákóczi fejedelemségét elismeressék, s Homonnait visszaléptessék: ⁴⁾ következése lön, hogy Kassára hongyülés jött össze, a rendek Homonnait, ha megtámadási szándékától el nem áll, felségsértőnek nyilváníták. . . . Homonnai végre is engedett a kényszer hatalmának: Bocskai azon koronáját, mit a szultántól kapott, bár kedvetlenül Rudolf részére kezéből kiadá; azzal Fejérvárra jött, Rákóczival, mint ipjával könnyen kibékült.²⁾

Mint látók, Rákóczi eddigi uralkodása nem egyéb, mint trónkövetelőkkeli küzdelem. Most már minden bajnak végét látván, jun. 10-ére Kolozsvárra hongyülést kirdetett, hogy szervezésekhez kezdessen. E hongyülés negyedik volt ez évben, s csak most voltak a kedélyek odahangolva, hogy komolyan tanácskozhassanak. Nagyszerű gyűlést nyitottak meg, feles törvénycikkeket alkotak, melyet Rákóczi kormányzása programjának lehet tekinteni: egyik pontjában Bocskai végrendelete azon részét, mely Homonnai következését s némely várok eladományozását illcté, megsemmisíték; más pontban Szilvási Boldizsár, Kor nis Zsigmond és Boldizsár, Sarmasági Zsigmond, Kálnoki János, Trauzner Lukács, Mindszenti Benedek, Bá nü Péter, Béli Kelemen, Ka-

¹⁾ Okl. Erd. Tört. Adat. 111. 117. 120. ²⁾ Ugyanott 119. ³⁾ Utasiítás Fundgruben 111. 198. ⁴⁾ Okl. Romy, Monumenta 111. 341. ⁵⁾ Erd. Tört. Adt. III. 124.

muthi Balázs s még néhány katolikus úr daczára, ¹⁾ a jezsuitákat Erdélyből örökre kitiltották; egy harmadikban meghatározták, hogy az álladalmi várak magánosok kezéből vétessenek ki; a görgényi, vécsi és dévai váruradalmak zászlósuraságát eltörjék, területöket az illető megyék hatóságába visszahelyezék; végre Perneszt, Kővár átadásáért számüezék.

Hogy Rákóczi pártját bemutassuk, megemlítjük adományozásait: Rédei Ferenczet Bocskai kihaltán máj. 7-kén Szt.-Jób ³⁾ Sennyei Pongráczot Rácz György buktával maj. 25-én Gyaluvár; Bornemisza Boldizsárt jún. 25-én a Bocskai Miklóstól elvett Vécs-vár; viczei Mindszenti Benedeket dobokai főispánt jun. 28-án Alsó- és Felső-Pestes; Szilvási Boldizsárt jul. 1-n Vingárd és Drassó; Petki János cancellárát júl. 28-n Bogáthi M. kihaltán Alsó-Bajom és Vesszös, aug. 7-n N.-Sajó; ⁴⁾ bűni Bethlen Farkast és Ferenczet, keresdi Bethlen György és Gergelyt oct. 5-kén Bonyha, Hétur és Vidrátszeg; ⁵⁾ Filstik Péter bányaparancsnokat november 6-n Offenbánya, Brezest, Muncsel és Csorával; ⁶⁾ Szainosközi Istvánt, mint történészt oct. 5-n Fejérvárt egy udvarházzal jutalmazá. ⁷⁾

Azonban bár mennyire kívánta is pártját erősíteni, s bár Petki János a székelyeket annyira megnyerte neki, hogy mint fellépett fejedelemnek oct. 9-n Udvarhelyt összegyűlve, ökoradót szavaztak; ⁸⁾ s bár három követelő visszalépett: tróna egyre ingadozásában maradt, mert hátra volt a leghatalmasabb, Báthori Gábor.

Bethlen Gábor, mint említettük, a köszvénye miatt már járnai is alig tudó Rákócziban, nem látta a hőst, ki Bocskai vívmányait karddal biztosítani, nem a határozott jellemet, mely a német befolyást visszautasítani képes volna: ennél fogva, ha már maga nem lehet, Báthori Gábort nézte ki Erdély fejdelmének. A forradalmi pártol az öreg urak által mellőztetve látván, a hongyülés után a fejedelem tudtával, magát mintegy expatriálta, Báthorihoz ment Ecsedre, ki őt Aranyos-Medgyessel ajándékozó meg. Tervök kiviteléhez kezdettek, mi végre Báthori sógorát s legmeghittebb

¹⁾ Óvás Miké, Art. Diel. II. 183. ²⁾ Törvényei. Erd. Tör. Tára. II. 183. ³⁾ Kemény, Diplomát VI. 362. ⁴⁾ Kemény App. Dipl. XV. ⁵⁾ Jós-Kemény, Supl. Dipl. IX. 405. ⁶⁾ Ugyanott 419. ⁷⁾ Okl. W. Bethlen VI. 511, ⁸⁾ Kemény, Diplomát. VI. 415. Szalárdi, Sir. Kron. 24.

emberét, Gyulait László anyjáróli testvérét,¹⁾ diószegi Irareli Jánost Rákóczihoz küldék: előadaták vele, hogy Rudolffal maholnap összeütközésbe kell hogy jöjjön, s azon aggodalomba hozák, hogy miután birtokai a király által bírt Magyarországon fekszenek; minden javait kockára vetette. A fősvény Rákóczinál, ki Barna István komornyikjától már szép összeget küldött vala ki,²⁾ az indok győzött; e mellett Imrefi Kendi Istvánt és K o r n i s Boldizsárt is megnyeré: csakhamar oda hangolták Rákóczit, hogy a trónátengedés felett hajlandónak mutatkozott egyezkedni.

A két ifjú hős, Bethlen és Báthori Gábor, hogy az egyezkedést siettessék, a hajdúságra gondoltak; kik, mert a Bocskai által Ígért szabadságukat senki sem akarta elismerni, Nagy András vezérök alatt mintegy 16,000-n fegyverüket letenni folyvást vonakodtak: ezekkel egyezségekre léptek, magok pedig ágyúkat véve fel, Ecsedből kiindultak.³⁾

E mozgalmok Rákóczit méltó aggodalomba ejtették. Hogy Váradot biztosítsa, B á n f i Dénes helyébe a hivebb R h é d e i Ferencczet tette a kapitányságba Sarmasági Zsigmondot s vejét Homonnai Bálintat, országbíró, a hajdúsághoz küldé; hogy leszállásra bírják; de végül sem vihettek ki többet, minthogy velek ötven napi fegyverfrigyét kötöttek; mi 1608 jan. 1-én kezdődött.⁴⁾ Rákóczi, ki az eshetőségektől félt, ezalatt Báthorival szintén folytató egyezkedését, kárpótlásul Szádvár és Sárosvárát kívánta, mit Báthori megígervén, közte s Rákóczi küldöttei Szilvás i Boldizsár és Pécsi Simon között az egyezkedés véghez ment.

A lemondás tehát alá volt írva, de Rákóczi nem sok garanciát látva, végrehajtására nem sok kedvet mutatott. Azonban közelgett a frigy határidejének lejárása, Rákóczi a hajdúkhöz és Báthorihoz bár új követtségeket Küldött, ezek magokat még fenyegetőbb állásba tették.⁵⁾ Nem volt mit tenni, Kolozsvárra mart. 3-ra országgyűlést hirdetett, hogy az országot válság elé ne vigye, mart. 5-én a piaczi nagy templomban, a hajdúk fenyegetésére, nehogy polgárháború kerekedjék — lemondott. . .

¹⁾ Kemény, Diplomát. VI 199. ²⁾ Erd. Tört. Tér, II. 36 Megjegyzendő az „Elvitte a patak“ fordulat keletkezett, mert e patakot nem bírta, tia kapta azt 1616-ban Lorándfi Zsuzsannával. ³⁾ Erd. Tört. Adat. III. 123. ⁴⁾ Erd. Tört. Tér. II 32 124. ⁵⁾ Ugyanott 127.

Alig hangzott el lemondása, Bethlen Gábor másnap felmutatá Báthori Gábor levelét, melyben kéri a rendeket, hogy ősei érdemeiért a választásnál reá tekintettel legyenek. Harmadnapon; mart. 7-én reggel, Rákóczi, nehogy idelepjék, családjával együtt Magyarhonba indult, saját birtokaiba.

Bá t hor i Gábort még azon nap fejdelemnek választék. ¹⁾

Rákóczi Magyarországon felső-vadászi uradalmába ment, hol más évben, 1608 dec. 5-én meghalt.

Rákóczi fejedelemsége nem látszik valami nagy jelenségnek, pedig Erdély történetére alig folyt be uralkodás emlékezetesebben mint az övé. Ő mint Bocskai gubernátora Bocskai elveinek volt apostola; és a mit ő mint fejdelem folytatni öregsége miatt nem birt, fia, unokája és déd-unokái híven folytattak. Bocskai szelleme a Rákócziakra szélt, s miért Bocskai küzdött, azért Rákóczi Zs. lineája hatadiziglen, a Rákóczi-család kihaltáig, harczolt és vérzett, míg végre c család alatta nemesen összeroskadott.

Ennyi érdemet az öreg Rákóczi Zsigmond fejedelemkedésétől megtagadni nem lehet.

¹⁾ Erd. Tört. Adat III. 123 Magy. Tört. Tár. VI. 261. Fundgruben 111 200.

Báthori Gábor, fejdelem.

(1609. mart. 7 — 1613. oct. 21)

T.

Báthort fellépik. A két Oláhorazág szövetségét fogadja. A magyar király fejdelemségét elismeri. A porta megerősíti.

Az öreg Rákóczi helyébe ifjú férfi lép, ki daliás alakja, személyes bátorsága s dúsgazdagsága által nagy reményeket ígért. *) Minthogy Báthori István, a nyírbátori illetőleg ecsedi Báthori-ág utolsó sarjadéka, vogyonát azon feltétel alatt hagyá reá, hogy elődei vallását protestánszal cserélje, még a vallásbeli féltékenységnek s eleje volt véve. ²⁾

Rákóczi lemondása által megürülvén a trón, mart. 7-n egyhangúlag fejdelemmé lön választva. Az együtt maradt országgyűlés K o r n i s Boldizsár vezérlete alatt Ecsedvár urához azonnal fényes követséget indított, ki heindult, s mart. 30-n Kolozsvár előtt állott, hol fejdelemségének főindítója, Bethlen Gábor üdvezlé. ³⁾

A mint megérkezett, mi eddig szokatlan, az ország jogai biztosítása végett feltételeket szabott elébe, mi azután minden új fejdelemmel szemben megmaradt. ⁴⁾ Miután elfogadá, mart. 31-n az esküt reá letette, ünnepélyesen beiglaták. Apr. 4-n a hozott törvényeket megerősíti, ⁵⁾ a gyűlést bezáratá; mire az ország őt Fejérvárra, a fejdelmi székvárosba kísérte.

Uralmát megkezdvén, a cancellárságot, miről Petki János († 1612 oct. 23.) öregsége miatt lemondott, a lefejezett Kendi Sándor fiára, K e n d i Istvánra bízta.

Méltó utóda akarván Bocskainak lenni, azonnal megkezdé az osztrák befolyás elleni diplomatai és hnezei csatározást. Az oláhországi vajdák ez időben a töröktől Austriához hajlottak; Mihály

¹⁾ Ifjukur.it Bőjtinél. Engel Mnumenta 261. Sialárdi 29. ²⁾ Ili* Ortm et Prngr. 1)3. Kundgrnben III. 200. ³⁾ W. Bethlen VI. 523. Magy. Tört. Tér. VI. 261. ⁴⁾ Conditioi Approbata II I. . Erd. Tört. Tára II. 140-
⁵⁾ Törvéncz. Erd. Tört. Tára II. 131.

vajda osztrák pénzzel Báthori Endrét, Sorbán Rádul Székely Mó-zest buktatá vala meg: nehogy rajta is megtörténjék, mindjárt apr. elején Brassóba ment hol a 94-ben megbukott oláhoni vajda tartózkodott, s hogy ez aulicus vajdáknak szárnyát szegje, tervet készítettek, hogy helyezték vissza székébe; hogy Constantin moldvai vajdával is tisztába jöjjön, Piskoti Balázst hozzá küldé, hogy e céljára segítséget nyújtson.

Bethlen Gábor, ki a fejedelmet Brassóba kísérte volt, innen Konstantinápolyba indult, hogy a fejedelmi jelvényeket meg hozza, a fejedelem pedig cancellárával Fejérvárra tért vissza, hogy Ecsedről érkező nejét, palocsai Horváth Annát fogadja, kit — különben is nem valami szilphi termet lévén, a fejedelem óhajtásához képest azon ürügy alatt, hogy a fejedelmi lak rom, — ezennel Görgény várába helyezünk el nyugalomra. ¹⁾ Ez is meglevén; a fejedelem újra felvette terveit fonalát, máj. 10-re Fejérvárra értekezletet hívott egybe, Rádul oláhoni vajda kivetését nyíltan szőnyegre hozta: következtetése lón, hogy I m r e f i János első miniszterét, a tudományosan képzett fiatal Sarmasági Zsigmond tanácsosát, szövérdi Gáspár Jánost maroszekei főkirálybírókat és Weisz Mihályt brassai tanácsost azon utasítással indíták Rádulhoz, hogy vagy határozott szerződést kössenek vele, vagy hadat izenjenek neki. Bementek, máj. 31-n a szövetség létre jött, Báthori a ravasz Rádul szavának hitelt adva, vetélytársát Erdélyből neki kiadá. ³⁾

Oláhországgal azt hitte tisztába van. Moldva fejedelmével még barátságosabb lábon állván, aug. 9-n Fejérvárra részletes hongyűlést hirdetett, melyben minden nemzetből 8—8 főembert választata, kik a moldvai közelebbi követekkel az esküt kicserélik. ⁴⁾

Az apró szomszédokkal tehát kész volt, következtek a félelmesebbek. K o r n i s Boldizsárt és I m r e fit már régebb Kassára küldötte, hogy Mátyás főherczeggel, ki Rudolf gyengélkedése miatt a kormányt magához ragadta volt, magát elismertesse: ez is sikerült, aug. 20-n a Bocskaival kötött szerződést részére is aláírták, Mátyás főherczeg Báthorit fejedelemnek ismerte el. ⁵⁾ Mire sept. 29-kén Kolozsvárt! hongyűlés lón, hová deregnyői Daróczi Ferencz,

¹⁾ Fundgiuben III. 200 ²⁾ Érd Tört. Tára I. 104, ³⁾ Kundgruben 111. 200. ⁴⁾ Törvényei. Mike, Gyűjt. Alt Diet. II 207. ⁵⁾ Okl. W. Bethl. VI. 527. Törvéncz. Mike, Gyűjt. II. 213.

kír. tanácsos lejött, Báthorit ura nevében fejedelemnek köszönté, s a szerződés feletti esküt a rendektől elfogadta.

Végre a mi legfontosabb volt, Bethlen Gábor is haza érkezett a portáról: nov. 29-n a fejedelmi kinevező jelvények is megjöttek, meg az athnamé, mely az adót három évre elengedte.

Báthori e szerint a szomszédos udvarokkal szövetségkötését szerencsésen befejezte, így fejedelemsége bevégzett ténykép tekintetű.

II.

**Féktelenkedni kezd. A közvélemény ellene kezd fordulni.
Kendiék megakarják gyilkoltatni. Rudolfal majdnem háborúba keveredik. Szebent elfoglalja. Kádul vajdára megy.
Weisz Mihály felkelése. A szászok Rádult behljják. Kádul ellen csatát vesz.**

A mint trónában megerősödött, eddig féken tartott szenvedélyei felszínre kezdtek merülni. Országos gondok helyett lakomák és tánczvigalmak, könnyelműsködések tették napi foglalkozását. Az 1609 apr. 26-i országgyűlésen a Báthori Zsigmond és Bocskaitól használt felséges címet magának megszavaztatá; ²⁾ a szászokra egész szokatlanul 25,000 frt adót rótt; mert Constantin vajda az ígért évi 8000 frt fizetését húzta halasztotta, Weisz Mihályt Moldovába küldé, s júl. 14-én vele a diplomacia összeköttetését félbeszakasztatá; ³⁾ aug. 14-én 3000 főnyi kísérettel Ecsedre indult, ott néhány he tét vígan töltött; oct. 9-én Kolozsvárit hongyütést tartott, ott a kapuszám szerinti adózást helyreállítatá, az eddigi 99 pénz helyeit, egyszerre 8 frt adót vettetett ki; ⁴⁾ s a gyűlés végével hívót, Kornis Boldizsárt, oct. 26-án, saját személyére Radnóth, Szent-Benedek s más jószágaira nézve zászlós-urasági kiváltsággal, az az minden közterhek alóli mentességgel ajándékozta meg; ⁵⁾ bár jól tudta, hogy az ország a zászlós-uraságokat apasztani s nem szaporítani kívánja.

Ezeket látva, a nagy remények, melyek közt Báthori trónra lépett, csalódássá kezdtek átmenni. De még semmi botrány. Az

¹⁾ Okl. Erd. Tört. Adat. II. 328. ²⁾ W. Bethlen VI 534 Törvéncz. Mike II- 219. Fundgruben VI. 204. ³⁾ Fundgruben 111. 206. ⁴⁾ Törvéncz. Mike II 235. ⁵⁾ Kemény, App. Dipl XIX.

öreg Imrefi, ki őt Nagy Sándornak, magát Parmeniojának szerelte nevezni, — úgyszintén a becsvágyó lugosi bán, Kamuthi Farkas, szemet hunytak nejeik Báthorivali csapodárkodására;¹⁾ hogy egy harmadik kegyenczenek, a szép özvegy enyingi Török Katának Hunyadvárát, mint családi elvesztett javát, miért adta vissza; még mind csak bizalmas körök titka. Azonban 1610 jan. 13-án Brassóba ment, azon hó 25-ig könnyelmű kíséretével a következő versre adott alkalmat

Multa vorans et multa bibens, mala multa locutus
Gabriel hic vere Sardanapalus erat.

Igen természetesen a botrányok a színpalak megüi csakhamar napfényre nyomultak-, a kormányzás terén minden nap újabb sérelem merült fel: de még minden elfátyolozható lett volna, ha a családi élet szentélyébe mind belebb nem tolakodik; s ha a hon két legtekintélyesebb férfja, tronrajutásának két főtényezője Kendi István cancellára, s udvari hadi főkapitánya; K o r n i s Boldizsár nejeik hűségét nem veszi ostrom alá. Hasonló könnyelműségei miatt a jobbak szeretete elkezdett fordulni tőle; a megalázott férjek, az általa nem sziveit katolikus ³J és osztrák érzelmű urak párttá alakultak ellene; s mennyiben abból, hogy a bécsi udvar épen ez időben Báthori Zsigmondot s a Mihály vajda fiát, mint gyanúsokat, vasba veretve Libokovicz várából Prágába fogságra küldé, ⁴⁾ következtetni lehet: ugylátszik, hogy a pártfönökök Báthori Zsigmond isménti visszahozatalára gondoltak. Báthori Gábor előtt a párt mozgalmai nem maradhattak titokban, az eddig oly sima férfi, családja czimerét, a sárkányfogakat fenni kezdé, alkalmat keresett, mi csakhamar fel is merült. Ugyanis, a szerződés Magyarhonnal szemben alá volt ugyan írva, de a hon határvonalának elhúzósa függőben maradt. Hogy a kezdődő traktára készülteket tegyen, Beszterezére hongyülést hirdetett, szokatlan helyre, mert útjában tervei voltak. A mint a gyűlésre ment, betért Székre, Kendi Istvánhoz. . . Mi történt ott, még nincs eléggé constatirozva; elég, hogy Báthorinak okot adtak arra, hogy elhigye s azután hirdesse, mikép K e n d i ó k mart. 21-ike reggelén Kendi lovász mesterét, Török

¹⁾ Kemény János Önéletírása. ²⁾ Fundgrubea III. 208. ³⁾ Kemény Adveraaria 111. 1610. ³⁾ Erd. Tört. Tár. II. 36. Illia úrtus etProgr 117.

Jánost ráküldék, s a czélba vett orgyilkoltatás csakis a bérencz, gyávasága miatt nem sikerült. Annyi áll, hogy Báthori reggel, mire kísérete megindult, s ő még szobájában mulatott, lármát ütött? kíséretét visszaparancsolta: az urak szétfutottak, a különben sok érdemekkel jeles Kornis Boldizsárt megfogatá, testvérét Györgyöt futtában sebbe ejteté. így nyílt meg a beszterczei gyűlés, mart. '25-én, hol Báthori bösz haragja minden áron áldozatokat kívánt. Thordái Jánost, a királyi tábla directorát minden kihallgatás nélkül, mint igényelt részest helyben kivégezteté; a megfogott Kornis Boldizsárt (elvesztésre Ítéltéié, a menekült Kendi Istvánt, Se n n vei l'ongrázot, — kit nem rég Gyalu-varával ajándékozott vala meg — Keresztúri Györgyöt, Torma Györgyöt, Kováé s o c z i Istvánt, Kendin kívül, mind katolikus urakat, notázlálá, a katolikusok és jezsuiták elleni törvényeket megújittatá; a .székelyföldön szaporodni indult judaizan sokat megidézteté.¹⁾

A szétriasztott Kendiek Magyarhonba menekültek.

Ily tragoedia után nyílt meg a fejdelem és a király között a trakla. A királyt T u r z ó György nádor képviseld, Báthori pedig személyesen ment jun. 8-án Darócra, hol Erdély és Magyarhon határán 10,000 emberből álló kíséret közepette egymással szembe levének. A fejdelem a menekültek kiadását, a nádor a bécsi szerződés azon pontja kitörlését tette sarkpontul, mely az erdélyieket a török elleni segítségadás alól felmenti. Két nevezetes kérdés. Egyik sem akart engedni: végül is mint két hadizenő fél váltak el egymástól. A fejdelem Váradra ment, a hajdúságot felülteté, neki bocsátá az aulicus urak jószágainak. Hogy az osztrák pártot Erdélyben is megrettentse, Kornis Boldizsárt Kolozsvárit júl. 11-én fejezteté.¹⁾

A hajdúk féktelen csoportozása, kikkel mint Ecsed ura rendelkezett, a háborút kikerülhetlennek jelzé. A nádor a magyarhoni hadakat szintén felülteté; de hogy mily szellemben s mily abszolút elvekkel, mutatják a kiosztott zászlók feliratai, milyenek: Deus in coelo, Caesar in terra. Deo et Caesari reddite, quae debetis. . . . Non habemus regem, nisi Caesaréin ... ide süllyedett volt az alkotmányos érzület Magyarországon.²⁾

¹⁾ Törvényez. Erd. Tört. Tára II. 144. ²⁾ Fundgr. III. 215 I- Erdély családai 160—1 ³⁾ Erd. Tört. Ad. III. 125

A nádor készüllete s K e n d i István Lengyelhonban tett torzásának hire jul. 29-én, mondhatni egyszerre érkezett Erdélybe. A fejdelem Moldovát és Oláhországot segélyadásra szólítá, a szászoktól 100,000 frt kért, a portára szintén futárt indított: azonban a moldvaiak nem jöttek, Radul oláhhoni vajda csak 3000 embert, a szász nemzet csak 10,000 frt adott. A dolgok ily állásában az ügyes diplomata I m r e f i, mintegy a fejdelem akarata ellenére Kassára futott, nádor Ilyésházi Istvánnál a határ és hajdúság leültetése feletti kérdéseket kiegyenlítette, s Mátyás főherczeggel, Rudolf meghatalmazottjával aug. 15-n szerződést irt alá; mit az erdélyi rendek sept. 29-én a megyesi gyűlésben elfogadtak. ¹⁾

Az, hogy e válságos ponton a két oláh vajda s a szászok cserben hagyák, Báthorit végtelenül felbőszíté. E percztől fogva mindenben osztrák befolyást látott, minden ilyes ellen hadat izent. B o c s k a i Miklóst, mert őt elismerni vonakodott, a megyesi gyűlésen, mihez bátyja véghagyományánál fogva igényt tartott, Vécstől és Görgénytől elbuktatá. ²⁾ Hogy a szászok közt magának biztos állást szerezzen, s innen a két oláhhoni vajda megfékezését intézhesse, Szeben elfoglalására gondolt; mire annyival nagyobb szüksége volt, mert Fejérvártt a fejedelmi palota le vala égve, s mcgtámadtatás esetére nem volt egy pont, hol magát bár addig, míg hajdúi beérkeznek; fenntarthassa, Szebenre tehát égető szüksége lón.

Szebennek a volt szokása, hogy a fejedelmct csak bizonyos számú kíséret mellett bocsátá falai közé. Nagy kíséretet csempészni be, e lönlmrefi feladata, mit a ravasz kormányférfi nemsoká mégis oldott. A serget mintha Oláhországba indult volna, felültetek, s az Szeben alatt azon ürügy alatt, hogy pihenni akarna megállt. A fejdelem dec. 10-én Szebenhez érkezett, szép kísérettel a városba ment, a podgyászos szekerekkel ismét levonult egy csapat, a künmaradtak is lassan kezdettek beszálingozni: a szebcniek egyszer csak azon vették észre magokat, hogy mint hajdona trójai lóból, a város fegyveresekkel van tele. S mire a fejdelem harmadnap a város kulcsát kérte, nem maradt egyéb hátra, mint szép szerint átadni. ³⁾

¹⁾ Oki A főkorm. levéltárban. Okl. Erd. Tört. Tára II. 175. ²⁾ Turci. Mike II. 265. ²⁾ D. Fundgruben I. 255 111 217. Erd. Tört. Tára II. 38.

³⁾ Chronic. Fuchsio — L. 270.

Biztosnak érezvén magát, célbavett rendszabályai végrehajtásához látott: rendeletet adott ki, hogy fegyverét mindenki a nagy-piaczra hordja össze; dec. 17-én táborát hongyüléssé alakítá: Szebent a szász földből kiszakítván, fejedelmi székvárosnak nyilvánittatá, s alkoták a törvényczikket, mely első volt, mi nyomtatásban bocsáttatott közre. ¹⁾ Dec. 20-án, nehogy távolléte alatt a szebeni tanács valamit kezdhessen, a tanácsházra tévé kezét. ²⁾

Szeben tehát kezében volt, vele a szász nemzet; most már Rádul vajda megfélemezésére gondolt. Azon gondolat alapján, hogy Erdély nyugalmát a két Oláhhoz bekapcsolásával lehetne legbiztosabban elérni, dec. 26-n Szebenből kiindult, 1611 elején egész váratlanul Oláhországba csapott, a készületlen Rádul vajdát Moldvába utamtatá, fővárosát Tergovistet elfoglalta, Argyis kolostor arany és ezüst készleteit élvévé. E, mondhatni véletlen szerencse után már csak a vívmány biztosítását látta hátra lenni: e végre Keresztes András lugosi bánt, s később I m r e fi János főtanácsosát a portára küldő, felkérte a szultánt, hogy Oláhország kormányát is reáruhazza. A porta, kit Sorbán Rádul Auszriávali szöveteződése régóta bántott, Báthori beütését helyeselte ugyan, de kívánságát nem teljesíté: hanem hogy meg ne bántsa, a portáról egy oláhoni menekültet, egy másRádult küldé ki vajdának, ki martiusban mégis érkezett. ³⁾ Báthori e kinevevést meglehetősz zokon vette; de azért barátságosan köszöntő az új vajdát, s azzal három hónapi künnmulatása után, haza indult ;mart. 16-n Brassóba ért, honnan Szebenbe tért vissza. ⁴⁾

E babérain azonban nem soká pihenhetett, mert Szeben elfoglalása s Oláhhozba tett beütése, oly viszályokat keltének fejére, melyekből egy hatalmasabb talentom is nehezen vágta volna ki magát. Ugyanis az elkergetett Rádul vajda lengyel segítséggel Oláhországba rontott, a helyébe tett vajdát kiveté, székét visszafoglalá; e mellett az erdélyi szászokkal, illetőleg Weisz Mihály brassai tanácsossal, ki Báthoritól Szeben után Brassót és Beszterczét félte tte titkon szövetségre lépett, hogy közös ellenségüket megbuktassák.

Báthori sejté, hogy Rádul boszut fog állani, apr. 3-ára Szebenbe országgyűlést hívott egybe, hallatlan adót, kapujától 10 fto

¹⁾ Törvényei. Mike H. 273 ²⁾ Erd. Tört. Tár. II. 38. feundgr.. 1256.
³⁾ Böjti G. Etigelnél 273—79. ⁴⁾ Fundgr. III. 253. Chronic. Kuchsio-L. 242,

s felütést szavaztatott. ¹⁾ Hogy magának új pénzforrást nyithasson, máj. 10-én kelt rendeleténél fogva, asz ász papok tizede $\frac{3}{4}$ -dét álladalmi jövedelemnek nyilatkoztató. Ezzel sergeit felütetvé, azok 4 ágyúval máj. 15-n a Barczán megjelentek. Jun. Ilkán Nagy András, a magyarhoni hajdúk főkapitánya is megérkezett 7000 hajdúval, másnap a még barátságos Brassóba ment, Őrséget akart a várba csempészni, de megtagadták: mire a brassaiak, hogy e miatti bős haragját szelidítsék, hatos szürke fogatot, pompás kocsit küldének neki Prásmárhoz, mi azt idézte elő, hogy a hajdúk őt árulónak kiáhalva, jun. 18-án visszaindultak Magyarhonba. ²⁾ Mely váratlan jelenetre a fejdelem jun. 20-n a Barczaságon termelt.

Nem ok nélkül, mert Brassó e fenyegető helyzetében Ródulhoz futtatott, s csakhamar júl. 6-n az előcsapat beérkezett, másnap Rádul vajda is berontott, s júl. 8-n a reá várakozó Brassóba bevonult.

Báthori serge, mely eddig Feketehalomnál táborozott, Szentpéterhez nyomult elő. Azonban Rádul nem soká váratott magára. Megérkezése után másnap, júl. 9-én Brassóból kilépett, a fejdelemnek tartott, s pár óra múlva a két sereg egymással szemben állt. ³⁾ Rádul balszárnyát lengyelek, magyarok és oláhhoniak képezék, mit az Erdélyből menekült Kendi István vezérelt, jobbszárnyát moldvaiak és tatárok, közepén Rádul csapata: az egész sereg mintegy 8000 ember, Brassó három ágyújával. Báthori sergét tízezer lovas és három ezer gyalogra teszik; a jobb szárnyát Bethlen Gábor, a balt az ismét kegyre vergődött szálankeméni Ró ez György tanácsos; a sereg zömét a fejdelem vezérlé. Csata kezdődött, véres csata, melyben egyelőre Rádult Brassóig kergeték, s már hangzott az örvendező Báthori ajkán „nekünk adta az Isten“; a midőn épen a helyen, hol Székely Mózes elesett, a papirmalom megé elrejtett tartalék Báthorira rontott, mire a balszárnyon B e d ö István az alatta levő háromszéki székelyekkel rendet bontott, s a csata egyszerre el lőn vesztve ... Báthori serge elfutott . . . Sokan fogságba estek, s ha igaz — mintegy 6000 ember maradt a harezteren; köztük Rá ez György és a fejdelem fő-

¹⁾ Törvényei. Erd. Tört. Tár. 11. 165. ²⁾ Kemény, Suppl. Dipl. IX. ³⁾ Kundgruben 111. 268. Erd. Tört. Tár. II. 39. ⁴⁾ D. Fnndgruben 111. 39. 67. 253, Chronic. Fuchsio-L. 244.

tanácsosa I m r e f i János, kinek szikár testét övéitől összetapodva csak később fedezék fel. ¹⁾

A győzelmes Radul a Barczán foglalt állást. A császári sergerekre várt, melyek kilátásba voltak téve.

III.

Forgács osztrák hadakkal Erdélyre ront. A szászföldre Jö. Brassónál Radullal egyesül. Báthori sergetvesz fel, hajdúkat, törököket hi be. Forgács és Badnl kifutnak. A császárnak hadat izen. Békét kötnek. A Barczaságot leülteti.

Báthori e csatavesztés után még határozottabban lépett fel. Be db Istvánt, Háromszék főkapitánját, mert a székelyeket megbontani engedé, mint áruíét lefejezteté. Azzal a szászok ellen fordult. Mint Rádul czimborái ellen semmi kíméletet sem ismert. Brassón nem lévén hatalma, Szeben senatorait elzárata; hogy új serget gyűjthessen magán vagyonhoz nyúlt.

Imrei! ölésiével Mephistoját elvesztvén, az ország azt hitte; hogy Bethlen Gábor, ki ezáltal a dolgok élére nyomult, más irányt adhat: de Báthori többé nem vula hajtható. A Szeben példájától rettegő Brassó tehát sorompóba lépett, a szász nemzet képviselőjekép vetéfel magát, Radul vajda s a császár oltalmához folyamodott.

A császári és oláhhoni sergek készültek.

Nemsoká a császári sergek is le ereszték a sisakrostélyt.

Mátyás király, ki a királyi pálczát Rudolftól e közben ragadta el, egy tizenkét pontú nyilatkozványt bocsátott közre, melyben Báthorit a kassai egyezmények felbontójának, a szomszéd országok felforgatójának, a pogányság eszközének, népei zsarnokának, szóval minden rend és békekötés lábbal tapodójának nyilatkoztatá: mint ilyen ellen hadat izent, ³⁾ s Forgács Zsigmond kassai főkapitányának rendelkezett, hogy sereggel Erdélybe törjön.

Forgács, mint túlbuzgó katolikus, Forgács Ferencz bíbornok által az erdélyi fejdelemséggel kecsegtetve, a protestánsná lett Báthori ellen jun. 20-án Kassáról kiindult ⁴⁾ s csakhamar 12,000

¹⁾ Böjti Énjeinél 286—293. Fundgruben I. 256. Erd. Tört. Tár. II-
²⁾ D). Fundgrubeu I 255. III. 39. ³⁾ A pontokat Böjti Engelnél 295, ⁴⁾ Erd. Tört. Adt. 111. 127.

lovast, 3000 gyalogot állított talpra; katolikus vallás és ausztriai befolyás terjedését óhajtó magyarhoni főrendekből önkénteseket szervezván, már csak nem kész hódítványnak nézé Erdélyt, jezsuiták kíséretében beindult. Báthori is hatalmasan készült: az erdélyi hadakat Fejérvárhoz, a székelységet Csikba rendelé, a szomszédos basákhhoz szintén követeket futtatott.¹⁾ Mind késő már; mert Forgács Zsigmond nagy hirtelen Erdélyben termett. Kolozsvár kapui három napi ostrom után előtte megnyíltak; Fejérvárt, a fejedelmi székvárost hatalmába keríté, a székelység katolikus részét a vallás, a más részét a visszaígért szabadság által ingadozásba hozá: a szászok nyíltan Forgács mellé nyilatkoztak; csupán csak négy vár áll még Báthori mellett rendületlenül, Nagy-Várad R ó d e i Ferencz; Déva Bethlen Gábor, Fogaras B a l l i n g János, S z e b e n a fejedelem személyes vezénylete alatt.

Forgács legelőbb is Dévára küldött, Bethlennek, ha csatlakozik, fejedelemséget ígért: azonban Bethlen, mintegy Hannibál, kit atyja gyermekkorában Róma ellenségévé esketett, csatlakozás helyett, sergével Szeben alatt termett Báthori védelmére; honnan Omer bosniai beglerbéghez futott segítségért.

Mire Forgács Szeben alá érkezett, már 6000 ember védte annak falait. Aug. 4-én Rádul vajda is ide indult Brassóból, Báthorit kelten megtámadák, Török István és Foly György a csatát Szeben alatt egy hosszú napig tárták, de végre is a városba voltak kényszerülnek vonulni.²⁾

Forgács ostromot szeretett volna kísértetni, de arra eszközökkel nem birt. Azon hiú reményben, hogy a magyarság neki Szebent feladja, 25 napi gondolkozási időt engedett. Az alatt az önként hodoló szászföldön át Medgyesre ment, hol aug. 25-n övéinek hongyülést nyitott meg.³⁾ A gyűlés alig kezdődött, gyanús szellő, török segély közelségének előszele kezdett funni: Forgács föl b embereit mint Homonnai Dr. György, Daróczi András, Bocskai Miklós, Nyári Istvánt, előre küldi, hogy a székelységet részökre nyerjék; miután nem sikerült, Brassóba húzódtak be, hová Kendi István 400 lengyel zsoldossal szintén megérkezett.

¹⁾ Okl. Erd. Tört. Tára II. 189. ²⁾ Böjti Monumenta 302. ³⁾ Fundgruben 111. 255.

Azonban, míg Forgács könnyű győzelmében bizva; Báthorinak időt engedett, Báthori össze szedte magát. Hogy Szebent biztosan hagyhassa el, sept. 7-én a férfiakat a városból száműzé; azzal egész nyugodtan Szebent elhagyó.

Nagy András, hajdú főkapitány is Magyarországról épen érkezöben lévén, Szászsebeshez elébe ment, vele kibékült. ¹⁾ Medgyest az ott hagyott 300 szepességi embertől könnyen visszakapák. Brassónak tartottak, hová Forgács sept. 14-én vonult vala be.

A kies Barczaság ott terült Forgács előtt, mint pályatér, Rádul vajda is vele van. De nem kerestek csatát, mert a mint a Báthori és a török közelgését hallók, Rádul vajda haza vonult; az egyedül maradt s két tűz közé szorult Forgács Brassót szintén elhagyó, arra gondolt, hogy magának kimenő utat biztosítson: ágyúit Brassónak 6000 írtban zálogba veté, sept. 18-án a törösvárj-szorosba húzódott; s mire sept. 22-én Bethlen Gábor Omer basával a Bodzára, Báthori 23-án az erdélyi hadakkal a Barczára értek: Forgács csatát sem próbálva, a határszéli hegyekre vette magát, bujdosott, tévelygett mint egy Kain, oly éhséggel és nélkülözéssel küzdött, hogy mint éllemező vagyis éhezhető biztos, S e r a p h i n Bálint írja, 13 nap lóhussal éltek, ³⁾ s miként egy más megjegyzi, a Forgácscsal volt jezsuita a péntek napokon nem győzé eleget mondani a lómájnak: „fiat piscis“; végül is e verset faragták reá: Perge domuin Forgács terget tua tergora korbács.

A jobb sorsra érdemes kassai főkapitán Forgách elment. Báthori és Omer basa egész diadallal, találkozást tartottak. Brassót felkérték De látva, hogy a tatárság neki esett a rablásnak, felhagytak vele: serget hagytak hátra, sept. 25-n a basa haza, Báthori Szebenbe vonult el. Hogy a szász nemzetet a felkelésért megfenyítse, oct- 1-n, a szászapok tizede $\frac{3}{4}$ —dét ismét áldalminak nyilvánítva, a hü Beszterczét és Köhalomszéket e büntetés alól kivettnek hirdeté. ⁴⁾ Oct. 11-n Kolozsvárit hongyűlést tartott, serget s kapunként 12 ft. szerfeletti adót szavaztatott, merl miként az országhoz intézett leiratában magát kifejezte, oly hadjáráthoz készül, melyet örökbéke kövessen. ⁵⁾

¹⁾ Fundgruben I. 40. ²⁾ Erd. Tört. Tár. II 39. ³⁾ Schuller, Archív. I. 149. Fundgruben I. 259. ⁴⁾ Erd. Tört. Ádt. I. 197. III. 129. Fundgruben III. 255. Böjti Engelnél 303—10. Szalárdi 25. I. Kemény János 30. I. ⁵⁾ Kemény, Diplomát. VII. 35.

A harci készület a magyar király ellen volt, mert Forgács beütését megakartá torolni. A megszávozott serget felülteté, oct. végén már Nagy-Váradon állt. Megjelenése meglehetősen hatást idézett elő, mert hajdúi a császári Magyarországot folyvást nyugtalaníták; s már mielőtt Forgách beindult, a magyarhoni hazafiak Erdély megtámadtatása ellen a nádor előtt óvást tettek vala.) E hangulatot üstökén ragadva, Báthorinak csakhamar sikerült a nádort oda kényszeríteni, hogy nov. 25-n alkudozásba bocsátkozott, és a mit négy évtől kicsikorni nem bírt, Magyarország és Erdély szövetségéi, most, dec. 27-n, a nádorral aláírta.²⁾

E ponton találta Báthorit Rudolf császár és király 1612 jan. 20-án történt halála, kitől Mátyás löherczeg, mint képtelentől, hatalmát magához ragadta volt: azonban a fölierczegnek házuk érdekében mennyire oka volt, jelzett elmebetegsége mellett megemlítjük, hogy mint látok hadjáratra pénze soha sem vala, mégis, mikor meghalt, kincstárában 17 millió aranyot találtak, és ennyi kincs mellett a szászoknak 170,000 írttal adós tudott maradni.

A fejdclmet a halálhír Váradon találta. Itt találta egyszersmind az is, hogy W e i s z Mihály, Brassó erélyes tanácsosa, a szászok élére veté magát a Barczán hagyott fejdclini csapatok ellenében a vidék templomkastélyait erősíti, védelmi állapotba helyezi; s hogy a székelységet terrorizálja, (Jzon templomkastélyát felprédáltatá.³⁾

A dolgok ily komoly fordulatát hallva, Báthori N.-Váradról hazajött. Febr. 17-n Szebenből Mátyus János és Csorna György háromszéki helyettesített kapitányokat tudositá; hogy csak magyarhoni hajdúkat vár s ő is azonnal indul. 0 A hajdúk be is jöttek, febr. 23-án már Botfalu előtt álltak. Maga is ide érkezett, mart. 23-án estve Feketehalom kastélyának 12 ágyúl szegeztetett, mire másnap feladák. Mart. 26-n Rosnyó alá ment, mely mint szikla vár magát hosszason védte ugyan, de apr. 3-án meg kellett hódolnia; onnan T ö r c s v á r alá fordult, Henklischszer János ostromot sem várva, apr. 5-én kapuit kitérta, miért Wcisz M. Rosnyó feladóival együtt kivégezteté. E könnyű győzelmek után a fejdelem apr. 16-

¹⁾ Okl. Erd. Töri Adt. 111. 130. ²⁾ Ugyanott 132, ³⁾ Ugyanott 109 ³⁾ OKI. Fundgruben 111. 226.

kán H e r m á n y alá ment, falait összelöveté, de hogy Böhmen János, mily leleményesen oltalmazta, fenntartja a rege, miszerint kenyereket szórt ki, mik röppentyűkkel voltak megtöltve, miért is apr. 20-n ostroma félbeszakadt.

A felkelt Barczaságon e szerint már csak Brassó, Hermány és Bothfalu tartó magát: Báthori katonáit visszahagyva, Szebenbe ment. ⁴⁾ A sereg tovább folytatá ugyan az ostromot, de oly ügyes védelemre talált, hogy mint az adoma beszéli, mire Némethi György Bothfalu alá jött s ostrom alá vette, egy éjjel a falakon létrák teremének elő, melyet a mint a székelyek nagy mohon megrohantak, a védők a felibek helyezett gerendák köteleit elvagdálák s a székelyeket leseprék. Elég, hogy az ostrom közben Némethi is elesett.⁵⁾ De a Barczaság meghódítása Brassón kívül mégis sikerült.

IV.

A közvélemény Báthoritól elfordul. Géczi András a szászokkal összefog, fejedelemséget keres. Csatát vesz. Bethlen Oábort üldözőbe veszi, a portára fut. Báthori a császár oltalmába veti magát. Bethlent a porta sereg élén beküldi.

Báthort kinyomják. Váradon megölik.

Itt van Báthori fejedelemségének forduló pontja. A Barczaságról teljesen meghasonlott kedélylyel tért vissza. E percztől mindenben árulót látott. Leghívebb emberiben sem bízott. Mint Róma bőszi Caesarai az egész világnak irtó háborút izent. Hogy többeket ne említsünk: Nagy Andrást, a hajdúk főkapitányát egy vadászaton baltájával sújtó le, másnap Fejérvártt kivégezteté, ³⁾ Horváth Miklóst, lovászmesterét lóvéval tiporta szét. Hogy tömegeket is sújthasson, máj. 15-re Szebenbe hongyülést hirdetett, Kendi Istvánt, S e n n y c i Pongráczot és Miklóst, K o r n i s Györgyöt, Boldizsárt Sigmondot, P c t k i Jánost, Sarmasági Zsigmondot, kőrispataki Kálnoki Jánost és Benedeket, B e r n á l d Ferenczet, árapataki G e r é b Ferenczet, hídvégi Nemes Balázst és Jánost, Zöldi Demetert s több tekintélyes főembert, számszerint negyvent, részint mert az elsőik Ausztriával, az utolsóik az Ausztriához szító

¹⁾ Fundgruber 1. 260. III. 69. 256. 270. ²⁾ Böjti Engelnél 31. Fundgruber I. 262. ³⁾ Érd Tört. Adat. III. 136.

szászokkal tartottak, száműzeté, még gyermekeik vagyonait is elkoboztatá; Brassót, ha pünkösdig el nem tér — nótával fenyegeté. ¹⁾

E fellépésre leghívebb emberei is elkezdettek tőle fordulni. A szászok nyílt, a székelyek titkos ellenségei lőnek. A hon forogott, már csak egy szervező szellem kellett, mely a békétlenek élére vesse magát. Ez sem soká késett.

A legelső lépést Géczi András tette. E férfi ki történetünk folyamában itt egyszerre tűnik fel, mint II. Mátyás király üldözöttje menekült vala Erdélybe, ²⁾ a fejdelem bizalmába jutott, s feles ajándékkal lőn jutalmazva: épen ez időben a fejdelemtől a portára lőn indítva, hogy a basák minapi bejövetelét megköszönje. Géczi, a kétszínű kegyencz, a mint útjában Brassóba ért, a szászoktól arra engedé magát vétetni, hogy vigyen tőlök a portára egy levelet, melyben a brassaiak őt fejdelemnek candidálják, s felkérék Erdély nevében a portát, hogy Báthori kegyetlenkedéseitől szabadítsa meg az országot. ³⁾ Géczi bement, a fejdelem ajándékait a basák közt úgy osztá ki, mintha Erdély mellette küldötte volna. Yáradot s az annyit sürgetett Jenőt és Lippát a törököknek ígéré, s ez által kivitte; hogy neki fejdelemséget ígértek; meglőn bírva; hogy Báthorit buktassa meg. ⁴⁾

Báthori portai ügyvivőitől az esetet meghallván; jún. 26-ra Fejérvárra országgyűlést hívott össze, Géczi árulását leleplező, s felkérte a rendeket, hogy küldjenek a portára; tudassák, mikép, Géczi nem az ország, hanem Brassó megbízottja. ⁵⁾

Géczi megbuktatására e mozdulat is elég lett volna, de nem volt elég Báthori fenntartására: mert a második nagyobbserű csapás is bekövetkezett, még pedig azon kéztől, mely Báthorit trónra emelte.

Bethlen Gábor eddig egyike vala azoknak, kik Báthori ingadozó trónját minden áron fenn kívánták tartani, miért is Báthori Bethlent csiki főkapitánysággal, Déva majd Hunyadvárával ajándékozta meg, mely utolsóért később az enyedi uradalom egy részét

¹⁾ Törvényei Erd. Tört. Tara. II. 202. ²⁾ Böjti Engelnél 294—5 A Chron. Fuchs.-Oltard (I. 257) hibásan tarlja őt székelynek. ³⁾ Oki Hon éi Külföld 1845. 08. k. ⁴⁾ Erd. Tört. Tara II. 42. 198. ⁵⁾ Törvény-cikk Miké, Art. Diót. 11. 306.

kapta:¹⁾ Bethlen tehát híven állt mellette; de látva, hogy Báthori sorsát ki nem kerülheti, visszakezdett húzódni, a Géczi pártot ha nem segítette, de nem is munkált ellene, mit Báthori gyanús szemmel nézett. A feszült viszony nem soká tarthatott. A fejdelem egy nap Bethlennél van ebéden, mire távoznék, a mint Bethlen szállása lépcsőjén lehalad, az avaték falból egy kő lezuhant: véletlenség, de a jelenet a fejdelemnek teljesen elég volt, hogy Bethlent orgyilkosáénak nézze; bösz dühvel távozott; Bethlen fegyvert töltött, úgy várta a praetorianusok lehető támadását. . . Mi sem történt; de a mi haladt, nem maradt el. Telnek a napok, Báthori Bethlennek egy gyanús levelét fogatja el: Bethlent barátságosan Fejérvárra hívhatja; foly az ebédkezés; ebéd végével a fejdelem nem titkolt célzattal vérszín borral kínálatja Bethlent: mire ez oly megjegyzést tett, mintha a fejdelem véres példázatát sejtene . . . mire e bösz fejdelem kardjához kapott, Bethlen csak is K a p i András és B é d e i Pál közreműködésével futhatott Dévára; miért ezek fogságra jutának ... Mi kétszer nem sikerült, Báthori harmadszor is megkísérté. Kibékülés ürügye alatt ismét Fejérvárra hívata ... már útban volt a jobb időkre szánt áldozat, midőn Török Kata; a fejdelem egyik kegyencze megszánta őt, neki mindent leleplezett. Bethlen tehát megfordult, nejét Déván hagyá, ütven fegyverest vett fel, szeptemberben a tömösvári basához futott. . . Hontalan lón a hon nagy fia.

Bethlen Gábor számüzé magát, de azért elég békétlen elem maradt a hazában. Különösen ott volt Brassó s a behuzodott számüzöttek. Géczi András jul. 22-én a portáról visszaérkezett, Brassóba beült, s maga mint fejdelem, Wei sz Mihály, ki ez évben bíró lett, mint cancellár kezdett figuráim. ²⁾ Néhány törököt s 200 ráczot hozattak be Oláhországból. Géczi serget rendezett s támadáshoz készült. Allia Farkas; Háromszék főkapitánya; hogy a székelyföldet fedezze, szintén fegyverben állt, a barcasági templom-kastélyokat megszálvá tartá. Géczi fellépett, aug. 28-án éjjel Feketehalomra csapatot küldött, a kastélyt a mitől sem tartó hajdúktól elfoglaltatá. Sept. 25-én Földvárt akarta visszafoglalni, de nem sikerült; oct. 8-án szász, székely, oláh, török és

¹⁾ W. Bethlen VI. 532 Bőjti Énjeinél 266—67. ²⁾ D. Fundgr. III. 71.

tatárból összeszedett sergével és 6 ágyúval, Géczi István; hídvégi Nemes Balázs és János, Petki János s más száműzött főurak kíséretében megindult, hogy a Báthorival tarló székelyföldet felprédálja, onnan Segesváron át Fejérvárra menjen. Brassóból kiszállván, Földvárnál tábornokot ütöttek, Bodolát bevették, Földvárt oct. 11-én szintén kézrekapák. De győzelmök első jelei felett sem maradt idejük örvendezni, mert Török István a mezei hadakat, Allia Farkas háromszéki főkapitán a székelyeket oct. 16-án nekik vitték: a csatára még nem elég erős Géczit szétverték, megfutamították, maga Weisz is a hajdúktól a Barcza partján utolérhetővé, elesett, mi által párljak tönkre vala verve.

Weisz a forradalom szítója elesett, Géczi a közvéleményben megbukott. A békétlenek figyelme Bethlen Gáborra fordult, Nemes Balázst, mint tekintélyes öregurat oct. 18-n Brassóból a portára indíták.¹⁾

Báthori figyelmét nem kerülhette el. Már azon pontra jutván, hogy az eszközökben nem sokat változtatott: Bethlen szolgálai közt orgyilkost keresett; e melle t nov; 20-án Szebenben hongyulást larta, Géczit és Bethlen Gábort az országgal száműzető*, kivitte, hogy a gyűlés a lefoglalt szász papi-tized $\frac{3}{4}$ -dénck visszaigérése inellett, a negyediket végkép kormányjavadalomuk nyilvánítá. ^{s)} Erre déva-várát, hol Bethlen nejét hagyta volt, ostrom alá vételé, s miután megvívta, Bethlennél Enyedre belebbezc.

E szerint a fejdelem és Bethlen közt az utolsó lánczszein is elszakadt. Mint kérelhetlen ellenségek álltak egymás ellenében. Bethlen a törökök kegyében, Báthori minden támasz nélkül, E szerint a fejdelem a kockát elvető, a török szövetséggel felmondott. Kamuthi Farkas, Erdélyi István tordai főispánokat s Kassai Istvánt, közügyek igazgatóját Pozsonba indítá, magát a császár oltalmába ajánlván, dec. 24-én v éd- és dacszövetséget kötöttek. ⁴⁾

Nádszál már minden a bosszú közelgő vihara ellenében. Mátyás király, hogy a szultán féltékenységét idő előtt fel ne költse,

¹⁾ Géczi István oct 1. veszti Bndot Kemény, Snpl, Dipl. Gécziék-
liez Erd. Tört. Tár. II 41. Géczi Péter Kovácsoczi cancellár özvgyét tár-
té. ²⁾ Böjti, Bngel Mon. 320—26. ³⁾ Törvcz Erd. Tört. Társ. Adt, II. 221
Kemény Suppl. Dipl. IX. 137, ⁴⁾ A pontok. Pray, Principatus. Gabrielis Beth-
len I. I. I. Balla 214

csinyán nyúlt a dologhoz. Hogy az Erdély s Mátyás közti egyezkedést végrehajtó követek Erdélyben járása a török előtt fel ne tűnjék, arra szólítá fel a portát, hogy mindketten követeket küldjenek Báthorihoz, szólítsák fel, bánják jobban népével. A békebiztosok, kik kézalatt egyébben működtek, 1613 elején be is jöttek: ¹⁾ a szászok és fejedelem közt, a közbenjáráshoz komolyan hozzá fogtak, febr. 20-n abban egyeztek meg, hogy mindkét rész kezesekeket adjon, s a sérelmek felett kezdjék meg a kiegyenlítést. Azonban Gécz i András, mint Brassó egyik követe apr. 5-n Szebenbe ment, a brassaiakat cserben hagyta, maga kegyelmet nyert, s visszaállt a fejedelem hűségére;²⁾ mi által a szászok ügye meglehetősen bomlásnak indult.

Ez alatt Forgács és Erdödi, mint Báthori megbízottai febr. folytán, fényes küldöttség élén Bécsbe értek. Tőlük Mátyás királynak arany pápi öltözetet, szablyát, forgót, s 11 gazdagon szerelt lovat, szóval oly gazdag ajándékot küldött, mi százezereket ért. A követek mart. 1-n nyertek kihallgatást, Mátyás király a decemberben kötött szerződést elfogadta. Mire mart. 9-n Posonban országgyűlést nyitott meg, s Erdélynek és a két Oláhországnak Magyarhonhoz csatoltatását tanácskozás alá adá.

Báthori Szebenben szintén hongyulást nyitott, s máj. 13-án a II. Mátyással kötött szövetséget, mit eddig titkolt, a rendek elé vitte, velek elfogadtatá; Brassó város, Gécz i, Kálnoki, Nemeses más felkeltek részére bűnbocsánatot hirdetett, a Barczaság elfoglalt várait visszaigéré:³⁾ mire a Barczaság hűségesküjét épen a tőlök visszapártolt Géczinck s a fogarasi főkapitánnak jun. 4-én letelte. ⁴⁾ Júl. 17-én Rosnyó és Töröcsvár a szászok kezére visszament.

Báthori révparton látta magát, holott a vihar nyomában járt. Bécsben török követ jelent meg, ki által a porta tudatá, hogy Báthori Konstantinápolyba szintoly gazdag ajándékokat küldött, s a Bécsben folytatott ügyeket denunciálta: fennől tehát többé nyílt támogatásra nem számíthatott. Emellett Bethlen Gábor, febr. folytán, a szultánhoz ment Drinápolyba, s Naszuf nagyvezér paran-

¹⁾ Fundgruben I. 264. ²⁾ Fundgruben III. 275 ³⁾ Törvénycikk Bába, Erdély Közönséges Törvény 209—36. ⁴⁾ D. Fundgruben III. 74.

csa mart. 3-ról már indult Erdélyhez, hogy új fejedelmet válasszon:¹⁾ apr. 1-én Bethlen Gábor ügyét már a diván előtt tárgyalta, máj. 1-én a nagyvezér őt, mint Erdély fejedelmét köszöntvén, fejedelmi jelvényekkel diszíté fel; s a szélbeli basákhöz repült a parancs, hogy Bethlen kívánatára felüljenek.²⁾

Báthori vevén a nagyvezér mart. 3-ról kelt levelét, apr. 20-n Balassi Ferenczet és Borsos Tamást a portára indította, hogy bejelentsék, mikép országával kibékült. Bementek, de a legrosszabb fogadtatásban részesültek, míg Mike Ferencz, Bethlen G. követének minden ajtó tárva állt. Következtében Bethlen G. Sken-der basával aug. 16-án Erdély határán megjelent. De mégis kivittek Báthori követi annyit, hogy a porta Balassinak levelet adott Sken-der basához, melyben meghagyd, hogy Báthorival az évi adót, Jenőt és Lippát, Bethlen részére pedig Dévát ígértesse meg: mire a midőn kedvező feleletet adni vonakodnék, Bethlenék a Vaskapun sept. 24-n sereggel beléptek. Mi közeben Magyar-Ogli basa és Rádul sept. 2-án, István moldvai vajda sept. 12-n, Gira tatár khám sept. 17-én a Barczát elöntök.

Id, e sodorta volt Báthorit az, hogy elhagyva az első Báltlioriak ösvényét, a Báthori Zsigmondot megbuktató politika után kapkodott. A töröktől elpártolni nem kívánó országa közvéleményével meghasonolván, már népe támogatásában többé nem bizhatott. Mindazáltal Szebenből kilépve, Fejérvárnál tábort ütött; s mire Skender basa a feltételek teljesítésére még egyszer felszólítá: teljesítés helyett Bethlen Gábor kézbeadását követelte; mert azt hitte; Mátyás király megfogja segíteni.⁴⁾ Skender basa erre 25,000 emberrel a Vaskaputól előlépett, Magyar-Ogli basa a Barczaságról megindult, a lett belőle, hogy a basák oct. 4-n már Fejérvárt a fejedelmi palotában reggeliztek. Báthori, ő alig 10,000 emberrel rendelkezett; előttük húzódva oct. 10-n Kolozsvárra ért, de be nem bocsátók.⁵⁾ Mert a tatárok nyomában voltak, kénytelen volt tovább futni. Csatát állni gyenge lévén, nehogy népe ellene lázadjon, Sebesvárnál sergétől titkon el-

¹⁾ Okl. F. M. Orsi. Minerva. 1818. oct. Böjti Engel Monuinenta 329—33. ²⁾ E követség leírását Erd. Tört. Tára II. 233. ⁴⁾ Okl. Pray, Princ. Bethl. I. 4. ⁵⁾ Erd. Tört. Adt. III. 139.

vált, olt hagyó őket a tatároknak, maga pedig mellékutakon oct. 16-kán Váradra ért, a várba vette be magát. ¹⁾

Skender basa oct. 9-én Torda mellett a Keresztesmezőn megállt. Kolozsvárra, fejedelemválasztó gyűlést hirdettek; Bethlen Gábor és hívei oct. 17-n a tordai táborból Kolozsvárra jöttek. A basa oct. 18-ról a Kolozsvárra gyülekező rendeknek kereken megírta, hogy Báthorit letegyék, mert ha egy hegyet töltene is meg arannyal, a szultánnak még sem kell; és addig ki nem mennek, míg fejedelem választva nem lesz. ²⁾

A hongyülés oct. 20-n egybeült. Legelőbb is a Báthori által hozatott azon végzést, mely Bethlent száműzte, eltörlék... s Bethlen Gábort, ki moét másodszor tért meg mint menekült, másodszor mint fejedelmi jelölt — Erdély fejedelmének választók. Báthorinak pedig másnapról megírják, hogy mint jogtiprótól, ki a török szövetségétől elhajolt, ezennel örök bucsút vesznek. ³⁾

A trónvesztett Báthori Gábor, mint látók, Váradra futott, új seregk gyűjtésével foglalkozott. A tatárok csaknem Váradig portyóztak már, a nép megrémült, vele futott tanácsosai azon voltak, hogy Bethlen Gáborral kezdjen alkudozást.

Nem volt hajlandó, mert még folyvást bízott. Volt is némi alapja, mert Thurzó György nádor; szerződésük alapján; Forgács kassai generálisnak rendelkezett volt, hogy segítséget küldjön; Apafi Miklós Tokaj várparancsnoka már mégis érkezett. De mivel ez sergeit a várba akarta vinni, a várat féltő erdélyiek s velek együtt Báthori Abafinak ezt megtagadták.

E lépés Báthori feje felett eltörte a pálczát. Abafi a várat minden áron bírni, az erdélyiek Báthoritól minden áron menekülni akartak, s így kettőjük gondolata bizonyos ponton találkozott. Az erdélyiek részéről a kegybetért G é c z i András Abafival abba egyeztek meg, hogy Báthorit a várból kimozdítsák, túladjanak rajta. E cél kivételére oct. 27-n előadák neki, hogy a váron kívül fekvő fegyveres nép közt azon hír terjedt el, mintha elmenekült volna; Báthori tehát kocsiba ült, a fürdők felé hajtattott a tábor felé. Azonban a városból ki sem ért; a midőn Abafi és Géczi összeesküdött

¹⁾ Fundgruben III. 291—95. ²⁾ Okl. Érd Tört. Tára. II. 251 ³⁾ Ugyanott 266. I. ⁴⁾ Lengyel egykorú után. Kemény Adversaria 111. 1613. Magv. Tud. Tára. Évkönyvei 111. 1. 65.

tisztei, mintegy negyvenen kocsiját megrohanták:¹⁾ lőni akart, de fegyverét elővigyázatból lecsatoltatták volt; Szilasi János, mint általa megbántott férj, karján golyót repített át; körös-nadányi N a d á n y i Gergely pedig kardját agyába meríté,²⁾ s a következett 13 sebnek teljesen áldozata lett. A közellevő patakba veték, teste később, ökörszekeren, minden pompa nélkül Ecsedre jutott, saját várába.³⁾

Ily nyomorult véget ért Báthori Gábor.

Báthori Zs i g m o n d fogságbóli kieresztetése után csakhamar, mart. 7-n, Prágában szintén erőszakos halálal múlték ki: így végzé be a nagy Báthori-ház Erdélybeni fejdelemkedését . . .

A fényes ecsedi Báthori-ház íiága Istvánban (1605) kihalt; a Somlyói ágban már csak Báthori Gábor testvére, az igénytelen András,⁴⁾ az ecsediben a vérrel mosdó Báthori Erzsébet élt, miért ez 1614-ben börtönbe jutott; András pedig iimagzat nélkül hala el.

Ide fajzott vala el a nemes Báthori vér ily emberek zárták be a félezredig oly fényes szerepet vitt Báthori-házat.

¹⁾ Erd. Tört. Adatok I. 106. ²⁾ Erd. Tört. Adatok I. 106. 114. Ml. 141. s inások Ladányinak írjak; de ezek az akkor élt zsákai Ladányi Gergelylyel összetévesztik. ³⁾ Böjti, Engel Monumentái 353—60. Fndgruben Erd. Tört. Adatok I. 115. 111. 140. «) Erd. Tört. Adatok 11. 27. 53.

Tizennegyedik korszak.

A Bethlenek kora.

(1613—1630)

Erdély aranykorához, a legfényesebb fejlődési korszakhoz érünk, amit az emigráns Bethlen Gábor beütése, és fejlődésre jutása idézett elő, amit ő majd húsz éven át ragyogtatott.

Az iktári Bethlen-család három uralkodót hozott Erdély trónjára, Bethlen Gábort, nejét Brandenburgi Katalint, és Gábor öccsét, Bethlen Istvánt.

Bethlen Gábor, mint a Bocskai forradalom egyik hőse, merőben mestere politikáját követte: a protestáns vallás és török protectio fenségének volt hirdetője. Brandenburgi Katalin eltért az elsőtől, és ő miatt elvesztette trónját. Bethlen István újra bátyja politikáját hozta volna trónra, de túlszerénység és politika folytatását vele Rákóczi Györgynek engedteté át.

Azon szellem, amit a reformatio teremtett, a hosszas belviszály és a Báthoriak alatti visszahatás miatt, sehogy sem bírt teljes érvényre vergődni — most, egy század után, Bethlen Gábor alatt, az elhintett mag egyszerűen felvirágzott.

Fényes, dicső korszak. Ez alapította meg, amit Bocskai elkezdett, a XVII. század szellemét-, ennek köszönhetjük Erdély civilizációját, ennek azon politika meggyökereztetését, melyen a Rákócziak és Apafi haladt: ha valamelyiket, ezt legméltóbban nevezhetnők Erdély aranykorának.

Bethlen Gábor fejedelem.

(1613 oct. 21—1639 nov 15.)

Jellemzése. A porta elismeri. Szebent visszabocsátja. A medgyesi gyűlés. Homonnalt felléptetik ellene, Magyarhon felszólal. Bethlent a császár is elismeri

Erdély legnagyobb fejedelméhez értünk, ki a megtámadott, megrongált hazát helyreállítván, a jólét és béke malasztjaival, a tudomány, ipar és kereskedelem áldásaival kezdé előnteni. A jellemgyengességben sínlő Báthori Gábor úton egy férfi lépett fel, ki-nek neve, mint minden szellemdús uralkodóé — még most is lelkesít; kit mielőbb tovább mennénk, egy fejedelmi kortársa által mutatunk be, ki őt jellemzeni akarván, rövidebben nem bírta magát kifejezni, minthogy: „eszes, vitéz, tekintélyes, kegyelmes, liberális, oconomus, munkában fáradhatatlan, haszontalan dolgokban idejét nem töltő, külsőjében oroszlán; conversatióban nyájas; szegényeken könyörülő, egyházi rendeket tiszteletben tartó, tápláló, ekklesiákat építő, segítő, fundáló; tudós emberekkel társalgásban, vitatkozások hallgatásában gyönyörködő, minden rendeket promoveáló, a hazafiaknak atyja, a vitéz rendnek tanítója; tüköré; megharagudni tudó, de azt mérséklő; haragot nem tartó; nem vért szomjuhozó, hamar megengesztelődő; künn a közönséges helyen magát nagy autoritással, benn pedig a házában belső szolgálói közt nyájas szelídséggel magát viselő; főlovakban; fris öltözetekben, muzsikában, építésben, fejedelmi vendégségekben s néha tánczban is, de mértékletesen gyönyörködő; a katona szerszámokra sokat tartó, és egyéb sok szép virtusokkal felékesített, s ez világra elterjedett emlékezetű ember vala, mindkét hatalmas császárokat is in aequilibrio tartja vala, a magyar nemzetet elbír; sitette vala; s mint fejde met jellemzeni akarván, azt mondja: „hasznó magyar Mátyás királytól fogva, és István királyon kivül nem hallatott, nem is remélhetni.“

Mai szempontból véve, Bethlen Gábor meglehet sokaknak nem tűnik fel oly nagyszerű mérvben, mint azt kiérdemelte: de ha

¹⁾ Kemény J. Önélelír. 146 I.

meggondoljuk, hogy egy korban élt, melyben a trónokon bigott absolutismus ült; melyben általános elv vala: *cujus regio, ejus religio*, vagy mint XIV Lajos magát kifejezte *L' etat c' est moi*; ha figyelembe vesszük, hogy még az utána következett században is Nagy Péter, I. Fridrik, II József felvilágosodottabb absolutismusa köz bámulat tárgya volt: akkor Bethlen Gábertől lehetetlen az egyéni nagyságot megtagadni. És ha mérlegbe vetjük, hogy kicsiny s a mellett szellemileg és anyagilag kimerített ország kormányát vette át, melyben a népet a Bástakor kipusztítá, elszegényíté, hol a nemzet főbbjei a folytonos forradalom vérmezején s vérpadján elvérzettek, mondhatni egy egész nemzedék hiányzott, s így Bethlen egyelőre csaknem egy maga állt, testvérén s Pécsi Simonon kívül aligbirt egy tanácsossal, neki kellett a diplomatiát, a belkormányt vezetni: ha mind ezt fontolóra vesszük; meg kell adnunk; hogy nem csak kora, de egyszersmind a magyart őrt enét legóriésabb; a magyar uralkodók legnagyobb jellemei közé tartozik.

Mini bujdosott ki kétszer elnyomott hazájából mint menekült, feunebb elbeszéljük. Elbeszélésünk fonalát ott vesszük fel, hogy a kolozsvári hongyülés 1613 oct. 21-én fejedelemnek kiáltván, másnap beigtalák: a piaczi nagy templomban esküjét letette. ¹⁾

Első gondja volt a haza és két császárrali jó viszony beállítása. Mindhárom nehéz kérdés. Mert a bécsi udvar a Bocskaival kötött bécsi szerződés alapján Erdélyhez jogot tartott, s csak is a Rudolf és testvére Mátyás főherczeg közti fegyveres súrlódás vető a követelést háttérbe; de ismerve a politikát, miszerint Ausztria a magyarok törökkeli harcát folyvást szítja, s ez alatt mind beebb kíván nyomulni a magyar ügyekbe: a status quo alapján mindenáron békülni akart. A törökkel szemben sem lehetett nyílt, mert fejedelemségiért Jenőt és Lippát oda Ígérte volt, s mindenkép viszsza akarta tartani.

Gondjai három méltó tárgya közül, a hazát mindjárt kezdetben azzal kötelezte le, hogy a választó hongyülés végzését, mely az ő alkotmányt, a törvénytelen rendeleteknek fegyverrel ellentállhatása megemlítésével állítá helyre — habozás nélkül megerő-

¹⁾ Az eskü Böjti Énjinél 348, *Conditioit Aporok*. III. B. 1. tit.

sité; e mellett a székely és szász nemzet felforgatott jogait ismét életbe léptetvé. ¹⁾

A gyűlés végével octob. 28-án 200 lovag kíséretében Tordára indult, az öt trónra segített török táborba. Midőn Tordára lejtenének, fényes török követség közelgett, számára drágán szerelt paripákot hozott, s egy török lovas egy nyulat futtában elfogván, mint leendő szerencsés fejedelmet köszönték.²⁾ Itt vették az egyik intéző, G é c z i András Váradról irt levelét Báthori haláláról.³⁾

Benn a rend valamennyire helyreállván, a török tábor kivonult. G e r e n d i Mártont azonnal a portára kiildé, hogy háláját megvigye. Nov. 15-én lordai főispán Sár m a sági Zsigmond, kolozsvári Kassai István — már Báthori alatt közügyek igazgatója — s Benkner János személyében Mátyás királyhoz is követséget indított: de a jezsuitákat behozni akaró császár az erős protestáns és osztrákellenes Bethlent, sehogy sem akarván fejdelemnek elismerni, Sarmaságít a nemzeti jogok ellenére, letartóztatá.⁴⁾

Bethlent e hir nem kevésbé lepte meg, mert Szeben, Fogaras s a Magyarhonnal szomszédos várak, mint a sziklán épült Kővár és Husztvár erőssége még mind nem hajolt meg. Bethlen ismerve, hogy bel— ellenség ellen legrosszabb fegyver — a lőpor, Szilvási Boldizsár tanácsosát s Rettegi Jánost udvari papját, a feladni vonakodó magyar őrségekhez küldé; kivitte, hogy Szeben és Fogaras, oly feltétel mellett, mely az őrségeknek a kegyelmet, a szásznemzetnek pedig kiváltságait biztosítá, november közepén kezébe esett. ⁵⁾

Szeben megkapása meglehetősen vívmány vala, mert legalább erődöt nyert, mely a hirtelen megrohanás ellen védelmező. A fejedelmi lak Fejérvártt romban hevervén, oda vonult. ⁶⁾ E lépés a szász nemzetnél a legnagyobb ingerültséget idézte elő. Mivel attól tartottak, hogy Bethlen szintén folytatja Báthori Gábor azon politikáját, mely Szebent a szász földtől elakarja szakítani, s azt fejedelmi várrá változtatni: Segesvárra gyűltek, jelen lévén képviselői által minden szék, Szeben három évi megszállása alkalmából nov. 20-án oly erős ligát írtak alá, mely minden székét, illetőleg

¹⁾ Törvénycikk Erd. Tört. Tára II 278. ²⁾ Fundgrubeit I. 269. ³⁾ G é c z i szomorú végét Erd. Tört. Adt. 1.116. Böjti 374. *) Követsége Böjti Engelnél 362.—70. Engel, Geschichte IV. 376. ⁵⁾ Feltételek Böjti Engelnél 371—373.

minden szászot arra kötelezett, hogy vallásukat, kiváltságaikat, földterületüket, minden csep vért, nyilvános és titkos megtámadás ellen egyenként és együttesen védelmezni tartoznak, s arra a költséget közösen fogják szolgáltatni.¹⁾ E titkos szerződésről természetesen a fejdelem mit sem tudott; de hogy valami forr, gyanítatá az, hogy a szászok míg Szebent vissza nem kapják, minden tizedet és adót megtagadtak: mire Angyalosi János ítélmestert hozzájuk küldé, velek kibékült, a fejdelem és tanácsosai a szászok jogait biztosíták s a kívánatos kölcsönös egyetértés létrejött.²⁾ Nagyobb vész közelgett Magyarhon felől, Mátyás szélbeli várpáncsnokai Tasnádot és Nagy-Bányát, mint Báthori igényelt javait hirtelen elfoglalák, Kővárt pedig, Báthori Gábor neje a császáriaknak feladá; s ez által mintegy kiindulási pontot nyertek Erdély megtámadására.

Ily kilátások közepette, mint kedves jelenet merült fel az, hogy 1614 jan. 18-n a szokott fejedelmi jelvények megérkeztek.³⁾ Bethlen könnyebben lélekezett, de mert fejdelemségéért a portának, a Borbély György által visszafoglalt Jenőt és Lippát oda kellett Ígérnie, athnamét nem nyert; minthogy a várókat átadni nem nagy kedve volt, hogy legalább időt nyerjen, Zsuki Benedeket a portára indítá.

Mig e szerint Bethlen a törökkel ujhuzásba keveredett, Mátyás király fegyverkészületeitől is félhetett. Hogy a császár haragja csilapítását se mulassza el, és az elfoglalt várakat is visszaszerezhesse, Magyarhonnal s illetőleg a császárral megkezdte a kiegyenlítést. Kornis Zsiginondot, tanácsosát a császárhoz indítá, a magyarhoni megyékhez külön követeket küldött, s minden áron arra munkáltatott, hogy a zsitva-toroki békeszerződést reánézve is megújítsák, az elvett várakat visszaadják.⁴⁾

Mig ezek odajárnak, készen lévén a felbomlott hon rendének helyreállítási tervével, Medgyesre országgyűlést hirdetett. Febr. 18-n Szeben előjáróságát hivatá, a vár kulcsait visszaadd, Szebent, melyben Bethlen, Báthori Gábor eljárása miatt, már csak 53 családot

¹⁾ Lásd e ligát Hon és Külföld 1645 93 sz. D. Fundgruben J. 271. ²⁾ Pray, Principatus Bethlen II. 212 1. jan. 28-a teszi. ³⁾ Böjti Engelnél 375—80. Kemény Diplomat. VII. 134. ⁴⁾ Böjti Etigelnél 386.

talált,¹⁾ végre a szászoknak teljesen kezébe bocsátotta, ²⁾ Sergéhez a rend érdekében kemény napi parancsot bocsátott, s azzal délután kiindult.

Febr. 23-án megnyilván a medgyesi gyűlés, Szilasi és N a d á n v i s Báthori több lesújtói nagy garral megjelentek; Báthori egykori praetoriánusai, a kék gyalogok, kik most Bethlent kísérik ide, S z i I a s i é k a t bántalmazni kezdték. A nemzet közvéleménye, mely orgyilkosságban dicsőséget sohasem keresett, tőlük elfordult: mikor a gyűlésbe lépleksjuttalomért emelték fel szavukat: a rendek kimondák, hogy a mit elkövettek, nem hősi tett, hanem bűntény, valódi gyilkosság; Szeben királybírója tovább ment, büntetést kért, s követelte, hogy a termet, mint ilyenek hagyják el. E fellépés jeladaskép hangzott. Mire kiléplek, a praetoriánusok őket körülfogók, ezek megfutamodtak, egy pusztta klastrom, a mai ispotály tornyába Futottak fel, formaszertinti ostrom és védelem kezdődött.

Hogy a katonaságot lecsillapítsák, a fejdelem testvérét Bethlen Istvánt hunyadi főispánt s udvari hadak fővezérét, és Bethlen Farkast küldé hozzájuk, de a vér már omlott, a golyó záporban repült; végre is a bástyát bevették: Szilasit, Nadányit, kegyósi Zámbo Balázst ⁴⁾ a 26 láb magasságú toronyból lehányták, s alant szerte lőnek darabolva. ⁵⁾ Ezzel a nemzet dynastikus érzelmének elég lévén téve, a kedélyek lecsilapultak, a fejdelem a tényre fátyolt vetett; a tanácskozás tovább folyt; keletkeztek a nevezetes szervező végzések, melyek nyomán a fejedelmi lak, a tanodák, templomok helyreállítása, közkincstár, a fegyveres erő alapítás s egyebek elrendelése mellett, Báthori száműzöttei, Kornis Zs., Petki János, Sár masági Zs., Káin oki János és Benedek, B e r n á r d Ferencz, D o i n o k o s István és Ferencz, Nemes Balás és János, Mikes Zs., Zöldi Demoler s mások fejről levétetett a száműzetés s a vagyonsztési ítélet; a Kendiféle összeesküvés részesei Kornis Boldizsár és Sennyey P. árvái vagyonszt szintén visszakapák. ⁶⁾ Ellenben Báthori kegyenczét, enyingi Tő-

¹⁾ Fundgruben I. 271. ²⁾ Pray; Princijiat 11. 212. ³⁾ L. Erdéji Muzeum III 179. ⁴⁾ Biharul, birtokos mezei hadak kapit. ⁵⁾ Bőjti Engelnél 394—98. Erd. Tört. Adatok I. 118. ⁶⁾ Bőjti Engelnél 399 Mike Art. U. 363.

r ö k K a t á t fajtalanságaiért notázák . . . Ő Szóval, a hon egymással kibékült, a pártok elenyésztek: Bethlen mintegy békítő és új életet hozó szellem lön övéitől üdvözölve.

Bethlen Gábor egy letarolt hazát, elszegényített népet kapott. Hogy a kizsákmányolt népen könnyítsen, mart. folytán testvérét, B. Istvánt s Erdélyi Istvánt «portára indítá: hogy az első évi adó elengedtessek, Jenő és Lippa átadását hátrább vessék: mi teljesen sikerült. Erre Mehemet aga fényes kíséretével jul. 25-n a portávali frigylevelet, törökösen szólva az athnamét meghozó. Borsos Tamás, Báthori G. követe helyébe, eresei T o l d a l a g i Mihály a portán maradt. ³⁾

A portával tehát tisztult viszonya, ellenben a császárnál nagyobb akadályokra talált. Míg ezek a portára jártak, II. Mátyás Kornis követségére D a r ó c z i Ferencz és L a s s o l l a János tanácsosai leküldése által felelt. Kolozsvárit a máj. I-re hirdetett hongyülésre megjelenvén, feltételeiket előterjesztők: melyek közt az is volt, hogy Bethlen, ha II. Mátyás által el akar ismertetni, Váradot adja át. A kérdés természetesen hosszas vitára adott alkalmat, a küldöttek és a rendek közt hosszas írásbeli felelgetés keletkezett, mit részünkről Pécsi Simon cancellár fogalmazott. ⁴⁾ A királyi biztosok Erdélyt szövetségszegéssel, Bethlent erőszakos trónra lépéssel vádolák: szóval Mátyás császár és király, mint az összes kereszténység igényelt feje; ürügyet keresett a megtámogatásra, alkalmat Erdély bekebelezésére, s a lett belőle, hogy máj. 12-én az egyezkedés félbeszakadt.

Bethlen, hogy rajta mi se múljkék, még egy kísérletet tett. Kapi Andrást és Veyrauch Dávidot II. Mátyáshoz, s meghallván hogy jul. 13-ára Pozsonyba gyűlést hirdetett, Kovácsoczi István és Belényesi Györgyöt az országgyűléshez indítá. Felmentek; s különösen a hongyülés igen jól fogadta őket: a fiatal K o v á c s o c z i, a protestáns Th u r z ó nádor támogatásával a gyűlés elé lépett, fényes beszédével a rendeket arra bírta, hogy a Bethlennek béke fenntartása mellett szavazlak, mire a király az egyezkedésre hajlandóvá lön; az egyezkedő biztosok összejövetelére Gal-

¹⁾ Kemény, Dipjomatnr. VII. 133. ²⁾ Erd. Tört. Adat. II. Böjti 403 .

³⁾ Erd. Tört. Adat. I. tár. ⁴⁾ Erre 1615 jan. 7-én a balázsfalvi kaselyt kapja. Kemény Dipl. VII. 177.

gócz jelettetett.¹⁾ Hogy Bethlen is hajlandóbbá tétessék, a rácokat ellene felültették, azok Lippára beültek, Erdélytől elakarták szakasztani; mire oct. végén a fejdelemnek kellett táborba szállni, hogy visszakeríthesse. Erre Galgócson az egyezkedés megkezdődött, de hogy sikerre nem vezet, mind a két fél csakhamar belátta. Ugyanis Homonai Dr. György Zemplénmegye főispána, a jezsuiták fejedelmi jelöltje, a Bocskai által véghagyományilag fejdelemnek jelelt Homonnai Bálint rokona,³⁾ a császár támogatásával a hajdúságot felkölté, s oly készüléket tett Erdély megtámadására, hogy a fejdelem 1615 jan. 18-án az egész székelységet fejenkénti felülésre szólítván fel, Maros-Vásárhelyre táborba szállító.⁴⁾ Igen óvatosan, mert midőn jan. végén a fegyverszünet kitelendő volt, Homonnai felléptetése nyilvánvalóvá lett. Bethlen tollat ragadott, s a Királyhágón túli megyékhez minden megtámadtatás ellen kemény tiltakozást intézett. És igen jól számított, mert még azon megye is, melynek Homonnai főispánja volt, febr. 17-én tartott gyűlésében kimondó, hogy Erdély ellen, ha szinte parancsolják is, senki fegyvert ne fogjon.⁵⁾ Zemplén s más hazafias megyék merész fellépése nem hangzott el. Homonnainak vissza kellett lépni, s a király, mert a megyék felülni vonakodtak, oda lőn kényszerítve, hogy egyezkedési biztosokat kellett kineveznie. Az egyezkedésre Bethlen is hajlandó lévén, részéről szerzsébeti Pécsi Simon cancellár, kövesdi Sár in a sági Zsigmond; véczkei id. Balassi Ferencz a székelyek tábornoka s Udvarhelyszék főkapitánya, s az emlékiró Borsos Tamás nevezettek ki, kik mart. 2-án felindultak. A trakta két egész hónapot tartott. Mig végre máj. 6-án N.~Szombatban aláírták a Bethlenre nézt kedvező szerződést: mely által Erdély szabad fejdelem választása s így Bethlen Gábor fejdelemsége elismertetett; viszont Bethlen is a katholika vallás Erdélybeni szabadgyakorlását aláírta, és kivéve a törököt, minden ellenség ellen véd- és dacz-szövetséget Ígért; az Erdélyből száműzött Kendi István és enyingi Török István visszajöhetősöket s javaik visszaadását biztosítá; ⁶⁾ Husztot és Kővárt csak feltételek mellett

¹⁾ Böjti Engelnél 425—36. ²⁾ Kemény, Suppl. Dipl. IX. 211—224.
³⁾ Erd. Tört. Adat. III. 143. ⁴⁾ Erd. Tört. Adat. I 273. ⁵⁾ Erd. Tört. Adat. III. 144. ⁶⁾ Okl. Bália Erd. Törv. 206.

ígérte vissza, miáltal Bethlen, tanulva az osztrák diplomáimtól, kibúvó ajtót hagyott magának.

Ezt a magyarhoni rendek és a porta közötti békekötés követte, mi a Bethlen G. fejedelemiségét nem szívelő clerus ellenzése daczára, jun. 27-én 20 évre megkötetett, ') miáltal a Bethlen Gábor fejedelemisége elismerése be lön fejezve.

II.

Bethlen szervezései. A katolikusok Homonnai Gy. fegyvert fog. A töröknek Lppát visszaadja. Rádult szintén ráküldik, visszaveri. Homonnai sergét szintén. Sereggel Magyarországra indul.

A nagyszombati szerződés a zsitva-torkolati béke megalapítván Bethlen Gábor fejedelemiséget: hozzáfogott a 20 évtől annyit szenvedett hon visszaállítása nagy munkájához. Mindenekelőtt a szász nemzet azon kiváltságlevelit, melyeket Báthori Gábor a szebeni levéltárból kiszedetett vala, visszaadd s ez által a szászok jogai sérthetlenségét biztosítá. Fejérvárs illetőleg a fejedelmi lak, mióta épen ő, mint Székely Mózes vezére ostromával hamuba bontotta volt, mindez ideig romban hevervén: a máj. 3-ára összehívott hongyülésen, miután az az ingyen munkát meg nem szavazta, a Báthori Gábor alatt divatba hozott kapunkénti 12 ft. adót rovató ki, s azzal a fejedelmi lakot, s a hon más érődéit kiujítás alá vette. Sept. 27-re Kolozsvárra más hongyülést kihirdetvén, a rendek Bethlen építkezése iránt méltó elismeréssel telvén el, a napszámokat a következő tavaszra megajánlták. Az öt megelőző fejedelmek a kamara-uradalmakat elkezdték volt idegeníteni, a vámok, harminczadok, sóaknak mellé e gyűlés Huszt, Kövár, Szamosujvár, Várad, Gyalu, Kolozs-Monostor, Fejérvár, Déva, Fogarast, Görgényt úgy Karánsebest és Lúgost fiscalításoknak jelevén ki, meghatározók, hogy ezek és részei visszaserzésében a fejedelem 1588-ig, Báthori Zsigmond nagy korusága évnapjáig mehessen vissza;¹⁾ mi által hatalmas kincstárt alapított.

Mig Bethlen az ország ilyképeni szervezésében fáradozott, fenn megbuktatására tervet kovácsoltak. Sorbán Rádul, oláhhoni bu-

¹⁾ Erd. Tört. Adat. III. 144—48. ²⁾ Mike Gyűjt. II. 395.

kott vajda épen az udvarnál tartózkodott; azon ürügy alatt, hogy őt Erdélyen át vissza akarják honába vinni, Magyarhonban serget toborzának: holott a valódi cél az volt, hogy főispán Homonnai Györgyöt ellene újra fölléptessék. A toborzást 1616 januárjában kezdték meg; de a fátyolon átlátó nemzet között e célra embereket nem kapván, Lengyelországban fogadtak hadat; s daczára annak, hogy a magyarhoni rendek a nagy-szombati szerződés alapján minden-ilyes kalandnak ellene mondtak: a katolikus párt apr. 7-én Munkácson összegyűlt; hogy az egri basát is fellépésre bírják, neki 20,000 aranyol küldőnek; Homonnai Györgyöt pedig annyira fellovalák, hogy jószágait elzálogosító, magának hadat fogadott. ¹⁾

A fejedelem belátva e mozgalom horderejét, meghallva, hogy Homonnai nem csak a folyvást követelt Jenőt és Lippát, hanem Lugos t és Káránszobát is a töröknek ígérte: id. Balassi Ferenczet a portára indítá. hogy ha másképp nem lehet, Ígérjen ő is oda valamit. Balassi bement, mindent megkísértett; de miután belátta, hogy a fanatikus török Lippát és Jenőt, mert oda hajdon mecsetet épített, sehogy sem akarja keresztény kézen hagyni: a szultánnak Lippát visszaigéré; azonban a porta nem bízván benne, Balassit letartoztatá, s a kapitihóságban felváltott Toldalagi Mihálytól Bethlennek megízené, hogy a míg Lippát kézbe nem adja, Balassi meg nem szabadul.

Toldalagi a fejedelmet, ki épen a székelyföldre körútra ment, febr. 21-én Feketehalomnál találta. Bethlen azonnal meggyőződött, hogy a szultán béketürése kimerült, s hogyha Lippát szépszerint őt nem adja, többet fog utánna kiszakítani. A székelyföldet megjárva, mart. 5-én Brassóba tért be. Apr. 17-re Fejérvárra hongyülést hívott egybe: Lippa sorsát előadó, és a rendek, hogy a többbit megmentsék, átadásába beleegyeztek. ³⁾ A mint az ország Lippa török kézre adásába beleegyezett, Balassi Mihály székelységgel azonnal indult, hogy a lakosokat és ágyúkat kiköltöztesse: azonban a várbeliek ellenszegültek. Az államérvek ellenébeni engedetlenséghez nem szokott Bethlen az országot azonnal felülteté, máj. 20-án Dévánál táborozott, ⁴⁾ jun. 12-én Lippa városát bevette, a várör-

¹⁾ Erd. Tort. Adt. III. 150—56. ²⁾ Erd. Tört. Adt. I. 224. ³⁾ Törvénycz. Mike II. 413. ⁴⁾ L. napi parancs. Mike Art. Diet. II. 423.

ség főbjeit jószágokkal, a népséget eltelepítéssel elégítvén ki, a várat is kezére keríté. Lippa után a hozzá tartozott kastélyokat, mint Solymost, Tóth vár adj át, Szerencset szintén engedelmességre hajtván: jún. 14-ről már tudósítható a nagyvezért, hogy Lippát és környékét a temesvári basának óhajításukhoz és ígéretéhez képest által is adta.¹⁾ Képzelné lehet, hogy a hon egy része kiadása ép úgy fájt, mint bárkinek: hogy a 21 év óta visszatelepedett lakosok hajléktalanul ne maradjanak, a Fejérvár közelében fekvő, az akkor pusztá V aj a s dot nekik adományozván, Erdélybe hozta őket.²⁾

Ezen eljárásra egyébránt kényszerítve volt, mert Homonnai már tábor ólén állott, Sorbán Radul vajda, ki mint török üldözöttje Bécsben élt, szintén leérkezett, a dunamenti hajdúkat zsoldjába vette; s bár a budai basa máj. 18-ról, Zemplémmegye gyűlése máj. 24-ről keményen tiltakozott: Homonnai hűsz zászló hajdúval jún. 13-án Lippa támogatása s Jenő lefoglalása ürügye alatt Bethlen ellen indult, kit azonban Petneházi István, jenői kapitány visszavert.

Bethlen tudva, hogy Homonnai megett mások állnak, ismét személyesen lépett a sikra, Homonnai elébe sietett. A felső-magyarhoni megyék jul. 14-én Kassán gyűlést tartván, őfelségéhez küldtek, hogy Homonnait ne segítse, mert Bethlennel frigyét akarnak tartani, mit ide is megizentek. Bethlen jul. 19-én Dévánál táborzott; jul. 20-án többek közt Káinok i Jánost, Szil vési Boldizsárt, Ohrend Mártont, mert Homonnaival tartottak, befogatá: később (oct. 9.) törvényszék elé állítván, notáztatá, mi különösen az oly nagy szerepet vitt S z i l v á s i Boldizsárt tönkre tette.³⁾

A felvert zajra Homonnainak nem maradt egyéb hátra; mint szándékától szinleg elállni, lengyel hadait haza bocsátni. Bár a pápa az erdélyi protestantismus elnyomására pénzsegélyt küldött, Magyarország nyílt rosszalása után Homonnait tovább léptetni nem lehetett. Az udvar tehát Rádul vajdát vette elő. Julius végén leküldék, hogy lengyel sereggel Moldván át törjön Erdélybe.⁴⁾

¹⁾ Pray, Princ Bethlen 1. 27. ²⁾ Szalárdi 87. Kemény Oiploinatar 111 235. ³⁾ Fundgruben 1, 110. III. 322. Chronic Fuchsio. 278. 283. 286. ⁴⁾ Erd. Tört. Adt. 111. 56—61.

Úgy lón. R a d u l rácz, oláh, és lengyel ruhába öltöztetett vallonokat s Koreczki herczeget magához vevén; augusztusban Moldvába rontott, Skenderbasát visszanyomván, Erdélynek tartott.

Bethlen erre is készen volt. Háromszékre jó előre hadat vont vala össze, és a mint Skender basa segítségkérését vette, Török Istvánt, a fizetett hadak egyik kapitányát ötszáz kopjás lovaggal azonnal beindítá; aug. 9-én maga is utánok akart nyomulni. Ő De vette a hirt, hogy az ötszáz magyar a bekövetkezett csatánál döntő szerepet játszott: ugyan is kikérvén, hogy maga vághasson be elől, felszólító Rádul sergét, hogy a ki magyar az álljon félre: s azzal a lengyel sergekre rontott, oly vad gyilkolást vitt véghez; hogy az egész tábort megfőtamtatá. ²⁾ Az expeditio tehát tönkre lón téve, Rádul visszapironkodolt a császárhoz.

A bécsi udvar látva, hogy Rádul vajda által nem boldulghat, ismét Homonnait vette elő. Mit sem gondolva a megyék tiltakozásával, hadait gyűjteni kezdé. Bethlen Gábor e hirt épen a segesvári, oct. 9-ére hirdetett gyűlésen vette, az osztrák érzelmű fenemlített befogottakat notáztalá; a kisebb bünösök részére amneszliát hirdetett, azzal hadi készültekhez látott. ³⁾

Az elöcsapattal Gombos András, szegény legényből vitézsége által felvergődött hajdú kapitány nyomult nov. 20-án Erdélybe, mintegy negyedfél ezer emberrel.

A fejdelem Kamuti Balázs dobokai, sHaller Zsigmond ⁴⁾ belső-szolnoki főispánokat jó előre kirendelte volt, s a megyei nemesség mellett Török István és Deli Száva figyelő hadteste szintén Dézsnél tanyázott. Gombos a Lippa ostrománál átpártolt Szilágy—Kövesd ura Sarmasági Zsigmond és mostoha fia, Gerend birto-kosa Józsika Zsigmond, katolikus urak kíséretében érkezett. A két magyar tábor, hogy ne fogyaszák ok nélkül a nemzetet, alkuba bocsátkozott. Az erdélyi hadak ez alatt visszavonultak; de Gombos reájok csapott: Dézs végén kemény liarcz fejlett ki, melyből Gombos menekült ugyan, de Sarmasági és Józsika fogságra estek. ⁵⁾

¹⁾ Erd. Tort. Adat 1. 315. ²⁾ Erd. Tört. Adat. 111. 162. ³⁾ Törvényei. Miké Art. Diet. 11. 435. Chronic. Fuclisio 286. ⁴⁾ Kemény János 33 1. Erd. Tört. Adat. 111. 164. ⁵⁾ Haller a notázott Kendi János veje lévén, ipjáb e t h l e ni várát kapja e csatáért 1620 jan, 15 J. Kemény, Dipl. VII.

Erre a béketűrését vesztett Bethlen sergét felülteté, s maga indult Homonnaít felkeresni. Nov. 28-án Tasnádnál táborozott. A magyarhoni praktikás urak erre megszeppentek. Forgács, kassai parancsnok a megyéket felakará ültetni, de Zemplén példájára ki mondák, hogy Erdély ellen nem harcolnak. Bethlen annál biztosabban nyomulhatott előre: dec. 2-án Szilágycseh-várát megvette; benne Prepostvári Zsigmondot elfogta; december 12-én Debreczenbc szállt be, s H o m o n n a i Györgyre, Eszterházi Miklós, Kendi István¹⁾ és más urakra büntetést kívánt; dec. 24. negyven napos fegyverszünet jött létre: mire a magyarhoniak azt ígérték Bethlennek, hogy ha tovább is álkodnak ellene, mellette fegyvert fognak ragadni; minek következtében 1617 jan. közepén hadait visszaindítá. ²⁾

Hazajövéen, katonái egyrészét apr. 10-én a Sarmaságítólel kobzott Egerbegyre telepíté.

Bethlen harci Ilire ez időtől ineglön alapítva. Respectalni kezdék.

III.

Harci készültek. Moldvába Indul. II. Ferdlnándot megkoronázzák. Csehország fegyvert fog. Bethlent felszólítják, a porta biztatja. Bethlen Ferdinánd ellen felkészül.

Az 1617-ik év, melyben a reformatio első százados óvünne pét kellett volna ülni, nagy fordulatot hozott történetünk folyamába. A birodalomban a jezsuita befolyás határtalanná nőtte ki magát. Magyarhon ügyei vezetését (1616) a protestánsnak született, jezsuita szerzetesből érsekké lett, eszes és túlbuzgó P á z m á n Péter vette át. Mátyás királyban I. Ferdinánd fiága kihalandó lévén, helyébe Ferdinánd grátczy herczegben egy más ágot léptettek fel, s azt Csehországban, a protestáns párt ellenmüködése daczára, jún. 29-n mégis koronázták. Erre Csehországban hozzáfog lak a vallásos üldözéshez: s a Protestantismus évszázados ünnepe helyett, kezdődőieiben volt a bármin ezé vés háború, mely Bethlennek jelentékeny szerepet juttatott.

¹⁾ Kemény, App. dipl. XVI. ²⁾ Erd. Tört. Adt. III. 167—168.

Bethlen sejtette hivatását, mely már is kikerülhetlenné látszott. Hogy magát biztosítsa, a nagy-szombati, 1615-ki szerződés még függőben levő pontjai kiegyenlítését sürgetni kezdé. A máj. 4-i fejevári országgyűlés jóváhagyása mellett, követséget küldött fel: azok jún. 29-n a magyarhoni biztosokkal Nagyszombatban újra összeültek, s júl. 31-n ki lőn mondva, hogy Erdély határa a lesz, mi Báthori Zsigmond korában volt. ²⁾ Mely szerződést az erdélyi rendek sept. 8-án ratificáltak.

Míg ezek fennmulattak, a lengyelek és Skender basa közt a csaták Moldvában megújultak, Skender vesztett; Bethlent segísre hitta. Készült, de nem sietett.

Végre is szövérdi Gáspár János portai követnek:¹⁾ megírá, hogy ő bizony békéltetni s nem hadakozni megy: azzal aug. 19-n Háromszékről Moldvába indult. Fellépésére a lengyel és török közt béke jöve létre; Bethlen a lengyellel szintén frigyre lépett; ⁴⁾ s hazatérő útjában Fogarasból megírá portai követének, hogy a békét előidézte, most a portától ezért csikorjon ki kedvezményeket.

Ez alatt fenn az előjáték függőnye felgördült. Mátyás király dec. 13-ára országgyűlést hirdetett, hogy trónkövetkezőt választasson. E gyűlés, mely viharos és hosszú volt, 1618 mart. 4-kén nyílt meg. A rendek Mátyás következőjét, míg nádort választani nem engednek, nem akarák megválasztani és megkoronázni; e mellett az akkor nagy többségben álló protestánsok és a jezsuita párt közt a vallás szabadság gyakorlata kérdésében, a felett, hogy a katolikus földesurak s különösen a püspökök, protestáns alattvalóknak templomépítést engedni nem akarlak: tüzes viták keletkeztek; melyek oly mérgessé váltak, hogy Pázmán P. kimondá, hogy jobb legyen farkasok és rókák barlangja az ország, mintsem eretnekek lakják; s a főpapok sürgetni kezdék, hogy a kiirtást meg kell kezdeni. ³⁾ Végül is győztek annyiban, hogy Forgács Zsigmond személyében nádort engedtek állítani:

¹⁾ Törvényei. Mike Art. Diet. II. 447. ²⁾ Okl. Pray, Princip. Bellii. I. 31. ³⁾ Neje Bethlen Zsófi 1630-ban gyalakuti s Uelemenelki udvarát malmostól Haller Istvánnak adományozók. Kemény Diplomatar. VII. 483 ⁴⁾ Erd. Tört. Adt. III. 169. ⁵⁾ Ugyanott 193. I.

mire II. Ferdinándot azon kikötéssel, hogy míg Mátyás él, a hon ügyeibe nem avatkozik, júl. 1-n megkoronázd k. ¹⁾

Bethlen Gábor a mint a vállalkozóbb szellemű II. Ferdinánd fellépte híret vette, az apr. 12-n Fejérvártt tartott gyűlésen a p é n z vére t é s körül hatalmas intézkedéseket tett; ²⁾ K a m u t h i Farkast, Borsos Tamással, ki Gáspár János állandó követet ment felváltani — a portára indítá, hogy a Jenő feletti függőbe levő kérdést vesse háttérbe, s Erdély adóját a jövő évre engedtesse el. ³⁾ A szűkmarkú; a különben is inkább katonai; mint diplomatai ügyességgel felruházott Kamuthi, inkább ártott, mint használt; ⁴⁾ s következése lón, hogy a könnyen megvesztegethető basák, mint minden ily lépésnél, a császáriak Bethlen elleni fejedelmi jelenjeivel, Báthori András a Gábor testvérével, ⁵⁾és Homonnai Drugeth Györggyel fenyegetődtek.

Ferdinánd fellépésére a jezsuiták mind merészebben nyúltak terveikhez, mi az elkeseredést még inkább fokozd. Különösen a vallásokban megtámadott csehek, szembeszállva vézszel viharral, önvédelmi eszközökhöz nyúltak: júniusban Prágában a császári biztosokat a tanácsterem ablakából ledobák; a jezsuitákat kiűzék; gr. Tliurn, a vallásszabadság ifjú hőse, Csehországot felkölté: erre Dampierre s gr. Bouquoi tábornokok — mely utóbbit a spanyol király országa felére becsülve küldé ide, — Csehországra rontottak; azonban Mannsfeld őket megverte . . . s kezdődött az úgynevezett harmincz éves háború.

Ferdinánd bár ekkora ellentállásra nem számított, hogy egész erejét ide fordíthassa, a portára követet indított, ki fegyveres készületei felől megnyugtatóst adjon, s ajándékaival a basákat megnyerje: mi az 1619 jan. I-én tartott kihallgatásnál teljesen sikerült. ⁷⁾ Hogy Bethlen Gábort is leültesse, a nagy-szombati szerződés alkalmával kitűzött határkérdések elintézésére jelelt, do húzott halogatott nagy-károlyi tractát mart. 26-ára egybehivatá. ⁸⁾

¹⁾ Enge! Geschichte IV. 387—94. Erd. Tört. Adat. Hl. 172 191.

²⁾ Törvénycz. Illike Art. Diet. 11. 455. ³⁾ L. BoisosI, ki a követséget leírta. Érd Tört. Adatok, lt. 17. ⁴⁾ Erd. Tört. Adat. II. 61. ⁵⁾ Érd Tört. Adat. II. 27. 53—5. 60. 65. III. 141. Ugyanott II 115 III. 144

⁷⁾ Ugyanott II. 87. ⁸⁾ Erd. Tört. Adat. 111 196. Okl. Magyar. Tört. Tár. IV. 186.

Bár e trakta Bethlen részére kívánt véget ért, mivelhogy II. Ferdinánd uralkodása viharokat tett kilátásba: Bethlen a csehek felhívására, mit Meskál követjük hajta végre, a protestantismus harczát, ha maga is e tánczra jutni nem akart, összedugott kézzel tovább nézni nem akarta. Ide járult még az is, hogy a francia követ apr. 12-én a portáról hozzá érkezett, innen is biztatást kapott. Ennyi indokhoz még hozzájött, hogy a csehek a háborút már egy éve hogy tartják, Ferdinándot trónvesztettnek nyilváníták, helyébe Fridrik nevű királyt tettek, s júniusban újra Bécs alá szálltak. A dolgok ily állásában Bethlen a helyzet komolyságához képest készült: hogy benn rend és csend legyen; a perrendtartásról hozott törvényczikkkel a máj. 5-ki országgyűlésen condificáltatá;¹⁾ a székelyeknek lustrát rendelt, s azon ürügy alatt, hogy Ferdinándnak segélyt készül vinni, fegyveres erejét lábra tévé.

Mielőtt azonban nagyszerű tervébe váгна, a porta nyílt beleegyezését is bírni akarta. E végre hídvégi Miké Ferenczet, Csik főkapitányát, jun. 27-én oda indítá; Mikó jui. 5-én már Konstantinápolyban volt, s nemcsak beleegyezést kapott, de a szultánnak azon ígéretét is meghozta, miszerint ha győz, magyar királynak fogja elismerni, s ennek elérésében megsegíti, soha el nem hagyja, ²⁾ mire a szultán magát esküvel is kötelezé, — s hogy e nézet komoly volt, mutatja, hogy a portai követ Borsos Tamás a fejedelmet addigi nagyságos czime helyett, mindjárt felséges czimmal kezdé illetni. ³⁾

Mikóval csaknem egy időben, jul. 8-án Ferdinánd részéről is beérkezett Liptai Imre barsmegyei alispán; de minden ügyessége daczára is uráért mit se tehetett, s csak azután bocsáttatott vissza, miután Bethlen megindulásának hire beérkezett. ⁴⁾

Bethlen tehát merész tervéhez, a protestáns vallást s ezzel együtt az alkotmányt, fenyegető II. Ferdinánd fegyverrel megámadásához fogott.

¹⁾ Törvénycz. -Mike, Art. 1). II. 478. ²⁾ Magy. Tört. Tár. IV. 204 Erd. Tört. Adat. 111. 217 Pray Principalus Bethlen I. 40. ³⁾ Érd Tört. Adat. I. 174. 182, ⁴⁾ Magy. Tört. Tár. I. 195. Erd. Tört. Adt. II. 196.—8. 215. 111. 204. Pray Princ. Betti. I. 58.

IV.

Bethlen Ferdinánd ellen Indul. Kassát, Fozsont elfoglalja. A koronát kezébe kapja. Béos alá megy, ostromolja. Jfagyarhon fejedelmének később királynak választják. A nikolsburgi békekötés.

Csak egy százada, hogy I. Ferdinánd 1519-ben igényt szerzett Magyarhon trónára, neje után; s most, midőn II. Ferdinánd 1619-ben fellépett — hol állunk már! A magyar nemzetiség meg volt támadva, alkotmánya megsemmisítéssel fenyegettetett.

Bethlen mélyen érezte ezt, s lelke előtt folyvást a hon visszaállítása nagy gondolata lebegett. Most kiütött a vihar, s ő a legnagyobb magyarok egyike, ki élte nagy részit harczi sátor alatt töltötte, ki míg a golyók sátra fölött füttyöltek; zsoldárokat irt: és bibliát olvasott a szabadság és protestantismos nagy harczában tetleges részvétel nélkül tovább maradni, honfíui véteknek tartotta. A válásokért forradalomra kelt csehek felhívását, mint Bocskai méltó utóda, elfogadta. ¹⁾ Készült, de oly csellet és taktikával, mely II. Ferdinánd szomszédos vezéreit is annyira kijátszá; hogy a szathmári parancsnok julius 14-ről; Ferdinándnak hosszú levélben bcszélé el, hogyan fogja Bethlen a csehek felkelését tönkretenni, tudatú egyszersmind hogy készületeihez 20 mázsa sálét—romát adatott. ²⁾ Aug. 18-n már ott állt, hogy a cseh és morva rendeknek megírható, hogy miután a szultán elnézését birja, semmi egyezkedést se kezdjenek, mert nem sokára ott terem.

E levele után, hogy katonái harczi kedvét nevelje, aug. 25-n a pusztává vált Tordaváros felső részét fiadfalvi Geréb András kék gyalog zászlóaljának adományozó; ³⁾ testvérét Bethlen Istvánt helytartójának hagyva, nagy pompával megindult. A hajdúság és a protestáns magyarhoni főurak, kiknek élén Rákóczi György a későbbi fejedelem állt, már vártak reá. Ezek sept. 1-én Fáy Péter alatt a jászói és egri; Nyári alatt a leleszi káptalant felverék; Rákóczi György Homonnait szalasztatá meg Terebesnél, s azzal Kassát, mint az osztrák párti Magyarhon fővárosa alá tartottak. Dóczy András, a király képe, kiszegzé ugyan ágyúit; de a kassai bíró a tüzezeket

¹⁾ Kemény János Önéletírása 38—41. ²⁾ Pray Príncip Beth. I 42.

³⁾ Ugyanott 50 l. ⁴⁾ Ölti. eredetije az újtordai egyház levéltárában I. Kemény App. Dipl. XVI.

fővételrel fenyegető, mire Kassa kapui sept. 6-án Rákóczi Gy. előtt megnyíltak, Dóczi mint fogoly Fogarasba jutott. ¹⁾

A szerencsés kezdet hasonló folyamat kapott. Bethlen előtt az ut megvala nyitva. Rákóczi György sept. 11-én a közelgő fejdelem elé indult, ki sept. 14-én Káliét Lónyai Andrástól kézrekapta; ezalatt S z é c s y György és Bakos János Filek, S z é c s é n, Dévén, Palánk, Érsekújvár érődéit szintén meghódíták; a fejdelem sept. 17-én Patakon a R á k ó c z i György vendége volt, azzal sept. 20-án Kassára bevonult. ²⁾

Sebes diadalmenet. A seregnek, melyet a nép rokonszenve támogat, mindig könnyű volt a haladás. A szcpességi városok azonnal meghajoltak. H o m o n n a i, kit Belliién elébe akartak állítani, mert serge elhagyó, megfutott, Lengyelhonba menekült.

Bethlen bevonulása után más nap, sept. 21-én, Kassán gyűlést tartott, melyben a protestánsok; mert a kormánytól fegyverrel üldöztetéssel voltak fenyegetve, a felkelést kimondák: Bethlent fejöknék, Rákóczi Györgyöt a fejdelem képének választók, s a nemzeti új kormányzatot szervezőleg, 22 pontot írtak össze. ³⁾

E percztől minden le volt leplezve, mi fenn nem kis megdöbbenést idézett elő. Hogy visszatérésre bírják, a nádor sept. 23-n felszólító, hogy ha a köztök fenforgó szerződési pontok nem kielégítő; ellehet azt fegyver nélkül is végezni, ne tegye ki vérontásnak a hazát. ⁴⁾ Mit sem segített, mert Bethlen elényoinult, dobrovinyai táborából oct. 4-ről azt ír vissza, hogy bár kard függ feje felett, miután Pazmán a hongyülésen azzal fenyegetődzött, hogy az protestáns vallást kiirlatja: mit elkezdett, folytatni fogja.⁵⁾

Hogy Bethlen kiszállása indokait szellőztessük, meg kell említenünk, miszerint III. Zsigmond; lengyel király; mint a császár hive, mind Bethlenhez, mind Rákóczi Györgyhez Bethlen kassai főkapitányához fenyegető leveleket írt: ⁶⁾ mi annyit tett, hogy Homonnai mellé serget szándékozik adni. A fejdelem hogy e fellépést megakadályozza, a lengyelkirályhoz oct. I-éről hosszas levelet írt,

¹⁾ Erd. Tört. Adt 111 215.—22. ²⁾ Ugyanott 223—4. ³⁾ Törvényei. Magy. Tört. Tér. IV. 192. Erd. Tört. Adat III. 225. ⁴⁾ Hurter (ieschichte Kaiser Eerd. 11. 1. 154. ⁵⁾ Hurter I. 156. ⁶⁾ Archiv des Vereins Ti. F. I. 294—97. Erd. Tört. Adat. 111. 233.

melyben felemlíti, hogy a Bocskai által szerzett bécsi békekötés ellenére, mintegy 190 protestáns pap kifizetett; a protestánsok kiirtása azon megjegyzéssel vau kimondva, hogy inkább óhajtják, legyen Magyarország vadak barlangja; mintsem evangelicusok lakhelye; elpanaszlá, hogy az cvangelicus főurak az országos hivatalokból kizárattak, s már is csak nyomorognak őseik hazájában: tehát — veté utána — nem Lengyelhon megtámadása, nem királyság keresés, a miért fegyvert fogott; hanem egyedüli oka, kiirtani szándékolt nemzete s elnyomott vallásszabadságának helyreállítása; ¹⁾ s felkérte a királyt, hogy mint frigyese; a harezba ne elegyedjék. Ily elvek mellett, ily erős meggyőződéssel követé Bethlen szerencse csillagát.

Bethlen már Pozson felé járt, mire veszi Szemeczen az öt várva váró Pozsonból oct. 19-n a hirt; hogy fennől a Dampierre tábornok hadából, a Dunán le 1500 muskatérost indítottak, hogy Pozson vára védelmét erősítsék. Bár az eső szakadja fejdelem dobott üttetel, egész éjjen haladott, s oct. 20-a hajnalán Pozson alatt oly véres csatái idézett elő, hogy pár óra múlva 3000 német feködött a csataterén, s ágyúikat a Dunába vetéssel menték meg Bethlen előtt. ²⁾

E harcz roppant vívmányokat nyújtott: a nádor, Forgács Zsigmond, Pozson várát és vele a magyar koronát Bethlen Gábor kezébe adá, s melléje nyilatkozott; mi által képesítve lön, hogy czélját, a csehekkeli egyesülést Morvában létesítse. Hozzá is látott. R h é d c i Ferenczet 10,000 emberrel Bouquoi és Dampierre ellen inditá, s oct. 31-ről indultak követei, hogy Frigyes választott cseh ellenkirálynak, protestáns püspököktől tartandó koronáztatásán jelen legyenek.

II. Ferdinánd tehát, mikor a birodalmi gyűlésről, hol császárá koronázák, hazatért, az ellene felkelt protestáns sergeket már egyesülve, Csehországot elszakadva találta. Magyarország sem messze állt e lépéstől, mert a nádor, Bethlen részére, Pozsonba országgyűlést hirdetett: az ország II. Ferdinánd minden tiltakozása daczára — összegyűlt, ³⁾ a nagyszerű hongyülés nov. 13-án incg-

¹⁾ Magy. Tört. Tár. III. 256'. ²⁾ Erd. Tort. Adat. III. 236.; ³⁾ Pray Princip. Bethlen I. 68.

nyilt; hogy e nevezetes gyűlésről többet ne említsünk, megemlítjük, hogy a vallásszabadságot helyreállító, ¹⁾ s Magyarhon újba szervezése felett egy sereg törvényczikket hozott.

Míg a gyűlés folyt, a seregnek sem pihentek. R h é d e i Ferencz gr. Thurnnal egyesülve Morvában diadalokat nyert; Bethlen pedig a Dunamentén felynyomtilva, átlépő az osztrák határt, 11. Ferdinánd 30,000 emberét nov. 23-án Hamburgnál megverte, Bécs alá ment. Azonban a Duna hídjainál nem hatolhatván, nov. 24-én visszafordult, ²⁾ Pozsonnál hidat állított, s 47,000 főből álló seregével a Duna más partján Bécs alatt termeli, azt ostromolni kezdő.

Bécsben, hogy ez is megtörténhessék, arról senki sem álmodott. Bécset készületlen találta, s ha Bethlen 15 napot maradhat alatta, éhséggel is bevette volna. ³⁾ De másképp volt megírva a sors könyvében, mert bár a külvárosokat elfoglalta, ostroma harmadik napján vette a váratlan hírt, hogy Homonnai lengyel seregekkel betöri, Rákóczi csapatait nov. 22-én megverte, ⁴⁾ hogy elényomult, pusztít, s az orosz nép mellette fellázadt. E leverő hírre, mely 32,000 lengyelről beszélt, sereg egy részét Homonnai ellen indítá; maga isodahagyáBécset... Pozsonyba vonult.

Segély seregei a roppant sár daczára Kassa környékén termettek. Homonnai lengyeléit meglámodák, s annyira üldözőbe vették, hogy azok dec. 16-án a magyar földet elhagyák, az elhagyatott Homonnai magát Jeszenő-várába vette be.

Ezalatt Pozsonyban a gyűlés folyt, szerkesztők a 18 pontot, melyek mellett Bethlent királyiá akarók választatni. II. Ferdinánd látva, hogy a lengyelek, kik Bécs alá voltak rendelve, szerte vannak verve: dec. 20-án követeket küldött Pozsonyba; kik Bethlent egyezkedésre hívják fel. 11. Ferdinánd egyezkedett, mert a katolikus fejedelmek segélyseregei még nem voltak készen. Az országgyűlés a császári követeknek kereken kimondá; hogy 11. Ferdinándat, mert törvénytelenésre törvénytupodást halmoz, tovább uralni nem akarják. Bethlen mint diplomata, ki a magyarhoni rendeket inkább a legitimitás, mint a forradalom terén akarta tartani: az összeirt pontok elfogadásával jónak látta nem sietni. És

¹⁾ Erd. Tört. Adt. III. 238—241. ²⁾ Priy; Princip Bellii. I. 17.
³⁾ Máty. Tört. Tára IV. 198. ⁴⁾ Erd. Tört. Adt. III. 241. ⁴⁾ Erd. Tört. Adt. 111. 245.

sejtelve nem csalta meg: mert a megvesztegetett basák eszközlésére csauz érkezett Becsbe, kijelenté, hogy Bethlen lépését a szultán rosszalja, s vissza fogja hini. E hír Bethlent annyira lesújtá, hogy a nálánál merészebb rendeket felkérte, halasszák el a királylyá választást.¹⁾ De hogy keze szabadon maradjon; mint egykor Bocskai, 1620 jan. 8-n magát Magyarhon fejedelmének vá-lás z t a t á.

Bethlen e szerint meglehető s szorult helyzetbe jött. A csehekkkel sem volt még egészen tisztában: Frigyes, az egyesült Morva, Slézia s Csehország új királya Bethlennel!, illetőleg Erdély s Magyarhonnali öröknek nevezett szövetségét csak is jan. 15-én formulázta, ²⁾ de a segítségért járandó évi 500,000 tallérról benne emlékezet sem volt. Ez okból is indítalva, az alkudozásra komolyabban kezdett gondolni, azt jan. 16-án elfogadta. Csakhogy királylyá választatása folyamát megakadályozzák, Ferdinánd Bethlent Erdély s Magyarhon fejedelmének ismerte el, őt az oppoliai és ráti—bori hrczekségekkel ajándékoz meg; Szabolcs, Szathmár, Beregh és Ugocsa-vármegyéket úgy adá át, hogy azok Erdélyhez tartozzanak; a Fát-ra-hegyéig terjedő más kilencz vármegyét pedig úgy, hogy azok Bethlen halálával visszaszáljanak. ^Mindezekért a fejdelein jan. 17-én a status quo fentartása mellett, fegyverszünetet irt alá, mely Szt.-Mihály napig volt terjendő;de kikötötte» hogyha Homonnai a lengyel sergeket vissza nem vonja, kiverése szabad lesz. ⁴⁾ Bethlen e szerződés következtében tehát Magyar-kor törvényes fejedelme lett; a protestáns vallás biztosítva lón; a jezsuiták az országból kirekesztődtek. Ezzel Pozsonyban a gyűlést berekeszté, nevezetes végzéseit, mint Magyarhon fejedelme tneg-erősíté, s új hongyűlést határozottatott Besztercebányára. ⁶⁾

Alá volt írva a fegyverszünet, de képzelhető, hogy mindenik csak időt akart nyerni. II. Ferdinánd hogy a katolikus fejedelmek, Bethlen, hogy a portával tisztába jöjjen, a confoederatoria fel-hitt protestáns tartományok segélysergeit megkaphassa.

¹⁾ Magy. Tört. Tára IV. 200—205- ²⁾ Okl. Princ. Bethlen I. 90.
³⁾ Okl. Pray, Princ. Beth. I 108—19. ⁴⁾ Okl. Pray, Princ. Bethlen 1.120.
⁵⁾ Engel Geschichte IV. 406—408

Bethlen Gábor magyarhoni fejedelemmé létele Erdélyben kormányváltozást idézett elő. A török, mely Bethlent Magyarhon királyává akarta emelni, Erdély fejedelmi trónát már is ürességben látván, azon volt, hogy Erdélybe vajdát legyen; e őzéiből Balassi Ferencz főkövetnek, ki épen az adót vitte vala be, jan. 28-n azon ajánlatot tette, hogy ha tetszik, tegyenek három nemzet szerint három vajdát, s Balassit a székely vajdasággal megkínálta.¹⁾ Azonban Bethlennek más gondolata volt. Erdélyt saját családjára akarta átruházni: az ifjú B e t h l e n Istvánt mart. 3-án fiává fogadta, s a Török Jánostól (1617) megvásárolt Hunyadi, s a Temesi-bánságban fekvő Marzsinaival s Monostori uradalmokkal gazdagító.²⁾ Pécsi Simont mint kir. biztost leküldé, vele apr. 5-én Fejérváit országgyűlést tartatván, Erdélyt az osztrák békétien népekkeli confederatióra szólítá, s felhitta, hogy a besztercze-bányai országgyűlésre követeket küldjenek.

A célba vett besztercze-bányai gyűlésnek nem volt kevesebb feladata, minthogy Bethlen királyságát kimondja, s Magyarország és a csehekkel felkelt osztrák tartományok közt nagyszerű confederaliot hozzon létre; melynek alapján magukat egyetemesen a porta oltalmába bocsássák. Bethlen; hogy e tervét előkészítse, Ilye János, damasdi kapitányt a portára inditá; hogy a csasz fenyegetődző hírének kútfejére menjen, s értesíté a divánt, hogy e tárgyban nem soká egy fényes ajándékokkal ellátott, különböző nemzetekből álló követség érkezik.⁴⁾ Ilye apr. 16-án érkezett be, igen jól lón fogadva.⁵⁾ E szerint II. Ferdinánd nyugoton, Bethlen keleten mindent mozgásba hozott; féltitokban mind a két lel minden cselszövést megengedett magának, csakhogy vetélytársát megbuktassa.⁶⁾

Állt a fegyverszünet, de miután a cseheket, kiket a fegyverszünet szintén befoglalt, 11. Ferdinánd megtámadó: a viszály egész váratlanul ismét kiütött. Az új cseh király apr. 25-én a fonnebbi alapon már aláírta volt a szövetséget, Bethlennek segélypénz fizetésre kötelezte vala magát: most megtámadtatván, máj.

¹⁾ Erd. Tort. Adat. I. 227. Balassyt Konstantinápolyban 221 Ugyanott 231. ²⁾ Kemény Diplomatai. VII. 153 217. 277. ³⁾ Törvénycz. Mike II. 537. ⁴⁾ Okl. Magy Tört. Tár. III. 210 Erd. Tört. Adt. I 228. Pray Princip. Bethlen I. 127—36.

4-én Bethlentől segítséget kért:¹⁾ s bár mennyire szeretne volna még kikerülni a leleplezést, szövetségesétől a segílyt meg nem tagadhatja; minek következtében Bornemisza János máj. 9-n a sereggel már útban volt.²⁾

Ily előzmények után nyílt meg a besztercebányai hongvülés máj. 31-én, mely a Pozsonyban félben szakasztott szervezést volt folytatandó. Mindjárt kezdetén Bethlent azon szerencse érte, hogy az ellene felléptetve volt Homonnai György jun. 21-én meghalt. Ferdinánd, hogy e gyűlést megakadályozza, vagy ha az nem lehel, pártokra szaggassa, kivitte, hogy a gyűlésre alkudozó követeket küldhessen; mire júl. 14-én a rendek előleges nyilatkozatot Írtak alá, melyben kötelezék magokat, hogy becsületes békét elfogadnak, ellenesetben élethalálra harcolnak Bethlen mellett.³⁾ A követek mégis érkeztek; aug. 1-én a gyűlésbe lépve, mindjárt oly fenhargon kezdék, hogy II. Ferdinánd első követe, gr. Collalto a mennyezetes szeket, mi Bethlen részére volt felállítva, hirtelen beülte. ... Ily kezdet sikerre nem vezethetett, de nem is volt egyéb czéljok, mint pénzzel és szóval pártot alakítani; s miután azt hitték, hogy vesztegetés és fenyegetés által a rendeket pártokra szakaszták, aug. 17-én egész jó hiszemben eltávoztak. De nem soká maradhattak ámulatban, mert a hongvülés azzal nyilatkozott ellenek, hogy miután Bethlen a már Pozsonban formulázott feltételeket most elfogadta:⁴⁾ auguslus 25-kén öt Magyarország királyává választók. Mit Erdélyben oly örömmel vettek, hogy maga Szeben, sept. 0—én, a liir megérkezére, Te Deumot tartott, a város népe a piacra gyűlt, Bethlent éljenezve processiót járt, egész nap ágyúztatott.⁵⁾

Bethlen Magyarhon királya már, s bár a korona kezében volt, magát meg nem koronáztató. Mint király, testvérét Bethlen Istvánt Erdély gubernátorává nevezte; kit a rendek a sept. 29-ki országgyűlésen örömmel fogadtak.⁶⁾

Mint hinni lehetett, az ellenségeskedések csakhamar megkezdődtek. A katolikus hatalmak készen voltak: a bajor sept. 13-n Ferdinánd seregével egyesült, s Csehországba nyomultak.

¹⁾ Vagy Tort. Tár. IV. 210. ²⁾ Pray, Princ. I. 126. ³⁾ Magy. Tört. Tár. IV. 215. ⁴⁾ Feliételek Pray. Princip. Belhl. I. 171.—87. ⁵⁾ Pray, Princip. Belhl. II. 216. ⁶⁾ Törvénycz. Mike, Art Diet II. 605.

Dampierre Magyarhonba volt szánva. Bethlen belátva helyzetét, egy magyar, cseh, osztrák, morva, sléz férfiakból álló követséget indított a portára,¹⁾ mely által a töröktől, mely a hadakozás folytatására dolgozott, mint egykor Bocskai, segítséget kért.²⁾ Bár maga is megvolt szorítva, azért a cseheknek segítséget küldött; Pécsi Simont néhány ezerrel szintén oda indítá: de már késő volt, mert a cseh vezérek, kiket Bethlen hiába unszolt, hogy az ellent rendre verjék szét: bevárták, míg a sergek egyesültek, ezek Prága mellett nov. 8-án őket megtámodták, egy oly szűk helyen; hol a magyarok részt se vehettek, teljesen tönkre veretének.³⁾

A cseh ügy végtelent vesztett. Frigyes a választott cseh király elfutott. S kezdődött a borzasztó pusztítás, gyilkolás, mely Csehországot idővel régi alakjából végkép kiforgató.

Bethlent, ki a csehek segítségére maga is útban volt, e hír mélyen megdöbenté, míg ellenben II. Ferdinánd pártjába új életet adott. Dec. 10-én már repült szét a hosszú kiáltvány, mely Bethlen királyságát s a pozsoni és besztérczebányai czikkeket érvénytelennek nyilvánító.⁴⁾

Igen természetesen, a csatázások Bethlen és II. Ferdinánd közt új fordulatnak mentek elébe. Bethlen nejét, ki mint királyné, Bethlen helyett aláírásokat tett, Kassán hagyva, síkra szolt; 1621 mart. 9-én Nagy-Szombatnál állt, hol B a l á z s f a l v á t várossá emelé.⁵⁾ Az ígért és folyvást sürgetett török segélyt mind nem kapván, a francziák közbenjárására mart. 24-én Hamburgban színlelt egyezkedésbe bocsátkozott ugyan, de a franczia követ kéz alatt a háború folytatására unszolván, semmi sem lett az egyezkedésből Erre több főembere átpártolt; Pécsi Simon cancellárát megvesztegetés gyanúja miatt Szamos-Ujvárra záratta; ^{B)} ki helyett körtvefái Kovácsóczi István, az egykori cancellár Kovácsoczi Farkas fia leve cancellára; derék vezére Rhédei Ferenczis meghalt: mindezekből a lett, hogy nem soká Pozsont elvesztette, a jezsuiták Nagy-Szombatba beültek; s Bethlen kényszerítve volt Kassára visszavonulni; hol azonban azon vigasztalás érte, hogy eresei Tol-

¹⁾ Erd. Tört. Adt. 1. 230. ²⁾ Pray, Princip. Bethl. 1. 207 Erd. Tört. Adt. 1. 324. ³⁾ Erd. Tört. Adt. 1. 339. ⁴⁾ Pray, Princ. Bethl. I. 212—31 ⁵⁾ Kemény, Diplomát. VU. 301. ⁶⁾ Erd. Tört. Adat. 111. 350.

dalági Mihály megérkezett, meghozd, hogy a szövetségesek által szervezett segítség csakugyan érkezik. Igen jókor, hogy Bethlen sergébe új tüzet gyújtson, Bethlen se soká késett, felhasználni, Dampierre hadával Érsekújvár alatt jún. 10-én oly csatát vívőit, hogy 3000 foglyot, 25 ágyút ejte birtokába.¹⁾ Erre előnyomult, aug. 17-én már ismét Poson alatt állott.

Végre valahára némi török segílyt is kapott, de még mind nem annyit, mennyi döntött volna. Bethlen c jobb kilátásaira a békeszerzők újra felléptek, a kifáradt fejdelem a kifáradtak¹⁾ nagyok példáját követve, engedett a békés ajánlatnak: a békebiztosok oct. 10-én Nikolsburgban összeültek, s dec. 31-én aláírták a nevezetes békét, mit Ferdinánd 1622 jan. 6-n ratificalt.

A nevezetes nikolsburgi békénél fogva Bethlen magát következőkre kötelezte: hogy a koronát visszaadja; a királyi czimről, mit 16 hónapig viselt, lemond; ellenben kapá a római szt.-birodalini hercegi czímet, Felséges melléklettel; a meghódított részekért kárpótlásul kapá Oppulia és Ratibor herczegségekct családja számára örökösen; Szatlunár, Szabolcs, Ugocsa; Beregh, Zemplén; Borsod; Abauj vármegyéket, Kassa, Munkács, Tokaj, Ecsed várakat éleieig. Ezekon kívül II. Ferdinánd Tokaj kiváltására 100,000 ftot, a várak fenntartására évenként 50,000 ftot ígért; e mellett minden felkelő kegyelmet nyert; Bethlen nemesítésesei érvényesek maradtak; végre II. Ferdinánd fogadta, hogy Magyarhon vallási és polgári jogait oda állítja vissza,hol trónra léptekor találta.

Következett a béke pontok teljesítése. A koronát mart. 20-n adta át. ³⁾ Apr. 7-én Magyarhonból visszavonult. De azzal búcsúzott, mikép kezét Magyarországon szemét Bécs kapuján hagyja. ⁴⁾

IV.

Neje meghal. Ferdinánd elleni második hadjárata. Keletkezzik az új bécsi békeszerződés. Ferdinánddal ligát tervez a török ellen. Br. Katalint nejéül veszi.

A fejdelem hazajött. Máj. 1-én Kolozsvártt hongyülést nyitott meg.

¹⁾ Magy. Tört. Tár. IV. 217. Erd. Töri. Adt 111. 544. ²⁾ Erd. Tört. 231—232. II. 380—93. ³⁾ L. az utolsó pontot biztosító Diplomát. Pray, Princ Beth. I. 241—71. Szalárdi 56—62. ⁴⁾ Pray, Frinc. 1.281—300. Ugyanott 278.

A gyűlés alatt neje, a derék Károlyi Zsuzsánna Kolozsvárit máj. 11-én meghalt,¹⁾ anélkül, hogy Bethlennek gyermeket hagyott volna. A fennebbi hadjárat és ez esemény Bethlen gondolat világába egészen új látkört nyitott: dynastia alapítási vágy kelt fel lelkében. Evégre külfölddeli összeköttetésekre gondolt. A nemzet culturája eszközei létesítését keményen célba vette. Királyi udvart kezdett tartani. Látván, hogy a hosszas zavarok miatt a tudományos emberek megfogyatkoztak, megszavaztatá, hogy Kolozsvárt a farkasutczai puszta klastromot változtassák tanodává, mint a hová akademiát tervezett. ²⁾ A nikolsburgi békekötés alapján, a Morvából vallásokért száműzött anabaptisták; új keresztények; az általunk úgynevezett fekete németek; mint jó mesterembek A I v i n c z re telepítését a hongyúlással jóváhagyató, s jul. 4-én számokra kiváltságlevelet bocsáta ki. ³⁾ Egy illő fejedelmi székhely előteremtése szintén tervébe esett. E gyűlésen Fejérvár tovább építésére segélyt szavaztatott; Zezelakát azon feltét alatt, hogy minden évben 100,000 zszindelyt visz Fejérvárra, sept. 25-én a kiváltságos helyek sorába emelte. ⁴⁾ És a mi legmélyebben bevágott, a főemberek fiait udvarába központositá, hogy hadi s diplomai küldetésekhöz szoktatva, belőlük államférfiakat képezzen. ⁵⁾

Oct. 22-én Beszterczén hongyűlést tartott, a szervezést tovább folytató. ⁶⁾

Míg Erdély Bethlen alatt arany időket ért, a szegény csehek hona borzasztó üldözésnek, mészároltatásnak volt kitéve; kik menekültek, azok a protestáns fejedelmek zászlója alatt csatatéren álltak: azonban Tilly, egy kiöltözött jezsuita, keményen küzdött ellenek, s rajtok győzelmeket aratott. E győzelmekre építve, arra számítottak, hogyha künn készen lesznek, majd Bethlennel is elbánnak: ezen tartalék gondolat mellett, jónak látták Bethlennek a nikolsburgi szerződésnél fogva Ígért pénzösszegek fizetését megtagadni, s a magyarhoni protestánsok üldözését ismét megkezdeni.

Ily hangulatban találta a fejedelmet Keresztély braunschweigi

¹⁾ Erd. Tört. Ad. I. 139. Temetéséhei 1. Felső M. 0- Minerva 1828 oct. füz. 1922 1. ²⁾ Salamon: De Statu ev. ref. 146. ³⁾ Szalárdi, [Sir. Krónika 62 I. Kemény János 47. Kemény J. App. Dipl. ez év. ⁴⁾ Kemény Dipl. VII. 313 1. ⁵⁾ Szalárdi, Sir. Kronik 63. I. ⁶⁾ Törvényei. Mike II. (3 Erd. Tört. Adt, 111. 262.

herczeg és Mannsfeld cseh fővezér segélykérése. Bethlen miután az angol kormány pártolásában is meggyőződött, testvérét Bethlen Istvánt és Erdélyi Istvánt a portára küldé, hogy Murát szultánnál szükség esetére bizonyos segítséget biztosítsanak. Maga is keményen készült. 1623 januárában Magyarhonba ment; mart. 7-én magyarhoni hét megyéjével Kassán gyűlést tartott. Az élelmezés és felszerelés körüli könnyítések tekintetéből, egy konstantinápolyi zsidó orvos közbenjárására, a zsidóknak jun. 13-án a beköltözhetésre engedelmet adott, s azon kiváltságokkal ruházta fel őket, mint az anabaptistákat; de kiköté, hogy keresztény ruhát viseljenek. Magyarhonból visszajövé, szervezéshez kezdett: a máj. 14—ki hongyülésen a megyéknek mustrát, a székeleknek lustrát rendelt; kapunként 20 firt adót szavaztatott; az ország bátorosítására meghatározatá, hogy ha az oláhoknak úröktől engedélyük nincs, lován s fegyveresen ne járhassanak .. ^Ezzel aug. 14-én Kolozsvárról kiindult. Előcsapatát Horváth István, a sereg zömét K o r n i s Zsigmond vezette. Váradon, betegsége miatt pár hetet mulatott; a basák ségélysergeit összehúzta; ¹⁾ oct. 1-én már Nagy-Szombat, a jezsuiták fészke előtt állt.

II. Ferdinándat a hír váratlanul meglepé. Ellenében gr. Caraffa Jeromos hadvezérei inditá, 6000 emberrel. De mind kevés a győzelmesen nyomuló Bethlen ellenében, ki a Nagy-Szombat oltalmára siető Tiefenbach ezredét elfogta, s átallott legénységéből magának német ezredet állított. Magát Caraffát is Gödingnél úgy megszorította, hogy II. Ferdinánd fegyverszünetet volt kénytelen kéretni: s mivel a protestánsok Némethonban csatára csatát vesztek, Bethlen, mert a beállt hideg miatt a vele volt törökök bugyogója is vékony kezdett lenni, a fegyverszünetbe beleegyezett, nov. 25-én Nagy Szombatba húzódott vissza . . . Onnan Kassára jött, az 1624-ik évvel bekövetkezett telet ott tölté.

Kamuthi Farkast és Kassai István tanácsosait Bécsbe inditá, hogy az ajánlt béke felett alkudozzanak. Azonban egy más követség is repült Hollandba, hogy ott Tilly fegyverét ne szűnjenek meg foglalkoztatni. Kamutiék egyelőre a fegyverszünetet apr.

¹⁾ Pray Princ. I. 303. ²⁾ Kemény, Suppl. Dipl. IX. 270. ³⁾ Torvényez. Mike Art. Diet. 11. 650. ⁴⁾ Erd. Tört. Adt. 1. 237.

1-ig megnyújták, apr. 4-én pedig új bécsi békeszerződést kötöttek: mely békével ha egyebet nem is, de elérte -Bethlen azt, hogy a nikolsburgi béke pontjait II. Ferdinánd újra elismerte, ezáltal kétszeres érvényességet adott neki: újra lemondott ugyan a királyi címéről, de kapá „a magyarhoni részek ura“ címét; s a sléz kopár hercegségekért Ecsedvárát nyeré családjá részére. ¹⁾ És ezzel jún. elején ismét haza szált ²⁾

E békekötést a fejdelem a jún. 23-ki hongyülésen jelenté be a rendeknek; de hogy nem sokat bízott benne, mutatja az, hogy magának kapunként 22 Irtot szavaztatott. ³⁾ Bár ez úttal a török oldalánál harczolt, hogy Bethlen oly könnyen alkudott, aligha onnan nem magyarázható, hogy meg akará kísérteni azon gondolatát, hogy Erdélyben öröklés szerinti uralkodóházat alapítson. És ezen eszméjét Kamuthi áttal Ferdinándnak azon felhívással jelentette be, hogy fogjanak közösen fegyvert az ügy is láthatólag hanyatlásnak indult török kiűzésére, állítsanak egy hatalmas serget, s tegyék őt annak vezérévé. Ferdinándtól beleegyezése kezességgel egy császári hercegnőt kért magának.

E remény vihette belé Bethlent e fordulatba. Azonban megcsalódott. Egyelőre kitérő válaszokat kapott, végre azon ébredett fel, hogy II. Ferdinánd a portára küldött, szerződést sürgetett titkon, melyből Bethlen ki legyen zárva. Azonban a protestáns ügyel támogató Anglia, Holland és Velence, Bethlent a portán elesni nem engedők. Kivitték, hogy mire májusban a Ferdiánd sa szultán biztosai egyezkedést kezdettek, Bethlen biztosai sem maradtak ki, s kiindulási alapul a zsitvatoroki szerződés vétetett fel. S sept. 17-n körtvefái Kovácsoczi István cancellárát s Mikó Ferenczet már felindithatá, hogy a szerződést ratificalják. ⁴⁾

A bekövetkezett 1625 évet Bethlen Ferdinándali szerződés s mondhatni liga életbeléptetésére fordítá. Mart. 20-n Bornemisza Lászlót azon ürügy alatt, hogy a megromlott pénzviszony helyrehozására ketten egy ligájú pénzt kezdjenek veretni: ⁵⁾ Bécsbe küldé; hogy a török elleni liga és hercegnőkapás ügyét

¹⁾ A szerződés Pray Princ. Bethlen II! 3 ²⁾ Apr 21-én még Kasán volt. Pray, Princ. Be'hl, II 19.; ³⁾ Törvényczikk Mike II 669. ⁴⁾ Pray Princ. Bethlen II 27. ⁵⁾ Kivitte, s dec. 8-ról a rász garast s lengyel poltrát megszünteie, a garasokat beváltain'; rendelé, hogy járjan egy arany (2 firt) és tallér (1 firt 25 kr.)

sürgesse. ¹⁾ Véget akarván vetni a sok habozásnak, júl. elején Kamuthit, Kovácsoczit, Mikét, Daniel Jánost, Quadt Mátyás tábornokát s orvosát, Schultetust, azon utasítással, hogy jó erkölcs és tűrhető szépség mellett, a hercegnő 18 évesnél idősb ne legyen ²⁾ felindítá, hogy a nőkerést elpróbálják. ³⁾ Öt hétig heverték Bécsben mire előadhatók leánykerési szándékukat s az ifjabb hercegnőt, Cecíliát, mert a nagyobb már koros volt, megkérék: azon kitérő választ kapták, hogy a kisebbik a nagyobb előtt férjhez menni nem akar.

Belátva, hogy Bethlen református vallása s politikai gondolkozása folyvást hajótörést fognak a császári udvarnál szenvedni: e követség, utasításaihoz képest, azonnal Brandenburgba, illetőleg Berlinbe ment, Wilhelm György választó fejedelemhez, hol igen jól lőnek fogadtatva; hol Brandenburgi Katalin hercegnőt oda ígérték. Miről Bethlen Gábort a küldöttség egyik tagja, Schultetus, aug. 13-ról értesíté. Azonnal szerződést írtak alá, melynélfogva Brandenburgi Kata lemondott minden honlevő jogairól, mit Bethlen is dec. 15-én aláírt. ³⁾

E naptól Bethlen politikájának határozott irányt adott; ez órától ismét csak is a török és protestáns fejdelmek szövetségére kezdett támaszkodni. Annyival is inkább, mert neje után Gusztáv Adolf svéd királylyal, a Protestantismus legnagyobb hősevel, sógor-ságba jött.

Míg ő dynastiát készül alapítani, Magyarhonban hongyülés folyt le: Eszterházi Miklóst, Pázmán P. elvrokonát nádorrá választék, s Ferdinánd nagyobbik fiát III. Ferdinándot dec. 18-n, még atyja életében, királylyá koronázzák. Bethlen az ifjú királynak 1626 jan. 8-ról trónkövetkezéséhez szerencsét kívánt, egyszersmind, mint leendő sógorát, meghitta lakadalmára. ⁴⁾

Ez alatt Rákóczi György; Károlyi Mihály, Mikó, Kassai s mások által kísértetve; Berlinben megjelent, Fogaras; Munkács és Tokaj várak uradalmait jegyajándékba vive: „a fenséges arával menyasszonyi nyoszolyára üléssel a nőülés árnyékát véghezvitte“; azzal az ottani kíséret is csatlakozván, megindultak. Azon-

¹⁾ Az utasítást I. Thaly, Történelmi Kalászkok. 95. ²⁾ Kemény Janó» önéletírása 65. ³⁾ Kemény, Suppl. Dipl. IX. 291. ⁴⁾ Pray Principat. II. 47—50. Hogy Ferdinánd sógorságol tartott I. Okl. Új. Hagy. Műi. 1855. 470.

bán a fenséges ara, Teschenben himlőbe esett, mi a febr. 23-kára Kassára tervezett fejedelmi nászt tavaszra veté el, mikor aztán fejedelmi szertartások közt véghez ment. Mire a máj. 24-ki országgyűlésen Br. Kathalint — addig míg nevét viseli, testvére B. István kormányzósága mellett — következőjéül, fejdelemmé választató. ²⁾

VI.

Bethlen harmadszor is a császár ellen indul. A Weimári herczeggel egyesül. Apró csaták. Kőti a harmadik, a posoninak nevezett békét.

Bethlen nősült, de azért lelkének hő vágya, a Protestantismus megalapítása, tervei közt előtérben maradt. Nehéz kérdés, mert Néinethonban a vallásos irtóháboru újra kitört; a nagyrészt protestáns Magyarhonban a jezsuiták a legnagyobb családokba is sikerrel térítettek; benn és künn minden megmozgattatott arra, hogy az austriai-ház régi terve, Európában egy egyetemes katolikus monarchia alapítása, keresztül menjen

Bethlen, Pázmán Péter primás és Eszterházi Miklós nádor, koruk e három legnagyobb magyarja, igen jól érezték, hogy e terv Magyarország beolvasását maga után vonja; Pázmán bár nagy katolikus s a protestáns Bethlen iránt kevés rokonszenvet érzett, mégis mint magyar, nem titkolta azon meggyőződését, hogy csak addig respectálják fenn Magyarhont, míg Erdélyben áll a fejedelemség. ³⁾ Bethlen tehát hozzá látott a tervhez, hogy az osztrák birodalmat felszaggassák. ⁴⁾

Már a nászküldöttséghez Quadt tábornokot, egy hozzá átált derék idegent, azon utasítással csatolta, hogy az útjukba eső udvarok hadi készüleit tanulmányozza. Apr. 18-n felhatalmazással látta el, melynélfogva a dán, svéd és angol udvarokat látogassa meg: következtében Quadt IV. Keresztély dán királylyal szerződésre lépett, melyben Bethlen személyes fegyverfogást, s a törökök felültetését, a dán király pedig Bethlennek a had tartama idejére hónaponként 40,000 tallért ígért, melynek felét az angol, ne-

¹⁾ Kemény János Önéletírása 77—88. ²⁾ Törvényei. Mike, II. 691. Feltételek. Approbata II. R. 1-tit- ³⁾ Kemény János, Önéletírása. 147.

⁴⁾ Eszterházi Mikiéi munkái 252 l.

gyedét a dán, másik negyedét a hollandi király fizetendi; e mellett Bethlennek 8000 gyalog és 2000 lovast ígértek, kiket Ernő, Weimari herceg s Mannsfeld fognának Slézián át Bethlen mellé bevezetni. ¹⁾ E szerződés ratificatióját Kovácsoczi István cancel-Wa által sept. 18-n cserélte ki Prágában; ki Nürnbergben az előlegezett összeget felvette. Ezzel nagyszerű tervének megfelelő mérvben készült, mert ismerte, mikép ellene két nagy hatalomtól, a pápától és spanyol udvartól volt támogatva, minthogy a Protestantismus harczolt a papismussal.

A fejedelemnek és Mannsfeldnek jul. 20-n kell vala Slézia szélén találkozni; de Mannsfeld a mint jött, Wallensteinra bukkant s megveretett; aug. 28-n a dán király szintén csatát veszített. Azonban Bethlen mit sem tudva a künn törtétekről, aug. 21-n Ferdinándnál a várak fenntartására ígért, de meg nem kapott összegért, egyszersmind azért, hogy a nádor hét megyéje kormányzásába vegyül, és Szathmárba épen főispánt nevezett, — komolyan szót cinéit. Jun. 12-n országgyűlést tartott, mint szokták hadjáratos időben, az áruezikkeket limitáltatá; ²⁾ felkészülvén, sept. elején sergeit Erdélyből megindítá. ³⁾

Sept. 13-án Debrcczenben, sept. 23-án Rima-Szombatnál, sept. 25-n Fileknél járt. Itt vette a némethoni csatavesztési híreket. Ez előlépések után Ilyésházi Gáspárt Mannsfeld elé kiildé, azonban Wallenstein 32,000 emberrel közikbe nyomult, egyesülhetősöket feltartoztatá.

Válságos perczek. E hadjárat ép oly szomorú előjátékkal kezdődik, mint a második: a némethoni sergek ismét verve voltak, Ferdinánd egész ereje ismét Bethlen ellen fordulhatott. A nagy hadvezér, kinek a legnagyobb vész volt legkedvesebb eleme: a támogatására rendelt 18,000 főből álló török serget sept. 29-n Nográd ostromától maga mellé vonta, Palánkénál velek egyesült, Wallensteinra várt. Azonban Wallenstein helyett, az ellen táborból a nádor követe, Kéri János jött, fegyverszünetet ajánlt; Bethlen az erősebb félre léptét kémkedésnek véelve, Kérit fővételrel fenyegette, szóba sem állott; csatát ajánlt; pedig sajátlag visszahúzózással

¹⁾ Engel, Geschichte IV. 446. ²⁾ Mike, Art. Diet. 11. 709 ³⁾ Kémény János, Önéletírása 89.

foglalkozott, hogy Mannsfelddel egyesüljön. Sept. 30-án tehát Wallenstein támadását megkezdette; a nap apró csatákban húzódott ki, estvefelé Wallenstein egész seregét felállítá: Bethlen, mert gyalogsága gyenge, s lovasságának tért adni nem bírt, meg lehetős aggodalmak közt nézett a dolgok elébe: s íme, Kéri újra megjelent, újra meghozta a fegyverszünet iránti ajánlatot. A talányos jelenetre Bethlen a helyzetet felhasználta, a békét azon feltét alatt, hogy Wallenstein egy lépést se tegyen előre, elfogadta. Szeccsénbe húzódott vissza, hol másnap oct. 1-én, Mannsfelddel, ki a trencsényi erdőkön át váratlanul jött meg, szerencsésen egyesült.

Csak később derült fel, hogy Wallenstein kész győzelemre jött, csak három napi élelmet hozott; de látva, hogy három sereggel, s a mellett Bethlennel van ügye, a csatavesztés és éhség ketős veszélye előtt sátrait felszedte, Érsekújvárra visszavonult.

Mannsfeld egy napot késett, s mily roppant veszteség. A kalandor Mannsfeld, ki bár jó katona, az ügynek ez alkalommal igen rossz szolgálatot tett: mint hontalan, természetes gyermek, csak rablás, s majomképe daczára csak nők után futkosott, s a Weimari herczeggel is útjában meghasonla — Bethlen dobbot akart veretni, hogy velek Wallenstein után nyomuljon; azonban fájdalommal kelle tapasztalnia, hogy a hozott 8000 német katona a legkiéhezettebb s legfegyelmetlenebb, kiket csatára vinni teljes lehetetlen. De e még nem volt elég a fejdelem tervei keresztül húzására. Hozzájárult még az is, hogy eljövén Szt.-Demeter napja, a törökség sem akart tovább táborban maradni. Ily aggodalmak közt lépé meg a fejdelmet II. Ferdinánd oct. 2-ről kelt irata, melyben békét ajánlt: sereg nélkül látván magát, mit tehetett egyebet, minthogy oct. 10-n maga is hasonló szellemben válaszolt. Azért oct. 12-n Dregely-Palánkánál, 15-n Kéméndnél járt: az apró csaták folytak. Egri István, az előőrs vezére gróf Schlich Henrich tábornokot Pösténynél elfogá: Horváth István az egri basával Deákinál Merőid tábornokot vére meg; Bethlen Wallenstein táborát hálózta körül, s éhhalállal fenyegeté. A szerencse csaknem kezében; „II. Ferdinánd oct. 19-ről már békebiztosok küldésére szólítá: mikor érkezik a porta rendelete, hogy vezérei bé-

¹⁾ Kemény János Önéletírása 94—102 ²⁾ Pray, Princ. Bethl, II. 57.

küljenek meg. Késő őszi lévén, bár Bethlen eltitkolta, azért a törökök a hideg miatt harcolni nem akartak, s török szokás szerint a vezérek sátra köteleit kezdék levagdalni: a fejdelem lévén fővezér, mert még néhány napra volt szüksége, dobos ütött, tollas botját körülhordoztatja, a magyarsággal a törököket körülveteti, a lázzadozó agákat elé hozatja, s a gombjokat elszedeti. És mintha a porta mit sem irt volna, helyt maradt, a békealkudozást egész nyugodtan elkezdető. A törökségnél a Mannsfeld féle sereg sem lévén külömb, Barstól a Weimari herceget vélek nov. 21-én Turócmezgyébe küldé téli szállásra.

Ez alatt Miké Ferencz és Lonyai Zsigmorid krasznai főispán folytaták az egyezkedést. Bethlen egyelőre csak fegyverszünetről beszélt, de II. Ferdinánd belátva, hogy Bethlennel, illetőleg Magyarhonnal szemben nem lehet előidézni, mit Csehországban előidéztek: teljes békére volt hajlandó. Bethlen sem vonakodott, s e szerint megkötők a harmadik, az úgynevezett pozsoni békét is, melyben Bethlen nem nyert ugyan, de a Ferdinándtól megígért; de meg nem fizetett évi 30,000 forinton kívül; nem is vesztett semmit; nyert mégis annyit, hogy a féktelen szövetséges sergectől megszabadult, kiknek szabad hazamenetelt biztosított. Bethlen e békét Lőcsén írta alá, dec. 28-án. ³⁾ Azzal 1627 elején hazajött. Hadjárata szerencsés befejezését az apr. 4-ki hongyülésen jelentébe; azon gyűlésen, melyben egyszersmind azt is elrendelteté, hogy Fejérvárlt minden megye és szék magának házat építtessen, s hogy az erdélyi követség konstanczina-polyi házat újba építsék. ⁴⁾ Tehát ha nem csatázhatott, építkezni kezdett; folytatá a hon csinosítását.

VII.

Új hadi készülétek. Rosszul lesz. Magyarhonija megy. Végrendeleteket készít, Meghal. Visszapillantás.

Bethlen, ki folyvást kész volt a harcra, s számot vetve magával, mindannyiszor kész a békére; ki békekötéseinél mindig hagyott kibúvó ajtót: most is azon gondolattal szakasztottá félbe csa-

¹⁾ Erd. Tört. Adat. I. 361. ²⁾ Pray, Piincip. II. 735—8. ³⁾ Ugyanott 87—95. ⁴⁾ Törvényei. Mike, Art, Diót. 11 713

tázását, hogy mihelyt Némethonban a protestánsok tekintélyes sereget állíthatnak elő, azonnal kezét fog velők. Tanult elleneitől, kiknek elve volt, miszerint a cél megszentesi az eszközöket. Mannsfeld Vclencze felé vette útját, de Zárában meghalt, s Bethlen szövetségeseihez irt levelei felfedeztetvén, terve le lön leplezve, mi kissé visszaveté.

A protestantismus ügye mellett, egy nagy nemzeti cél is lebegett folyvást lelke előtt, a magyarbirodalom, a budai trón helyreállítása. E volt működésének alapgondolata, ez volt akkor is, mikor Ferdinánddal a török megtámadására akart szövetkezni. Hogy nagy nemzeti célját elérhesse, kora két nagy férfiúval, Magyarhon egyházi fejével, Pázmán Péter primással, s világi fejével, nádor Eszter házi Miklóssal sokat értekeződött: ¹⁾ de végre is belátva, hogy a valláskérdés miatt össze nem férhetnek, más tervet vetett fel, új magyar birodalomról kezdett gondolkodni, mely a Tiszától, Erdélyt és a két Oláhhont befoglalva, a Dunatorokolatig terjedett volna. ²⁾

Ily nagyszerű tervek közepette, fájdalommal kellett észrevennie, hogy a míg oda jár, itthon könnyelmű neje háza becsületének; uralkodóház alapítási reményének alá ás; hogy Zierátin morva számúzóttal, kit Bethlen főlovászmesterségre emelt, vadászatai közben tilos viszonyba lépett. A fejedelem ezt szép szín alatt kimozdította ugyan udvarából, de a nő gyengesége le lévén leplezve, ellenei azt felhasználták. Míg Bethlen az 4 628-ik évet új tervek, s azok közt a két császár közti béke felbontásával tölté; a jezsuiták, kik hogy befolyását a portánál gyengítsék, Bethlent török ellenes tervekkel vádolák: ³⁾ Csáky Istvánt, mint katolikus embert, a fejedelemnő kegyébe játszodák. ⁴⁾ Merész gondolat, mely ha sikerül, Erdély függetlensége megszűnt volna. Tervük a fejedelemnévcl nem volt kevesebb, minthogy Bethlen halálával vallását elhagyatva, a katolikus befolyást, mint egyszer Báthori Zsigmond alatt, behozzák, Erdélyt kezükre vegyék. ⁵⁾ E terv hősei Pázmán, Eszterházi és J ó s i k a Gábor, Józsika István unokája, ki mint menekült a nádor udvarába élt, eszközeik voltak a katholi-

¹⁾ Kemény J. Önéletírása 147. ²⁾ Erd. Tört. Adat. J. 364. Pray, Princip. n. 164. 176, ³⁾ Pray, Princip. II 174. ⁴⁾ Kemény J.. Rumynál I. 168. ⁵⁾ Pray, Princip. II. 195.

kus főurak; ezek élén Csáki István és cancellár Kovácsoczi, kikhez járult a jezsuita Káldi, kit Bethlen vallásos türelme jeléül, Fejérvártt tartott.

A terv természetesen titokban szövetett. Bethlen mit sem gyanítva, harczy készületeit keményen folytatta: az apr. 9-ki hongyülésen ismét kapujától 20 frtot szavaztatott, a vas kivitelét megtiltotta. ¹⁾ E közben egy muszka követ érkezett hozzá; maga is Rovszel Jánost a muszka udvarhoz küldé. ²⁾ Némelyek szerint a lengyel trónt tették neki kilátásba, melyen III. ZsigmonJ 40 'évi uralkodását igen is megalégelték; mások szerint sogora Gusztáv Adolf svéd király s a lengyelek közli háború befejezésére dolgozott. Annyi mindenesetre felismerhető volt, hogy a fejdelemnek új céljai vannak.

Azonban, mielőtt létesítéséhez fogott volna, 1629 febr. 16-án Fogarasban rosszul lett. Mint minden nagy embernek, megvolt az a hibája, hogy a test fenntartásával nem sokat törődött. Husvétban Szebenben három napot töltött. Apr. 8-án Fejérvártt hongyülésé tartott, s mint a hozott törvényczikkek mutatják, a rendek már aggodni kezdtek egészsége felett. Az austriacus emberek már jöttek mentek, forraltak; kiknek ellene akarván dolgozni e gyűlés, Haller Györgyöt s Szombathelyi Mártont, mert Bécsben és Konstantinápolyban Bethlen ellen működtek, notázák. ³⁾ Dr. Scultetus Weickhard rendes orvosa minden erőfeszítése daczára, mind inkább gyengült. . Titkos ellenei fennől egy Znaimo nevű morva orvost játszónak be hozzá ... az betegségét vizkorságba vitto át. ⁴⁾ Május elejét az algyógyi melegfürdön tölté; honnan a jászaldobosi borvizre ment; hol jun. 5-én Toldi Györgyöt a bolyai kastélylyal ajándékozod meg. Jun. 20-án ismét Fejérvártt látjuk, úgy látszik, veszteti kezdé reményét, hogy egészségét helyreállíthassa, a hon ügyei elrendezésére gondolt. Jul. 13-án Fejérvártt még okmányt adott ki, miszerint minden református pap fia és leánya nemesi mentességet élvezzen. ⁴⁾ Sept. 2-án, miután e napról a fejérvári, most enyedi kolegyomot Enyed, Fel-Enyed, Miriszló, Muzsina, Décse s egyebekkel dotálta: Váradra indult, hol a ma-

¹⁾ Törvényei. Mike II. 721. ²⁾ V. ö. Érd Tört. Adt. I 254. ^Kemény János 95. 125.—33. ⁴⁾ Kemény János, Önéletírása 138. Salamon De Statu Ev. ref. 26. 1 .

gyarhoni főurakat, mint Rákóczi Györgyöt, Perényi Ferenczet, Lonynai Zsigmondot, Nyári Istvánt magához hivatván, velek értekezletet tartott. ¹⁾ Onnan Debreczenbe ment, hol a budai basával Erdély részére békét biztosított Mind rosszabul érezvén magát, nov. 1-én megtevé politikai testamentumát, egy hosszas értékelést arról, hogy utódai, a fejdelemmé választott neje és a gubernátorra nevezett öcsce, az általa virágzásnak indított hazát, hogyan kormányozzák.

Javai felett már néhány hónappal azelőtt rendelkezett vala. Végrendeletében a bécsi udvarnak, sógorának a svéd királynak, és a török szultánnak aranyokban, lószerekben királyilag hagyományozott; nejeének többek közt 50,000 aranyot, 50,000 tallért hagyott, azon kívül kezén kíváná hagyatni a három váruradalmat, Munkácsot, Tokajt és Fogarast, mint a melyeket neki jegybe adott vala: az általa alapított fejevári, később enyedivé lett főtanodának 74,000 tallért, s egy 9000 tallért érő emlékpénzt s egyebeket rendelt adatni. ³⁾ Különös vala végrendeletének azon kívánsága, miszerint öt nem fekete, hanem veres színnel gyászolják; mely kívánságát azonban a végrehajtók, testvére Bethlen István, cancellára K o v á c s o czi és M i k ó Ferencz nem teljesítettek. Magyarhoni körútjából Fejevárra nov. 14-én érkezett, de már igen elgyengülve. A nagy hazafi percei megvoltak számlálva. Hívei összefutottak. De minden sóhaj hasztalan, mert hazaérkezte után másnap, nov. 15-én meghalt. ⁴⁾ Temetése 1630 jan. 25-n tartatott Fejevártt.

Így futá meg pályáját Erdély legnagyobb fejedelme, kinek 16 évi uralkodását méltán nevezhetjük Erdély fénykorának, mint a ki alatt benn béke, künn tekintély övedzé körül.

Negyvenkét csatában vett részt, s mint fejdelem ha nem győzött is mindig, de hadjáratai jól sikerültek.

Mint korának typusa, több nyelvek közt törökül is beszólt, török módra beretvált főt s hosszú szakáit viselt. Mint ember egyike a legszebb jellemeknek. A magasztalást, mit Kemény János, egyik

¹⁾ Kemény János Önéletírása 139. ²⁾ Kijött Delejtü 1861. 6. se.

³⁾ Ez érdekes magyar okmány meg van az Erd. Múzeumban Gr. Kemény J. Gyűjt. ⁴⁾ Oki, Tud. Gyűjt. 1830 III. 55. Fundgrubtn I. 272 Kemény János 144.

történésze reá halmozott, méltán kiérdemelte. ¹⁾ Kora szokásaihoz képest a bibliát 26-or olvasta át, s maga is zsoltárokat szerzett. ²⁾

Mint a tudomány és mivelődés barátja, embereket küldé akadémiaákra, s künnröl tudósokat hozott be tanároknak, milyen volt Alstedius, Piscator, Bisterfeldius; ³⁾ Fejérvártt kolegyomot állított, azt szép alapítványnyal látta el: és bár e tanoda Ilosvai Benedek, Géléi Katona István, s a künnöl behívott hírneves Opicz Márton vezérlete alatt élte utolsó évében nyílt meg, s később Apafi által Enyedre tétetett át, — az az ő emléke marad, a fiatalság az ő emlékétt üli meg évenként. ⁴⁾

Mint fejdelem folyvást építtetett, Fejérvártt, Fogarason, Váradon bátyákat állíttatott, a fejérvári templomot helyreállíttatá, mellé egy tornyot emeltetett; a fejedelmi palotát olasz stylben pompásan helyreállíttatá, festvényekkel, szobrászati művekkel, a római történetek legszebb jeleneteit ábrázoló szőnyegekkel ékesíté fel; Fejérvára a hegyekből vizet vezetett be. ⁵⁾

A fiscalításokat, melyeket Báthori Zs. és Gábor elosztogatott volt, visszaszedeté; a közkincstárt helyreállíttá; minden hadakozásai daczára, a kincstárban többet hagyott egy milliónál.

Konstantinápolyban az erdélyi követek lakát, mit Szolymán szultán ajándékozott volt, újba építteté; a portát oda vitte, hogy az eddigi 15,000 arany évi adót, tízre leszállítá.

Mint diplomata, hadvezér és uralkodó kétségkívül kora első rangú talentumai közé tartozott.

¹⁾ Kemény János Önéletírása 146. ²⁾ Engel, Ceschichte IV. 463.
³⁾ Kemény János, Önéletírása 36. ⁴⁾ Chronic. Fuchsio-L. I. 211 ⁵⁾ Sialárdi 83—84. Kemény J 36. 149. Chronic. Fuchsio I. 210.

Brandenburgi Katalin fejdelem.

(1639 nov. 15. — 1630 septemb er 39.)

Az országot pártokra szakasztja. A töröktől Austrlához pártol. Csákira bízza magát. Bethlen István őt tervével együtt megbuktatja.

Bethlen Gáborné harmadik és utolsó nő, ki Erdély fejedelmi trónján megjelenik: szenvedélyei által Isabellához, szerencsétlensége által M. Krisztiánhoz hasonlít. Brandenburgi Katalin János Zsigmond brandenburgi választó fejdelem leánya volt, Anna porosz hercegasszonytól; s mint ilyen, brandenburgi örgrófné, róin. szt. bir. hercegnő—s bár minden jogáról lemondott—Prussia, Júlia, Clivia tartományok örökös hercegnője cízmével élt. Már 9 éves korában árvaságra jutván, nénje Mária Eleonóra utáni sogora, Gustáv Adolf svéd király udvarában nevedett. ²⁾ Termetére a közepszerűn alól maradt, de azért testalkotát s arcza szépségét feljegyezték. Inkább regényhősnek született, mint uralkodónak.

Bethlen Gábor nászuk után azonnal, még 1626 máj. 24-n megválasztatá vala következőjének, a porta is megerősíté: mit azonban a morva száműzött Zieratin Yladrslávvali viszonyáért férje csakhamar megbánt: s folyvást okot szolgáltatott, hogy az ország is megbánja. Mert miután kegyencze az udvarból eltávolított gr. Csáki István, Almás és Keresztszeg urának, egy a fiatal nő gyengeségével visszaélő férfinek esett hatalmába. S egyikén a trónra jutott és a trón fényével keveset gondoló Katalinnak: miként Katalin angol királyné egy Tudor, Howard Katalin egy Durham, I. Katalin orosz czárné egy Mons, II. Katalin egy Soltikoff és Poniatovszkinak, úgy a mi Katalinunk Csákinak áldozá fel hírnevét. És a még gyermeknő annyira elveszté fejét, hogy a

¹⁾ Egy korrajzban tőlem I. Losonczy Penix III köt. L. Kóla dr. Ötves Ágoston Monographiáját M. Akadémiai Értesítő T. és Tört. Tud. osztály 1861, II. k II, sz. ²⁾ Emlékkönyvről Tud. Gyűljt. 1830. III. 40.

midőn Bethlen holttestét felmetszék, ott állt, szívét hidegen vette kezébe, s egy könnyűje se volt egy nemzettől siratott férje számára. ¹⁾

Ily előzmények után vette át a kormányt, de szerencsére a gyengeségeire számító ország feltételek mellett választó meg, melyek szerint a fejedelemséget csak addig bírható; míg férje nevét viseli; melléje B e t h l e n István gubernátorrá neveztetett; kikötők továbbá, hogy idegeneket a tanácsba ne alkalmazzon; az ország jövedelméről a gubernátor nélkül ne rendelkezzen; a portától el ne szakadjon; végre, hogy ha a hon java úgy kívánja, az országot hagyja ide. ²⁾

A mely nap Bethlen meghalt, 1629 nov. 15-én a fejdelemné a kormányzóval tanácsgyűlést tartottak: a fejdelein temetését a jövő év jan. 25-ére határozzák; Apaffi Györgyöt küllői főispánt a portára indíták, hogy a halálhírt megvívén, Katalinnak fejedelmi jelvényeket hozzon; Kemény Jánost pedig a császárhoz küldék, hogy a történetek bejelentése mellett, a magyar koronára visszaszálló hét megye visszabocsátása iránt biztosítást vigyen. ³⁾ Ugyan e napról Bethlen halálát az országgal is tudatván, felszólítá, hogy neki a hűség esküt tegyék le. ⁴⁾ Mit a Katalint támogató Murtecza, budai basa decz. 8-án maga is ismételt.

Nagy kérdés ott a hűség, hol ennek alapja, a bizalom hiányzik. Már pedig a fejdelemasszony az ország előtt három féle gyanúval volt terhelve: az első Csákiivali viszonya; a második egy gyanús eredetű gyermek szive alatt; a harmadik hogy titokban katholicizált volna, s a török helyett, német pártfogás után jár. ⁵⁾

A vallás és külpolitika kérdése az országot azonnal két párt-ra szakaszta. Egyik élén állt a fejdelemasszony, illetőleg kegyencze Csáki, mellette vannak cancellára körtvefái Kovácsoczi István, tordai főispán s Marosszék főkapitánya; az aranygyapjas vitézséggel felruházott K o r n i s Zs. Bihar és Zarándmegye főispánja; H a l l e r István, C s e r é n y i Farkas tanácsosok, Szúnyog Gáspár kővári; Liszti Ferencz szamosujvári várkapitán, ifj. Székely Mózes és az erdélyiek katholikus része. Kiknek egy része

¹⁾ Kemény J. Önéletir. 152. ²⁾ Approbata II. R. 1 tit. ³⁾ Kemény János Önéletir. 153. Új magyar múz. 1853. 120. 1855. 470. ⁴⁾ Okl. Tud. gyűjt. 1830. Ili 55. ⁵⁾ Okl. Új magyar. múz. 1855. 471.

óhajtotta ugyan az osztrák befolyást létesíteni, de a nagyobb rész azon czél után törekedett, hogy a fejdelemasszonyt a gubernátor nyomása alól emancipálja, s magoknak szabad kezet eszközöljenek. Az ellenpárt feje: Bethlen István, mint kormányzó s fizetett hadak tábornoka; mellette álltak, veje, Zólyomi Dávid váradi s háromszéki főkapitány; fia Bethlen István, mint a hajdúság tábornoka, Nagy Pál, Macskási Ferencz az udvari hadak kapitánjai, Mikó Ferencz kincstárnok¹⁾ s Csik főkapitánja; Kemény Boldizsár fogarasi kapitán s országos elnök, Balassi Ferencz Udvarhelyszék főkapitánja; velek voltak a protestánsok és török véduralmat óhajtó főemberek.²⁾

Az első pártból Eszterházi Miklós nádor és Forgách Miklós felső-magyarországi főparancsnok egy harmadik pártot akart volna kiállítani, azon gondolattal, hogy Csákit, Forgács sógorát és Katalin kegyenczét tegyék fejdelemnek, s általa Erdélyt a katholicismusnak és Austriának megnyerjék. Hogy e párt részére tapogatózók, legelsőbb is Jósika Gábor, a Jósika István cancellár unokája jött le, ki eddig a nádor udvarában tartózkodott; utánna érkezett gr. Ditrichstein Miksa azon ürügy alatt, hogy fejdelem halála felett a császár sajnálkozását meghozza.

Közeledvén a temetésre s az új fejdelem beigtatására egybehívott hongyülés, minden párt mozgásba tette magát. A fejdelemasszony, ki a pazarlást, kártyaasztalt és jó konyhát nem kis mértékben szerette, magát Csákira bízta. Csáki használván az alkalmat, a fejdelemnémet arra vette, hogy Fogarásból 40,000 darab aranyot elhozott, azt Csákinak adá, hogy azzal túl a Királyhágón hadat gyűjtsön, hogy Katalint a gyűlés alatt, ha kell támogassa.³⁾ Kiment, a pénzt kivitte, nem sokat törődött a számadással; de hogy czéljuk ellegyen érve, Szúnyog Gáspár által a Kövárvidéken telő Kovács Péter kapitán hadat részére nyeré. Fejérvár mellé azon ürügy alatt, hogy a temetési pompát akarják nevelni, szép hadat húzott össze, maga is oda jött, s mindent elkövetett arra, hogy a leendő országgyűlésen az ausztriacus magyarhoni főurak részére vívmányokat idézzen elő.

¹⁾ Okl. Erd. Ritkaságai 136. ²⁾ Kemény Ján. Önéletírása 162—65.
³⁾ Ugyanott 71. I.

Bethlen István inkább megelőzni, mint megelőztetni akarván, T o l d a l a g i Mihályt maros- és aranyosszéki székelyekkel felülteté, s Serédi István krasznai és Gy u l a f i Sámuel közép-szolnoki főispánok segítségével 1630 jan. 9-én Kovács Péter hadát felvereté, kiüzeté Erdélyből. Csáki midőn e hírt vette, egy estve harmadmagával Fejérvártt oda hagyta, künn lóra pattant, Almásra szaladott; serge pedig szét futott.

Csáki hada szét volt ugrasztva, de azért mind a fejedelemné, mind Bethlen István hozzá látott pártja összetartásához. A jószágok osztogatásában eddig se voltak szűkmarkúak, s ebben a fejedelemné és kormányzója egyet látszottak érteni. Míg a fejedelemné, pár hét alatt csak a fogarasi uradalomból többet ajándékozott el 200 jobbágyteleknél: addig a kormányzó és tanácsa beleegyezésével, Bethlen Gábor halálától temetéséig, egy sereg uradalom és jószág lón eladományozva. ¹⁾

E mellett Apafi György is megérkezett Konstantinápolyból, meg a török követ véle, mely az athnamét s fejedelmi jelvényeket meghozá. Mindezek arra halottak, hogy az eszélyes Bethlen István belátta azt, hogyha Katalin beígtatását mégis tudja buktatni, legfelebb Csáki Istvánnak, vagy az osztrák párti másik jeleltnek, Prépostvári Zsigmond közép-szolnoki főispánnak nyit utat a fejdelemségre.

Ily jelenetek után következett be jan. 20-án a hongyülés megnyílása. A fejedelemné gyengélkedett, de erejét összeszedte, a gyűlésben megjelent. Bár a pártok kibékültek volt már sorsukkal, voltak mégis, kik a fejedelemnét megkívánták volna gátolni: de beígtatása mégis egyhangúlag véghez ment; s jan. 25-én következett Bethlen Gábor ünnepélyes temetése. Ez is véghez menván, mert a fejedelemné azon gyanú alatt állt, miszerint vallást változtatott volna, a temetésre következett vasárnap, jan. 27-én a nagy templomban protestáns módon úrvacsorával éltetek. ²⁾

A fejedelemnével kibékülvén, megkezdődtek a tanácskozások. Csáki István Kolozsmegye főispána lévén, őt is meghívák; s a gyűlés azon feltételek mellé, melyeket 1626—beli megválasztatásakor

¹⁾ Szalárdi 66. Kemény J. 170 Ötvös Magyar Acad. Értesítő 178.

²⁾ Páriz Pápai, Rudus Redivivus végén.

elibe szabtak vala; melyek a portávai tartása mellett a gubernátor és tanácsosai nélkül lényeges kérdés eldöntésétől elzárak, most más 74 pontból álló végzést írtak össze, mintegy feltételeket, melyeket Katalin kéntelen lón febr. 17-én aláírni, Bethlen István ellenben hazafíúi érdemeiért febr. 9-ről többek közt a kővári uradalmat s a szentléleki kastélyt kapá.¹⁾ Toldalagi Mihály pedig a portára küldetett, hogy Katalin újba lett megválasztatását bejelentsse, a mit apr. 23-án teljesített.

E szerint Katalin megkezdte uralkodását. Később Kolozsvárra ment, hol apr. 7-én országgyűlést tartott. A dolgok menete bizonyos kerékvágásba jött.

Az ügymenet e fejlődése természetesen sokaknak nem tetszett, s ezek közé tartozott Csáki is, kit az osztrák párt, őt fejedelemséggel kecsegtetvén, magának megnyert vala. Csáki Magyarországra ment, hol az országgyűlés, mely az itteni ügyek fejlődésére várva, elnapoltatott volt, 24-n megnyilt. A Pázinán primás s nádor Eszterházi közt a fensőbbség felett folytatott kemény vita, s az, hogy Gusztáv Adolf újra fegyvert fogott; Erdély ügyét az udvarnál háttérbe szorító ugyan; de azért mégis Csákit arra ösztönzék, hogy igyekezzék most már a fejedelemséget magának keresni, mi végre segélylyel is biztatók. És a terv még most sem látszott egészen kivihetetlennek, mert bár a pártok látszólag kibékültek, azért mindenik működött. A hon szerencsétlenségére, mind a két pártnak tekintélyes segély források álltak rendelkezésére: Katalin a férjétől örökölt kincseit, mosolyát, könyeit; Bethlen befolyását s jó akarátát vethető mérlegbe.

Míg a fejdelemasszony és gubernátor verseng, a harmadik, Csáki ment saját útján. Magyarhomból Fogarasba jött, hol májusban a fejdelemné is megfordult, s elhitetvén a fejdelemnével, hogy a kormányzó az új fejedelmi feltételek 4-ik pontja alapján magán javait is a közkincstárba fogja átszállíttatni: a fejdelemasszonyt arra bírta, hogy a véghagyományból fenmaradt 10,000 aranyot s 50,000 tallért Csákinak adá át, hogy magával vigye. ⁴⁾ Pénz több

¹⁾ Mike, Ari. Diet 11. 739. Ötvös monographiája 185. ²⁾ Liber Régius IX 28. XV. 76. ³⁾ E követségei 1. gr. Mikó Érd Tört Adat. 1. 188
⁴⁾ Kemény János 182.

nem lévén, most már a fejdelemné várait, Munkácsot és Tokajt akarta kezére keríteni, s ekkor mint fejedelmi jelölt fellépni.

Bethlen István lelkét a dolgok ez állása, mint testvérét és hazafiét, kétszeresen sebhette. Csáki fejdelemségében a vallási szabadságot s a török oltalom alatt élvezett polgári nyugalmat kockáztatva látta. E hírekre jun. elején Ilyéről Fejérvárra ment, a tanácsosokat is oda hitta, s jul. 10-érc Medgyesre országgyűlést hirdettek. Csáki sejtven mi lesz e gyűlésen, a kincsekkel kiment •, jószágot szerzett vele. Tokaj és Munkácsot a fejdelemné parancsnokától kezére keríté; jövedelméből hadat akart fogadni. Itt megnyílt a gyűlés. A kormányzó Katalin ellen keményen fellépett, felemlítvén, hogy a fejdelemasszony a várak Csáki kezére engedésével a töröktől! elszakadásra dolgozik, hogy tanácsa hire nélkül adományozásokat tesz, őt fejdelemsége feltételei megszegésével vádolván, uralkodásátóli elmozdítását kérte. A fejdelemasszonynak is pártja lévén, a kormányzót vádolák, hogy az ország jövedelmesebb állásait családja közt osztja ki, s hogy a fejdelemnöt, mint kötelezve van, illő tiszteletben nem tartja. Majd hogy kardra nem kerültek. Csak nagy nehezen sikerült To I d a l a g i Mihálynak és Borsos Tamásnak a két félt kibékíltetni. ²⁾ Mire általános ainnestiát határoztak, a fejdelemasszony és a gubernátor közt a hatalom arányát tüzetesebben szabályozák. ³⁾

Azonban e kibékülés sem soká tarthatott, mert a kormányzó tanácsát összegyűjtvén, Csákitól Tokajt és Munkácsot visszakövetelte, magát pedig Erdélyből kirekesztő. Ez órától a fejdelemasszony és kormányzó egymástól éltöket sem tárták biztosnak. ⁴⁾ A fejdelemasszony mindamellet, hogy aug. 12-én a portának hűségét Ígért: beleegyezett Csáki sa magyarhoni osztrákpárt azon tervébe, hogy Katalin vonuljon Szamosujvárra, majd lassan gondjuk lesz, hogy Erdély szélire magyarhoni hadak szivárognak, s üssenek be Erdélybe. Kemény János, ki mind a két párttal kaczerkódott, küldetésben künn járván, megsejtő a tervet, tudtára adá Bethlen Istvánnak: ez nagyobb fiát Istvánt, vejét Zólyom i t felülteté, s midőn Bornemisza János kassai alkaptány Erdély

¹⁾ Gónczöt, később neje Forgács Éva jogán Szepesvárát. Kemény János 189. ²⁾ Kemény János 189. ³⁾ Törvényes. Mike II. 795. ⁴⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 241.

felé közelednék, velek hadát szétvereté. Mire a fejdeleinné tanácsosai K a p i Andrást, a szintén fejdelemségre vágyó Prépostvári Zsigmond vejét, fővezérré nevezék, mellé akarák adni az országhadát, hogy a két iju hőst megfenyítsék.

E terv nyílt titok. Elrendelték hogy a hadak sept. közepére Kolozsvárra gyűljenek, hol sept. 21-én gyűlést akartak tartani. Bethlen a hongyülés tartásba beleegyezett; de tartván attól, hogy e gyűlésen fejdelemváltóság, illetőleg valamelyik jelölt részére kísérlet merül fel: fiának s vejének azon utasítást adá, hogy menjenek és R á k ó c z i Györgyöt, Bethlen Gábor egykori vezérét fejdelemségre híjják meg. Zólyomi 500 lovassal, Bethlen István 300 gyaloggal azonnal fel is ment.

A fegyveres gyűlés sept. 21-én Kolozsvárit megnyílt. De az egészen másképp ütött ki, mint a fejdelemasszony gondolá. Csak azon ébredt fel, hogy a gyűlés végzéséből, Fekete Lőrincz, mint jó német, egy küldöttség élén nála megjelent, s felszólító, hogy maradjon le; elébe festé a kormányzás gondjait s azzal szemben a magán élet kényelmeit, melyet a jegybeadott három váruradalom biztosít: reábirta, hogy Kovácsoczi István cancellárátfelhatalmazó, hogy lemondását sept. 28-n benyújtsa. Másnap a rendek már indítók a követséget, mely a török fővezérnek megvigye, miszerint Katalin, miután az országot felforgató, tegnap önként lemondott; s ők fejdelmül Bethlen Istvánt, Hunyad és Mararamaros-megye főispánját, s az ország gubernátorát választók. ²⁾

Így végzé fejdelemségét a különben sok szép tulajdonokkal felruházott Brandenburi Katalin. Lemondása után egyelőre Fogaras-várába vonult; 1631 év közepén Tokajba ment, hol nov. 11-én kelt végrendeletében Csákit valló örökösének; s bár I. Rákóczitól, Fogarasért és Munkácsért 90,000 ftot kapott: ³⁾ később egyetlen cseléddel a Bécs melletti Hainburgba vonult, s az udvar kegyéből élt; mignem 1639-ben Ferencz Károly sachsen-lauenburgi herceghez férjhez ment; jegyajándéku kapott harmadik várát Tokajt a császárnak eladván, kiment Pomeraniába, hol 1649 aug. 27-n meghalt.

¹⁾ Kemény J. 192. Törvényei. Mike II. 803. ²⁾ OKL F. M. Minerva 1828. 1988 I. ³⁾ Uj m. Muieum 1855 474.

Bethlen István fejdelem.

(1630 szept. 28 — dec. 2.)

Megválasztásába nem bízva, Rákóczit behijja. Rákóczi
visszalépni nem akarván, új szózatolásra bocsátja magát.
Leszavazák, lelépett.

Hogy Bethlen István Erdélynek, bár rövid ideig, de minden-
esetre törvényesen megválasztott s beigtatott fejdelme volt, az
Approbata világosan mondja.¹⁾ Sept. 28-án vette fel a kormányt,
a kolozsvári hongyülésen.²⁾

Mint Erdély tizévtöli gubernátora, mint ki Bethlen Gábor há-
romszori hadjárata alatt neki jobb keze, hadi készleteinek terem-
tője volt; mint ki Brandenburgi Kata alatt az ellenpártot oly ügye-
sen buktatá meg: bizonyítékát adá, hogy Bethlen Gábor iskolájá-
nak méltó embere, hogy uralma annak lesz folytatása.

Mint megválasztatásánál láttuk, a kálholikus párt szavazatá-
ba nem bízva, vejét Zólyomi Dávidot Sárospatak hatalmas urához,
Rákóczi Györgyhöz, nagyobb fiát B. István váradi kapitánt
ez értelemben a budai basához fultatá. De fordult a koczka, mert
e párt emberei is, nehogy a határozottabb protestáns, Rákóczi Gy.
jusson a trónra, választásába hirtelen beleegyeztek,³⁾ s mire a
futárok Zolyomiék után repültek, már késő volt; mert Rákóczi Beth-
len küldötteivel sept. 20-án Sárospatakon az egyezkedést alá-
írták, Rákóczi a Bethlenek javait biztosíá,⁴⁾ s azzal Váradon ter-
mett, a várba beült; a hajdúkat megnyervén, talpra tévé.

Leültetni Rákóczit, e lett volna a feladat. Azonban Rákóczi
kereken kimondá, hogy készebb meghalni, mintsem szégyennel
visszatérjen; s hasonlókép Zólyomi Dávid sem akarta Rákóczinak
adott szavát visszavenni. Bethlen tehát Kolozsvárra tábort húzott
össze, fegyvernek fegyvert vetett ellenébe. Végül is traktára ke-

¹⁾ Approbata Cons. II. R. I. Tit. VI. art. II. Rákóczi Gy. Condit.
2 §. ²⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. II. 803. ³⁾ Kemény App. Dipl VII. a
Strassburg jelenése 17. 1. ⁴⁾ Kemény J, Appar. Epist, VII.

rült az ügy, oct. 20-án aláírák egymásnak az okmányt, melyben egymást biztosítók, hogy az általuk összejövetelre kijelölt Topa nevű faluban báhlallanul megjelenhetnek. Találkoztak. Közbejárókul Kassai István és Géli István voltak jelen. Rákóczi előadó Bethlennek, hogy miután a császár akarata ellen fegyvert fogott, ide jött, „mind magának mind gyermekeinek megmetszette torkát, veszedelmére vissza nem méhot.“ Főleg Kassai közbelépésére Bethlen István engedett, Rákóczitól visszalépéséért egy talpalatnyi jószágot nem kért, csak annyit kívánt, hogy a hazát szabadságában; ől és családját javaiban megtartsa. Rákóczi erre biztosító okmányt irt alá: és a nemes jellemű Bethlen Istvánt, ki nek Rákóczi személye ellen kifogása nem volt, beleegyezett, hogy a választást kettőjük közt ojra szavazat alá bocsássák.

Bethlen Segesvárra a választógyiilést kihirdető. Mind keltő pártalakítás után látott.

E tény főleg a császári udvart, roppant mozgásba hozta, s nov. elején Sonnyoi Sándor tanácsosát Rákóczihoz és Bethlenhez indítá, hogy ha már Katalint a trénon megtartani nem lehet. Rákóczit a Bethlen István részére buktassa meg.

Bothlen ha erélyesen fellépik; bizonyos lett volna győzedhne, de szerénységében nem bízott pártjában; inig ellenben Rákóczi mindent megmozgatott, annyira, hogy többek közt Brandenburgi Katalin gyűlöletéhez fordult, reábirta, hogy mellette s illetőleg Bethlen ellen, a portára s a budai basához levelet irt: s mire nov. 2° Segesvárt! a hongyülés megnyílt, \) játéka bizonyos volt

Rákóczi a gyűlésre egyik hívét S e r é d i Istvánt kiildé be. Bethlen Gábornét pedig K e m é n v János képviselte, ki zab között hozott oda 2000 ftót, hogy Rákóczi rószóro vesztegessen. Hozta egyszersmind a porta követét, is, ki Fogarasba érkezővén, urátdl két levelet, mutatott, elő: egyiket, melyben Bethlen Istvánt.

¹⁾ E gyűlést s Kuadgruben I- 274 nov. 14-re teszik. Azonban Kassai egy levele Rákóczihoz nov. 11-ről (I. Kemény, App. Epist VII.) azt mondja, hogy Rákóczi embere még itt van a fejdelem ped'g hétfőn indul gyűlésre. E mellett még Bethlen nov. 17-n Kolozsvárit Ugron Pálnál; adományozott I. Kemény App. Dipl. VII.

másikat, melyben Rákóczi ajánlta a rendeknek; s a fejedelmasszonyra bízta, azon levelet választani és közreadni, mely nekik tetszik. Ő mint sejteti lehetett, Rákóczi részére választott.

Megnyilván a gyűlés, legelőbb is Bethlen István az országot a neki letett eskü alól feloldozd. Akkor a török követ, Arnoth, ki magyarul jól tudott, felolvast a porta azon levelét, mely Rákóczi ajánlta. Kezdődött a szózatolás. Kemény Jánost illete az első szó, mint a fejedelmasszony képviselőjét. Ő Rákóczira szavazott. S az inkább felkiáltás; mint szózatolás dec. 2-án Rákóczi Györgyöt fejdelemmé választó. Ő A p a f i György követség élén azonnal megindult Váradra, hogy az ország nevében behíjja.

S bár nádor Eszterházi Miklós nov. 22-éről Haller István által biztató Bethlent, hogy vejét ne kímélje, Rákóczi ellen lép-jék fel, s ha kell, a császár megsegíti; ³⁾ bár Rákóczi még be sem jött: lelépett a fejedelmi székről, mintsem belháborut idézzen elő; a nagy jellem, ki Bethlen Gáborra folyvást méltó maradt, lemondása által csak honfíú érdemeire tévé fel a koszorút.

Husztvárába magányba vonult.

Vele az iktári Bethlenház, mely miként a Zápolyák és Bálimnak, hasztalan kísértett dynastiát alapítani, — lelépett Erdély fejedelmi trónáról.

¹⁾ Kemény J. Önéletírása 202. ²⁾ Kemény Jós. Magyar irod. berek II. 190. ³⁾ Kemény, Appar. Epist. VII.

Tartalom.

	Lap.
Előszó	5
A fejedelmi kor jellemzéséhez	7

TIZENHARMADIK KORSZAK.

A Báthoriak és Bocskai kora	11
Bethlen István.....	12
Báthori Kristóf.....	32
Báthori Zsigmond	
A XII viratus és Géczi gubernatorsága mellett	39
Saját uralkodása	44
Mária Kristierna	77
Báthori Zsigmond, harmadszor	80
Báthori Endre	5
Rudolf cs. kir. uralma	
Mihály vajda helytartósága alatt	101
Basta helytartósága alatt, először	113
Báthori Zsigmond, harmadszor	117
Rudolf cs. kir. uralma, másodsor	
Basta helytartósága, másodsor	135
Székely Mózes	141
Rudolf cs. kir. uralma, harmadszor	
Basta helytartósága, harmadszor	148
A cs. biztosok alatt	159
Bocskai István	169
Rákóczi Zsigmond,	184
Báthori Gábor	193

TIZENNEGYEDIK KORSZAK.

A Bethlenek kora	213
Bethlen Gábor.....	214
Brandenburgi Katalin	
Bethlen István gubernátorsága mellett	250
Bethlen István	257